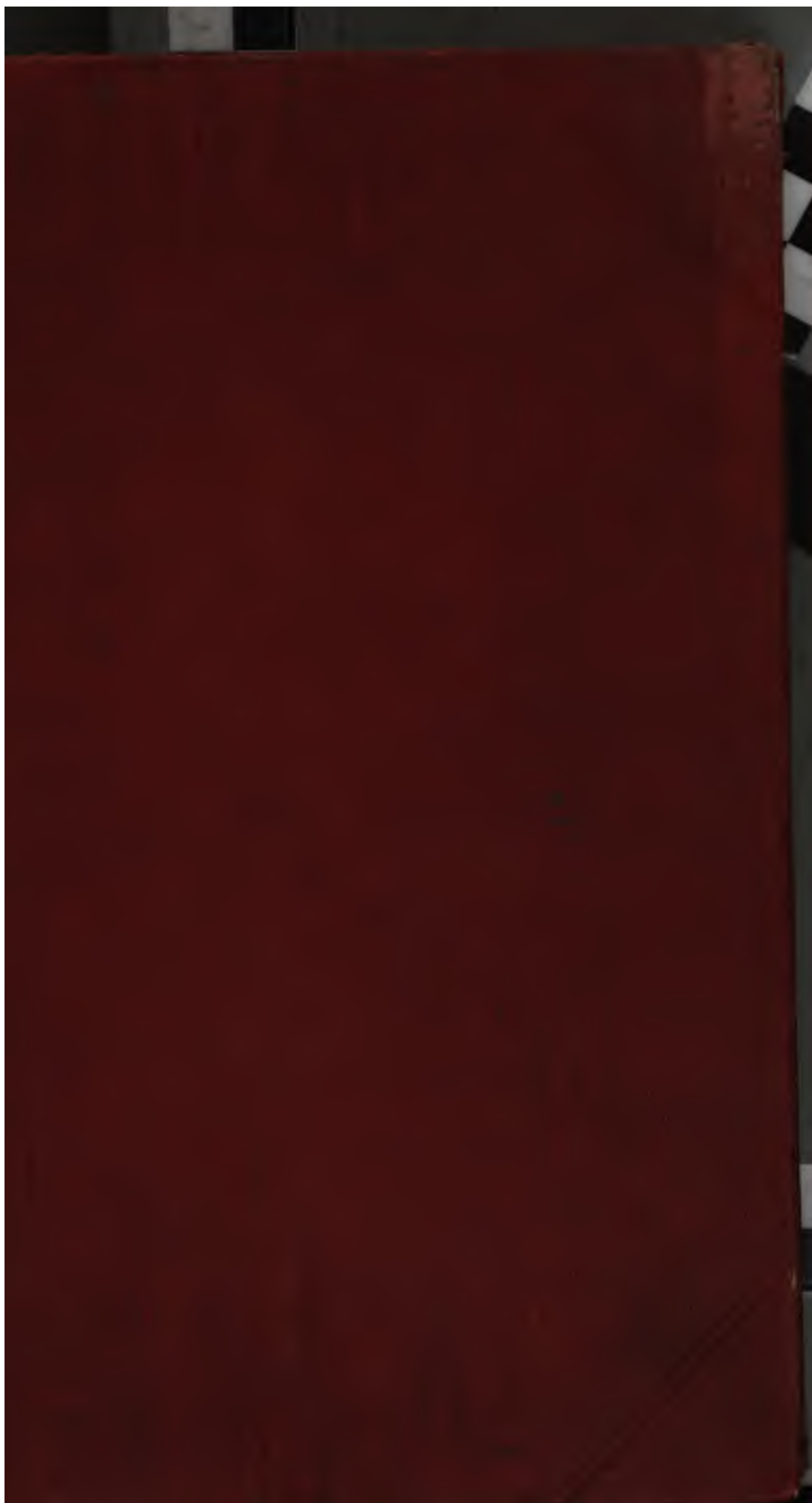

ИЗДАНИЕ НА КОМИТЕТА
Царь-Освободитель Александъръ II.

МАВЗОЛЕЙ

ВЪ ГР. ПЛѢВЕНЪ

„Комитетъ Царь-Освободитель Александъръ II съ лептата на Българския народъ въздигна Църква-гробница на славно загиналитѣ борци за освобожението на България 1877/78 година.“

НАПИСАЛЪ
ГЕОРГИ ИВ. КАПЧЕВЪ.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ и С-ие
1907

СЪДЪРЖАНИЕ:

МАВЗОЛЕЙ Ч. I.

Понеже датата на тържествата по откриването въздигнатитѣ отъ Комитета „Царь-Освободитель Александръ II“ паметници, кѫщи-музеи, „Мавзолея“ и парковетѣ станѫ много късно извѣстно — едвамъ два мѣсеца прѣди откриването имъ — литературнитѣ издания на Комитета, които обематъ почти сто печатни коли, трѣбваше да бѫдатъ отпечатани въ едно неимовѣрно кратко врѣме и то въ различни печатници, нѣщо, което естествено се отрази донѣйдѣ неблагоприятно върху самиятъ текстъ и вънкашностьта на издаденитѣ книги. На тия независящи отъ автора недостатъци желателно е да се погледне по снисходително.

София, юлий, 1907 г.

АВТОРЪТЪ.

МАВЗОЛЕЙ

ЧАСТЬ I.

Мавзолей.

Политическото положение на българския народъ въ надвечерието на освободителната война.

„Чрѣзъ смърть и страдания бѣха призвани Руситѣ да извършатъ светото дѣло за възкресенъ животъ на своитѣ братя Българи.

Съ Руска кръвь е обилно напоена Българската земя.

Върху коститѣ на двѣстѣ хиляди руски „богатири“ се направи България.“

Тъкмо прѣди тридесеть години водитѣ на Марица бѣха обагрени съ невина кръвъ, текуща въ ручей; въ нейното корито течеше кръвьта отъ изкланитѣ бащи разпранитѣ майки и съсѣченитѣ даже на части дѣчица въ майчината утроба! Канибалъ на това грозно дѣло бѣ правителството на Турция. Въ това минало на печални спомени непосрѣдствено прѣдъ лицето на християнска Европа, въ родната ни земя тържествуваше злодѣйска сѣчь; тя бѣ изложена на грабежъ, опожаряване, изтрѣбление: изклани бѣха мили чеда на България, продавани бѣха малкитѣ момичета и малкитѣ момчета, а твърдѣ малкитѣ дѣчица, неудобни за продань, разсичаха ги на части; цѣли домочадия биваха изгаряни въ жилищата имъ, цѣли селения биваха опустошени. Перущица и Батакъ сж сви-

вени, простиратъ ржцѣ за помощь и умоляватъ всѣкиго отъ насъ да имъ простре спасителна ржка".[1])

Тоя позивъ вселяваше въ човѣшкото милосердие бърза дѣйность — помощь къмъ ближния.

Тжжни спомени будятъ у всѣки синъ на България прозвищата: Батакъ, Перущица, Панагюрище: разказитѣ на малкитѣ осиротѣли дѣчица — свидѣтели очевидци на това страхотно минало, прѣдизвикватъ проливни сълзи, вселяватъ скърбь въ душата. Може ли човѣкъ да се стърпи и да не почувствува нравствена болка, когато си спомни за страданията на народа си, които поетътъ очертава въ слѣднитѣ стихове:

I.

„Отъ Батакъ съмъ, чичо, знаешъ ли Батакъ:
Хе, тамъ задъ горитѣ . . . много е далече.
Нѣмамъ баща, майка: ази съмъ сиракъ,
И треперя малко: зима дойде вечъ.
Ти Батакъ не си чулъ, а ази съмъ отъ тамъ;
Помня го клането и страшното врѣме.
Бѣхме деветь братя, а останахъ самъ.
Ако ти разкажа, страхъ ще те съземе.

II.

Като ги изклаха, чичо, азъ видѣхъ . . .
Съ топоръ ги сѣчаха, ей тъй . . . на дръвника
А пъкъ ази плачахъ, па ме бѣше страхъ;
Само бачо Пеню съ голѣмъ гласъ извика . . .
И издъхна бачо . . . А единъ хайдукъ
Баба ми убѣси на вѣхтата стряха,

[1]) Изъ възванието на Българското централно благотворително общество въ Букурещъ. В. Възраждание, 1876 г. бр. 910.

И кръвьта протече изъ наший капчукъ . .
А ази бѣхъ малъкъ, и менъ не заклаха.

III.

Татко ми излѣзе изъ кѫщи тогазъ,
Съ брадвата въ ржцѣтѣ и нѣщо продума . . .
Но тѣ бѣха много: пушнаха завчасъ
И той падна възнакъ: уби го куршума.
А мама изкочи, отъ кѫдѣ незнамъ,
И надъ татка хвана да вика, да плаче,
Но нея скълцаха съ единъ ножъ голямъ,
Затова съмъ, чичо, азъ сега сираче.

IV.

А бѣ много страшно тамъ да бѫдешъ ти.
Незнамъ що не щѣха и менъ да заколятъ, —
Но плѣвнята пламна и зе да пращи
И страшно мучаха кравата и волътъ.
Тогава побѣгнахъ плачешкомъ на вънъ.
Но послѣ, когато страшното замина —
Казаха, че въ оня голѣмий огънь,
Изгорѣлъ и вуйчо и дѣдо и стрина.

V.

И черквата наша, чичо, изгорѣ,
И школото пламна, и момици двѣстѣ
Станаха на вѫгленъ — нѣкой ги запрѣ . . .
Па и много още мѫже и невѣсти.
А кака и леля и други жени
Мѫчиха ги два дни, та па ги затриха:
Още слушамъ, чичо, какъ пискатъ они! . . .
И дѣтенца много на мъждракъ набиха.

VI.

Сичкий свѣтъ затриха! Какъ не бѣ ги грѣхъ?
Само дѣдо Ангелъ оживѣ сюрмаха,
Той пари съ котела сбираше за тѣхъ;
Но попъ Трандафила съ гвоздеи коваха!
И ужъ бѣ страшно, пъкъ не бѣ ме страхъ,
Азъ треперяхъ само, но не плачехъ веки,
Менъ и други дяца отведоха съ тѣхъ
И гжжви съдрани увиха на всѣки.

VII.

Въ помашкото село — незнамъ кое бѣ —
Мене ме запрѣха нѣйдѣ подъ земята.
Азъ изъ дупка гледахъ синето небе,
И сѣки день плачахъ за мама, за тата.
Но поганска вѣра да чуя не щяхъ!
По-добрѣ умирвахъ, но не ставахъ Турка!
Като ни пустнаха пакъ въ Батакъ живяхъ;
Подиръ двѣ години посрѣщнахме Гурка!

VIII.

Тогазъ лошо врѣме и за тѣхъ наста.
Клахме ги и ние, както и тѣ ни клаха;
Но нашето село, чичо, запустя,
И татко и мама веке не станáха.
Ти, чичо, не си чулъ заради Батакъ!
А азъ съмъ отъ тамо . . . много е далече . . .
Два дни тукъ гладувамъ, щото съмъ сиракъ,
И треперя малко: зима дойде вечъ".

Така възпроизвежда поетътъ разказитѣ на осиротѣлитѣ дѣчица, очевидци на страхотното минало на родната ни земя. Има ли Българинъ да не се ужаси и втръпне прѣдъ историческитѣ факти, печални спомени на миналото ни? Има ли нѣгдѣ сѫщество съ човѣшки образъ, което да се не вкамени, горки сълзи да не пролѣй, прѣдъ разказитѣ на едно осиротѣло страдно българче за родъ и ближни? Не, отговоряме ние, не! понеже очертанията на миналото ни отъ народния поетъ рисуватъ картини на агония отъ страдни човѣшки животъ въ българската земя. Цѣла християнска 8 милионна нация гинеше. „И ний ще удивимъ европейскитѣ правителства, като имъ обадимъ: че прѣстѫпленията сѫ прѣстѫпления; че на никое правителство не е позволено да става убиецъ, сѫщо тъй както не е позволено това на частнитѣ лица; че Европа е солидарна; че всичко онова, що се върши въ Европа, върши се чрѣзъ самата Европа; че ако сѫществува нѣкое звѣрско правителство, съ него трѣбва да се постѫпва, както се постѫпва съ звѣроветѣ“ — се провиква Викторъ Хюго.

„Правителствата заекватъ нѣкакъвъ отговоръ. Тѣ казватъ всичко това е прѣувеличено.

„Да, прѣувеличено е. Батакъ е билъ изтрѣбенъ не въ нѣколко часа, а въ нѣколко дена; казватъ, че било имало 200 изгорени села, а тѣ сѫ само 99 села туй, що вий наричате чума, е тифъ; всичкитѣ жени не сѫ били изнасилени, всичкитѣ момчета не сѫ били продадени, нѣкои сѫ се отървали. Осакатявали сѫ плѣнницитѣ, но отрѣзвали сѫ главитѣ, което умалява факта; дѣцата, за които се приказва, че сѫ били хвърляни отъ мъждракъ на мъждракъ въ сѫщность сѫ били набождани на щикове; тамъ, гдѣто е имало единъ за-

кланъ, вий туряте двама; вий удвоявате числото на убититѣ и пр. и пр. и пр.

„И послѣ, защо тоя народъ се възбунтувалъ? Защо едно стадо отъ хора не оставя да се разполагатъ съ него, като съ едно стадо говеда? Защо?... и пр. пр.

„Тоя начинъ на извинение — казва В. Хюго — увеличава ужаса. Нѣма нищо по мизерно отъ туй: да шиканирашъ общественото негодуване. Омекченията, въ такива случаи отекчаватъ работата. То значи: пледиране на хитрината въ полза на варварщината. То значи: Византия да извинява Стамбулъ."

„Нека назовемъ нѣщата съ имената имъ. Да се убие нѣкой човѣкъ на жгъла отъ нѣкой лѣсъ, който се нарича Бондински лѣсъ или Черни лѣсъ, е едно прѣстжпление; да се убива цѣлъ единъ народъ на жгъла отъ оня лѣсъ, който се нарича дипломация, е тоже едно прѣстжпление. Само че по-голѣмо. Това е всичката разлика.

„Но, врѣме е вечъ, щото новия законъ да замѣни стария; колкото и тъмна и да е нощьта, найнасетнѣ хоризонтътъ трѣбва да побѣлѣе.

„Да, нощьта е тъмна; признацитѣ възкръсватъ въ нея; послѣ Силабуса [1]) нàви корана; побратимяване между едната библия и другата; jungamus dextras; да си подадемъ ржка; задъ св. Прѣстолъ (папата) се издига Високата Порта; даватъ ни избора на мраковетѣ! и узнавайки, че Римъ ни е далъ срѣдновѣковната епоха, Турция намисли да ни даде своята.

„Това, що става въ България, доказва нуждата отъ едни Съединени Щати въ Европа. Разединенитѣ правителства трѣбва да бждятъ замѣстени отъ съедине-

---

[1]) Списъкъ на грѣшкитѣ осждени отъ Папата.

нитѣ народи. Трѣбва да се тури край на империитѣ, които убиватъ. Нека обуздаемъ фанатизма и деспотизма. Нека счупимъ меча на прѣдразсѫдацитѣ и сабята на догмитѣ. Да нѣма вече войни, свободна търговия, братство. Нима е толкозъ мѫчно да се постигне мирътъ? Една Европейска република, една континентална федерация, ето дѣйствителното политическо срѣдство, за да се постигне мирътъ. Размишленията доказватъ това, събитията го потвърдяватъ. Върху дѣйствителностьта на това срѣдство, което въ дѣйствителнось е една необходимость, всички философи сѫ съгласни, а джелатитѣ днесъ прибавятъ своитѣ доказателства къмъ доказателствата на философитѣ. Дивотията свидѣтелствува дъ полза на цивилизацията по свой начинъ, чрѣзъ ужаса. Прогресътъ носи подписа на Ахмедъ Паша. Жестокоститѣ въ България не оставятъ никакво съмнѣние, че Европа има нужда отъ една европейска народность, отъ едно единично правителство, отъ едно безгранично и братско посрѣдничество; демокрацията да се намира съ нея, всичкитѣ братски народи да иматъ за столица Парижъ, т. е. свободата да има за столица свѣтлината. Съ една дума, съединенитѣ щати на Европа. Това е цѣльта, туй е пристанището. Вчера, то бѣ само истина; днесъ благодарение на джелатина въ България, то е една очевидность. Къмъ мислителитѣ се придружиха убийцитѣ. Доводитѣ бѣха приведени отъ геениитѣ; ето сега че тѣ се привеждатъ и отъ чудовищата.

„Бѫдещето е единъ богъ, влаченъ отъ тигрове“ Така очертаваше страхотното минало на България великиятъ синъ на човѣчеството — Викторъ Хюго, когато Българския народъ, просълзенъ, колѣничилъ, молеше християнска Европа за защита и милосердие чрѣзъ своитѣ пратеници прѣдъ правителствата на ве-

ликитѣ християнски Европейски държави. Тая молба гласеше:

„Сѫществува въ европейска Турция единъ злочесть народъ, разпръснатъ въ значително число и отъ двѣтѣ страни на Балканитѣ.

Пригърналъ християнството още въ деветия вѣкъ, българскиятъ народъ, кога побѣдитель, кога подвластенъ на Византийската империя, най-послѣ слѣдъ геройски борби, споменътъ на които се е съхранилъ и до днесъ въ народнитѣ му прѣдания, отстѫпи къмъ края на четиринадесетото столѣтие прѣдъ тържествующето орѫжие на османцитѣ. Загубата на политическата независимость бѣше безъ съмнѣние едно голѣмо злощастие за тоя народъ; завоевателитѣ му, обаче, не се забавиха дълго врѣме да му дадатъ да се сѣти, че той не е само завоеванъ, но още, че създаденото му състояние е състояние робско въ истинския смисълъ на думата.

Не е възможно да си състави човѣкъ, дори и приблизително, идея за това, що е теглилъ тозъ злощастенъ народъ близо отъ петь столѣтия подъ унизителното владичество на турцитѣ. Чудно е дори, че той е можелъ да се запази до днесъ, вѣковѣченъ мѫченикъ, прѣдназначенъ да служи като живо свидѣтелство прѣдъ цивилизувания свѣтъ противъ жестокоститѣ на своитѣ тирани.

Народъ трудолюбивъ и миренъ прѣди всичко, българитѣ поливатъ отъ петь вѣка насамъ съ своя потъ обработваната отъ тѣхъ земя въ изключителна почти полза на своитѣ притѣснители, всѣкога ненаситни. Въ награда тѣзи послѣднитѣ се отнасятъ съ тѣхъ като съ животни, добри само за експлоатиране по най-сгоденъ начинъ. Животътъ на българина, придобитото съ извънреденъ трудъ имущество, коли

бата му, честьта на домашното му огнище, жена му и дѣцата му сѫ въ разположение на първото случайно дошло заптие (турски стражарь) — истински бичъ на страната.

Администрацията не е друго, а просто една машина, изкусно устроена отъ централното правителство за по добро експлоатиране на българската рая.

Просвѣщението, земледѣлието, промишленостьта, търговията, общественитѣ дѣла, далечъ отъ да намиратъ какво-годѣ насърдчение, прѣпъватъ се, напротивъ, прѣдъ безбройнитѣ прѣчки или се парализиратъ умишлено.

Правосѫдието тукъ е гола дума, прѣдназначена да прикрива просто алчностьта, подкупничеството или злоупотрѣбленията на мѣстнитѣ власти, съучастници по много пѫти въ всички злоупотрѣбления, въ всички насилвания и въ всички злини, на които се излага българската рая.

Билъ жертва на убийство и на кражба отъ страна на единъ турчинъ, билъ пострадалъ въ имѣнието си, което обработва грижливо, за да го направи по производително, билъ псуванъ или биенъ безъ никаква причина, оскърбенъ или докаченъ дори въ своята сѣмейна честь: за всичко това — и всѣкога съ знанието на административнитѣ власти — злочестиятъ български рая е отпрѣди още увѣренъ, че каквото и да стане, той ще загуби дѣлото си прѣдъ турското правосѫдие. И горко ономува, който, излѣзълъ отъ търпение, би се осмѣлилъ, за отблъсване нѣкакво насилствие, да прибѣгне до правото си на законна защита! Това право въ турция сѫществува само за турцитѣ, които при всичко че нѣматъ случай да прибѣгватъ къмъ него, защото никой не смѣе да ги нападне, служатъ си съ него произволно, и съ толкозъ

по голѣма леснина, че носението на оржжие, строго запрѣтено на българитѣ, е позволено на турцитѣ, често въоржжени отъ главата до петитѣ не само по селата, но още и въ градоветѣ. Всѣка година, най-вече отъ двадесеть години насамъ, падналитѣ подъ смъртнитѣ удари на фанатици турци българи се броятъ по стотини, безъ турското правосждие да си е дало нѣкога трудъ да потърси и да накаже виновнитѣ. Животътъ на единъ българинъ гяуринъ не заслужва тоя трудъ, понеже турцитѣ сж господари на страната.

Ако и смазани подъ тежкитѣ даждия и тегоби, често учетиретворявани чрѣзъ неимовѣрнитѣ злоупотрѣбления, на които се прѣдаватъ редовно бирницитѣ въ сговоръ съ мѣстнитѣ власти и влиятелни личности, злощастнитѣ българи, обаче, не се ползуватъ съ никакви сгоди, съотвѣствуващи, както другадѣ, на това що даватъ данъкоплатцитѣ. Тѣ носятъ почти сами всичката тяжесть на всички турски войни; добитъкътъ имъ, колата имъ, товарнитѣ имъ животни, спестената имъ нѣкоя пара, всичко е въ разположение на мѣстнитѣ власти, колчимъ Турция да се бие съ нѣкой неприятель, било вжтрѣ въ държавата, било вънъ отъ нея. Селата сж често подвъргнати на реквизиция, а вършенитѣ въ такъвъ случай отъ заптиета злоупотрѣбления правятъ хиляди пжти по-тежко положението на селенитѣ. Постоянно изложени на убийства, на грабежъ, на изнасилвания, на ангарии, на оскърбления и на всѣкакви насилствия, състоянието на българитѣ не се различава никакъ отъ състоянието на робитѣ.

Подъ таквозъ иго се намира отъ петь вѣка насамъ българскиятъ народъ, който при други условия би могълъ чрѣзъ своето трудолюбие и своя промишленъ духъ да прѣобърне въ цвѣтуща градина въ всѣко отношение хубавата страна, която обитава. Не вед-

нажъ въ тоя вѣкъ на свѣтлина и напрѣдъкъ българскиятъ народъ посрѣдъ теглилата си и своето осамотение трепвалъ отъ радость при една най-слаба искрица отъ надежда за подобрение неговата участь.

Всѣкога съ ентусиязъмъ на единъ робъ, който чака що-годѣ облекчение въ теглилата си, българскиятъ народъ привѣтствува новината за турскитѣ реформи отъ Хати-Шерифа 1839 година до най новитѣ реформаторски обявления. Но колкото по-голѣмъ бѣше ентусиязмътъ въ тоя случай, толкозъ по-горчиви и по чувствителни бѣха нечаканитѣ измами на тоя народъ. Доста забѣлѣжително при това е, че тържественитѣ обѣщания за реформи, останали впрочемъ, както се знае, мъртва буква, имаха всѣкога за послѣдствие още повече да вложатъ, отколкото да подобрятъ положението на България. Злоупотрѣбленията и насилията отъ всѣкакъвъ родъ се проявиха подъ друга форма и по-усилени; и колкото по-много българитѣ, тласкани отъ течението на напрѣдъка, което течение дѣйствува тъй силно върху съврѣменнитѣ общества, захващатъ да се събуждатъ, толкозъ повече тиранията, отъ безпокойство за това пробуждане, измислюваше всѣкакви срѣдства, за да ги държи въ робското имъ състояние. Макаръ и приета чрѣзъ тържествени договори въ концерта на европейскитѣ сили, Турция не измѣни системата; напротивъ, идеята, че християнскитѣ сили бѣха се задължили да пазятъ независимостьта и територията цѣлость на отоманската империя правѣше Турция по смѣла въ дѣйствията й спрѣмо подчиненитѣ и притѣснявани отъ нея народи.

Мнимитѣ турски реформи, поне що се касае до българския народъ, не сѫ били никога нищо друго,

освѣнъ просто присмивка и подигравка отъ страна на Високата порта съ ония, по чиито съвѣти сѫ били дадени или прѣдизвикани. Ругайки се съ всѣко ново реформаторско разпореждане, което оцѣняватъ съвършено по своему, турскитѣ власти въ България знаятъ да почитатъ само Шереята, който тълкуватъ сѫщо по своему, но всѣкога въ щета на българитѣ. Сѫщитѣ тия власти, при слуха и за най-незначителната реформа, знаятъ още да се разпоредятъ така, че да възбудятъ изкусно турския фанатизъмъ, за да осуетятъ прѣдварително очаквания може би спасителенъ плодъ отъ обѣщаванитѣ реформи.

Тъкмо въ момента, когато се възхваляваше системата на мнимитѣ реформи, каквито имало да се въведатъ отново въ Турция, се извършиха миналата година и това лѣто въ България свирѣпствата, новинитѣ за които екнаха тъй печално по всичкия свѣтъ. Подъ прѣдлогъ на едно възстание, което въ всѣки случай имаше за причина невъобразжаеми злоупотрѣбления и неимовѣрни озлобления, а при това бѣше и умишленно прѣувеличено и изкусно експлоатирано отъ мнимитѣ реформатори и отъ тѣхнитѣ агенти, турцитѣ се впуснаха върху българския народъ и поискаха, съ опустошение на страната, съ ужасно, безъ разлика ни на възрасть ни на полъ, клане на огромно число отъ жителитѣ ѝ, съ потопяване останалитѣ въ неописуема мизерия, да изтрѣбятъ съвършено тоя народъ. Дѣлото на башибозуцитѣ, въорѫжени по заповѣдь на турското правителство, нѣмаше друга цѣль.

Крупнитѣ кланета на хиляди невинни и безобидни човѣшки сѫщества, крупнитѣ разграбвания и обири, изгарянето на села, осквернението на черкви и училища, изнасилванията, насилственото прѣобрѫщане

въ islямизма, отвличането на жени, моми и момичета, безбройнитѣ оскърбления, запирания по стотини на мними виновници, тежкитѣ вериги, ударитѣ съ байонети по пжтищата, невъобразимитѣ изтезания въ затворитѣ, изтръгнатитѣ насила признания, бѣсилкитѣ, издигнати почти навсѣкждѣ, систематичното прѣслѣдване на учителитѣ, оскрърбленията, нанесени на уважаеми свещеници, лица мирни и челядни, малтретирането на всички по-много или по-малко просвѣтени хорица въ България — защото внушителитѣ и подбудителитѣ на тия мерзости искаха да убиятъ не само тѣлото, но още и душата на българския народъ — ето по какъвъ начинъ и съ какви срѣдства турското правителство се потруди да накара българския народъ да усѣти плодоветѣ отъ отваряната нова за империята ера.

„Възможно ли е подиръ всичко това да помисли човѣкъ, че тозъ злощастенъ народъ трѣбва да бжде осжденъ да остане и занапрѣдъ подъ унизителното иго, което тежи върху му отъ петь вѣка насамъ? Какво прѣдателско прѣстжпление срѣщу човѣчеството е извършилъ тозъ народъ, та да заслужва тази участь въ Европа?

„Покоренъ и търпеливъ прѣзъ дълговрѣменното си мжченичество, тозъ народъ не може вече да понесе по-нататъшни мжки; даже и върхътъ на злощастията му биде надминатъ; той едва ли живѣе половина животъ. Понеже не вѣрва, че неговото робство подъ турското правителство може да е едно отъ условията, необходими за подържането на европейското равновѣсие или за напрѣдъка на цивилизацията на човѣшкия родъ, той се отнася до християнскитѣ европейски правителства, прѣдставители на цивилизувани народи, за да изходатайствува отъ тѣхъ едно поло-

жение, което да му позволи да живѣе не като стадо животни, добри само за стрижене или закалане по угодата на господаритѣ му, но като човѣци, ползуващи се съ непросрочимитѣ си права, необходими за умственото, нравственото и социалното си развитие. Понеже, отъ друга страна, опита доказа по най-поразителенъ начинъ, отъ какво естество и отъ каква практичность могатъ да бѫдатъ турскитѣ реформи, българския народъ, който по своитѣ исторически прѣдания, по своето географическо положение, по своето числено значение, своитѣ качества като земледѣлчески и промишленъ народъ притежава всички условия, изискуеми да тръгне и той съ успѣхъ въ пѫтя на мирния напрѣдъкъ, нѣма вече никаква вѣра въ тия турски реформи. Той моли, прочее, силитѣ, покровителки на източнитѣ християни, да употрѣбятъ каквито срѣдства намѣрятъ за добри, за да може да се сдобие и той съ право да се управлява за напрѣдъ самъ самичъкъ.

„Съ други думи, той проси да му се даде пълна автономия съ народно правителство, гарантирана отъ великитѣ сили,—покровителки на източнитѣ християни, единичкото срѣдство за тоя народъ да може да заживѣе мирно и да се развива постепенно. Само автономията на българския народъ при тия условия би могла да го постави въ състояние да стане чрѣзъ своитѣ собствени закони и свои собствени сили единъ отъ най-дѣятелнитѣ и най-прилежнитѣ фактори на напрѣдъка и на цивилизацията въ източна Европа. Въ сѫщо врѣме тя би била и най-здравата гаранция за единъ траенъ миръ въ по-голѣмата часть на Балканския полуостровъ. И само тя би могла да прѣдотврати въ бѫдеще повръщането на свирѣпостьта, които тъй справедливо подигнаха послѣдне гнѣва на образования свѣтъ. Българскиятъ народъ възлага своитѣ надежди

за мирното му освобождение върху просвѣтенитѣ европейски правителства, просящъ за тази цѣль мощното имъ слово, благосклонното спрѣмо него държане, ефикасното имъ посрѣдничество. Той иска да вѣрва, че слѣдъ жестокитѣ изпитни, на които биде подвъргнатъ отъ своитѣ господари, Европа нѣма вече да остави тия послѣднитѣ да го накаратъ да прибѣгне къмъ отчаяни постѫпки, къмъ пожертвуване даже на самото си сѫществуване.

„Таквизъ сѫ желанията, таквизъ сѫ исканията които българския народъ поднася смирено на европейскитѣ християнски правителства, съ твърда надежда, че тия просвѣтени и хуманни правителства, каквито и да сѫ политическитѣ съображения, отъ които се водятъ по източния въпросъ, нѣма никога да извършатъ неправдата съ оставяне и за напрѣдъ сѫдбинитѣ на българския народъ на ония, които, слѣдъ като го държаха толкозъ столѣтия подъ игото на робството, прѣдприеха послѣдне и свършеното му изтрѣбление.

„Да се остави — за напрѣдъ силата въ рѫцѣтѣ на Турция за управление на тозъ народъ, това би значило да се остави той на своя джелатинъ.

„Европа — християнска и цивилизована Европа ще поиска ли това?"

„Тоя исторически документъ, който очерталаше плачевното положение на Българския народъ и изявяваше неговитѣ искания прѣдъ Европейскитѣ християнски правителства, има за резултатъ-законодателнитѣ камари на Западна Европа да се занимаятъ съ злочестината, сполетѣла родната ни земя.

Въ засѣдателнитѣ зали на тия законодателни камари огласяше сърцераздирателната молба на Българския народъ; чуваше се: „Идете и обходете нѣ-

жение, което да му позволи да живѣе не като стадо животни, добри само за стрижене или закаляне по угодата на господаритѣ му, но като човѣци, ползуващи се съ непросрочимитѣ си права, необходими за умственото, нравственото и социалното си развитие. Понеже, отъ друга страна, опита доказа по най-поразителенъ начинъ, отъ какво естество и отъ каква практичность могатъ да бѫдатъ турскитѣ реформи, българския народъ, който по своитѣ исторически прѣдания, по своето географическо положение, по своето числено значение, своитѣ качества като земледѣлчески и промишленъ народъ притежава всички условия, изискуеми да тръгне и той съ успѣхъ въ пѫтя на мирния напрѣдъкъ, нѣма вече никаква вѣра въ тия турски реформи. Той моли, прочее, силитѣ, покровителки на источнитѣ християни, да употрѣбятъ каквито срѣдства намѣрятъ за добри, за да може да се сдобие и той съ право да се управлява за напрѣдъ самъ самичъкъ.

„Съ други думи, той проси да му се даде пълна автономия съ народно правителство, гарантирана отъ великитѣ сили,—покровителки на источнитѣ християни, едничкото срѣдство за тоя народъ да може да заживѣе мирно и да се развива постепенно. Само автономията на българския народъ при тия условия би могла да го постави въ състояние да стане чрѣзъ своитѣ собствени закони и свои собствени сили единъ отъ най-дѣятелнитѣ и най-прилежнитѣ фактори на напрѣдъка и на цивилизацията въ източна Европа. Въ сѫщо врѣме тя би била и най-здравата гаранция за единъ траенъ миръ въ по-голѣмата часть на Балканския полуостровъ. И само тя би могла да прѣдотврати въ бѫдеще повръщането на свирѣпствата, които тъй справедливо подигнаха послѣдне гнѣва на образования свѣтъ. Българскиятъ народъ възлага своитѣ надежди

всѣко съ по единъ кѫсъ месо и съ по единъ кокалъ въ устата си! А какво зрѣлище ни се прѣдстави още! . . . Човѣшкия разумъ се помрачава отъ това!

Голѣмъ брой скелети, кости и черепи съ женски дрехи или забрадки въ една задушителна воня! Повечето отъ тия скелети бѣха безъ месо, псетата ги бѣха углозгали и гарванитѣ искълвали. Цѣлата тая грамада отъ жертви човѣшки прѣдставляваше страшенъ изгледъ. Черепитѣ и скелетитѣ бѣха повечето малки, и по-многото черепи бѣха откѫснати отъ труповетѣ си, което доказва, че жертвитѣ сѫ били попрѣди заклани. На нѣколко мѣста прѣброихъ по сто на купъ такива скелети. Попитахъ: какви сѫ тия скелети и черепи? Отговориха ми: когато Ахмедъ-ага влѣзалъ въ града, прѣди да го разграби и да го прѣдаде на пламъцитѣ, споходилъ жилищата и събралъ всичкитѣ млади момичета, всичко що естеството могло да създаде най-прѣлестно и най-миловидно, заповѣдалъ на „башибозуцитѣ си" да ги заведатъ и да ги пазятъ на тая могила. Слѣдъ като билъ разграбенъ, изгоренъ и разрушенъ града, Ахмедъ-ага дошелъ тамъ и заповѣдалъ на башибозуцитѣ да изнасилятъ клетитѣ момичета; но това не стигнало; подиръ удовлетворението на животинскитѣ похоти, тия диви звѣрове избили до едно нещастнитѣ момичета; ето обясненията на тия купища отъ скелети, които се съглеждатъ на могилитѣ. Като се върнахъ въ града пакъ видѣхъ сѫщитѣ страшни зрѣлища. Посрѣдъ града, близо до училището, съзрѣхъ една голѣма яма, въ която гнияха около сто трупа, които бидѣйки ед вамъ заринати съ пръсть, псетата ги разровили и ги разкѫсали; а слѣдъ единъ проливенъ дъждъ, тѣ останали на открито и заплѣскани посрѣдъ кальта. Въздухътъ тамъ бѣ твърдѣ тежъкъ и вонята непоносна! По

край малката рѣкичка, която минава прѣзъ града, има една воденица; отъ долу тя е задръстена съ човѣшки тѣла, които вече бѣха почнали да гниятъ. Брѣговетѣ бѣха покрити съ трупове на мѫже, на жени, на дѣчица и на моми . . .; а като валѣлъ проливенъ дъждъ рѣкичката дошла и отнела голѣмъ брой мъртви тѣла дори до Пазарджикъ, на едно разстояние отъ 50 километра. Въ училището, което е била една красива сграда, а сега е развалина, намираха се живи изгорѣли жени, дѣца, моми и старци, които се били затворили тамъ отъ страхъ прѣдъ „башибозуцитѣ."

Най-страховитото зрѣлище бѣ околностьта на черквата, на която дворътъ бѣше прѣпълненъ съ трупове, нахвърлени безъ разборъ единъ възъ други.

Двѣ недѣли слѣдъ страшното клане, турскитѣ власти отредили хора да заровятъ мъртвецитѣ; но вонята била тъй силна, щото тѣ не могли да изтърпятъ и се задоволили само съ закопаването на нѣколко души, върху другитѣ мъртвеци насипали по малко пръсть; въ черковния дворъ опитали се да затрупатъ тѣлата, които гнияха, като хвърлили върху тѣхъ керемиди, камъне, дървета, варь и пр. и то отгорѣ отъ развалениттѣ зидове, защото е било невъзможно да приближатъ до труповетѣ поради грозната имъ миризма. Но дошли псетата и разкрили тия тѣла, които съ ужасъ видѣхъ, какъ сѫ били измѫчени и обезобразени отъ убийцитѣ!

Виждаха се още главички на момиченца съ разплетени косици, рѫчици и крачка на дѣца, размѣсени съ труповетѣ на мѫже и жени . . .

Страшно нѣщо!

Score Неможахме да останемъ повече тукъ и си отминахме съ душевна тегота. Трѣбваше да туряме тютюнъ на носа си, за да изтърпимъ тая убийствена воня."

(Г-нъ Шуйлеръ слѣдъ гледката на тия страшни картини се разболѣлъ).

„Единъ купъ глави, размѣсени съ кости отъ различнитѣ части на човѣшкото тѣло; трупове почти цѣленички изгнили, коса, дрипи и вървонѣли меса бѣха натрупани на единъ купъ, около който израсла буйна трѣва. Вонѣше на всждѣ наоколо. А тукъ кучетата бѣха намѣрили богата храна, когато ги разпръсна безврѣменното ни пристигане — казва И. А. Макгаханъ, кореспондентъ на Дейли-Нюсъ.

„Въ срѣдата на тоя купъ можахъ да различа единъ тънакъ трупъ облѣченъ въ риза, главата завита съ единъ шаренъ чемберъ и нозѣтѣ още съ вѣзани чорапи; сжщо, както носятъ Българскитѣ моми. Погледнахъ наоколо—продължава почтениятъ Макгаханъ — земята бѣше покрита на всѣка страна съ кости, дѣто кучетата ги бѣха завлѣкли дá ги глождатъ. На единъ раздалечъ отъ 50 крачки бѣ селото. Като гледахъ отъ коньтъ, наумихъ си за развалинитѣ на Херкуланъ и на Помпей.

Погледнахме пакъ на купътъ, който бѣше прѣдъ насъ и пакъ глави и трупове и забѣлѣжихме, че тѣ бѣха току речи всичкитѣ малки съ облѣклата, които бѣха разхвърляни наоколо, бѣха всичкитѣ почти женски. Главитѣ бѣха отдѣлени отъ другитѣ части на тѣлото, а труповетѣ всички бѣха безъ глави. Ще рече, че тия жени бѣха изклани. Влѣзохме въ селото. Въ развалинитѣ на първата кжща една жена стоеше върху единъ купъ дрипи, клатеше се тукъ тамъ и оплакваше съ единъ монотоненъ гласъ полу-пѣющи, и полуридающи, твърдѣ странна мелодия бѣ тя. Въ обятията си държеше едно дѣтенце и още едно по-голѣмичко стоеше покрай нея мирно и спокойно, и гледаше съ удивляющи очи на насъ. Тя пъкъ нито ни погледна; дадохме

ухо да чуемъ какво шепне, и тълмачътъ ни прѣведе слѣдното: „Кжщата ми, милата ми кжща; мжжътъ ми, мжжътъ ми, сиромашкия мжжъ, драгия ми мжжъ! и т. н. повтаряше сжщитѣ огласи. Въ друга кжща други двѣ жени, една стара и млада, занимаваха се съ сжщото, като повтаряха току речи сжщитѣ думи: „имахъ кжща и сега нѣмамъ, имахъ мжжъ и сега съмъ вдовица; имахъ синъ и сега нѣмамъ; имахъ петѣ дѣца и сега имамъ само едно". И тия жени бѣха, които сж се отървали отъ клането и сж се върнали за прѣвъ пжть въ селото си, възползувани отъ нашето посѣщение и на онова на г-на Беринга. А сега, сега ще слѣдватъ по цѣли часове тоя видъ ридания върху развалинитѣ на кжщитѣ имъ. Сега можахме да разберемъ странния оня звукъ, що чухме още като бѣхме по бърдата вънъ отъ селото.

Колкото отивахме на вжтрѣ въ селото, толкова повече срѣщахме жени. Едни седѣха на купъ на камъне по дворетѣ; други се разхождаха тукъ тамъ прѣдъ вратитѣ, като си кършеха прѫститѣ и повтаряха сжщото отчаено ридание. Малко сълзи бѣха въ това общо оплакване, то бѣше сухо, твърдо и отчаено.

Изворътъ на сълзи бѣше изсъхналъ още прѣди нѣколко недѣли, но жалостьта и бѣдностьта бѣха като никога още по-силни, и слѣдваха пжтьтъ си, ако и безъ сълзи. Колкото влизахме по навжтрѣ въ селото, толкозъ повече ставаше множеството, което вървѣше подирѣ ни, така щото, най сетнѣ, достигна на 400—500 души, по-голѣмата часть жени и дѣца, които ни слѣдваха вcждѣ, дѣто и да отивахме, съ печалнитѣ си ридания. Такъвъ единъ гласъ дружно издаваха тѣ къмъ небесата, дѣто не се надѣвамъ други пжть да го чуя.

„Народътъ се бѣше събралъ около насъ; посочи

ни единъ купъ пепелъ край пѫтьтъ, въ който се виждаше голѣма часть гости, станали на пепелъ. Тукъ сѫ се изгорили единъ купъ мъртви тѣла, и виждаше се, че турцитѣ сѫ правили опитвания за изгаряне на мъртвитѣ.

Малко по-натъй натъкнахме се на единъ другъ прѣдметъ, който произведе въ насъ жалость и ужасъ. Тукъ бѣ трупътъ на една млада мома 15 годишна, която лежеше на пѫтьтъ, и едната и часть бѣ покрита съ остатъцитѣ на единъ срутенъ зидъ. Тя още бѣше облѣчена въ риза; пищалитѣ ѝ обути само въ калци, но малкитѣ ѝ крака, отъ които бѣха взети обущата, бѣха голи и месото изсъхнало, но почти цѣло: една голѣма рана на главата ѝ и голѣмата ѝ черна коса, близо единъ лакъть дълга, висеше и се влачеше по праха. А за забѣлѣзване е, че всичкитѣ намѣрени женски трупове бѣха облѣчени само въ една риза. И това сираче момиченце очевидно бѣше съблѣчено до риза, едно за да търсятъ по него пари и друго зарадъ нѣкои скѫпи нѣща, а най-послѣ отъ проста варварщина слѣдъ всичко това обезчестено и убито. Говорихме съ много жени, които прѣминали всички тия фази на варварщина, и ето какъ ни ги описваха. Тѣ улавяли първенъ жената, събличали я до риза, вземали каквато дрѣха намирали по-добра, както и всичкитѣ ѝ скѫпи нѣща. Послѣ я обезчестявали толкова души, колкото искали, и послѣдниятъ или я убивалъ, или я оставялъ жива споредъ волята му.

Въ друга кѫща единъ българинъ ни задържа, за да ни покаже кѫдѣ изгорили по-малкото му братче, което било слѣпо, и мѣстото, гдѣто е намѣрилъ пепельта отъ братовитѣ му кости, и нажаления тоя човѣкъ седна на това мѣсто и плачеше като малко дѣте. Броятъ на убититѣ дѣца въ това клане е голѣмъ.

ухо да чуемъ какво шепне, и тълмачътъ ни прѣведе слѣдното: „Кѫщата ми, милата ми кѫща; мѫжътъ ми, мѫжътъ ми, сиромашкия мѫжъ, драгия ми мѫжъ! и т. н. повтаряше сѫщитѣ огласи. Въ друга кѫща други двѣ жени, една стара и млада, занимаваха се съ сѫщото, като повтаряха току речи сѫщитѣ думи: „имахъ кѫща и сега нѣмамъ, имахъ мѫжъ и сега съмъ вдовица; имахъ синъ и сега нѣмамъ; имахъ петѣ дѣца и сега имамъ само едно". И тия жени бѣха, които сѫ се отървали отъ клането и сѫ се върнали за пръвъ пѫть въ селото си, възползувани отъ нашето посѣщение и на онова на г-на Беринга. А сега, сега ще слѣдватъ по цѣли часове тоя видъ ридания върху развалинитѣ на кѫщитѣ имъ. Сега можахме да разберемъ странния оня звукъ, що чухме още като бѣхме по бърдата вънъ отъ селото.

Колкото отивахме на вѫтрѣ въ селото, толкова повече срѣщахме жени. Едни седѣха на купъ на камъне по дворетѣ; други се разхождаха тукъ тамъ прѣдъ вратитѣ, като си кършеха прътитѣ и повтаряха сѫщото отчаено ридание. Малко сълзи бѣха въ това общо оплакване, то бѣше сухо, твърдо и отчаено.

Изворътъ на сълзи бѣше изсъхналъ още прѣди нѣколко недѣли, но жалостьта и бѣдностьта бѣха като никога още по-силни, и слѣдваха пѫтьтъ си, ако и безъ сълзи. Колкото влизахме по навѫтрѣ въ селото, толкозъ повече ставаше множеството, което вървѣше подирѣ ни, така щото, най сетнѣ, достигна на 400—500 души, по-голѣмата часть жени и дѣца, които ни слѣдваха всѫдѣ, дѣто и да отивахме, съ печалнитѣ си ридания. Такъвъ единъ гласъ дружно издаваха тѣ къмъ небесата, дѣто не се надѣвамъ други пѫть да го чуя.

„Народътъ се бѣше събралъ около насъ; посочи

ни единъ купъ пепелъ край пжтьтъ, въ който се виждаше голѣма часть гости, станали на пепелъ. Тукъ сж се изгорили единъ купъ мъртви тѣла, и виждаше се, че турцитѣ сж правили опитвания за изгаряне на мъртвитѣ.

Малко по-натъй натъкнахме се на единъ другъ прѣдметъ, който произведе въ насъ жалость и ужасъ. Тукъ бѣ трупътъ на една млада мома 15 годишна, която лежеше на пжтьтъ, и едната и часть бѣ покрита съ остатъцитѣ на единъ срутенъ зидъ. Тя още бѣше облѣчена въ риза; пищалитѣ ѝ обути само въ калци, но малкитѣ ѝ крака, отъ които бѣха взети обущата, бѣха голи и месото изсъхнало, но почти цѣло: една голѣма рана на главата ѝ и голѣмата ѝ черна коса, близо единъ лакъть дълга, висеше и се влачеше по праха. А за забѣлѣзване е, че всичкитѣ намѣрени женски трупове бѣха облѣчени само въ една риза. И това сираче момиченце очевидно бѣше съблѣчено до риза, едно за да търсятъ по него пари и друго зарадъ нѣкои скжпи нѣща, а най-послѣ отъ проста варварщина слѣдъ всичко това обезчестено и убито. Говорихме съ много жени, които прѣминали всички тия фази на варварщина, и ето какъ ни ги описваха. Тѣ улавяли първенъ жената, събличали я до риза, вземали каквато дрѣха намирали по-добра, както и всичкитѣ ѝ скжпи нѣща. Послѣ я обезчестявали толкова души, колкото искали, и послѣдниятъ или я убивалъ, или я оставялъ жива споредъ волята му.

Въ друга кжща единъ българинъ ни задържа, за да ни покаже кждѣ изгорили по-малкото му братче, което било слѣпо, и мѣстото, гдѣто е намѣрилъ пепельта отъ братовитѣ му кости, и нажаления тоя човѣкъ седна на това мѣсто и плачеше като малко дѣте. Броятъ на убититѣ дѣца въ това клане е голѣмъ.

Тѣ често сж били набождани на байонети; за много случаи ни разказваха очевидци, които видѣли малки дѣца да се носятъ по улицитѣ на байонети, както тукъ, така и въ Отлу-кьой".

„Нѣмаше кжща, подъ развалинитѣ на която да не се забѣлѣзватъ човѣшки остатъци, разхвърляни още и по ближнитѣ пжтища. Прѣдъ портитѣ, къмъ пжтя много жени се разхождаха горѣ-долу плачеха и пѣеха надгробни пѣсни. Една отъ тия жени ме улови за ржката и ме заведе въ двора си тамъ на единъ край лежаха остатъцитѣ на една друга млада мома, половината покрита съ варь и камъне, косата ѝ разплетена и смачкана между камънитѣ и прахътъ. А горката майка страшно пищеше въ агония и си удряше главата по зидоветѣ; отминахъ на страна съ съкрушено сърдце и я оставихъ сама съ своя скелетъ. Нѣколко стжпки по-нататъкъ една жена седѣше на вратния прагъ, люшкаше се и плачеше тъй сърдцераздирателно, щото не можеше да си въобрази човѣкъ. Главата ѝ бѣше въ ржцѣтѣ, а пъкъ пръститѣ ѝ несъзнателно плетѣха се и скубѣха косата ѝ, тя гледаше нѣщо въ обятията си, дѣто лежаха три малки главички, покрити още съ коса. Какъ е могла майката да се спаси, когато дѣцата ѝ сж изклани? Кой знае? Може да я нѣмало въ селото, когато се е случило клането. Може би да е избѣгала отъ селото, само съ едно дѣтенце въ обятията си, а другитѣ е оставила да ги избави бащата; или може, което е най-страшното, най-жалостното отъ всичко, до толкова да е била уплашена, щото е оставила другитѣ три дѣца на щастието и си е избавила живота съ бѣгане. Ако е това послѣдното, не е за чудо, дѣто си скубеше тъй страшно и несъзнателно косата, гледайки въ тритѣ малки главички въ обятията си."

Въ черковния дворъ лежаха изклани повече отъ три хиляди души. Тукъ бѣ едно страшно зрѣлище, —зрѣлище, отъ което настрѫхнува човѣкъ. Въ това купище отъ тѣла имаше кѫдрави малки главички, строшени отъ тежкитѣ камъне; малки краченца, колкото прѫстнтѣ на човѣка, на които месата бѣха изсъхнали много отъ силната горещина. Малки дѣтински рѫчици прострѣни за помощь! Дѣца, които умрѣли отъ страха на сабитѣ и на окървавенитѣ рѫцѣ на озвѣренитѣ хора, които ги държали и клали, дѣца, които умирали съ писъци отъ ужасъ и отъ страхъ; млади моми, които измрѣли, ридающи и молящи за милость; майки, които умрѣли като се опитали да защитятъ малкитѣ си дѣца съ слабитѣ си тѣла; всички тия лежаха въ единъ купъ, въ единъ вонещъ купъ! А сега, сега всичко мълчи! Сега нѣма сълзи, нѣма викъ, нѣма плачене, нѣма пищене на ужасъ, нито молби за милость. Жътвитѣ гниятъ по нивята и жътваритѣ гниятъ въ тоя черковенъ дворъ!...

Онова, което съзрѣхме на бързъ погледъ вѫтрѣ въ черквата, бѣ страшно. Единъ голѣмъ брой тѣла изгорени вѫтрѣ въ самата черква, на които остатъцитѣ бѣха почернѣли като вѫглене и запълваха половината просторъ отъ земята до тъмнитѣ и ниски сводове, които ги правѣха още по ниски и по тъмни; страшно бѣше да погледне човѣкъ на тоя изгнилъ купъ отъ човѣшки тѣла.

Никога не съмъ си въобразявалъ такова страшно нѣщо! . . . . .

Тъкмо въ тия страшни дни, когато невинна човѣшка кръвь на ручей се втичаше въ водитѣ на Марица, Мюсюлмански агенти, съ възложена върху тѣхъ мисия отъ турското правителство, ненаситно отъ християнска кръвь, разнасяха задъ прѣдѣлитѣ на цар-

ството една прокламация изъ между Мюсюлманския свѣтъ, огласена въ истото врѣме даже въ индийската преса (въ Индия — владѣнията на Англия), която позоваваше се: „Мюсюлмани и служители на пророка! Възстанете, като единъ човѣкъ, и покажете материална подрѫжка на царството на Падишаха — Турция. Падишаха е единствения глава на нашата религия, а въ днешно врѣме той се притѣснява отъ разни невѣрни. Открийте подписка за парични сборъ и всички наши братя по вѣра, които живѣятъ въ Европа да добиятъ възможность, за да изколятъ невѣрнитѣ за това, дѣто тѣ се осмѣляватъ да дигатъ рѫка върху тоя господарь, който е отреденъ отъ Бога да владѣе надъ тѣхъ. За него ние сме длъжни да се сразимъ, нему ние трѣбва да поднесемъ нашия имотъ и нашето благословение. И така станете, о, синове на Исляма!

Въ прѣсмъртни прѣдчувствия тържеството на мюсюлманина издаваше неговото задушевно стремление, той—мюсюлманътъ, абсолютенъ господарь върху родната българска земя, разсвирѣпенъ, намираше морално умиротворение на душата си само въ кръвьта на невиннитѣ български дѣчица, мѫже и жени, стари и млади. Неговиятъ вѫтрѣшенъ, душевенъ миръ е умѣло очъртанъ отъ поета:

A nôtre rage ainsi rien ne s'opposa
Psara n'est plus, Dieu vient de l'effacer
Sur ses debris le vainqueur qui se repose
Rêve le sang qu'il lui reste a verser.

(Psara, Beranger)

Съ кръвь гявурска утолихме
Жаждата си, ей Аллахъ!
Ний душмана поразихме,

И байрака си побихме
 Върху неговиятъ прахъ!

Съ името на Мохамеда
Мръсния стжпкахме кръстъ.
Ей Аллахъ! Каква побѣда!
Черна кръвь се вредомъ гледа
 Знакъ на страшната ни мъсть!

Българи!! О, сгань робови!
Смърть ли вий кроехте намъ?
Тъй ли чупите окови?
Тъй ли дигате ножови
 Срѣщу вѣрний Динъ-Islямъ?

Вижте, какъ ви злѣ помачка
Васъ пророковиятъ гнѣвъ:
Вий съсъ всичко намъ сте плячка,
А момитѣ ви — играчка
 На добишкиятъ ни кефъ!

Вашитѣ села, градища,
Днесъ сж грозенъ пущинакъ!
И на тѣхни пепелища
Гарвани грачжтъ... Вижте,
 Перущица и Батакъ!

Кой ще васъ да ви защити?
Кой ржка ще ви простре?
Наший ядъ ще се насити
Вси доръ бждете избити!
 Кой ще може да ни спре?!

Днеска имаме прилика
Да ви махнемъ: ето самъ
Инглитера нази тика,
Флотата й на Безика
  Помощъ сигурна е намъ! . . . .

Ей, Аллахъ, каква побѣда!
Цапаме въ гувурска кръвь!
Пущинакъ се вредомъ гледа,
И гявурскитѣ му чеда
  Блазнягъ още наший стръвь!

Колко злато ний сдобихме,
Колко нанизъ и имотъ,
Колко си моми плѣнихме!
Колко майки, свѣтъ избихме
  Отъ кяфирски този родъ!

Скоро всичко ще се свърши!
Всичко ще да стане прахъ,
Ножътъ всичко ще довърши
И огъньтъ ще избърше
  И послѣдний знакъ отъ тѣхъ!

А Русия? . . . Отъ години
Врагъ е нашъ непримиримъ!
Нека днесъ сеиръ да чини
Въ нейни братя и роднини
  Какъ ще да я поразимъ! *)

Има минути въ живота, когато човѣкъ потреперва самъ отъ своитѣ отвратителни злосторства, то сж ония минути, които прѣдшествуватъ опрощаването му съ земния миръ — агонията! — ето най-вѣрното

*) Ив. Вазовъ.

свидѣтелство, най-характеристичната черта за миналото на умиращия.

Взрете се въ безжизнения трупъ, стенящъ въ агонията. Взрете се въ тѣзи злодѣйства, които по-горѣ очертахме, — единственитѣ спѫтници, които красятъ послѣднитѣ дни на владичеството на Турция въ родната ни земя! Взрете се внимателно въ конвулсиитѣ ѝ, които вселяватъ въ душата страхъ, трепетъ и отвращение къмъ онова, що се творило отъ злодѣйската Турция въ родната ни земя. Въ прѣдсмъртния си часъ Турция заповѣдваше да се нацапа меча на мюслюманина въ невинната кръвь на малкитѣ дѣчица, даже и въ кръвьта на ония, които сѫ били въ майчината утроба още. И на тоя безжизненъ, звѣрски трупъ — Турция, християнска Европа силеше се да му даде дългъ животъ!

„България“ въ тая епоха на миналото съ печални спомени бѣ прѣдметъ на привидно загрижване отъ страна на дипломацията. Но „България“ съсрѣдоточваше въ себе си вниманието на цѣлия миръ. „България“ бѣ дума еднозначна съ „източния въпросъ“. България бѣ страшилище, не даваше покой на турскитѣ реформатори, а най-паче на якитѣ крѣпители — английскитѣ велики дипломати.

Що искатъ българитѣ? — провикваше се европейската дипломация. — Свобода. — За кого искатъ тая свобода? . . . Дипломацията отричаше сѫществуването на България! . . .

Нека не забравя никога българинътъ, че людето що притворно отричаха сѫществуването на „българи“ бѣха: Биконсфилдъ, Андраши, Тиса и др. Печатнитѣ органи съ прѣко значение, които приглясяха на недоумѣващитѣ дипломати бѣха: „Найе-Фрайе-Пресе“, „Дейли-Телеграфъ“, „Морнингъ Постъ“, „Репюбликъ-Франсезъ“, „Messager de Vienne“ и „Иттихадъ“. За голѣмо не-

щастие сждбинитѣ на Англия, въ това врѣме, били ржководени отъ „торитѣ“. За честьта на английския народъ трѣбва да отбѣлѣжимъ, че изъ неговата страна се явиха велики люде, люде, що служиха на висшитѣ човѣшки длъжности къмъ ближния, тѣ възстанаха противъ безчеловѣчието на дипломацията. Дързновено, мжжествено и съ бѣлѣжито постоянство бориха се за тържеството на правдата, честьта и свободата въ робска окървавена България. Тия люде сж героитѣ на вѣка, — гигантитѣ съ умственъ и широкъ човѣшки мирогледъ; тѣ сж ратницитѣ за свободата! Въ редицата на тия мжже, що озаряватъ съ своята лжчезарность, сж: Гладстонъ, Брайтъ, Руссель, Аргайлски Дукъ, Самуелсонъ, Стилманъ, Фриманъ и много други велики сияющи синове отъ любовъ къмъ ближния. Що можеха да сторятъ за облегчение на царуващата злочестина въ Българската земя тия велики и отлични синове на вѣка? . . . Това, което тѣ чувствуваха, че е потрѣбно за изцѣлението на ранитѣ, не бѣха въ положение да дадатъ, — а разчитваха съ милосердието. Но ето, че това милосердие се оказа непосилно спрѣмо повелителнитѣ нужди отъ умиротворение, за да настане доброчестина въ окървавената България, и сълзитѣ на ридающия да бждатъ замѣнени съ радостна усмивка.

Европейската конференция засѣдаваща въ Цариградъ (1876 година) не задоволи желанията на подяремното българско население; ето че се съзрѣла нужда да се отправи друга всенародна молба до великитѣ сили, въ подкрѣпа и допълнение на поднесения имъ не прѣди много мемоаръ отъ народнитѣ български делегати; въ тая си молба Българскиятъ народъ подчертава мисъльта, че е принуденъ да прибѣгне

къмъ меча, като послѣдно срѣдство на самозащита. Но нека говори самата молба, ето текста ѝ.*)

„Господа,

Българскиятъ народъ вѣрваше, че свиканата въ Цариградъ отъ 6-тѣхъ велики сили конференция ще изсуши веднажъ за всегда извора на ужаснитѣ му мѫки и страдания и ще му отвори пѫть къмъ мира и благоденствието; но петвѣковний неговъ заклетъ неприятель парализира тази му надежда съ отричането да приеме прѣдложенията на конференцията.

Турското правителство отхвърли прѣдложенията на конференцията, като имъ противопостави изработената отъ Митхадъ паша конституция. А каква облага излѣзе отъ нея за угнетенитѣ християнски народи въ Турция? Тя се обнародва официално на 23 декемврий 1876 година, слѣдователно, точно прѣди два мѣсеца; а ний до днесъ не виждаме никакво измѣнение както въ начина на управлението на турската държава, така и въ настроението на духоветѣ на мюсюлманитѣ. На всѣкѫдѣ слѣдватъ заплашванията за нови кланета, обири, убийства, потурчвания на сила, обезчестявания на жени и моми; на всѣкѫдѣ се оплаква и днесъ народътъ отъ неоправданията въ сѫдилищата, отъ заптиетата, отъ войската, която се дига на орѫжие, и прочее, тъй, както прѣди да се прогласи конституцията.

Прѣди да се нарече турската държава конституционна, ний, българитѣ, се радвахме поне на едно духовно началство, придобито съ толкова трудъ и жертви, слѣдъ толкова годишна упорита борба съ фанариотитѣ; а сега и отъ него искатъ да ни лишатъ

---

*) Тая молба е изпратена до английския парламентъ съ копие до другитѣ велики сили.

по причина, че екзархътъ не рачилъ да подаде благодарителна адреса за конституцията.

Наистина, на основание на конституцията, но безъ ни на-малкото знание на народа, сѫ избрали нѣколко лица, — както по-сетнѣ се узна въ официалнитѣ вѣстници, — и отъ българитѣ, едни за прѣдставители въ камарата, а други за каймаками и мюдюри; но както отъ еднитѣ, тъй и отъ другитѣ, като се избраха изключително отъ правителството и като сѫ негови хора чиновници, българскиятъ народъ отъ всичко това не очаква никакво добро; той вече е убѣденъ, че тѣ въ всичко ще изпълняватъ волята на правителството, безъ да обрѫщатъ внимание за интереситѣ на сънароднициттѣ си. При това, вишегласието на парламента ще бѫде всѣкога на турска страна, като числото на турскитѣ прѣдставители е несравнено по-голѣмо отъ числото на християнитѣ, тъй щото и да прѣдположимъ, че помежду тѣзи послѣднитѣ ще се намиратъ такива, които енергично да бранятъ интереситѣ на народитѣ, на които принадлежатъ, пакъ тѣхния гласъ ще бѫде гласъ вълиющаго въ пустини, защото всѣкога турското вишегласие ще ги оборва.

Слѣдователно, заблуждение би било, ако се очакваше нѣщо добро отъ новопрогласената конституция. Той вижда, че тя не е нищо друго, освѣнъ ново издание на плѣсенясалитѣ въ архивитѣ въ турското правителство никога неосѫществени хатихумаюни и хатишерифи. Въобще, той не ще се задоволи съ никакви реформи, обѣщавани отъ турското правителство, безъ да се задължи то да гарантира за тѣхъ прѣдъ великитѣ сили. За туй българитѣ, насърдчени отъ горещитѣ симпатии, които показва и великиятъ английски народъ къмъ злочестинитѣ имъ прѣзъ миналата година, отъ готовностьта, съ която се притече

да имъ принесе помощьтѣ си, както и отъ благосклонното приемане на делегатитѣ имъ, осмѣляватъ се да се отнесатъ до васъ, господа, отличнитѣ негови прѣдставители съ покорнейша просба, да гледате да съдѣйствувате, за да се накара Портата да приеме прѣдложенията на бившата конференция.

Че българскиятъ народъ енергически се е заловилъ да търси цѣръ на несносното си положение и че е рѣшенъ да прибѣгне къмъ най-отчаянитѣ срѣдства, това не произлиза отъ никакви външни внушения. Народъ седемъ милионенъ, който е ималъ славно минало, а съ който се отнасяли цѣли петь вѣка като съ робъ, въ пълната смисъль на думата, нѣма ли право да претендира за по-добро и по-сносно състояние, състояние, което да му осигурява живота, имота и свѣтостьта на огнището, което да му позволява свободно да крачи въ пѫтя на цивилизачията и напрѣдъка.

Нѣма човѣкъ въ свѣта, който, като гледа цѣлия исторически живстъ на турцитѣ, днешното имъ финанциално банкрутство и крайната сиромашия на подчиненитѣ имъ народи, при всичкото плодородие на земитѣ, които населяватъ и на тѣхното трудолюбие, да не е убѣденъ, че тѣ не умѣятъ да управляватъ и че съ своя суровъ и дивъ характеръ, който ясно се отрази въ миналогодишнитѣ кланета, съ своя ожесточенъ срѣдневѣковенъ религиозенъ фанатизъмъ, сѫ за Европа въ днешния просвѣтенъ XIX вѣкъ единъ срамотенъ анахронизъмъ. Слѣдователно, ако Европа отнеме отъ ръцѣтѣ на турското племе управлението на толкова красни плодородни страни и го врѫчи на тѣхнитѣ собствени синове, пълни съ жизнени сили, способни да се управляватъ сами несравнено по-добрѣ, отъ колкото ни е управлявала до днесъ лише-

ната и отъ най-елементарнитѣ познания турска администрация, ще извърши дѣло, за което ще й бѫдатъ признателни въ всичкитѣ бѫдещи вѣкове.

Народитѣ не забравятъ своитѣ благодѣтели. Ако и великиятъ английски народъ помогне на българитѣ да добиятъ поне отъ части своитѣ правдини, той ще види въ най-ближнето бѫдеще, какъ българскиятъ народъ умѣе да бѫде признателенъ.

Нищо не прѣчи на английския народъ да направи на българитѣ това, което е направилъ на гърцитѣ, и нѣма защо българитѣ да не му бѫдатъ признателни, ако не повече то поне толкозъ, колкото му сѫ днесъ и гърцитѣ.

Ранитѣ на българския злочестъ народъ сѫ голѣми и, който му подаде днесъ за тѣхъ цѣръ, той ще спечели симпатиитѣ му и признателността му за всегда.

Вѣрващецъ, господа, че отчаянитѣ гласове за помощь на единъ, по жестокъ и безчеловѣченъ начинъ, прѣдъ очитѣ на просвѣтена Европа онеправданъ, прѣслѣдванъ, ограбванъ, обезчестяванъ и убиванъ многочисленъ народъ, ще намѣрятъ отзивъ въ вашитѣ благородни сърдца, и че надеждитѣ му, възложени на васъ, като на послѣдно прибѣжище, ще се осѫществятъ напълно, и ний ви молимъ да приемете увѣрения за дълбокитѣ ни къмъ васъ почитания и уважения." *)

Кървавата драма, на която прѣдметъ бѣ родната българска земя, въ надвечерието на освободителната война, съставляваше най-важния епизодъ отъ „Источния въпросъ". Въ тоя лабиринтъ дипломацията, по разни пѫтища и посоки, бѣ се втурнала, за да

*) Стара Планина, брой 51, отъ 1876 год.

търси „разумение“ въ повеленията произтичащи отъ дълга къмъ ближния. Слѣдъ Херцеговинското възстание, борбата на славянския Давидъ противъ азиятския Голиятъ не се забави да намѣри отзвукъ въ мжжественитѣ гърди на България.

Тукъ тя се опита мжжествено да строши веригитѣ на робството, но, не успѣ юнакътъ балкански! Задавенъ отъ освирѣпѣла сгань — турски потисници, той, българинътъ, скжпо плати съ кръвьта на десетки и хиляди свои братя. Историята не помни по-трагически актъ отъ оня — клането въ Батакъ и Перущица! Тоя актъ е великиятъ позоръ на вѣка! И европейската дипломация, отъ която българскиятъ народъ колѣнопрѣклонно молеше милость и защита, гледаше на тая кървава драма, която се разиграваше прѣдъ очитѣ й, съ олимпийско равнодушие. А тоя измжченъ народъ питаше се: „Що е нашиятъ вѣкъ?“ *)

I. O, tempora, o, mores!

Млъкнете вие бѣдни хвалители на вѣкътъ,
Въ когото назовахте свободенъ человѣкътъ;
Млъкнете съ ваш’та правда, свобода и прогресъ,
Безумия, съ които глушихте ни до днесъ!
Съсъ насъ не се ругайте, отъ срамъ се зачервете.
Защо тозъ вѣкъ омразенъ великъ го вий зовете?
Да ли че ставатъ въ него най-страшни грозотий,
Свирѣпости безкрайни, нечути страхотий?
Да ли че днесъ изново епохата настана,
Която бѣ видѣла Атила, Тамерлана,
Отъ Дунава до Охридъ, до Бѣлото море
Единъ народъ нещастенъ подъ тежко иго мре.
Въ гори, въ поля, въ колиби, въ долини и въ балкани

*) Вѣстникъ Стара-Планина 1876 г. броеве 11—12.

Не видишъ освѣнъ ужасъ, не чуйшъ освѣнъ риданіе.
На вредъ тирани люти и тигри съ бѣсенъ стръвь,
И слабитѣ убити и робитѣ въ кръвь;
Села иззапустѣли, градища разрушени
Димящи развалини и черкви осквернени,
И челяди безбройни, безъ покривъ и безъ хлѣбъ.
Кои отъ мразъ треператъ и мратъ отъ гладъ сзирѣпъ
И, както вълци тята зли, бѣсни ненаситни,
Разкжсватъ кръвожадно стадата беззащитни,
Тъй днеска Османлийтѣ, проклетъ кръвнишки родъ
Огънь и смърть разнасятъ изъ българский народъ!
Я вижте тая майка какъ отчаяно писка
И на гърди си нѣжно дѣтенцето си стиска,
Гласътъ й какъ замира и погледа гаснѣй!
И отъ убийци грозни, отъ остритѣ имъ саби
Сина си тя закриля съсъ свойтѣ ржцѣ слаби;
И дор' не пада мъртва подъ удари безъ четъ
Не пуща отъ гърди си любимий си прѣдметъ!
Тогава тѣ го грабватъ, на сабитѣ натикватъ,
Подхвърлятъ го нагорѣ и диво се провикватъ,
И като тържествуватъ съсъ кървавий си ловъ,
Бѣсовски пѣсни пѣятъ и тичатъ за по-новъ!
Но вижте тазъ дѣвица разплетена отъ тѣзи
Обржжени, гнуснави, запѣнени черкези!
Какъ тя се брани... вика съ уплашено лице
И мжчи се да бѣга отъ злобни имъ ржцѣ.
. . . .
Каква достойна гледка! Отпрѣди и отзади
Вредъ видишъ мърши изгнили и трупове грамади,
И членове човѣшки разсѣни безъ разборъ
Останки страховити отъ тоя страшенъ моръ!
На, тукъ ржка се види, тамъ мънинко краченце

Или главичка руса на нѣкое дѣтенце,
А татъкъ, въ каль се валятъ оглозгани глави,
И дрехи женски гнили иномински коси . . .
(Това да се опише, охъ, нивга не могло би).
Тукъ майки въ кръвь залѣни, съ разтворени утроби
Тамъ старци се тръшнали при мънинки дѣца,
И юноши зелени съ прободени сърдца,
А между нихъ се лутатъ рой орли, врани, псета
Какъ на една трапеза ужасна и проклета!
И до прѣдѣлъ най-краенъ да стигне мерзостьта.
Убийцитѣ се кълчатъ, играятъ по кръвьта!

II.

Какъвъ е тозъ вѣкъ страшенъ? Какви сѫ тѣзъ години,
Въ кои нѣща такива се вършатъ прѣдъ очи ни?
Въ кои тирана волно играй съ огънь и съ мечъ
И цѣлъ народъ се трѣби съ най-ужасенъ сѣчъ;
Каква е тазъ Европа съ човѣщина прочута
И зрителка спокойна на тазъ картина люта?
Коя не ще да викне съ гласъ неустрашимъ:
„Диваци! Доста веке! Не щемъ да ви търпимъ!“
Но не! Това не бива! Въ това се тя не мѣси,
Че то не иде никакъ на нейни интереси!
И тя желай да пази тозъ старъ и гнилий тронъ,
Кой сявга е стъмнявалъ възточний небосклонъ,
И тази орда мръсна родена зарадъ злото,
И врагъ на свѣтлината и срамъ на обществото!
За нея роба тварь е по долня и отъ скотътъ,
Когото милватъ, гледатъ (че той влѣче хомотътъ);
Тегла ни не възбуждатъ въ Европа жалость, гнѣвъ,
И ний сме гладиатори, кои ѝ правятъ кефъ!

III.

Да!... Зехъ да вѣрвамъ веке, че принципи човѣшки
Не сѫ освѣнъ досадни измислици глупешки,
Че правдата е басня, че братството е сънь,
Свобода и равенство сѫ само празенъ звънъ!
Прогресътъ е — коварство и Господъ е металътъ,
Кому се всички кланятъ, боятъ и свѣщи палятъ,
Че тазъ цивилизация, че наш'то християнство
Не сѫ освѣнъ измама, лъжа и шарлатанство;
Че злото не се махва чрѣзъ никакъвъ способъ,
Че силний сѐ тиранъ е, и слабий сѐ е робъ!
Насилството е правда, и мерзостьта е слава,
Че нищо подъ небето нагонъ се не мѣнява:
Змията си е люта и Каинъ сѐ кръвникъ
И человѣкътъ сѐ е човѣкъ до този мигъ.

IV.

Но Музо възмутена! Спри тазъ прѣсѫда страшна!
Тя може би е права, а може би и грѣшна.
При всичко че е грозенъ и мраченъ наший вѣкъ,
Но правдата във него не е досущъ безъ екъ;
Съ потоци кръвь оквасенъ и пълнъ съ дѣла омразни,
Съсъ ужаси, съ кланета, съ позоръ, съ пороци разни,
Той колкото и да бѫде чудовищенъ и черъ,
На пориви отъ доблесть сѐ дава ни примѣръ.
И ако сѫществуватъ на туй нещастно врѣме
Изверги недостойни и подлеци голѣми,
Каквито сѫ напримѣръ: безтидний Елиотъ
Дизраели и Дерби и всичкиятъ имъ родъ
Кой съ кръвьта Христова се нѣкога накапа
И Ватикански идолъ, чудовищниятъ папа

Съюзникъ на корана, то име мѫже днесъ —
Вѣнецъ — на человѣка, на врѣмето ни честь.
Тъй Руселъ бѣловласий, на слабитѣ пазитель,
На славний Гарибалди — на робитѣ любитель.
Които не единъ пѫть вдигнаха своя гласъ
Ужасенъ за тирана и сладостенъ за насъ;
Странгфордъ и Брайтъ и Гладстонъ, Викторъ Хюго поетътъ
И други имена, що като лампади свѣтатъ
Въ мърчината всеобща на деветнайсетий вѣкъ
Приятели и братя на страждущий човѣкъ!
. . . .
. . . .
Но що е тозъ вѣкъ? Що е? Вѣкъ чуденъ, въвъ когото
Стоятъ едно до друго злото и доброто.
И ангелътъ, и бѣсътъ еднаква иматъ мощь,
Духътъ и веществото се борятъ день и нощь.
Смѣсъ — отъ величье, свѣтлость, отъ мракъ и ниски страсти;
Градина — пълна съ буренъ, съсъ ружи и съсъ храсти,
Епоха — що робството не може да търпи,
А пъкъ тирана трѣбва, мирътъ да се крѣпи!!
Противорѣчье!! Сцена на свѣтли революций
На свѣтъ, прогресъ, свобода и на башибозуци . . .
Дѣ кръстъ и полумѣсецъ прѣгръщатъ се безъ срамъ,
Дѣ Пий на Мохамеда кади му тимиамъ,
Дѣ гръкътъ — синъ фенерски и внукъ на Милтияда
Гори сами си братя подъ знакътъ на Мурада,
Дѣ мравката се пази и волътъ се не бий,
А цѣль народъ оставятъ тиранъ да го затрий!
О, вѣкъ, о! Хаосъ тъменъ. О, свѣтлина! . . О, горесть!
О вѣкъ за насъ фаталенъ! О, tempora, o, mores!

По срѣдъ тоя роякъ отъ мрачни мисли върху сждбата на единъ народъ, който изисква и се стреми да добие своето естествено право — свободата, единъ синъ на майка България се е отнесълъ съ писмо, ради разтуха само, до Митхадъ паша, бивши великъ везиръ, сочейки него за единъ отъ виновницитѣ на злата участь, която е постигнала българската земя. Това писмо е интересно за душевното настроение на българина въ тая кървава епоха. Нека говори самото писмо. Ето текстьтъ:

Ваше Височество,

Дозволете на единъ членъ отъ многоомразния вамъ български народъ да ви занимае двѣ — три минути въ изгнаническия вашъ животъ.

Законитѣ на обществата сж като законитѣ на природата. Тѣхъ никой не може да насили безнаказано. Това Ваше Височество не сте знаели, види се. Този пжть баремъ го научете.

Най-тежкото, най-продерзливото нѣщо е да върви нѣкой противъ пороя на логиката на събитията. Това правихте Ваше Височество. Но неумолимия законъ на обществата ви наказа. Вий сте днесъ изпроводенъ на заточение; изгоненъ отъ отечеството си сте вий, ужка неговъ великъ реформаторъ. Грѣшката е ваша.

Ваше Височество се наехте най-напрѣдъ и употрѣбихте всевъзможни срѣдства да убиете единъ народъ, българския; да погребете една националность, българската; да изпѣете послѣдния упокой надъ българското име. Но · · · · това не би: ударитѣ, приготвени за нашия народъ, се стовараха на вашитѣ османлии; изкопания за насъ гробъ, ето вече погълна вашия Османъ, а софтитѣ пѣятъ рахметъ-юлъ-алллахъ на динъ-ислямa.

Ваше Височество искахте да убиете това, на което е сждено да живѣе отъ сега натакъкъ, онова което е изпълнено съ толкова свѣтливи и високи задатъци; искахте да възтържествува книгата на тъмнината; искахте да възкръсне безжизнения трупъ. Вий нИписахте конституция за единъ народъ, който не знае още азбуката на обществената наука; вий пуснахте въ ходъ такива реформи, които трѣбваше да съсипятъ намѣсто да издигнатъ османския родъ. Е добрѣ! вече знаете конституцията ви изпроводи на заточение, а реформитѣ отдѣлиха отъ домашната стрѣха.

Ваше Височество искахте да блѣснете като звѣзда отъ несравнена величина въ дипломатическия небосклонъ. Но . . . . сждбата на метеоритѣ е била вашата честь. Грѣшката е ваша.

Ваше Височество искахте да направите зло на човѣчеството, добро на народа си. А това сж двѣ несъгласими начала въ живота на обществата. Само Джонъ Буль и Макиавели сж проповѣдвали такива учения. Сетнѣ, Ваше Височество почнахте да правите ново здание на гнили основи; конституция върху мусюлимански традиции. Това здание трѣбваше да се събори. Османската иерархия ще бжде неотмѣнна жертва на струполясването. Вий подкачихте реда.

Ваше Височество ще ми позволите да приложа, че вий сторихте зло, дѣто правихте добро и обратно. Погледнете! Турция е къмъ пропастьта си; тази пропасть я приготвихте вий. А вашия османски народъ прокълня и вѣчно ще кълне васъ, защото вий сте първия отъ онѣзи, които го блъснаха въ анархията.

Като великъ реформаторъ, вий помислихте да вършите дѣлата си съ революция. Но Ваше Височество се измамихте ужасно Революциитѣ възраждатъ

прѣсното, жизненното, младото. Революциитѣ не даватъ животъ на изгнилото, на умиращето, на отживѣлото.

Съ революция вий почнахте свалянето на единъ везиръ, сетнѣ на единъ султанъ, когото най-подиръ убихте; съ революция свалихте втория султанъ, откакъ го подлудихте; съ революция убихте много ваши съперници; съ революция още отнапрѣдъ вий се впуснахте да погребете България; съ революция трѣбваше да прогласите отхвърлянето на конференциалнитѣ прѣдложения. А знаете ли що бѣха въ дѣйствителность тѣзи ваши революции? — анархически, башибозушки скокове къмъ гроба. На! погледнете този гръбъ.

А българския народъ, когото искахте да погребете, се възражда. Нему е радостно, дѣто може вече да поздрави отдалечъ първитѣ зари на човѣшката свобода. Безъ ирония, до една степень и вамъ се длъжи за честититѣ дене, които се приближаватъ за българския народъ.

Азъ ще свърша съ извѣстния и други пѫть даванъ вамъ съвѣтъ: само чрѣзъ правдата! тогазъ реформацията ви би била плодотворна. Блазѣ щѣше да ви е, ако бихте могли да се възползвате. Сега вече е късно!"

Българскиятъ народъ, стремително искаше да възкръсне изъ гробътъ! — Животътъ да побѣди надъ смъртьта! — Гробницитѣ пълни съ народна скърбь и сълзи да се промѣнятъ въ весела и плодородна градина. Свѣстяваше се народа, озаренъ отъ надежда за новъ животъ. Тежка бѣ борбата му и скѫпа побѣдата му, но непрѣодолима вѣра въ честита бѫднина ободряваше неговия духъ. — и той, народа, заедно съ поета, пѣеше своята пѣсень:

Вѣрата ми въ бѫдѫщето на България.

Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo!
Luer...

I

Надѣй са, о душо, — надѣй се, о сърдце!
Очаквайте съ вѣра, съсъ ревность, съ любовь,
Ожидайте първий лучъ на деня майски, —
До-ще пролѣть нова, — до-ще животъ новъ!

Мнозина говорятъ, че нощьта е вѣчна, —
Недѣй вѣрва, душо, — не чувай, сърдце!!
Ще свѣтне зората въ всѣкоя бездна
И ще се изясни тъмното небе!

Съсъ бивши неволи и съ болкитѣ днешни
Ще си отговоримъ бѫдѫще добро, —
О! Ще да възкреснемъ, ний прѣобразени;
Възражда се рода, който е распнатъ!

Очаквай, о душо!... О сърдце, ожидай!....
— Да вѣрвашъ въ доброто, и то е добро!....
А ти, мисъль жедна, махни се, не питай:
Болний дързость иска въвъ свойто легло!

Днесъ колко злѣ сме, колко по-ниско
Навеждами чело, падаме, пълзимъ, —
Толкозъ по-високо лице ще си дигнемъ,
Толкозъ по-нагорѣ ще са възвисимъ!!....

II.

Тъй вѣрвамъ азъ!! — Съ вѣра безстрашна и твърда,
— Отчаенъ не съмъ, и никога не бѣхъ!!....

Тазъ пропасть за мене съ надежди е пълна,
И въ толкози мрачность азъ блѣсъкъ съзрѣхъ!

* * *

О! нимфи рус'оки на срѣбърна Янтра,
Жадни божества въ Трапезица света,
Останки, развалини отъ бившата слава,
О, кости бащински, кости на дѣца,
Поробено небе, осѫдена земя, —

Гении на древность блаженна, могили,
Кѫдѣ днесъ почиватъ юнацитѣ ни,
Кѫдѣ всичко й пусто, и глухо, кѫдѣто
Вечъ спомени вѣчни липсаха отдавна, —
О, пълно съ надежди е бѫдѫщето!!

* * *

Не ще мя навийте, о глухи въздишки,
О мечти безмолвни, и нѣми скърби!!
Не мога да вѣрвамъ, че падна-щемъ всички,
Надеждата храни, ослажда, крѣпи

Всрѣдъ толкози народи, о ти, прѣлюбезни,
О български роде, о роде родовъ,
Азъ вѣрвамъ въвъ твойтѣ сѫдбини голѣми,
И никакъ за друго азъ нѣмамъ любовь!

О, ти си великий, о, ти си могѫщий,
На славата си любимеца гордъ, —
Господния промисълъ те рѫководи,
Израильо новий, бѫдѫщий Сионъ!!!

О всѣкой да падне колѣнопрѣклонно,
Да благоговѣе прѣдъ избраний родъ,
Въ когото испълва се божето слово:
„Святъ е! Святъ е! Святъ е Българский народъ!"

———

О! всѣкой да падне днесъ благочестиво,
И съ миро, съ смирна, съ тамянъ да кади
Народа, комуто Богъ новъ животъ дава . . .
Святъ е! Бълларский Иерусалимъ!
. . . .
. . . .

III

Не могѫ азъ, братя, ни да си прѣдставя,
Какъ би могло злото да трае всегда, —
Ума ми залисва се и се забравя —
Вълнува се бурно въ мене съвѣстьта!! . . . .

———

Я вижте!! . . . . Вселенната цѣла очаква,
Народитѣ вси търсятъ новъ Ханаанъ:
И никой не смѣе ни да се оплаква,
Като че спаситель новъ ще се вѣсти!

* * *

Недѣйте ми казва, че нѣма оправа,
Че злото е вѣчно, че народа спи, —
Душевно спокойствие ме възхищава,
Да не смѣй невѣрний гласъ да ме смути!

———

Въ менъ толкози благость недѣйте отравя!
Недѣйте ми зема святий ми кумиръ!

Недѣйте ме съ твърдостьта си заразява,
О вий, маловѣрни на земний тукъ пиръ!

Охъ, милость!!! . . . Народа си азъ обожавамъ! . .
Почитайте бѣднитѣ мои мечти!!
Недѣйте ме прави и менъ тварь корава,
Съ мраморно сърдце, съ желѣзни гърди!

Между васъ и мене столѣтия има!! . . . .
Скоро съмъ роденъ, — вий късно сте дошлѣ!
Живота ми й пролѣтъ; живота ви й зима;
Вий слѣпо пълзите, — азъ имамъ крилѣ!

И вѣрвамъ!! . . . Въ народа си вѣрвамъ, защото
Народа и той е другъ единъ олтарь! . . . .
И вѣрвамъ въ любовьта!! . . . И вѣрвамъ въ доброто!
— Не могѫ да гния въ безвѣрната каль!
. . . .

*
* *

Недѣйте ми зема, грабители мрачни,
Лъжливитѣ тѣзи надежди, мечти!
Недѣйте ми грабва сладкитѣ измами:
Не щѫ ваш'тѣ истини черни и зли!!!

О, не! не! . . Понеже никой не раздѣля
Горещата моя, гранитна любовь, —
Падни, храмъ, въ който се родихъ!!... Азъ нѣмамъ
За тебъ гимни!!... Жрецъ съмъ на своя народъ!!...

Азъ жрецъ съмъ на стараго Бога Перуна!!
Азъ жрецъ съмъ на българский святъ заговоръ!!
Азъ жрецъ съмъ на всички потомци на Крума!!
Азъ жрецъ съмъ на хвърленитѣ въ затворъ!!

Азъ жрецъ съмъ на всичкитѣ безстрашни борци,
Азъ жрецъ съмъ на всичкитѣ храбри дѣца!!
Додѣто день дойде, додѣ часъ настане,
Левитъ вѣренъ въ жертва да си принеса!
. . . .
. . . .

IV.

Подиръ всѣка буря день ясенъ настава,
Въздуха бистрѣе и става по-чистъ,
Небето въ единъ мигъ се промѣнява,
Тъмний облагъ става свѣтълъ и срѣбристъ; —

Тъй ще се изясни небосклона роденъ!
Изгрѣ-ще пакъ слънце на родно небе!
И пакъ ще завѣе вѣтрецъ благовоненъ
Тамъ, дѣто дивъ вѣтъръ днесъ грозно реве!

* * *

О, нѣма да падна кат' счупена вѣтва,
Кат' цвѣтице младо, кат' отсѣченъ класъ!
Съ толкози жертви, макаръ да съмъ жертва,
Геройски живѣ-щѫ до послѣдний часъ! . . . .

Сълзи ядовити незнамъ да проливамъ, —
Плача ми й утѣха, не отровенъ ядъ!

Скрьбьта ми е тиха, нѣжна, сладострастна.
Търпя азъ безмолвно, защото съмъ младъ! . . .

Отъ врѣме на врѣме ржцѣ ми треперятъ, —
Несносенъ самъ себе — самъ себе тѣша,
Очитѣ ми пламватъ, обръщатъ се страшно,
Въ гърдитѣ ми сѣкашъ вулканъ се движи, —

Но, тозъ-часъ, умилно засмѣнъ, азъ поглеждамъ
Тамѣ къмъ небето съ весели очи,
Защото не знамъ каква сладость усѣщамъ,
Не знамъ какви чувамъ небесни рѣчи!!

И сѣкашъ, че нѣщо невидимо, тайно
Ми шепне: — „Надѣй се! Очаквай! Люби!!"
— За туй се надѣя, търпя азъ безкрайно,
О братя, кат' мене надѣйте се и вий! . . . .
. . . .

О, въ Българско тамо почернени майки!
Очаквайте съ вѣра, съ ревность, съ любовь,
Първата зора свѣтлива на день майски:
Катъ новата пролѣть, до ще животъ новъ! !

Страшнитѣ дни на кървавата драма не бѣха се свършили, Мюсюлманскиятъ народъ не знаеше граници на своята свирѣпость, той искаше да прѣмахне всѣкаква слѣда отъ животъ на Българина; ярко свидѣтелство на тия негови помисли е пѣсеньта, която

пѣяха турскитѣ войници и башибозуци въ надвечерието на освободителната война:

„Ислямъ оланъ Падишахъ!
Башъ Везиринъ олсунъ Митхадъ-паша
Кара-даа-Сърбия кавга ачжлдж
Бири-бири айна санджакъ ачжлдж,
Булгаръ оланларъ бюлюмъ чекелди,
Аманъ Падишахъмъ бинлеръ яшя!
Шенликъ олду, топларъ атжлдж,
Хабермизъ йокъ-иди джиханъ сатжлдж,
Чанакъ-Калесе-Московъ тутунду,
Аманъ Падишахъмъ!
Башъ везиринъ олсунъ Дервишъ-паша
Султанъ Мурадъ чикти тахта утурду,
Игирми-дйортъ везиринъ каршисжнда гетерди,
Кяфиръ Булгарларъ кжлжчтанъ гечерди,
Аманъ Султанъ Мурадъ дедиклери
Асланъ ми иди?
Тахта отурду, джиханъ дюзлети,
Кжлжчтанъ гечерди кяфиръ Булгарларж,
Аманъ Падишахжмъ!
Башъ везиринъ олсунъ Митхадъ-паша[1])

Тая пѣсень е дѣйствително знамение на безчовѣчието и жестокостьта. Не е ли фактъ одѣлотворението на тия грозни помисли отъ мюсюлманина за мирния и трудолюбивия българинъ, който се стремѣше къмъ извоюване естественото право-свободата? Българската земя бѣ плувнала въ кръвьта на хиляди свои чада: отъ тая кървава драма въ родната ни земя бѣха възнегодували великитѣ апостоли и

[1]) Турска военна пѣсень, (1876 год) в. „Възраждание" бр. 18.

закрилници на човѣшкото право. Ето великиятъ мощенъ по своя духъ, сияющъ отъ любовь къмъ ближния, благородния гражданинъ на Италия — Гарибалди, що съобщава на своя приятель:

„Капрера 5/17 августъ 76 год.

Приятелю Добели,

„Батакъ бѣше градъ отъ 9000 жители. Сега сѫ 1300, които се завърнаха подиръ милостивата прошка на султанътъ. На 7700 човѣшки жертви е угасенъ животътъ. Но кждѣ сме? Не се ли свършватъ още тия завоевания на ятаганътъ, на содомството, на колътъ, на костерътъ, на безчестението отъ всѣкакъвъ видъ? Не е чудно, дѣто Англия, управлявана отъ единъ човѣкъ безъ сърдце, покровителсгвува това кръвопролитно наводнение. Но гражданска Англия, народътъ, нетрѣбва да го задоволи това — и ако го дозволи дипломацията, единъ повикъ отъ негодувание и проклинание трѣбва да се отзове отъ единия до другия край на свѣтътъ, и независимия, и съ достоинство печатъ трѣбва непрѣстано да го повтаря.

Г. Гарибалди".

Но въ мрачината на злочестината си, на Българския народъ инстиктивна мощь на самоохрана прѣдписваше да подчертава всичкитѣ факти, които сочатъ на конкретни примѣри отъ безчеловѣчие, жестокость и свирѣпость — срѣдства за цѣлитѣ на мюслюманина спрямо подяремнитѣ българи — въ дивната по своята хубость българска земя. Тѣ — Българитѣ опитваха всички мирни срѣдства, съ които разполагаха на врѣмето за да умилостиватъ християнска Европа, която отдавна бѣ прогласила за принципъ въ господарствения животъ на народитѣ — „*Правото е силата*"; наивно вѣрваше народътъ, че Европа има за свое „гражданско-политическо вѣрую" тоя принципъ, затова въ

името на това свето начало, Българскиятъ народъ се обрѫщаше къмъ християнска Европа за помощь въ името на человѣчностьта, въ името на присѫщето право за свобода на людьето въ частния и социалния животъ. Ето една отъ бѣлѣжититѣ молби, въ която посоченитѣ факти помрачаватъ ума, вцѣпеняватъ човѣка. Нека, прочее, сама молбата говори. Ето дословно съдържанието ѝ:

„Адресъ до европейскитѣ сили отъ българо-християнскитѣ жители на Балканския полуостровъ.

Ваше Превъзходителство!

Злодѣянията, които ставатъ отъ день на день по-лоши въ Балканския полуостровъ отъ страна на отоманското население, ни принуждаватъ да се отнесемъ за помощь и защита до В. Превъзходителство, за да обърнете къмъ насъ Българитѣ единъ смилителенъ погледъ, да се смилите и подѣйствувате прѣдъ Вашето правителство, за да се отървемъ отъ неизказанитѣ страдания. . . Този животъ го чакаме отъ В. Прѣвъзходителство, както и отъ другитѣ християнски покровителни сили на Турция.

Мюслюманитѣ, както не ни сѫ равни по вѣра, тъй и по народность и човѣчество, сѫ странни за насъ; ний се не считаме отъ тѣхъ за хора, а за роби. Всичкия ни имотъ го вfocus;ематъ подъ видъ на данъкъ и волна помощь; изложени сме на тѣхнитѣ варварщини и на тѣхнитѣ най-коварни страсти. Злоупотрѣбенията, които ставатъ отъ мюслюманитѣ, обърнаха тази часть на Европа на *разбойнически вертепъ.*

До днесъ издаденитѣ Хати-Шерифъ въ 1839 г., Хати Хумаюнъ въ 1856 год., както и другитѣ султански фермани, сѫ издадени само и само за едно лицемѣрие, за да видятъ Европейскитѣ Сили, които сѫ

подписали Парижкия Трактатъ; но всичкитѣ прѣобразования сѫ били до сега на книга, тѣ си каратъ сѫщото, както въ прѣминалитѣ врѣмена; това се подтвърдява съ настоящата кървава сцена на Балканския Полуостровъ: клането на старцитѣ, женитѣ, дѣцата, както и отвожданието въ робство и насилствено потурчвание. За това нека се накажатъ споредъ правдинитѣ на човѣчеството за извършванието имъ на обидитѣ, на насилствието, на варварщината и прѣстѫпленията. Ужаса на едноврѣменитѣ еничаре и кърджалие е билъ нищо при настоящето! . . .

Ние ще си дозволимъ, щото само нѣколко случки да обявимъ отъ злощастията ни тука по Ислямизма. Най-напрѣдъ ще забѣлѣжимъ, че мюсюлманитѣ по всичката държава говорятъ, че щатъ исколятъ и останалитѣ християни; нарочно има изпроводени отъ Цариградъ софти, които проповѣдватъ по джамиитѣ противъ християнитѣ, като очакватъ повторително извѣстие отъ тѣхния комитетъ въ Цариградъ, на който прѣдседатель е Митхадъ паша, за да наченатъ изново клането върху християнитѣ. Митхадъ паша чрѣзъ телеграфа отъ 4-й юлий свиква всички мюсюлмани отъ 18—80 години да ставатъ на орѫжие противъ християнитѣ, а пъкъ орѫжията отъ християни се обраха.

Мюсюлманитѣ си наумили да изтрѣбятъ всичката българска интелигенция, защото тѣ нѣматъ други идеалъ, освѣнъ да повърнатъ славното врѣме на мухамеданското абсолютно господарство, християнина да бѫде неговъ робъ, въ неограниченитѣ си варварски права да граби пакъ, и да подчинятъ, както народитѣ въ срѣднитѣ вѣкове, на суровитѣ азиятски сили.

Споредъ силата на послѣдния ферманъ отъ Султанъ Абдулъ Азиса, за испълнението на който ние

се отнесохме съ прошение до върховното централно правителство, но за жалость, то се взе отъ администраторитѣ за възстанически актъ, и поменатитѣ лица, които го бѣха подписали, се турнаха въ окови и въ затворъ, както стана въ Свищовъ, Търново, Орѣхово, Враца, Севлиево, Габрово, Панагюрище, Клисура, Батакъ, Копривщица и по другитѣ мѣста.

Селимъ паша, като отишелъ въ Овча-могила и Сломеръ (Свищовско) да гони ужъ възстаницитѣ, докараха до 35 души българи, които бѣха подписали горѣпоменатото прошение; той дозволилъ на войницитѣ си, башибозуци и черкези, свободно вързлуване: съ голи ятагани принуждавали родителитѣ даже и синоветѣ, да стоятъ надъ главитѣ на дъщеритѣ си, младитѣ булки и момчета, а тѣ сѫ. . . като удовлетворявали скотскитѣ си страсти.

Злобния и фанатически Фазлѫ-паша въ пиянството си е заповѣдалъ да бомбардиратъ дрѣновския манаѕтиръ, като е далъ воля на черкезитѣ и башибозуцитѣ за настоящето ежедневно клане на невиннитѣ, и за обиритѣ по селата, той е дозволилъ на *дели*-Неджиба (Плѣвненски каймакаминъ), даже му е заповѣдалъ, да събере черкезски и башибузушки чети и да нападнатъ на мирнитѣ жители въ Ново-село, Батошево, да ги избиятъ, оберать и да отведатъ чедата имъ въ робство, та съ насилствие да ги турчатъ и продаватъ.

Отъ злоупотрѣбенията на черкезитѣ и башибузуцитѣ ни едно село не е останало здраво и читаво; опустошенията и грабежитѣ сѫ ужасни, а убийствата сѫ придружени съ силна мѫка. Единъ часъ отъ село Горнитѣ Турчета (Търновско), черкезитѣ отъ като се наситили на скотскитѣ си страсти, наклали огънь, въ него — се чували писацитѣ на клетитѣ български жени.

Близо при Видинъ до Дунава, черкезитѣ и башибозуцитѣ правили голѣми и кървави сцени: мѫжетѣ навързали, а пакъ тѣ правили най-безчовѣчнитѣ удоволствия съ християнскитѣ български моми, жени, момчета и най-подиръ единъ черкезинъ, за да си опита камата, обѣсилъ надолу съ главата една мома и я разсѣкалъ на двѣ части. Другитѣ като видѣли това дѣло нахвърлили се въ Дунава, а останалитѣ — били изклани до единъ! . . . Черкезитѣ като влизатъ да плѣнятъ нѣкое село, вмъкватъ се въ кѫщата, захващатъ да пищатъ женитѣ, дѣцата и подиръ малко — чуватъ се сабитѣ, ятаганитѣ и пушкитѣ, — такива мѫчителства ставатъ по цѣла Европейска Турция. До днесъ сѫ изтрепани 100.000 невинни жертви християни отъ ятаганитѣ на османлиитѣ, а не по-малко, както казватъ турскитѣ лъжливи рапорти.

Членоветѣ, които се обнародваха въ турскитѣ вѣстници „Иттихатъ“ и „Вакѫтъ“ за варваризма на българския народъ — възможно — ли е да се помисли за насъ такова дѣло? Всичко е само клевета, онзи ужасъ по сѫщия начинъ се извършва отъ мюсюлманитѣ.

Издадената обща амнистия отъ Високата порта за политическитѣ прѣстѫпници и тя ни най-малко не се изпълни, защото онѣзи невинни лица, които се осѫдиха на затворъ, споредъ рѣшението се отведоха въ окови въ Цариградскитѣ и Видински тъмници: а колкото за лицемѣрието прѣдъ силитѣ, освободиха се набѣденитѣ и невиннитѣ; но и отъ тѣхъ нарѣдко ще оживѣятъ нѣкои отъ мѫчителство, което сѫ прѣтърпели въ врѣме на затвора.

Османското правителство, за да не падне виновно прѣдъ европейскитѣ сили, взема днесъ съ най-голѣмо насилие разни благодарителни писма отъ християни-

тѣ; чиновницитѣ, които я изпроводиха да взематъ подробни подписи, заплашватъ християнитѣ съ затворъ, вериги, заточение, тайно убийство и други, ако би нѣкой не подписалъ прѣдставеното благодарително писмо, безъ да имъ се даде ни най-малко врѣме за размишление.

Английската изпитателна комисия, както и настоящата смѣсена, ако желаятъ да означатъ всичкитѣ извършени злотворства отъ администраторитѣ и отъ мюсюлманското население, необходимо е нуждно да поржчителствуватъ, че слѣдъ изпита нѣма да се дочакатъ лицата, които ще дадатъ точни свѣдения, и тогазъ, увѣрени сме, че ще се очудятъ и не могатъ да останатъ хладнокръвни къмъ тѣзи кървави сцени, които ставатъ въ този полуостровъ; въ противенъ случай комисиитѣ не щатъ могатъ даде точни свѣдѣния.

Отъ тука, Ваше Прѣвъзходителство, ще видите причинитѣ, че възстанието въ България не е друго освѣнъ лошото управление, варварщината и неизпълнението на издаденитѣ реформи, а не, както се извиняватъ, че е странно възбуждение; и тъй парижския трактатъ отъ 1856 година се счита за развален̄ъ, който сж нарушили отъ самото турско правителство, което ни най-малко не изпълни обѣщанията си.

Равенството между християнитѣ и мюсюлманитѣ е невъзможно; до днесъ издаденитѣ реформи за прѣобразуване никога не могатъ да се турятъ въ дѣйствие. За да стане миръ и да се спратъ кръвопролитнитѣ сцени, трѣбва да се освободятъ християнитѣ и да се отдѣлятъ отъ мюсюлманитѣ, като се турнатъ въ едно условие на пълна автономия.

За това най-снисходително умоляваме Ваше Прѣвъзходителство да посрѣдствувате прѣдъ вашето правителство, за да ни дадете желаемата автономия, а

до онова врѣме да ни вземете подъ покровителството си, до като станатъ потрѣбнитѣ дѣйствителни постжпки; напротивъ живота и имота на християнитѣ въ Балканския полуостровъ сж въ погибелъ. Покорно ви се молимъ, за да не паднемъ жертва, да се испроводятъ военни кораби съ войска, кждѣто ще стане нужда, за да се опази невинната християнска кръвь, да употрѣби споредъ нуждитѣ оржжието си противъ угнетителя на човѣчеството и християнството

Колкото за безименностьта, молимъ да ни извините, ние сме готови да си пожертвуваме и живота, — но отъ обнародването на имената ни ще минемъ подъ отоманския ятаганъ безъ пощада.

Прочее, молимъ Ваше Прѣвъсходителство въ интереса на човѣчеството, да се смилите и да хвърлите единъ смилителенъ погледъ върху насъ нещастнитѣ . . . Отъ изложението ни можихте да разсждите, до какво крайно отчаяне може да ни доведе днешното наше положение. За това съ сълзи на очитѣ си ви молимъ за освобождението ни отъ islямизма до колкото е възможно по-скоро и ний, увѣрени, че нашитѣ топли молби и горки плачове ще намѣрятъ отзивъ прѣдъ Ваше Прѣвъзходителство и че съ високото си съдѣйствие ще направите да ви благославятъ милиони нещастни днесъ човѣци, оставаме въ пълна надежда и съ най-съвършена покорность на Ваше Прѣвъзходителство:

Българо-християнскитѣ жители на
Балканския полуостровъ.“

Какво прочее направи християнска Европа за българския народъ, който се обръщаше къмъ нея като мжченикъ, въ часа на царствующата агония въ долината, дѣто цъвтятъ розитѣ по полята, що напоява обагрената съ човѣшка кръвь Марица, по политѣ на

родопскитѣ планини, тамъ, гдѣ нѣкога витѣелъ пѣвецътъ Орфей; тамъ, гдѣто тихи, бѣли Дунавъ се лѣй, тамъ, гдѣ Вардаръ шуми, гдѣто древно прѣстолни Охридъ се синѣй — тамъ гдѣто владѣеше неволята и плачътъ народенъ; съ що облекчи християнска Европа народното черно тегло? Ние, които се оглеждаме въ миналото на рода ни, имаме смѣлость и правото на свободата да подчертаемъ страшната историческа истина, която сама като непороченъ фактъ обезличава нравствено християнска Европа. А тая печална истина е: че официална Европа игнорираше това що човѣшкиятъ родъ знаеше за господствуващата варварщина въ единъ голѣмъ кѫть на материка — Балканския полуостровъ. Правителствата на християнска Европа оправдаха своето безучастие да се застѫпятъ и да спратъ кървавия пиръ въ земята ни, подъ прѣдлогъ на държавническата необходимость, правителствата не се допитваха до съвѣстьта — божествения сѫдникъ. — Не . . . . Не бѣ доста това прѣстѫпление прѣдъ съвѣстьта, но единъ първъ сановникъ на великата империя Лордъ Дизраели, който водеше сѫдбинитѣ ѝ, гласно отъ висотата на високото положение бѣ зелъ въ защита каузата на озвѣрелия мюсюлманинъ. „Лъжа е чиста — казваше той — Дизраели — ужъ, че тамъ сѣкатъ народа безъ пощада, азъ зная точно отъ рапортитѣ на Елиота, че всичко това, що се огласява за кървава драма въ България, е клевета“.

Нека се знае навсѣкждѣ, че историята не забравя тая горчива истина за злотворството на официална Англия, извършено надъ Българския народъ въ минутата на мрачнитѣ дни. Ако въ срѣдата на официална Англия се конспирираше спрѣмо българския народъ, то въ срѣдата на тая велика нация явиха се знамени-

тости, люде мощни по духъ, велики по своя мирогледъ и любовь къмъ ближния, — люде, що носиха кръста съ надписъ! „Въ правото е силата на народитѣ"; Да живѣе свободата! Громко вѣстѣха тѣ на поробенитѣ. Отъ редицата на тия велики синове на свѣга, божествениятъ старецъ В. Гладстонъ, като стихия, бѣ вкаменилъ вниманието, симпатиитѣ на общественото мнѣние въ родината му къмъ българския народъ. Той казваше на пратеницитѣ ни народни прѣдъ великитѣ държави:

„Много ми е приятно, че се виждамъ съ българскитѣ делегати. Азъ искахъ отколѣ да ви видя. Добрѣ сте сторили, че сте дошли въ Англия. Както сте забѣлѣжили, тукъ има голѣми симпатии за вашия народъ. Бѫдете увѣрени, ние нѣма да прѣстанемъ да се движимъ и да работимъ до тогава, до когато видимъ подобрена участьта на тоя народъ. Злощастията му сѫ покъртили до дъно всички чувствителни сърдца въ Англия. Азъ не съмъ сега на власть и не мога ви каза, като подъ каква форма може да се въведе у васъ едно ново, християнско, човѣшко управление, но главното, сѫщественото е да се дигне турското управление. Турцитѣ сѫ непоправими. Като частни лица тѣ могатъ да сѫ твърдѣ добри хора, но като управление тѣ се показаха неспособни, най-вече въ сегашно врѣме. Едно врѣме Европа вѣрваше, вѣрвахме и ние, че тѣ могатъ да съзнаятъ положението си, да се поправятъ до нѣйдѣ, поне и това нѣмаше да е зло; но отъ сетнѣ ние узнахме, ние се убѣдихме всички, че тѣ сѫ непоправими, за това тѣхното управление трѣбва да се замѣсти съ друго християнско. Това ще бѫде добро и за самитѣ тѣхъ. Както и да е, повтарямъ да ви кажа, че, каквото и да стане, положението на българския народъ ще се подобри безъ

друго, общественото мнѣние въ Англия е тъй развълнувано отъ новинитѣ за турскитѣ звѣрства въ България, че нашето правителство, каквато политика и да води, нѣма да излѣзе срѣщу тоя порой, и то не ще се противи на ония мѣрки, които ще се вематъ по единъ или по другъ начинъ за прѣкратяването на турското управление и турскитѣ злоупотрѣбления въ България. Тъй стана едно врѣме и съ Гърция. Трѣбва да знаете, че общественото мнѣние и печатътъ въ Англия сѫ една голѣма, една дѣйствителна сила. Ние разчитваме, разчитвайте и вие на тая сила и нѣма да бѫдете излъгани. Азъ съмъ увѣренъ, прибави послѣ да каже, че вие искате за народа си свобода, а не промѣнение на господарь и азъ се чудя, каза той, на ония, които умишлено проповѣдватъ, че ужъ християнскитѣ народонаселения въ Турция не щѣли турцитѣ, за да ги замѣсти другъ господарь. Отъ моя страна азъ всѣкога съмъ вѣрвалъ, че тия християни си искатъ просто свобода, защото тази свобода само ще ги избави и отъ турско иго, и отъ всѣко друго чуждо господаруване."

За нравствената сила на застѫпничеството на великия Гластонъ свидѣтелствува фактътъ, че послѣдва една молба, носяща подписи *на 43.845* гражданки — жени отъ Велика Британия и Ирландия, поднесена на Нейно Величество кралицата, смирено умолявайки я да употрѣби своето влияние, за да се тури край на варварщинитѣ, вършени въ областитѣ, подчинени на Турция — респективно България. Тая молба на благороднитѣ гражданки, макаръ кратка, но силна по изразъ, говори високо за християнската добродѣтель, що бѣ обладала тия високо почтенни майки. Ето тая молба:

„Госпожо!

Ний, долуподписанитѣ, жени на Велика Британия и Ирландия, смирени и всепокорни поданици на Ваше Кралевско Величество, като чухме съ ужасъ и съ гнѣвъ за свирѣпствата, извършени и още вършени въ България и въ други области, подчинени или трибутарни на Турция, молимъ отъ сърдце Ваше Величество да си послужите съ кралевското си прѣимущество (prerogative) да заставите правителството на Ваше Величество да вземе мѣрки, съгласно съ другитѣ сили, за прѣкратяване продължението на таквизъ свирѣпства и да стане невъзможно за напрѣдъ тѣхното повтаряне".

Слѣдватъ 43.845 подписи отъ женитѣ изъ цѣла Англия.

Хвала вамъ достойни майки на великъ народъ, хвала вамъ, що утѣшихте въ минутата на велика скръбь и жалость роднитѣ ни майки на българската земя; поколѣнията ще помнятъ тая ваша многоцѣнна морална утѣха, що сторихте на окървавена България. Хвала вамъ! провиква ще се вѣчно българинътъ. . .

Правителствата на другитѣ европейски държави, респективно — Франция и Италия, въ името на прогласения принципъ: „*въ правото е силата*," принципъ който крѣпѣше вѣрата и надеждата на робскитѣ народи въ стремежа имъ да бѫдатъ сияйно озарени отъ най-висшето човѣшко благо — свободата; тия правителства на високо културни държави, отзоваха се съ благопожелания само за народната кауза — освобождението на родна България. Въ Франция, гдѣто нейниятъ боговдъхновенъ великъ синъ Викторъ Хюго, — високо прогласяше и сочеше на наро-

дитѣ: „че Европа има нужда отъ една европейска народность, отъ едно едничко правителство, отъ едно безгранично и братско посрѣдничество, — демокрацията да се намира въ миръ съ нея, всичкитѣ братски народи да иматъ за прѣстоленъ градъ Парижъ, т. е. „*свободата да има за столица свѣтлината*,“ гдѣто сѫщиятъ Хюго велегласно подчертаваше постигането отъ неговото отечество на най-великия принципъ на човѣчеството: „*Pro jure contra legem*.“ Въ тая велика Франция, която освети безупрѣчно традицията на социалната аксиома, която прокламира: „свободата, равенството и братството,“ тия три стѫпала на върховната скала; въ тая Франция, която учеше, че свободата е правото, равенството е фактъ, братството е дългътъ, и че всичко това е цѣлиятъ човѣкъ въ общежитието на народитѣ: че „ние сме братя по животъ, равни по рождение и прѣдъ смъртьта, свободни чрѣзъ душата;“ тая Франция, гдѣто пѣвецътъ ангелъ-хранитель на свободата, въ часа на страданията отъ робски гнетъ на окървавена България, дигаше гласа си, правителстството ѝ бѣ немощно да изпълни дѣлото на Богочовѣка-Спасителя Христосъ, който възкреси Лазара отъ гроба: България бѣ въ гроба, но отъ гроба чуваше се звучната молитва къмъ богинята на свободата:

„Богине страшна на свободата,
Почитамъ твоя святъ олтарь;
Ти пълнишъ съ плачъ и громъ природата
И вливашъ най-великия жаръ.

Прѣдъ твоя прѣпорецъ коронитѣ
Блѣднѣятъ; люшка се свѣтътъ;
Ти раждашъ гениитѣ, Дантонитѣ,
Що бутатъ тронове и мрѫтъ.

Ти давашъ вѣра, мощь на робитѣ,
Ти пълнишъ цѣлий свѣтъ съ борба,
Полята съ кръвь, и съ кости гробоветѣ,
И вдигашъ мъртвитѣ съ тржба.

До колко слѣпи йощ'не чувствуватъ
Величието на твоя даръ,
А други съ твойто знаме блудствуватъ,
Търгуватъ съ твоя святъ олтаръ.

И колко викатъ днесъ: народни сме!
Дордѣ окови ти сковжтъ,
Знамъ други що крѣщатъ: свободни сме!
Да тъпчатъ слабитѣ на свѣтътъ.

Азъ зная роби що покорствуватъ,
И пакъ свободни се зовжтъ,
Ти имашъ жреци що притворствуватъ,
Ти имашъ войни, дѣто спжтъ.

Вдигни, свободо, твоя мечъ божествений,
Блъсни тозъ робъ и тозъ тиранъ,
Що каля твойтѣ поли дѣвствени,
И стжпа ти въ храма пиянъ.

Слѣзни! Блъсни тазъ сгань безсмислена
Дай на безбожнитѣ урокъ!
И докажи, че ти си истинна,
Че ти живѣешъ, че ти си Богъ! [1])

[1]) Пейчинъ — Ив. Вазовъ.

Франция, весталката на Богинята на свободата, слушаше тая молитва на робска България и чрѣзъ своя прѣдставитель Дукъ Деказъ казваше: „нещастията на България развълнуваха френския народъ, който съ прискърбие вижда, че е възможно още и въ деветнадесетия вѣкъ и прѣдъ просветена Европа да се извръшватъ таквизъ прѣстжпления, които напомнюватъ старитѣ прѣминали врѣмена. Затова Франция е готова отъ своя страна да стори всичко, за да ограничи теглата имъ и да се даде свобода и обезбѣдяване, непознати до сега на турскитѣ славянски области".[1])

„Азъ се надѣвамъ — казвалъ Тиеръ на българскитѣ народни делегати — че скоро ще видите омиротворението на онѣзи български области, които бѣха зрѣлище на толкова ужаси и свирѣпости; впрочемъ, това умиротворение неможе да се достигне инакъ, освѣнъ чрѣзъ дипломатически срѣдства, а не чрѣзъ оржжие. Войната може да докара твърдѣ серьозни заплитания; нейната опасность трѣбва да се избѣгне".

Единъ Гамбета, мощенъ духъ, закрилникъ на новата политическа религия, е казалъ: „истински господарь на сждбинитѣ народни е самъ народътъ;" той съ горчевина на сърдцето си призналъ и откровено изповѣдалъ немощьта на официялна Франция, да облегчи народната ни сждба: „ако дипломацията не сполучи да освободи Българитѣ — казалъ вождътъ на свободолюбивитѣ френци — то ще бжде повелително нужно тѣ да прибѣгнатъ къмъ меча". „Европа не е днесъ това, което бѣше прѣди, или по-скоро, нѣма днесъ Европа, а нѣма Европа, защото нѣма Франция таквазъ, каквато трѣбва да бжде".

---

[1]) Correspondance Universelle, 1876.

Нека се обърнемъ къмъ страната, що е родила безсмъртния божественъ пъвецъ Torquato Tasso, къмъ Италия, която прѣди нѣколко стотинъ години, въ името на кръста господенъ, засѣненъ отъ полумѣсеца на мюсюлманина подъ закрилата на меча, зовеше народитѣ за спасението „гроба-господенъ“ отъ агарянски ржцѣ и чийто великъ поетъ възпѣ тоя подвигъ съ звучната си лира:

I

„Canto l'armi pietose, e'l Capitano
Che'l gran Sepolcro liberò di Cristo.
Molto egli oprò col senno, e con la mano;
Molto soffri nel glorioso acquisto:
E invan l'Inferno a lui s'oppose, e invano
S'armò d'Asia e di Libia il popol misto:
Chè il Ciel gli diè favore, e sotto ai santi
Segni ridusse i suoi compagni erranti.

II

„Musa tu, che di caduchi allori
Non circondi la fronte in Elicona,
Ma su nel Cielo infra i beati cori
Hai di stelle immortali aurea corona;
Tu spira al petto mio celesti ardori,
Tu rischiara il mio canto, e tu perdona
Se intesso fregi al ver, s'adorno in parte
D'altri diletti che de' tuoi le carte.

III.

Sai, che là corre il mondo ove più versi
Di suc dolcezze il lusinghier Parnaso,
E che'l vero condito in molli versi
I più schivi alletando ha persuaso.
Cosi all'egro fanciul porgiamo aspersi
Di soave licor gli orli del vaso:

Succhi amari ingannato intanto ci beve,
E dall' inganno suo vita riceve.

IV.

Tu, magnanimo Alfonso, il qual ritogli
Al furor di fortuna, e guidi in porto
Me peregrino errante, e fra gli scogli
E fra l'onde agitato, e quasi assorto;
Queste mie carte in lieta fronte accogli,
Che quasi in voto a te sacrate io porto.
Forse un dì fia, che la presaga penna
Osi scriver di te quel ch'or n'accenna.

V.

E ben ragion (s'egli averrà, che in pace
Il buon popol di Cristo unqua si veda,
E con navi e cavalli al fero Trace
Cerchi ritor la grande ingiusta preda)
Ch'a te lo scettro in terra, o se ti piace,
L'alto imperio de' mari a te conceda.
Emulo di Goffredo, i nostri carmi
Intanto ascolta, e t'apparecchia all' armi.

VI.

Già' l sesto anno volgea, ch' in Oriente
Passò il campo cristiano all' alta impresa;
E Nicea per assalto, e la potente
Antiochia con arte avea già presa.
L'avea poscia in battaglia incontro a gente
Di Persia innumerabile difesa,
E Tortosa espugnata: indi alla rea
Stagion diè loco, e'l novo anno attendea.

VII.

E'l fine omai di quel piovoso inverno,
Che fea l'armi cessar, lunge non era;

Quando dall' alto soglio il Padre Eterno,
Ch'è nella parte più del ciel sincera,
E quanto è dalle stelle al basso inferno,
Tanto è più in su della stellata sfera,
Gli occhi in giù volse, e in un sol punto, e in una
Vista mirò ciò ch'in se il mondo aduna.

Къмъ страната, чийто столиченъ градъ Римъ нѣкога е заповѣдвалъ цѣлия свѣтъ, чийто повелителенъ гласъ нѣкога се чуваше urbi et orbi; къмъ страната, която отколѣ прѣди страшнитѣ кървави дни въ родната ни България съ девиза: „съединението прави силата" бѣ въдворила вредомъ у дома си господството на правото, на свободата, на любовьта вѣчна,— къмъ хубава, сяйна Италия, гдѣ великиятъ Гарибалди току що бѣ вкаралъ меча въ ножницата си, и която бѣ си създала цѣлостьта и якостьта държавна, се позова страдна България за защита въ името на „кръста господенъ" и искаше милость и християнско застѫпничество въ неволитѣ народни. *Но и тая мила страна бѣ немощна да стори това, що повѣлително бѣ нужно — да обнажи меча си, да строши робски вериги . . . .*

Управницитѣ на Италия, почтенитѣ Депретисъ, Мелегари, заявиха, че Италия ще поддържа въ международния концертъ ония начала, които иматъ за цѣль автономията на Българския народъ. Българскиятъ въпросъ заема краеѫголния камъкъ въ днешното положение; затова, вие, Българи, не трѣбва да се безпокоите, защото, каквото и да стане, не се съмнѣваме, че той ще се рѣши въ ваша полза. И това тъй трѣбва да бѫде, защото е срамота за християнска и цивилизована Европа да търпи още на вратата си такива варварщини, каквито се извършиха въ България. Трѣбваше отколѣ Европа да вземе мѣрки да

се даде автономно управление на християнското народонаселение въ турската империя, и въ такъвъ случай, тя нѣмаше днесъ да бжде зрителка на такива грозни и кървави сцени, които сж позоръ за нея". [1])

И отъ тая страна, озарена отъ божественото слънце, само морални съчувствия бѣха оказани на България, която съ разбито сърдце се обърна къмъ нѣмскитѣ държави. Въ Германия, страната, която почиваше посрѣдъ лаври, направляваше сждбинитѣ човѣкътъ, който посрѣдствомъ ferum et ignem създаде величието й, човѣкътъ прозванъ: „желѣзния канцлеръ" — Бисмаркъ, фактическиятъ властникъ, сжщински конспираторъ противъ интереситѣ славянски, не безъ притворство, отъ висотата на високото покожение бѣ казалъ на Българскитѣ народни делегати:

„Както знаете и както ви е съобщено, Германия наистина съчувствува къмъ васъ и германското правителство, мога да ви увѣра повторно и азъ, върши все, що е възможно, за да доведе работитѣ до единъ добъръ край.

Въ Цариградската конференция се е изработила една програма въ ваша полза. Това е една голѣма печалба. Вие ще си имате управители и сждии християни и т. н. Германия, — продължилъ той — желае искрено работата да се свърши миролюбиво и за това тя гледа, тя се старае да доведе въ съгласие всичкитѣ сили. Ние нѣмаме прѣки интереси на изтокъ, интересуваме се, обаче, въ общата политика, интересуваме се, въ случая за васъ като християни. Австрия има по-прѣки и по-голѣми интереси на балкан-

---

[1]) Изъ книгата на М. Балабановъ: Страници отъ политични възраждане, стр. 330—331.

ския полуостровъ, затова ний гледаме да я съгласимъ съ Русия, която е напълно на ваша страна. Възгледитѣ на Австрия въ Балканския полуостровъ не съвпадатъ съ възгледитѣ на Русия въ тая страна и азъ се трудя да ги примиря, до колкото е възможно. Австрия не е противъ васъ, но тя гледа малко инакъ на работата въ случая, а Русия явно държи за васъ. Ние, като приятели на Русия, не можемъ освѣнъ да одобримъ онова, което върши тя и ще върши за васъ въ тоя случай. Азъ ще ви кажа открито, че ние ви съчувствуваме и въ кржга на дипломатическитѣ дѣйствия ние ще направимъ, каквото можемъ, за да се измѣни вашето положение, но ние нѣма да обявимъ за това война. Ако войната стане необходима, тази война ще я направи Русия, а, както ви казахъ, ние сме приятели на Русия. И до колкото зная, Русия се занимава вече съ мобилизирането отъ сега още на три корпуса. За дѣйствителни реформи въ България всички сж съгласни, но мжчнотиитѣ захващатъ, кога дойде въпросътъ за срѣдствата по изпълнението. Стана дума за ромънската войска, тя да мине прѣзъ Дунава въ България, та при нея да се турятъ въ дѣйствие реформитѣ.

„Императорътъ, моя господарь, живо се интересува и той въ вашитѣ работи и искрено желае да се подобри вашето положение. Той все помни още борбата на гърцитѣ за освобождението имъ отъ Турско. Той и вамъ съчувствува сега. Не се съмнѣвайте. Ще сполучите, Европа е съ васъ. На дѣло пъкъ, ако стане нужда да се прибѣгне къмъ дѣло,Руситѣ нѣма да ви оставятъ, а ние, казвамъ ви го още веднажъ, сме приятели на Руситѣ". Така се изявяваше привидната приятелка на Русия, която въ надвечерието на освободителната война високо явяваше, че има

присърце каузата на българския народъ, за да уязви бързо слѣдъ една година съ отровното острие на своята държавна мѫдрость народната ни политическа цѣлость, тъкмо въ деня на прославата орѫжието, що даде възкресенъ животъ на родната земя. — Видѣ щемъ, че тая сѫща Германия, що се гордѣеше съ приятелството, което хранила къмъ славянска Русия, — въ Берлинъ, безъ свѣнъ, съ спокойна съвѣсть, опита се да снеме побѣдния вѣнецъ отъ руското орѫжие. Историята е отбѣлѣзала тая печална истина на неискреность, — източникътъ на робския плачъ и по нинѣ отвъдъ Рила . . . Българскиятъ народъ не отмина съ молбата за милость и застѫпничество за облегчение участьта му отъ сполетѣлата го зла сѫдба и Австрия, — държавата на Хабсбургитѣ, за която историята твърди, че прѣзъ цѣлия си животъ сматря славянитѣ за народъ, достоенъ да робува, която всячески се стремила да ги освободи отъ ярема на агарянина, за да ги подведе подъ своето покровителство, а това покровителство е равнозначно исторически съ новъ яремъ, много по-тежъкъ . . .

Но неволитѣ народни бѣха тежки . . . и тукъ въ тая държава — Австрия, окървавена България поднесе своята молба . . .

Ето посрѣдъ тежки неволи народни България, просълзена, за послѣденъ пѫть се обръща съ своята молба къмъ Европа. Разочарована отъ заисканията си за закрила, България пѣеше тѫжната пѣсень, проклиняйки:

„Сега, катъ Емусъ старий отъ страхъ се цѣлъ потресе,
И турската свирѣпость прѣмина сякий край,
И ужасъ, възмущение по цѣлий свѣтъ пронесе,
Попиталъ бихъ Европа, вечъ може ли да трай!

Тя вѣрува ли още, че тозъ народъ умразенъ,
Наученъ кръвъ да пие, и съ потъ да се кърми,
Отъ дивитѣ пустини тукъ нѣвга дотатразенъ
Ще може да напрѣдне, да се опитоми;

Попиталъ бихъ я ази, възможно ли е вече,
Слѣдъ тия страшни звѣрства да вѣрва пакъ сега,
Че тигърътъ нѣкога ще се учеловѣче,
Че братъ ще си бжде, тозъ, който е ага?

Ще може ли раята да найде състрадание
Раята що работи, оре и се поти,
Отъ тия паразити, аги, кадий, тирани,
Хайдуци и черкези, дервиши и софти?!

Нъ Боже! Що съглеждамъ?! Европа се заклина
Тиранинътъ да пази и бичътъ на свѣта,
И милость християнска въ душата ѝ загина,
И смѣй се безпощадно надъ нашитѣ тегла.

И дума, като мисли за свойта плѣчка тлъста:
„Хасанъ е намъ потрѣбенъ, намъ трѣбува мирътъ,"
И гледа какъ коранътъ безчести, тжче кръста
И милиони души какъ въ робството пищжтъ.

Какво? Дали грѣхътъ ни още се неисплати?
И съ наща кръвь и сълзи щжтъ прави вѣчно миръ?
О, съ толкова ли жертви? . . Проклетъ да е тозъ миръ!

. . . .

. . . .

Съ тиранъ борба почнахме усилна и велика,
И катъ единъ потъналъ въ бурний океанъ,
Вамъ цѣлъ народъ съсипанъ отчаено ви вика:
„Европо! Дай ржка си! И азъ съмъ отърванъ!“

Дали бѣдитѣ наши би радвали Европа?
И наший вопълъ жаленъ ще би приятенъ ней?
О, доста е да викне. . . . Какъ?! само да потропа,
И блѣдний полумѣсецъ завчасъ ще потъмнѣй.

Да; тозъ тронъ обезславенъ, кървавъ и коваренъ,
Отъ буритѣ разклатенъ и отъ развратъ изгнилъ,
Тозъ тронъ, скелетъ бездушенъ, и съ клѣтви прѣто-
варенъ
Отъ най нищожний ударъ на прахъ се би сторилъ!

О, Европейци, вие живѣйте на свобода,
Не катъ насъ подъ иго въ този край проклетъ,
Дѣ грознитѣ убийства станали сж на мода,
Дѣ жертвитѣ отъ нази що падатъ сж безъ четъ.

О, Европейци, вие не сте катъ насъ злочести;
Въ домътъ си не видѣхте зълъ варваринъ такъвъ,
Кой ваща челядь мила безъ страхъ да обезчести,
Да ви удави въ сълзи, да ви обагри въ кръвь!

Я вижте какъ страдайме! Въ какъвъ огънь, прѣмѣжди
Какъ падатъ нащи майки и какъ бащи ни мржтъ,
Какъ гинатъ на бѣсило намъ скжпитѣ надѣжди,
Моми какъ се робжтъ, илъ въ пламъка горжтъ.

Не ли били сте другъ пжть и вий въ таквазъ несгода
И за свобода лѣли сте кървави рѣки?
Не ли и днесъ високо сѐ викате: Свобода!
А що къмъ насъ сж ледени вашитѣ души?

О, срамъ за нашътъ вѣкъ е така да се оставятъ
Милиони християни, родени за прогресъ,
На варваритѣ жертва и за напрѣдъ да ставатъ,
О срамъ е, на Босфора да влада Турчинъ днесъ!

О, доста е бѣснѣло туй азиятско племе
Във тазъ земя прѣкрасна, която разори,
Сега е редъ на робътъ мѣсто му да завземе,
Та щастие най-послѣ и тамъ да се вцари![1])

НАРОДНИТѢ ПРАТЕНИЦИ ПРѢДЪ ЦАРЯ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

„Sorge il sol!“
„Солнце взойди!“

Въ тежкитѣ дни на неволитѣ народни, когато мечътъ на мюсюлманитѣ бѣ правото, когато тоя окървавенъ мечъ въ невинността родна, когато Българскиятъ народъ страдаше,—бѣ мжченически разпънатъ на кръстъ, „жаренъ на костеръ“, имотътъ му разоренъ, похитенъ, родни домочадия поробени, и когато едни държави въ християнска Европа бѣха конспиратори—съюзници на върлующия мечъ въ родна България,—а други бѣха равнодушни и немощни да спомогнатъ за добиване възкресенъ животъ—свободата на България, тъкмо въ тоя

---

[1]) Пейчинъ — Ив. Вазовъ.

прѣдсмъртенъ часъ на робски стеняща и заливаща се съ горки сълзи и проклиняща сждбата си България, свѣтнаха лжчитѣ на мощното слънце откъмъ истокъ. Озарена бѣ родната земя съ чувство братско, съ чувство на истинска жалость и милость, — то чувство бѣ майчинско — чувство на великъ славянски народъ — руския, комуто пѣвецътъ роденъ отдавна вече пѣеше:

„Ты долго-ль . . . .“

Ты долго-ль будешъ за туманомъ
Скрываться, Русская звѣзда,
Или оптическимъ обманомъ
Ты обличишься навсегда?

———

Ужель на встрѣчу жаднымъ взоромъ,
Къ тебѣ стремящимся въ ночи,
Пустымъ и ложнымъ метеоромъ
Твои разсыплются лучи?

———

Все гуще мракъ, все пуще горе,
Все неминуемѣй бѣда.
Взгляни, чей флагъ тамъ гибнетъ въ морѣ,
Проснись теперь, иль никогда. . . .[1])

* * *

Ето славянска майка отъ брѣговетѣ на Нева, устремена съ погледъ майчинъ далеко къмъ югъ, отвъдъ Дунава, тамъ, дѣто ручей отъ невинна кръвь обагри водитѣ на шумна Марица, гледаше разплакана тежкитѣ неволи народни въ краснитѣ ни поля родни,

———

[1]) Стихотвореніе И. О. Тютчева.

по политѣ на Хемусъ, покрай брѣговетѣ на Вардаръ и въ древно-столния градъ на светителя и пастиря славянски епископъ Климентъ — Охридъ; въ тоя часъ нейното майчино — на света Русия — сърце раздираше се отъ жалость; а нейнъ синъ — пѣвецъ отъ древно-прѣстолната Москва — зовеше я да изпълни майчиния си дългъ: [1])

„Орелъ“

Высоко ты гнѣздо поставилъ,
Славянъ полунощныхъ Орелъ,
Широко крылья ты расправилъ,
Глубоко въ небо ты ушелъ!
Лети, но въ горнемъ морѣ свѣта,
Гдѣ силой дышащая грудь
Разгуломъ вольности согрѣта,
О младшихъ братьяхъ не забудь!
На степь полуденнаго края,
На дальній Западъ оглянись:
Ихъ много тамъ, гдѣ гнѣвъ Дуная,
Гдѣ Альпы тучей обвились,
Въ ущельяхъ скалъ, въ Карпатахъ темныхъ,
Въ Балканскихъ дебряхъ и лѣсахъ,
Въ сѣтяхъ Тевтоновъ вѣроломныхъ,
Въ стальныхъ Татарина цѣпяхъ. . . .
И ждутъ окованные братья —
Когда же зовъ услышатъ твой,
Когда ты крылья, какъ объятья,
Прострешъ надъ слабой ихъ главой! . . .
О, вспомни ихъ, Орелъ полночи!
Пошли имъ звонкій твой привѣтъ,
Да ихъ утѣшитъ въ рабской ночи
Твоей свободы яркій свѣтъ!

---

[1]) Стихотвореніе отъ А. С. Хомяковъ.

Питай ихъ пищей силъ духовныхъ,
Питай надеждой лучшихъ дней,
И хладъ сердецъ единокровныхъ
Любовью жаркою согрѣй!
Ихъ часъ придетъ, окрѣпнутъ крылья,
Младые когти подростутъ,
Вскричатъ орлы, — и цѣпь насилья
Желѣзнымъ клювомъ расклюютъ!"

(1832 г.)

* * *

Въ тоя часъ на велика скърбь и неволи народни, Българскиятъ народъ, чрѣзъ своитѣ пратеници, въ столния градъ на майка Русия, тамъ на Нева, позова се къмъ Царя-Освободителя съ слѣднитѣ думи:

„Ваше Величество,

Ние сме дошли отъ страна, думаха народнитѣ пратеници на българския народъ въ Русия — не да защищаваме дѣлото му прѣдъ Ваше Величество, защото, както ни каза това и славниятъ тълкуватель на Вашата мисъль князъ Горчаковъ, това дѣло е спечелено въ Русия. Ние дойдохме въ Русия да поднесемъ Вамъ и ней дълбоката и вѣчната признателность на тоя народъ за живия интересъ, който вие вземате въ сждбата му, най-вече при днешнитѣ му теглила и бѣди, стигнали до не вече по-нататъкъ. Той чака спасението си отъ Руския Царь и Руския народъ.

Благороднитѣ и человѣколюбиви усилия, които Ваше Величество полагате, за да направите въ бждаще невъзможно възвръщането помежду тоя народъ подобни теглила и подобни злощастия, се благославятъ и ще бждатъ за всѣкога благославяни отъ цѣлия християнски, отъ цѣлия образованъ свѣтъ. Българитѣ

особено, като трептятъ въ сърдцата си отъ надежда за по добра участь и отъ признателность за руската милость, съ сълзи на очи, обърнати къмъ сѣверъ, молятъ да имъ се позволи да привѣтствуватъ, чрѣзъ своитѣ скромни делегати, своя избавитель въ лицето на великодушния монархъ на великия руски народъ, съ когото толкозъ свещени свръзки свързуватъ нашия народъ, днесъ тъй злощастенъ". — Великия Царь-Освободитель, истински роденъ отецъ Славянски, просълзенъ, е отговорилъ:

„Азъ обичамъ мира и желая да се свърши всичко миролюбиво. Не зная, какво мислятъ да правятъ другитѣ, въ случай че Турция не приеме доброволно това, що й се прѣдлага, но азъ нѣма да се задоволя този пжть съ голи думи и съ голи обѣщания. Ако работата не се свърши миролюбиво, както азъ желая това отъ все сърдце, и ако другитѣ се задоволятъ само съ думи, ние ще призовемъ на наша помощь Бога, ще тръгнемъ напрѣдъ и ще изпълнимъ длъжностьта си. Съобщете това, което ви казвамъ, на ония, които ви сж изпратили.

Славянската майка-Русия не остана глуха къмъ писъцитѣ и стенанията на родната злочеста България. По едно мановение на великия Царь-Освободитель родния руски народъ полетѣ на помощь на своитѣ измжчени еднокръвни, едновѣрни братя. . . . .

Покъртенъ въ дълбочинитѣ на своята велика душа отъ ужаситѣ, звѣрствата и убийствата, които варварскитѣ поклоници на полумѣсеца систематически вършеха надъ беззащитната Българска земя. — Царьтъ-Освободитель, слѣдъ като изпита всички миролюбиви срѣдства за облекчението на злочестата сждба на Българския народъ, неговото търпение се изчерпа, настана великата тържествена минута, часътъ на

ЦАРЯ-ОСВОБОДИТЕЛЬ АЛЕКСАНДРЪ II
въ надвечерието на Освободителната война.

възкресния животъ на робска България. Съ силата на оржжието бѣ прѣдречено отъ сждбата да се брани честьта на славянска Русия, съ силата на нейното оржжие да се трошатъ робскитѣ вериги що оковаваха Българската земя. Ето Царьтъ Освободитель, на 12-й априлий 1877 год. съ паметния манифесть обяви велегласно, че Русия обнажи меча си, за да възкреси отъ гроба родната славянска България. Великъ е тоя часъ! . . . . . .

Чуйте Царскитѣ слова, произнесени съ сълзи на очи отъ оногова, що възроди България, що и дари свещенъ божественъ даръ — Свободата :[1])

„Всѣмъ Нашимъ любезнымъ вѣрноподданнымъ извѣстно то живое участіе, которое Мы всегда принимали въ судьбахъ угнетеннаго Христіанскаго населенія Турціи. Желаніе улучшить и обезпечить положеніе его раздѣлялъ съ Нами и весь Русскій народъ, нынѣ выражающій готовность свою на новыя жертвы для облегченія участи Христіанъ Балканскаго Полуострова.

Кровь и достояніе Нашихъ вѣрноподданныхъ были всегда Намъ дороги; все Царствованіе Наше свидѣтѣльствуетъ о постоянной заботливости Нашей сохранять Россіи благословенія мира. Эта заботливость оставалась Намъ присуща въ виду печальныхъ събытій, совершавшихся въ Герцеговинѣ, Босніи и Болгаріи. Мы первоначально поставили Себѣ цѣлью достигнуть улучшеній въ положеніи Восточныхъ Христіанъ путемъ мирныхъ переговоровъ и соглашенія съ союзными и дружественными Намъ великими Европейскими Державами. Мы не пресгавали стремиться,

[1]) Манифестъ на Царя за обявяние на войната 19 априлий 1877 година.

Не ли били сте другъ пжть и вий въ таквазъ несгода
И за свобода лѣли сте кървави рѣки?
Не ли и днесъ високо сѐ викате: Свобода!
А що къмъ насъ сж ледени вашитѣ души?

О, срамъ за нашътъ вѣкъ е така да се оставятъ
Милиони християни, родени за прогресъ,
На варваритѣ жертва и за напрѣдъ да ставатъ,
О срамъ е, на Босфора да влада Турчинъ днесъ!

О, доста е бѣснѣло туй азиятско племе
Във тазъ земя прѣкрасна, която разори,
Сега е редъ на робътъ мѣсто му да завземе,
Та щастие най-послѣ и тамъ да се вцари![1])

НАРОДНИТѢ ПРАТЕНИЦИ ПРѢДЪ ЦАРЯ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

„Sorge il sol!"
„Солнце взойди!"

Въ тежкитѣ дни на неволитѣ народни, когато мечътъ на мюсюлманитѣ бѣ правото, когато тоя окървавенъ мечъ въ невинностьта родна, когато Българскиятъ народъ страдаше,—бѣ мжченически разпънатъ на кръстъ, „жаренъ на костеръ", имотътъ му разоренъ, похитенъ, родни домочадия поробени, и когато едни държави въ християнска Европа бѣха конспиратори—съюзници на върлующия мечъ въ родна България,—а други бѣха равнодушни и немощни да спомогнатъ за добиване възкресенъ животъ—свободата на България, тъкмо въ тоя

[1]) Пейчинъ — Ив. Вазовъ.

тренное въ тѣхъ словахъ Нашихъ, на которыя единодушно отзовалась вся Россія. Мы выразили намѣреніе дѣйствувать самостоятельно, когда Мы сочтемъ это нужнымъ и честь Россіи того потребуетъ. Нынѣ, призывая благословеніе Божіе на доблестныя войски Наши, Мы повелѣли имъ вступить въ предѣлы Турціи.“

Висша съвѣсть зовеше синоветѣ на великата славянска майка — Русия, на »поле брани« за свободата на братята Българи. Тая »съвѣсть« създаде това дивно свещенодѣйствие на милостивитѣ сърдца, което се прояви въ любовьта, самопожертвуванието, молитва — по цѣла необятна руска земя.

Тая война бѣ въ името на спасителя Христа,— за освобождението на поробенитѣ и угнетенитѣ славянски братя, тая война бѣ праведна, — бѣ подвигъ, светъ, великъ на братята руси.

Въ тоя часъ родни български синове, прокудени отъ тежки неволи въ чужда страна, но съ гореща любовь синовна къмъ татковината; синове благородни, които служиха народу въ тежкитѣ му изпитания, разгласиха великата радостна вѣсть за обявяването на освободителната война съ слѣдната прокламация къмъ Българския народъ:

„Братя!

Народъ, който умѣе да се бори и да пролива кръвь за свободата и за независимостьта си, е увѣренъ, че най-послѣ ще побѣди. Само голѣмитѣ жертви донасятъ свободата. Ний се подигахме често прѣзъ вѣковетѣ на нашето робство противъ наший смъртенъ неприятель, съ кръвъ и огънь ний протестирахме противъ насилията и злинитѣ, които ни се правяха. Но до сега турскитѣ орди задушваха всѣкога нашия гласъ и ний прѣтърпяхме мѫчения, които възбудиха

милостьта на цѣлия свѣтъ. Не отколѣ нашитѣ села бѣха изгорени, нашитѣ майки, жени и дѣца обезчестени; нашитѣ попове распнати, нашитѣ църкви ограбени, труповетѣ на хиляди българи се прѣдадоха на кучетата, а нѣколко хиляди българи нито се даже погрѣбаха. Дѣто и да погледне човѣкъ, вижда долини и равнини, всички облѣни съ българска кръвь. Ний прѣтърпѣхме безгранични страдания съ търпение, защото ний чакахме едно скорошно избавление. Нашата надежда се осѫществи; Русия иска да ни избави! Дигна се тя и иска отчетъ за пролѣтата наша кръвь и да накаже нашитѣ мѫчители. Скоро рускитѣ побѣдоносни байраци, подъ сѣнката на които ще се основе за насъ една по-добра бѫднина, ще се развѣятъ въ България.Руситѣ идатъ у насъ като братя, които искатъ да ни помогнатъ, безъ да искатъ нѣщо за себе си. Руситѣ, които дадоха свободно сѫществувание на Ромънитѣ, на Сърбитѣ и на Гърцитѣ, искатъ да спечелятъ сѫщото и за насъ.

„Братя! удари великия и святия часъ, въ който ний всички, като единъ человѣкъ, да станемъ и да се боримъ наспоредъ съ рускитѣ войски. Въорѫжете се скоро, както можете; нека се покажемъ достойни за тая сѫдба, която ни се приготвюва. Нашитѣ интереси и нашата бѫдѫщность, нашето избавление изискватъ, щото ний да вземеме участие въ войната наспоредъ съ нашитѣ избавители. Едно голѣмо опиранье, и ний ще се покажемъ достойни за свободата!"

Тъкмо въ това врѣме чу християнска Европа, че това, което ней се налагаше съ общи усилия да стори въ името на принципа „правото е силата", въ името на милосърдието къмъ страдна и окървавена България, стояща прѣдъ нейния прагъ за милость и защита, това подигнѫ, това велико свято дѣло, поде славянската

майка, и обнажи своя мечъ. Тая вѣсть чу Европа отъ първия сановникъ на Русия, князь Горчаковъ, който гласно ѝ явяваше, че часътъ на възкресения животъ за братята българи е настаналъ: ето дословно тоя исторически документъ, съдържанието на който бѣ съобщено на великитѣ сили:

„Императорскиятъ кабинетъ щателно исчерпваше отъ самото начало на източната криза всичкитѣ срѣдства, които сѫ въ неговата власть, щото при съдѣйствието на великитѣ Европейски държави да се постигне трайното умиротворение на Турция.

„Всичкитѣ прѣдложения, направени едно слѣдъ друго на Портата, споредъ достигнатото съгласие между кабинетитѣ, срѣщнаха отъ нейна страна непрѣодолимо съпротивление.

„Протоколътъ подписанъ въ Лондонъ на 19/31 мартъ т. г. бѣше послѣдното изражение на задружното желание на Европа.

„Императорский кабинетъ го прѣдложи като послѣденъ опитъ за помирение. Той заяви сѫщия день съ декларация, която е приложена къмъ протокола, условия, които ако бѣха честно и искрено приложени отъ Отоманското правителство, можаха да установятъ и оздравятъ мира. На всичко това Портата отговори и сега отрицателно.

„Това обстоятелство не бѣше вземено въ съображение отъ Лондонския протоколъ. Като изразява желанията и рѣшенията на Европа, той се ограничилъ съ опрѣдѣлени условия, че ако би великитѣ държави да се излъжатъ въ надеждитѣ си за енергическото изпълнение отъ Портата мѣркитѣ, които ще доведатъ подобрение въ положението на християнското население, единодушно припознато като необходимо за спокойствието на Европа, тѣ оставятъ правото на себе

си заедно да обмислятъ срѣдствата, които ще намѣрятъ най сгодни за оздравяване благосъстоянието на това население и спазванието на общия миръ.

„По такъвъ начинъ кабинетитѣ допущали случая за неизпълнение отъ Портата обѣщанията, които може да даде, но не прѣдвиждали случая на отказванията ѝ да изпълни исканията на Европа.

„Заедно съ това, декларацията направена отъ лордъ Дерби слѣдъ подписванието на протокола, заявявала, че тъй като правителството на Нейно Величество Кралицата се съгласила да подпише този актъ само прѣдъ видъ оздравяванието на общия миръ, то трѣбвало да се разбира, че протоколътъ е недѣйствителенъ и нѣма никакво значение, ако прѣдположената му цѣль, а именно: съвмѣстното обезоржжаване и запазване мира между Русия и Турция не би се постигнала.

„Отказътъ на Портата и подбужданията, на които е основанъ, не оставятъ никаква надежда, че тя ще уважи желанията и съвѣтитѣ на Европа, и не даватъ никаква гаранция, че прѣдложенитѣ ѝ реформи за подобрение участьта на християнското население ще бждатъ въведени; тѣ правятъ невъзможенъ мира съ Черна-Гора и изпълнението условията, които може да доведатъ обезоржжаванието и омиротворението. При такива обстоятелства опититѣ за помирение губятъ всѣкаква вѣроятность за успѣхъ, и остава едно отъ двѣтѣ: или да се допустне продължение положението на работитѣ, признати отъ държавитѣ за несъвмѣстимо съ тѣхнитѣ интереси и съ интереситѣ на Европа въобще, или пъкъ да се опита да се постигне съ принуждение това, което единодушнитѣ усилия на кабинетитѣ не сполучиха съ убѣждение отъ Портата.

„Наший Августейши Монархъ е рѣшилъ да вземе върху себѣ си постиганието на това дѣло, за испълнението на което, заедно съ него, той е поканилъ великитѣ държави. Той е далъ на войскитѣ си заповѣдь да прѣминатъ границитѣ на Турция.

„Като взима на себе това бреме, Наший Августейши Монархъ изпълнява съ това дълга, който му налагатъ интереситѣ на Русия, на която мирното развитие се спира отъ постояннитѣ вълнения на истокъ. Негово Императорско Величество е увѣренъ, че заедно съ това Той дѣйствува, съгласно чувствата и интереситѣ на Европа.

„Благоволете да извѣстите за това правителството, при което сте акредитирани".

Българскиятъ народъ слѣдъ тая благовѣсть,—навсѣкадѣ, всички родни пепелища, младо и старо, загликува: топътъ заехтя!

„Мрачни планинитѣ,
Мраченъ е свѣтътъ,
Ужасъ по горитѣ,
По полята смърть,

———

Майка вика: Боже!
Синътъ вика: Вай!
Мжкитѣ ни лоши
Ще ли иматъ край?

———

Братя! Туй страданье
Ще да се скрати,
Скоро ще захване
Топа да ехти!

———

си заедно да обмислятъ срѣдствата, които ще намѣрятъ най сгодни за оздравявание благосъстоянието на това население и спазванието на общия миръ.

„По такъвъ начинъ кабинетитѣ допущали случая за неиспълнение отъ Портата обѣщанията, които може да даде, но не прѣдвиждали случая на отказванията ѝ да изпълни исканията на Европа.

„Заедно съ това, декларацията направена отъ лордъ Дерби слѣдъ подписванието на протокола, заявявала, че тъй като правителството на Нейно Величество Кралицата се съгласила да подпише този актъ само прѣдъ видъ оздравяванието на общия миръ, то трѣбвало да се разбира, че протоколътъ е недѣйствителенъ и нѣма никакво значение, ако прѣдположената му цѣль, а именно: съвмѣстното обезоржжавание и запазвание мира между Русия и Турция не би се постигнала.

„Отказътъ на Портата и подбужданията, на които е основанъ, не оставятъ никаква надежда, че тя ще уважи желанията и съвѣтитѣ на Европа, и не даватъ никаква гаранция, че прѣдложенитѣ ѝ реформи за подобрение участьта на християнското население ще бждатъ въведени; тѣ правятъ невъзможенъ мира съ Черна-Гора и изпълнението условията, които може да доведатъ обезоржжаванието и омиротворението. При такива обстоятелства опититѣ за помирение губятъ всѣкаква вѣроятность за успѣхъ, и остава едно отъ двѣтѣ: или да се допустне продължение положението на работитѣ, признати отъ държавитѣ за несъвмѣстимо съ тѣхнитѣ интереси и съ интереситѣ на Европа въобще, или пъкъ да се опита да се постигне съ принуждение това, което единодушнитѣ усилия на кабинетитѣ не сполучиха съ убѣждение отъ Портата.

„Наший Августейши Монархъ е рѣшилъ да вземе върху себѣ си постиганието на това дѣло, за испълнението на което, заедно съ него, той е поканилъ великитѣ държави. Той е далъ на войскитѣ си заповѣдь да прѣминатъ границитѣ на Турция.

„Като взима на себе това бреме, Наший Августейши Монархъ изпълнява съ това дълга, който му налагатъ интереситѣ на Русия, на която мирното развитие се спира отъ постояннитѣ вълнения на истокъ. Негово Императорско Величество е увѣренъ, че заедно съ това Той дѣйствува, съгласно чувствата и интереситѣ на Европа.

„Благоволете да извѣстите за това правителството, при което сте акредитирани".

Българскиятъ народъ слѣдъ тая благовѣсть,—на всѣкадѣ, всички родни пепелища, младо и старо, заликува: топътъ заехтя!

„Мрачни планинитѣ,
Мраченъ е свѣтътъ,
Ужасъ по горитѣ,
По полята смърть,

———

Майка вика: Боже!
Синътъ вика: Вай!
Мжкитѣ ни лоши
Ще ли иматъ край?

———

Братя! Туй страданье
Ще да се скрати,
Скоро ще захване
Топа да ехти!

———

Вдовицата гледа
Кървавий си синъ,
Тя е грозна, блѣда, —
Той ней бѣ единъ.

Изведнажъ, тя става,
Кълне небеса,
Страшенъ викъ издава,
Скубе си коса!

Майко! за тѣзи рани
Другъ ще отмъсти:
Скоро ще захване
Топа да ехти!

Въ тъмнитѣ тъмници
Стоятъ сбрани вкупъ,
Горко вамъ клетници,
Мязате на трупъ!

Кашлятъ гжрди мжжки,
Бърчатъ се лица,
Чуватъ се въздишки,
Дрънкатъ желѣза,

Братя! на душмани
Богъ ще заплати!
Скоро ще захване
Топътъ да ехти!

Скитаме се ние
По чуждия край,
Младостьта ни гние,
Душа миръ не знай.

———

Тукъ ни хулятъ, гонятъ,
Търпимъ гладъ и мразъ
Тамо сълзи ронятъ
Майкитѣ за насъ!

———

До кога изгнанье?
До кога бѣди?
Ахъ кога ще хване
Топътъ да ехти?

———

Чака, чака роба
Дано да съзрѣ,
Стареца при гроба
Не иска да мре.

Въ мигъ, по воля Божья
Сѣверъ възкипя!
Робътъ грабва ножа
Дунава запя. . . .

———

Стареца се люшка
Радостенъ умря,
Като си пришушна:
Топътъ загърмя.[1])

[1]) И. Вазовъ — Избавление.

И дѣйствително въ този моментъ, по прѣдопрѣдѣление Божье, Царьтъ-Освободитель отреди за главнокомандующъ на войскитѣ руски, които строшиха петстотинюдишнитѣ робски вериги, своя царственъ братъ Великия князъ Николай Николаевичъ, този даде заповѣдьта на дѣйствующитѣ руски войски да минатъ границитѣ на Турция и като праведенъ сѫдникъ, изпълни волята на майка Русия, да бѫде свободна братска България.—Ето тая заповѣдь, която ще помни българинътъ на вѣчни врѣмена като светъ позивъ, за свободата на родната земя:

„Сотни лѣтъ тяготѣетъ иго турецкое надъ христіанами — братьями нашими.

„Горька ихъ неволя Все, что дорого человѣку — святая вѣра Христова, честное имя, потомъ и кровью добытое добро—все поругано, осквернено невѣрными.

„Не выдержали несчастные, возтали противу угнетателей, и вотъ уже два года льется кровь христіанская; города и села выжжены; имущество разграблено: жены и дочери обезчещены; населеніе иныхъ мѣстъ поголовно вырѣзано.

„Всѣ представленія Монарха нашего и иностранныхъ правительствъ объ олучшеніи быта христіанъ осталисъ безуспѣшными.

„Мѣра долготерпенія нашего Царя-Освободителя истощилась.

„Послѣднее слово Царское сказано:

„Война Турціи обьявлена.

„Войска ввѣренной Мнѣ арміи!

„Намъ выпала доля — исполнить волю Царскую и святой завѣтъ предковъ нашихъ.

„Не для завоеваній идемъ мы, а на защиту поруганныхъ и угнетенныхъ братьевъ нашихъ и на защиту вѣры Христовой.

„И такъ: Впередъ! Дѣло наше свято и съ нами Богъ!

„Я увѣренъ, что каждый, отъ генерала до рядоваго исполнитъ твой долгъ и не посрамитъ имены рускаго. Да будетъ оно и нынѣ также грозно, какъ въ былые годы. Да не остановятъ насъ ни преграды, ни труды и лишенія, ни стойкость врага. Мирные же жители, къ какой бы вѣрѣ и къ какому народу они ни принадлежали, равно какъ и ихъ добро, да будутъ для васъ неприкосновенны. Ничто не должно быть взято безвозмездно; никто не долженъ дозволять себѣ произвола.

„Въ этомъ отношеніи я требую отъ всѣхъ и каждаго самаго строгаго порядка и дисциплины; въ нихъ-наша сила, залогъ успѣха, честь нашего имени.

„Напоминаю войскамъ, что по переходѣ границы нашей мы вступаемъ въ издревле дружественню намъ Румынію, за освобожденіе которой пролито не мало руской крови. Я увѣренъ, что тамъ мы встрѣтимъ тоже гостепріимство, какъ и предки, и отцы наши.

„Я требую, чтобы за то всѣ чины платили имъ, братьямъ и друзьямъ нашимъ, полною дружбою, охраною ихъ порядковъ и безотвѣтною помощію противу турокъ, а когда потребуется, то и защищали ихъ дома, такъ же какъ свои собственные.

„Приказъ сей прочесть во всѣхъ ротахъ, эскадронахъ, сотняхъ, батареяхъ".

Подписалъ: Главнокомандующій дѣйствующею арміею, Генералъ-Инспекторъ кавалеріи и по инженерной части

„Николай".

Ето сѫдникътъ — майка Русия, запѫти се къмъ родна славянска България, съ великата мисия, да потърси съ обнаженъ мечъ отчетъ отъ петъ-вѣковния

безсърдеченъ властелинъ за злосторствата, що той вършеше въ братската земя, отъ кждѣто вопли и страдания се чуваха прѣзъ цѣли вѣкове на тежкото робство.

Трепна тиранинътъ на красната българска земя, съзна, че настана врѣме да му се иска разплата отъ сждника за сторени злодѣяния и той въ тая минута на уплаха, стреснатъ, търсеше оправдание прѣдъ свѣта, мислѣше за облекчение на участьта, що му готвеше сждбата. Нека прочетемъ манифеста на Портата за обявената й война, тамъ ние ще видимъ, до колко, причинитѣ за войната, които тя указва сж илюзорни...

„Съ обявяването на войната противъ Отоманската империя, и съ почването на враждебнитѣ дѣйствия чрѣзъ нашествието въ нашитѣ азиятски области тъй сжщо и въ едно княжество, което съставлява неотдѣлна часть отъ държавата на Султана, Русия докара до едно твърдѣ жалостно рѣшение прѣплитанията и мжчнотиитѣ, които обезпокояватъ изтокъ отъ двѣ години насамъ. Европа, която за интереса на человѣчеството, а сжщо и за обезпечение на своето собствено спокойствие работи съ усърдие и съ настойчивость, за да прѣдупрѣди това ужасно приключение, има безъ всѣко съмнѣние право да издири причинитѣ за несполуката на трудоветѣ й, а тъй сжщо да рѣши: на коя отъ двѣтѣ държави пада отговорностьта за войната, както и за злощастията, които тя ще породи. Султановото правителство обаче има отъ своя страна длъжность да прѣдстави въ тоя тържественъ часъ, както на народонаселенията си, тъй и на приятелскитѣ сили едно вѣрно изложение на дѣйствията си и на политическитѣ събития, които докараха днешното положение.

Прѣзъ 1875 год. двѣ области отъ Империята, подбуждани отъ чужди революционерни елементи,

възстанаха противъ законната власть на Султана. При гибелното влияние на панславистически и революционерски дружества, това зло заплашаваше да се разпространи и въ други области и тъй се внесе помежду миролюбивитѣ народонаселения на империята злощастието и опустошението. Два пжти се опитаха приятелскитѣ сили да умиротворятъ тия двѣ области: веднажъ чрѣзъ посрѣдничеството на консулитѣ, отъ което обаче единственото послѣдствие бѣ да се докаже прѣзрѣнието, което питаяха славянскитѣ водители на съзаклетието спрѣмо единодушнитѣ желания на Европа; вторий опитъ състоеше въ една програма на реформи, прѣдложена отъ Виенския кабинетъ, приета отъ Портата, но, за да отблъсне възстаническитѣ нападения и да прѣдзари, щото междуособната война да се разпространи и по другитѣ области, Султановото правителство рѣши да употрѣби по-голѣми военни сили. Съ това патриотическо усилие можа то да порази възстанието, да упази цѣлостьта на империята, а при това да пощади на Европа неизбѣжното потресение отъ едно общо смущение на порядъка въ Изтокъ. Турция, прочее, изпълни, както къмъ себе си, тъй и къмъ цѣла Европа една тежка наистина длъжность, като прибѣгна до оржжието за възстановлението на реда, за съхранението на Европейското спокойствие и за запазване на реда. На грижата на Императорското правителство лежеше обаче и друга една длъжность не по-малко повелителна, именно длъжностьта да изглади грѣшкитѣ на миналото, да надари страната съ свободолюбиви учрѣждения и да съобрази гражданското управление съ началата на европейската цивилизация. Това дѣло на възраждание, както за правителството, тъй и за цѣлата администрация, дѣло, на което основнитѣ начала се нахождатъ

въ отстжпената отъ Негово Величество конституцня, се изврършва въ настоящия моментъ. Волята на господаря и министритѣ му, които сж се вдали съвършено въ тази задача, се поддържа и отъ единодушието на страната, която поздрави съ радость и признателность конституционнитѣ реформи, тази воля не намѣрва по-малко поддържка и въ усилията и трудоветѣ на двѣтѣ камари, отъ които се състои Отоманския парламентъ. Между тѣмъ Европа не бѣше изгубила надеждата да даде край на едно положение, което тя не безъ правда считаше опасно за себе си. Въ убѣждението, че правителството на Султана могло би пакъ да послѣдва Европа изново въ пжтя на примирието, прѣдложено бѣ да се събере въ Цариградъ една конференция, която, заедно съ Високата Порта и върху прѣдпоставени основни начала, да издири окончателнитѣ условия за възстановлението на мира. Тази фаза на източния въпросъ е още прѣсна въ паметьта на всички, щото не е нужда да напомнюваме тука близки обстоятелства. Достá е да кажемъ, че Силитѣ, слѣдъ като се споразумѣха помежду си безъ съучастието на Портата, бѣха достигнали да приематъ въ програмата на конференцията нови елементи, противни на прѣдложенитѣ отъ Англия основни начала, на които императорското правителство бѣше склонило. Колкото и да се противиха прѣдставителитѣ на Портата да се не разискватъ въ тази конференция въпроси, относящи се къмъ вжтрѣшната администрация, при все това отъ вѣжливость къмъ желанията на Европа дадоха най удовлетворителнитѣ и най обширнитѣ увѣрения относително въпроситѣ за административни реформи. Най послѣ споразумението както върху тъзи точка, тъй и върху общитѣ условия за умиротворението на възстаналитѣ области, можеше да се счита,

като постигната. Ако конференцията се разотиде безъ никакъвъ резултатъ, това произлѣзе отъ съпротивлението на Портата да склони на тъй нареченитѣ двѣ точки за гаранция, които Силитѣ искаха да ѝ наложатъ. Явна и неуспорима, даже и отъ враговетѣ на Турската Империя, истина е, че тѣзи двѣ условия съставляваха оскърблението на свещенитѣ начала на международното право, и формално нарушение на разпорежданията на Парижкий договоръ отъ 1856 г., който запрѣщава на подписавшитѣ го Сили всѣко вмѣшателство въ вътрѣшното управление на Турция. При това положение на работитѣ несполуката на конференцията не можеше да има другъ резултатъ, освѣнъ този, да даде поводъ на Силитѣ да чакатъ съ пълно довѣрие успѣшното изпълнение на нравственитѣ задължения, които Портата бѣше взела отгорѣ си, както и послѣдствията отъ въведеното чрѣзъ конституцията ново административно устройство. На дѣло Императорското правителство бѣше вече почнало да дѣйствува въ този смисълъ не само чрѣзъ въвеждането на конституционно управление, но и чрѣзъ самоволното му влизане въ прѣговори за миръ съ Сърбия и Черна-Гора. Тази послѣдна часть отъ задачата на правителството бѣше май на свръшване, защото Сърбия биде умиротворена, а вѣрваше се, че доброто разположение на Портата спрѣмо Черна-Гора щеше да възтържествува надъ чрѣзмѣрнитѣ притязания на това Княжество. Нуждата, въ която се намираше Императорското правителство да стои на военно положение и да носи така тежкий товаръ въ единъ въоржженъ миръ, не спираше това правителство въ изпълнение на задачата си. То наистина бѣше помислило да се обезоржжи, но прѣди да извърши тази тъй повелително налагана отъ обстоятелствата рѣшителна

постѫпка, необходимо бѣше, прѣди всичко, Европа да не стои равнодушна, а напротивъ да даде благоволителното си покровителство на Турция, тъй щото разпущането на Турската армия да се не прѣвърне въ постѫпка неблагоразумна или на непрѣдвидима катастрофа. Тъкмо въ часа, въ който Високата Порта се готвеше да приведе Европа къмъ единъ подобенъ миролюбивъ прѣговоръ, Санъ-Петербургский кабинетъ помисли да вземе първоначинанието на нови опити съ цѣль не за да докара едно споразумение, а напротивъ да упражни натискъ върху Императорското правителство. Отъ този никакъ неочакванъ дипломатически походъ излѣзе Лондонски протоколъ, който бѣ обмисленъ и подписанъ, безъ да се призове Императорското правителство да си даде и то мнѣнието върху разпорежданията на този протоколъ. Сѫщитѣ причини, поради които Високата Порта биде принудена да отхвърли нѣкои си членове отъ проекта на конференцията, наложиха ѝ длъжность да отхвърли тоже и новитѣ рѣшения на Европа, които, даденитѣ отъ Русия обяснения, правяха още по-мѫчни да се приематъ. Но едно правителство, което се държи за своята честь и за своята си независимость, не би подписало една подобна програма, колкото и извѣстно да бѣше отъ друга страна, че отказването на Отоманското правителство спрѣмо единъ силенъ съсѣдъ, готовъ да поддържи съ орѫжие своитѣ притязания, го излагаше на явно нападение. Султановото правителство, подкрѣпено чрѣзъ едногласното мнѣние на прѣдставителитѣ на народа, не се поколеба ни минута, за да запази съвършената цѣлость на господарската си власть. За зла честь прѣдвиденото се осѫществи. Слѣдъ като Русия напраздно се опита да умаломощи и унижи турската империя чрѣзъ турянието ѝ подъ опекунство

на иностраннитѣ сили, тя се рѣши да поиска удовлетворение на славолюбивата си политика въ оръжието. Но Русия ще намѣри въ пѫтя си единъ народъ, който се е въоръжилъ да защити страната си, да се застѫпи за отечествената си земя, да запази правдинитѣ на Господаря си и независимостьта на отечеството си. Въ часа обаче, въ който почнува тази безчеловѣчна борба, трѣбва всичкия свѣтъ, какъвто и да бѫде исходътъ на войната, да узнае всичката истина. Всичкитѣ народи на империята, които днесъ се групиратъ около прѣстола на общия имъ господарь, трѣбва да знаятъ причинитѣ на започналитѣ вече за тѣхъ страдания, както и по-нататашнитѣ злощастия, на които ще бѫде изложено отечеството имъ. Най-послѣ Отоманската империя трѣбва, побѣдоносно или побѣдена излѣзе тя отъ тази борба, да сложи отъ себе си отговорностьта за тази война. По сѫщитѣ причини, Императорското правителство счита за длъжность да увѣри, че християнскитѣ народонаселения отъ Босна, Херцоговина и Българската область възставаха само по подбуждане на панславистическитѣ комитети, устроени и подържани отъ Русия. Тъй сѫщо Сърбия и Черна-Гора дигнаха оръжие противъ господаря си само по непосрѣдствено подстрѣкаване отъ страна на Русия, и само съ помощьта на Русия, тѣ можаха да водятъ тази война; всичкитѣ злини, най-сетнѣ, които сполетѣха отъ двѣ години насамъ тази часть отъ Империята, иматъ си източника въ дѣйствията на Русия често явни, често тайни, а всѣкога присѫщи. Нека сега Европа хвърли единъ погледъ върху разоренията, които Русия прѣдизвика въ Турция, нека изпита безпристрастно мнимитѣ оплаквания, които послужиха на Русия за прѣдлогъ да наруши всеобщия миръ и да обсипи съ ужаситѣ на войната двѣ голѣми държави.

Нека присждата на Европа да даде удовлетворение на обществената съвѣсть. Нападательтъ на Турция е еднакво неприятель както на християнското, тъй и на мюслюманското народонаселение, защото той имъ е причинилъ много по вече злини, отъ колкото благодѣяния е можалъ да имъ обѣщае. Този нападатель въ хитрото си прѣдизвикване къмъ междуособна война, се усмѣли да утвърди, че той се въоржжилъ за покровителствуване на християнитѣ и той казва това тъкмо въ онази минута, въ която обширната конституция, която само може да възроди една държава, провласява началото на равенството между Отоманитѣ; въ онази минута, въ която това начало се усилва ежедневно, тъй щото на Високата Порта не би било възможно ни едно дѣло, добро или зло, въ вжтрѣшната политика, което да не е добро или зло, както за мюсюлманитѣ, тъй и не за мюсюлманитѣ. Императорското правителство каза както на Русия тъй и на другитѣ Европейски сили: „Вижте и сждете". На тази искрена и добросъвѣстна дума Русия отговори съ обявление на война, безъ да направи прѣдварително възвание, споредъ 8-й членъ отъ Парижкий договоръ, къмъ посрѣдничеството на Европа, безъ да остави на силитѣ врѣме и срѣдство, за да довършатъ мирната задача, за която Императорското правителство бѣше явило, че си испълнило длъжностьта. Най-послѣ въ прѣзрѣние на всичкитѣ правила, които въ подобни случаи се пазятъ отъ всички цивилизовани държави, Русия съобщи на Турския дѣловодитель въ Петербургъ обявването на войната въ сжщото врѣме, въ което тя прѣкжсна сношенията си съ Портата посрѣдствомъ собствения си дѣловодитель, но още въ нощьта прѣди обявяванието на войната тя бѣше вече влѣзла въ територията на империята. Историята ще забѣлѣжи неи-

мовѣрния фактъ, че въ този вѣкъ на просвѣщение, на образованостьта, на справедливостьта, една велика сила напада на една съсѣдна империя съ огънь и съ сабя, защото тази послѣднята помисли, че трѣбва да сѫществува едно уважение прѣдъ независимостьта на вѫтрѣшното управление, а най-вече прѣдъ честьта и достоинството на народа и на Господаря. За защита на тия свещени начала, за отблъсване едно до най-висока степень ненавистно и прѣстѫпно прѣдприятие, отоманската армия излиза срѣщу неприятеля. Всичкий народъ, съвокупенъ около великия си господарь съ довѣрие въ възтържествуването на праведното дѣло, е рѣшенъ да принесе всѣкакви жертви, да прѣтърпи всѣкакви страдания. Той е готовъ да се бие и да мре за своята независимость. Дано всемогущий да закриля доброто право!"

Тия минути на велика радость, когато Българскиятъ народъ, видѣ одѣлотворена любовьта на славянската майка, когато тя посрѣдъ триумфъ шествуваше за отвъдъ Дунава, ни прѣдставя народниятъ пѣвецъ най-добрѣ въ слѣднето свое творение:

Русия!

I.

Бѣхъ малъкъ азъ, но още помня:
Въ стаята ни бѣдна, скромна
Висѣше образъ завѣхтѣлъ
До самата Божа икона,
Надъ него имаше корона,
Подъ него пъкъ двуглавъ орелъ.

———

И често майка ми тогази
Ме вдигаше да видя ази
Отъ близо тозъ ликъ святъ и старъ
И нѣжно думаше ми: чадо!
Цалуни този хубавъ дѣдо,
Цалуни българския царь!

И отъ тогазъ го азъ обикнахъ.
Кога на възрасть попристигнахъ,
Отъ моя тейко азъ узнахъ,
Че Руский царь родѣй се съ нази,
Че турцитѣ той гони, мрази,
Че той ще ни спаси отъ тѣхъ.

Кога ни мѫчеше тиранътъ,
„Московци"! викаше ни съ гнявъ,
Разбрахъ, че тейко бѣше правъ,
И вѣрвахъ че да ни отбранятъ
Ще хвръкнатъ бърже къмто насъ,
Се колчемъ плачехме съ гласъ.

II.

И тъй отъ рано съ тази идея,
Съ тази вѣра фанахъ да живѣя:
И чакамъ азъ — за мъсть готовъ,
И цѣлия ми народъ чака,
Кога въ теглото и във мрака
Ще чуемъ руский, силенъ зовъ.

И чакаме... какъ чака роба
На мѫки си послѣдний часъ:

Тъй както Лазаръ чака въ гроба
Да чуй гласа на своя Спасъ!
Навредъ дѣ чуватъ се въздишки,
Дѣ сълзи ронятъ се вдовишки,
Дѣ тежки желѣза дрънчатъ
И дѣто има мѫченици
И обезчестени дѣвици,
И бѣдни, голи сироти,
И окървавени бащи,
И черкви, села развалени,
И пълни съ кокали полени, —
При Тунджа, Тимокъ и при Витъ,
Вредъ, дѣто робътъ жаловитъ
Къмъ сѣверъ горестно поглежда,
Вредъ, дѣто пълно е съ тѫга,
Навредъ по всичка България
Една се дума чуй сега,
Единъ стонъ, единъ гласъ: Русия!

III.

Русия! Колко ни плѣни
Туй име свято, родно, мило!
То въ мрака бива намъ свѣтило,
Надежда — въ нашитѣ злини!

То спомня ни, че ний кога сме
Забравени отъ цѣлий свѣтъ,
Любовь, що никога не гасне,
За нази бди съ най-сладъкъ свѣсть!

Русия! Тя земя велика
По ширъ, по брой, по сила! Тя

Съ небето има си прилика
И само съ руската душа!

Тамъ, тамъ молбитѣ ни се чуватъ,
И въ днешния печаленъ часъ,
Сърдца се братски се вълнуватъ
Осемнадесетъ милйона съ насъ!

IV.

О, скоро намъ ще се протегне
Могуща, силна, братска длань,
И кръвъ поганска пакъ ще текне,
И пакъ ще гръмне старъ Балканъ!
Че царьтъ волята си ясно
Яви въ священата Москва,
И прѣзъ уста му едногласно
Русия цѣла хортува:
„Рѣшилъ съмъ, каже, да избавя
„Отъ робство братята ни днесъ —
„Това дългътъ ми повелява,
„Това го иска руска честь;
„Ще гледамъ съ миренъ начинъ ази
„Да стигна тазъ священа цѣль,
„Но не сполуча ли — тогази
„Ще вдигна стария орелъ.
„Въ такъва случай се надѣя,
„Че всѣкъ отъ васъ ще бѫде пръвъ
„За тазъ великата идея
„Да жертвува имотъ и кръвь“!
И отъ далечната Камчатка
Дори до Финскитѣ моря
Една свѣткавица засвѣтка,
Единъ разчу се викъ: ура!

V.

О! здравствуй ти, Русио мощна!
Свѣта трепна отъ твоя гласъ!
Скокни, царице полунощна,
Зовемъ те ний, ела къмъ насъ!
България сега те вика!
Часътъ настана: твой завѣтъ
И твойта мисълъ велика
Да ги испълнишъ въ тоя свѣтъ!
За туй прочута си и славна,
И друга нѣмашъ съ тебе равна:
За туй обемашъ полусвѣтъ —
Царства, народи, океани,
И нѣмашъ изгледъ, край и четъ:
За туй се Богъ до днесъ забрани
Отъ толкова бѣди, душмани;
За туй можа да съкрушишъ
Мамая-Ханъ и Бонопарта;
За туй врага си ти страшишъ
Кога те гледа и на карта;
За туй зовешъ се ти Света,
За туй те любимъ, кат' баща
И чакаме като Месия;
За туй си ти, Русия![1])

Въ рѣшителнитѣ и ясни думи на царския манифестъ и заповѣдьта на главнокомандующия Великъ Князъ Николай Николаевичъ при обявянешо на освободителната война, ясно се очертава нейната прѣка цѣль,—възвеждането на петь вѣковния робъ въ человѣческото достоинство, съ всецѣло признаване правата му за свободенъ животъ. Цѣлата тая дѣйность бѣ плодъ на

[1]) И. Вазовъ.

една прѣдварително обсѫдена и послѣдователно изведена политика отъ страна на людье съ широкъ държавнически мирогледъ. *Въ редицата на тия людье личи* графъ Милютинъ, тогавашниятъ воененъ министръ, графъ Игнатиевъ и много други. Тия людье бѣха много отъ рано подложили на изучване славянския югъ и убѣдени въ жизнеспособностьта на Българския народъ, дадоха му подържка въ борбата му за църковната независимость, повдигнаха го интелектуално, и най-послѣ, рѣшиха да освободятъ тоя славянски народъ като сигуренъ стражъ на славянския югъ. Така рѣшена сѫдбата на бѫдещето ни, рускиятъ народъ, неговитѣ храбри синове идеха вече за родна България, за да дадатъ намъ въскресенъ животъ. Ето какъ народниятъ ни пѣвецъ посрѣща ония, що летѣха къмъ страната, очакваша своето избавление.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Поля мене чужди! Гори непознати!
Цъфтете, цъфтете подъ тозъ небосводъ!
Вий пълни сте съ хубость, обилни сте съ плодъ,
Вамъ нека се радватъ, нека ви обичатъ . . . .
Дѣцата ви нека рай да ви наричатъ . . . . .
Цъфтете, цъфтете прѣкрасни страни!
Но ваший видъ ясенъ не може плѣни
Тогосъ, кой е расълъ въ странитѣ славянски,
Тогосъ, кой е дишалъ въздуха балкански.
Мила Българио! Хубава си ти!
Въ тебе всичко зрѣе и всичко цъфти. . . .
Твоитѣ долини, чисти, благоплодни
Иматъ въ себе всички прѣлести природни!

мовѣрния фактъ, че въ този вѣкъ на просвѣщение, на образованостьта, на справедливостьта, една велика сила напада на една съсѣдна империя съ огънь и съ сабя, защото тази послѣднята помисли, че трѣбва да сѫществува едно уважение прѣдъ независимостьта на вѫтрѣшното управление, а най-вече прѣдъ честьта и достоинството на народа и на Господаря. За защита на тия свещени начала, за отблъсване едно до най-висока степень ненавистно и прѣстѫпно прѣдприятие, отоманската армия излиза срѣщу неприятеля. Всичкий народъ, съвокупенъ около великия си господарь съ довѣрие въ възтържествуването на праведното дѣло, е рѣшенъ да принесе всѣкакви жертви, да прѣтърпи всѣкакви страдания. Той е готовъ да се бие и да мре за своята независимость. Дано всемогущий да закриля доброто право!"

Тия минути на велика радость, когато Българскиятъ народъ, видѣ одѣлотворена любовьта на славянската майка, когато тя посрѣдъ триумфъ шествуваше за отвѫдъ Дунава, ни прѣдставя народниятъ пѣвецъ най-добрѣ въ слѣдното свое творение:

Русия!

I.

Бѣхъ малъкъ азъ, но още помня:
Въ стаята ни бѣдна, скромна
Висѣше образъ завѣхтѣлъ
До самата Божа икона,
Надъ него имаше корона,
Подъ него пъкъ двуглавъ орелъ.

———

Тѣ идяха съ пѣсни на врани коне
(Като че на свадба, а не на клане).
Руситѣ! Това сѫ, азъ си хортувахъ,
За кои мечтаяхъ, за кои сънувахъ,
За кои народа плачеше до днесъ
И съ вѣра търпеше страшната си честь;
Кой въ свойтѣ скърби сладко се тѣшеше
Името имъ само като споменеше.
И врѣдъ толкозъ мѫки, мрѣжи, изпитни,
Нито на мигъ своитѣ чувства не мѣни.
Завѣтната вѣра, дори Господъ чу го,
Едно поколѣне даваше на друго,
На кои въ ума си, малки още дѣца,
Виждахме съ трепетъ мѫжскитѣ лица;
За кои вечерь (о какъ сладко бѣше!)
Баба ни въ кѫта, като ни събереше
Съ разкази чудесни душа ни плѣнеше.

Тѣ идяха стройно и пѣеха тамъ.
И тѣхната пѣсень, като въ нѣкой храмъ
Се пръскаше громко вредъ по небосвода
И лѣйше съ гърдитѣ мисъль и свобода.
Тогава погледнахъ на тѣзъ редове,
Които покриха цѣлото поле.

И завчасъ въ ума си, като въ лудория
Кървава и страшна видѣхъ България
Покрита съ рани, покрита съ позоръ,
Че вдигна рѫцѣ си къмъ синий просторъ!
. . . .
И катъ си прѣдставихъ дългото чернило
И наш'то безчестно и скотско теглило
Майчинитѣ сълзи, братовата скръбь;
И на моя татко синия му гръбъ,

И катъ си прѣдставихъ тие мжки черни,
Ужаси нечути, ядове безмѣрни,
Игото отъ вжтрѣ и срамътъ отъ вънъ,
Перущица въ кърви и Батакъ въ огънь;
И като изглеждахъ тѣзъ войни отбрани,
Тѣзъ конници горди, на борба призвани
Подъ сжщото знаме, подъ сжщий законъ,
Отъ Уралъ, отъ Волга, отъ Двина, отъ Донъ,
Борци неуборни, силни и високи,
Съсъ сулици дълги, съсъ шашки широки,
Съ шепки накривени, съ развѣна коса,
Съсъ радость въ очитѣ, съ пѣсень на уста;
И катъ гледахъ тия силни легиони
Улани, хусари, войнствени драгони,
На степитѣ дяца, родени за бой,
Волни катъ небето, буйни катъ порой,
И като помислихъ, че сичкитѣ тия
Идатъ да умиратъ зарадъ България,
И катъ си помислихъ и като гледахъ
Сичко туй — плакахъ!

ВЕЛИКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА

„Сѫдникътъ — великата славянска майка Русия, съ обнаженъ мечъ, поиска отчетъ за петвѣковнитѣ народни неволи отъ угнетителя на Българската земя. — Да бѫде благословена тя."

Не за първи пѫть вѣковната закрилница на родна България — Русия. воюва съ Турция; годинитѣ 1829, 1854 сѫ свидѣтели на кървави драми по роднитѣ поля за застѫпничеството за родната ней робска България. Освободителната война ще остане за винаги паметна за България, поради своитѣ резултати и готовностьта всенародна посрѣдъ Руския народъ, да се самопожертвува за освобождението на насъ — южнославянитѣ българи.

Царя-Освободитель, истински великъ синъ на славянската майка, едновремѣнно съ прѣминаването на самоотверженитѣ руски войски прѣзъ Дунава и встѫпването имъ въ родна България, възвѣсти съ една прокламация българитѣ за настѫпването часътъ за въскресния животъ — освобождението на България която гласеше:

„Българе!

Моята войска прѣмина Дунава и влазя сега въ вашата земя, дѣто тя много се е била за облекчение бѣдственото състояние на християнитѣ въ Балканския полуостровъ.

Съ неуклоно слѣдуване по дрѣвно-историческо прѣдание, съ черпене всѣкога нови сили въ завѣтното единомислие на всичкия православни, руский народъ, Моитѣ прародители сѫ сполучили, прѣди врѣме, съ своето влияние и орѫжие едно по друго да оздра-

вятъ положението на Сърбитѣ и Румънитѣ, и сж извели тия народи на новъ политически животъ.

Врѣмето и обстоятелствата не сж измѣнили онова съчувствие, което Русия е имала за своитѣ единовѣрци на Истокъ и сега тя съ истото благоволение и любовь се отнася къмъ всичкитѣ многобройни членове на обширното християнско сѣмейство въ Балканския полуостровъ.

Съ мое повеление храбрата моя войска, прѣдводена отъ моя любезенъ братъ великий князъ Николай Николаевичъ, е натоварена да огради за до вѣка вашата народность и да ви оздрави ония свещени права, безъ които не може и да се мисли за мирно и правилно развитие на ваший граждански животъ. Тия права вие сте спечелили не съ сила на въоржженъ отпоръ, а съ скжпи цѣни на вѣковни страдания и мжченическа кръвь, въ която така много врѣме сте тънали вие и вашитѣ покорни бащи и дѣди.

Жители въ България! Дѣлото на Русия е да създава, а не да разваля. Тя е призована отъ Всевишний промисълъ да говори и да умиротвори всичкитѣ народности и всичкитѣ вѣроисповѣдания въ ония части на България, дѣто има да живѣятъ заедно люде отъ различно произхождение и отъ различни вѣри. За напрѣдъ Руското оржжие ще огради отъ всѣкакво насилие всѣкого християнина: никому една троха отъ имота нѣма да земе насилно мюсюлиманинъ или другъ нѣкой, безъ да бжде той тутакси наказанъ за това. Всѣко прѣстжпление ще има подирѣ си и безмилостно наказание. Еднакво ще бждатъ оздравени живота, свободата, честьта, имота на всѣкой християнинъ, отъ която и да е църква той. Но не отъ мъсть има да се водимъ ние, а отъ съзнание на строга справедливость, отъ стремление да създадемъ постепенно прав-

дина и редъ тамъ, дѣто до сега е царувалъ само дивъ произволъ.

Къмъ васъ, Мюсюлмане въ България, се отнасямъ азъ съ слово на спасително за васъ прѣдобаждане! Съ жалость смишлявамъ азъ неотколѣшнитѣ жестокости и прѣстѫпления, които мнозина отъ васъ извършиха надъ беззащитното християнско население на Балканский полуостровъ. Свѣта неможе да забрави тия ужаси, но Руската власть нѣма да отмъщава на всички ви за извършенитѣ отъ вашитѣ единовѣрци прѣстѫпления. На праведенъ, правиленъ и безпристрастенъ сѫдъ щѫтъ се прѣдадатъ само ония малцина злодѣи, на които имената бѣха познати и на вашето правителство, и то ги остави безъ потрѣбното наказание. А вие припознайте съ чисто сърдце Божий сѫдъ, който безвъзвратно се извърши надъ васъ. Покорете се смирено на неговото свещено прѣдопрѣдѣление. Подчинете се безусловно на законнитѣ трѣбования на ония власти, които бѫдатъ наредени, когато дойде моята войска. Изпълнявайте тѣхнитѣ заповѣди безпрѣкословно. Станете мирни граждане на онова общество, което е готово да дарува и вамъ всичкитѣ добрини на правилно устроенъ граждански животъ. Вашата вѣра ще си остане недокачена; ваший животъ и имотъ, живота и честьта на вашитѣ челяди ще бѫдатъ свето пазени.

Християни въ България! Вие прѣминувате сега дни приснопаметни за васъ. Ударилъ е вече часа на освобождението ви отъ мюсюлманский безправненъ гнетъ. Покажете сега прѣдъ очитѣ на свѣта високий примѣръ на взаимна християнска любовь. Забравете вѣхтитѣ домашни распри; нека се пазятъ строго законнитѣ права на всѣкоя народность, но, като братя по вѣра съединете се въ общо единодушно чувство

на дружество и съгласие, безъ което нищо трайно не се създава. Скупетеса (съберете се р.) подъ сѣнката на руското знаме, на което побѣдитѣ толкова пѫти се оглашавали Дунавъ и Стара-Планина. Като съдѣйствувате на успѣха на руското орѫжие и усърдно му помагате съ всичкитѣ си сили, съ всичкитѣ зависящи отъ васъ срѣдства, вие ще служите съ това на вашето собствено дѣло, — дѣло на трайно възраждане на Българската земя.

Колкото отиватъ напрѣдъ въ мѣстото ви рускитѣ знамена, на всѫдѣ, на мѣсто турскитѣ власти, ще се постави правилно управление. Въ това управление щѫтъ се повикатъ незабавно да зематъ дѣятелно участие мѣстнитѣ жители подъ висше рѫководство отъ наредената за това власть; а новитѣ Български дружини щѫтъ послужи за основа на мѣстна Българска сила, прѣдназначена за пазене всеобщий редъ и безопасность. Съ готовность честно да служите на отечеството си, съ безкористие и безпристрастие въ испълнението на това високо служение, ще докажете на вселенната, че вие сте достойни за оний жребий, който Русия отъ толкова години, съ такъвъ трудъ и пожертвувания е готвила за васъ. Слушайте Руската власть, испълнявайте точно нейнитѣ показания. Въ това е вашата сила и спасение.

Смирено моля всевишнаго да дарува намъ одолѣние надъ враговетѣ на християнството и да проводи свише благословението си на правото дѣло."

Александръ."

Първия подвигъ и единъ отъ най-великитѣ на рускитѣ войски прѣзъ освободителната война е прѣминаванието на Дунава при Свищовъ. Въ продължение на послѣдното столѣтие руситѣ не по-малко отъ

двадесеть пѫти сѫ минавали Дунавъ въ различни пунктове: около Видинъ, Силистра, Черна-вода, Кладово, Браила, Тутраканъ, Хърсово и Измаилъ. Но никога тия прѣминавания не сѫ били извършени при такива благоприятни условия за турската армия.

Високитѣ брѣгове откъмъ България на шумната и бързотечна рѣка — Дунавъ били защитени отъ редица първокласни крѣпости, изрядно устроени въ фортификационно отношение и отлично въоржжени съ круповски орждия, а при това и устието на Дунава било защитено отъ една броненосна ескадра отъ турската флота. Цѣлата рѣчна ескадра съ въоржженитѣ рѣчни монитори плавала по Дунава и угрозевала да разбие построения мостъ, да потопи всѣки понтонъ — съ една рѣчь, турската армия била при много по благоприятни условия. Турцитѣ, заседнали въ своитѣ траншеи по високитѣ брѣгове на рѣката, могли въ всѣко врѣме день и нощь да обсипватъ рускитѣ войски съ милиони куршуми и гранати и по такъвъ начинъ да унищожатъ съ десетици хиляди войници. Ето защо цѣла Европа слѣдѣше съ чувство на дълбоко любопитство прѣминаванието на рускитѣ войски прѣзъ Дунава; Европа усмихната прѣдричаше пълно фиаско на славнитѣ руси по брѣговетѣ на родния имъ Дунавъ.

За успѣха на прѣминаването прѣзъ Дунава потрѣбно било да се завземе прѣдварително нѣкой пунктъ отвъдъ Дунава. Изобщо съ избора на пунктъ за прѣминаването на Дунаваруситѣ, научени отъ опитътъ и главно прѣдъ видъ цѣльта имъ за дѣйствие откъмъ Дунава, по необходимость избрали такъвъ именно пунктъ, който не би билъ твърдѣ отдалеченъ отъ желѣзнопѫтната линия, проходяща прѣзъ Букурещъ—Яшъ—Кишиневъ, и отъ който пунктъ се

И катъ си прѣдставихъ тие мѫки черни,
Ужаси нечути, ядове безмѣрни,
Игото отъ вѫтрѣ и срамътъ отъ вънъ,
Перущица въ кърви и Батакъ въ огънь;
И като изглеждахъ тѣзъ войни отбрани,
Тѣзъ конници горди, на борба призвани
Подъ сѫщото знаме, подъ сѫщий законъ,
Отъ Уралъ, отъ Волга, отъ Двина, отъ Донъ,
Борци неуборни, силни и високи,
Съсъ сулици дълги, съсъ шашки широки,
Съ шепки накривени, съ развѣна коса,
Съсъ радость въ очитѣ, съ пѣсень на уста;
И катъ гледахъ тия силни легиони
Улани, хусари, войнствени драгони,
На степитѣ дяца, родени за бой,
Волни катъ небето, буйни катъ порой,
И като помислихъ, че сичкитѣ тия
Идатъ да умиратъ зарадъ България,
И катъ си помислихъ и като гледахъ
Сичко туй — плакахъ!

ВЕЛИКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА

„Слдникътъ — великата славянска майка Русия, съ обнаженъ мечъ, поиска отчетъ за петвѣковнитѣ народни неволи отъ угнетителя на Българската земя. — Да бъде благословена тя."

Не за първи пжть вѣковната закрилница на родна България — Русия. воюва съ Турция; годинитѣ 1829, 1854 сж свидѣтели на кървави драми по роднитѣ поля за застжпничеството за родната ней робска България. Освободителната война ще остане за винаги паметна за България, поради своитѣ резултати и готовностьта всенародна посрѣдъ Руския народъ, да се самопожертвува за освобождението на насъ — южнославянитѣ българи.

Царя-Освободитель, истински великъ синъ на славянската майка, едноврѣменно съ прѣминаването на самоотверженитѣ руски войски прѣзъ Дунава и встжпването имъ въ родна България, възвѣсти съ една прокламация българитѣ за настжпването часътъ за възкресния животъ — освобождението на България която гласеше:

„Българе!

Моята войска прѣмина Дунава и влазя сега въ вашата земя, дѣто тя много се е била за облекчение бѣдственото състояние на християнитѣ въ Балканския полуостровъ.

Съ неуклоно слѣдуване по дрѣвно-историческо прѣдание, съ черпене всѣкога нови сили въ завѣтното единомислие на всичкия православни, руский народъ, Моитѣ прародители сж сполучили, прѣди врѣме, съ своето влияние и оржжие едно по друго да оздра-

откривалъ най-прѣкия пѫть за къмъ Балкана. За такъвъ именно пунктъ билъ опрѣдѣленъ Свищовъ. Зимничъ, насрѣщниятъ градъ на Свищовъ, билъ най сгодното мѣсто за прѣминаването на войскитѣ. Не далеко отъ Зимничъ по нагорѣ по Дунавз тече рѣката Олта, на връхнитѣ брѣгове на която се приготвялъ дървения материялъ за постройката на моста.

Турскиятъ главнокомандующъ Абдулъ-Керимъ-Паша догаждалъ за намѣренията на руската главна квартира досѣжно прѣминаването на войскитѣ нѣгдѣ по срѣдния Дунавъ, но прѣдъ наличностьта на своитѣ сили, съ които е разполагалъ, не считалъ за възможно да се възпротиви, както това се удостовѣрява отъ слѣдното негово донесение въ Цариградъ, още въ началото на юний:

„Главнитѣ опитвания на неприятеля за прѣминаването на Дунава ще станатъ между Русе и Видинъ, а тъй като ние нѣмаме нито силни крѣпости, нито голѣми войскови отряди които би били въ състояние да отбиятъ неприятеля, то азъ слагамъ отъ себе си отговорностьта за неговия успѣхъ въ прѣминаването на Дунава въ тоя участъкъ".

Това мнѣние—за невъзможностьта да се възпрѣпятствува на рускитѣ войски прѣминаването на Дунава — споделяло се и въ Цараградъ.

На 14 юний срѣщу 15-й, прѣдстояло да се извърши славниятъ подвигъ отъ рускитѣ войски — прѣминаването на Дунава. — Главнокомандующиятъ Великъ Князъ Николай Николаевичъ открилъ своя планъ на командиря на VIII Армейски корпусъ генералъ Радецки, на началника на 14 пѣхотна дивизия генералъ Драгомировъ и на шефа на гвардейската кавалерия генералъ Скобелевъ, и съ тѣхното мѫжествено и ра-

зумно съдѣйствие пристжпва към изпълнението на тоя великъ планъ.

Тъкмо слѣдъ полунощь, първия ешелонъ, съставенъ отъ частитѣ — 12 роти на 53-й Волинский и 54-й Минский полкове, 60 души казаци и 8 планински топа — натоварени на грамадни, специално за тая цѣль построени лодки и понтони, подъ командата на генералъ майоръ Иолшинъ, се отдѣлятъ отъ ромънския брѣгъ и насочватъ своето движение право къмъ Текиръ-дере, по-долу отъ града Свищовъ. Но тъмната нощь, силното течение на рѣката и мжчнотията въ управлението на тежкитѣ транспортни срѣдства отвличатъ послѣднитѣ много по надолу отъ Текиръ-дере и задържатъ пристигането на ешалона на завѣтния брѣгъ почти до разсъмнуване. Въ това врѣме турскитѣ аванпостове забѣлѣзватъ движението на рускитѣ войски по рѣката, и, по тѣхенъ сигналъ, всичкия Свищовски гарнизонъ и артилерията му, въ укрѣпени позиции, разположени прѣимуществено по хълмоветѣ надъ града, започватъ срѣщу настжпающитѣ храбри руси единъ страшенъ и убийственъ огънь. Настанената на Зимничкия брѣгъ руска артилерия започва да отговаря усилено на стрѣлящитѣ турци, но до като успѣе да имъ отвлѣче вниманието и да ги накара да млъкнатъ, неприятелската стрѣлба, насочена изключително срѣщу настжпающия руски ешелонъ, му причинява значителни и сериозни загуби. Нѣколко понтона се пробиватъ. Единъ отъ тѣхъ, на които сж били натоварени два горски топа съ 12 души войници-артилеристи, подъ управлението на единъ полковникъ, единъ капитанъ и единъ поручикъ, ударенъ отъ една граната, потъва съвършено, като отнася въ вълнитѣ на буйната рѣка всички смѣли негови защитници, На другитѣ понтони сж намѣрили своята

славна смърть още нѣколко души офицери и значително число войници. Но най-послѣ, слѣдъ страшни усилия мжки и жертви, на каквито е способенъ само руский войникъ, първиятъ ешелонъ пристига Свищовския брѣгъ и, макаръ раздѣленъ на три части, веднага се приготвя да атакува караулния домъ, воденицата и поста у Текиръ-дере, отчаяно защищавани отъ турски войски. Атаката се е водила главно съ щикове, и настжпающитѣ сж напоили съ своята скжпа кръвь почти всѣка педя отъ неприятелската земя. По това врѣме, почти съвсѣмъ съмнало, къмъ брѣга се е приближавалъ вече вториятъ ешелонъ руски войски, значително по голѣмъ отъ първия, но и значително по-много пострадалъ. Отъ тоя ешелонъ сж потънали повече отъ десеть понтона, и толкова лодки, стотини войници и военоначалници сж прѣдали Богу духъ въ вълнитѣ на Дунава. Поврьхностьта на гигантския потокъ всичко врѣме се е обсипвала съ градъ куршуми и гранати, хвърляни по всички посоки отъ отчаянитѣ защитници на турския брѣгъ. Но пристигането на тоя ешелонъ у Текиръ-дере оказва такава подкрѣпа на първия и дава такъвъ отпоръ на неприятеля, щото той подъ натиска на храбритѣ нападатели започва да отстжпва отъ своитѣ първоначални позиции съ страшни жертви. Къмъ 5 часа заранъта, на дѣсния брѣгъ излиза третиятъ ешелонъ, подъ личното водителство на генералитѣ Драгомировъ и Скобелевъ и, по тѣхното указване, се започва послѣдниятъ отчаянъ бой за завземане Свищовскитѣ лозя и доминирующитѣ надъ града рътлини и хълмове. Стигането на нови подкрѣпления улеснява задачата на настжпающитѣ и тѣ, като левове, се хвърлятъ въ атака, за да изгонятъ турцитѣ отъ послѣднитѣ имъ позиции. Цѣли 8 часа се е водило настжплението, подъ страшенъ артилерийски и пуше-

ченъ огънь, но най послѣ цѣльта се постигнала. Бригадата на генералъ Петрушевски заема главния хлъмъ надъ Свищовъ, турскиятъ гарнизонъ отстѫпва по пѫтищата къмъ Русчукъ и Никополъ, а побѣдоноснитѣ руси навлизатъ тържествено въ Свищовъ . . . . .

Стѫпването на 15-й юний на храбритѣ руски синове на българския брѣгъ — Свищовъ, е единъ отъ най-достопаметнитѣ дни; въодушевението и неудържимиятъ народенъ възторгъ, свидѣтелствуватъ за величието на деня. Щастието озарило родната земя. Населението на града Свищовъ, посрѣщнало съ неописуема радость ония, които летѣха отъ брѣговетѣ на Нева и Волга, за да дадатъ възкресенъ животъ на братята си Българи—свободата. Каква сияйна гледка е било това посрѣщане, когато въ редоветѣ на героитѣ руси вчерашниятъ окованъ въ робски вериги българинъ, виждалъ дружни и достойни чеда на майка България — Българска войска — опълчението, родни синове, млади, юначни, стройни, съ твърда стѫпка, съ хубава войнишка прѣмѣна, да встѫпватъ и тѣ въ родната имъ земя при развѣто красно знаме, дарено тѣмъ отъ жителитѣ на града Самара,— символъ на въжделения народни. Всички тия мили чеда, закриляни отъ славнитѣ „богатири" на руската земя, били посрѣщнати, като желани гости; стѫпването на рускитѣ войски въ Свищовъ е било триумфално, българскитѣ майки и малкитѣ дѣчица, сияющи отъ радость, кичили съ китки войницитѣ думащеъ:

I.

„Мамо, мамо, я ги виждъ!
Що е? — Идатъ, погледни ги. . . .

Съ пушки, съ саби. . . Що стоишъ?
Скоро чедо поздрави ги!
Тѣхъ ги Богъ прати насамъ,
Та за да помагатъ намъ!
И дѣтето дава крушки
На солдатитѣ безъ страхъ,
И крѣщи на тѣхъ:
Здравствуйте, братушки!

II.

Генералътъ, катъ орелъ,
Ескадронитѣ повежда,
А орачътъ се запрѣлъ
И омаянъ ги изглежда:
Чини му се, че е сънь . . . .
Изведнажъ съ туптенье, съ звънъ
Пристигнаха катъ вихрушки,
Той си шапката свали
И ги поздрави:
Здравствуйте, братушки!"[1])
. . . .
. . . .

Отъ града Свищовъ рускитѣ войски и нѣколкото дружини отборъ момци-родни синове-опълченци, стремително настжпваха по отрано отредена цѣль.

Но тукъ ние дължимъ да отбѣлѣжимъ на кратко за организацията на първото българско войнство и славното Самарско знаме, подъ егидата на което родни синове извършиха редица отъ епохални дѣла, прославиха родното българско име.

---

[1]) Отъ Ив. Вазовъ.

Непосрѣдствено съ обявяването на освободителната война единъ любящъ синъ на родната земя— България, капитанъ Райчо Николовъ, прѣдъ съзнанието на своитѣ длъжности, когото сждбата отдавна бѣ прокудила далечъ отъ татковина, бѣ се позовалъ съ възвание къмъ братята си Българи:

„Братя Българи! позоваваше се той, — врѣмето вече настана за освобождението на нашето мило, отколѣ поробено отечество.

Руската войска пристигна на Дунава; топоветѣ гърмятъ за нашето освобождение!

Ето ме пакъ при васъ.

Пристигнахъ въ Плоещъ и донесохъ изпратенитѣ отъ Русия пушки, топове, дрехи и други потрѣбици за нашето Българско опълчение.

Братя Българи! Вие юнашки прѣминахте Тимокъ на 6-й августъ, и Морава на 20-й сжщий мѣсецъ. Юнашки се бихте на 16-й септемврий на гредетинскитѣ планини и вашитѣ гърди се окрасиха съ войнишки знакове „за храбрость“!

Но сега прѣдстои ви да получите най скжпата награда: Свободата на България.

Нима вие сега нѣма да дойдете въ Плоещъ да се въоржжите съ хубавото огнено оржжие и юнашки да тръгнемъ напрѣдъ съ нашитѣ по-стари братя руси срѣщу турчина, нашия заклетъ врагъ!

Азъ ви познавамъ и вѣрвамъ, че нѣма да закъснѣете да се отзовете и ние събрани пакъ и още по юнашки съ Божията воля да се втурнемъ въ борба съ звѣрскитѣ турци, които безчестятъ нашитѣ сестри и майки, убиватъ бащитѣ ни, палятъ селата ни и градоветѣ ни и опустошаватъ хубавото ни отечество.

Ето часа братя българи! Минутата за нашето освобождение настана! Бързайте макаръ и не въ сгода,

елате въ Плоещъ, земайте оржжие, обличайте се въ войнишкото облѣкло и съ Бога напрѣдъ! Който е юнакъ надъ юнака, нека сега покаже това въ бойното поле!

Азъ, вашъ братъ и другарь, ще бжда съ васъ въ боя напрѣдъ, надѣвамъ се, че и вие не ще останете по-назадъ. Напрѣдъ! напрѣдъ!

Вашъ другаръ
Капитанъ Райчо Николовъ".

Тоя позивъ подкрѣпи не малко желанието на родни синове на българската земя да встжпятъ въ редоветѣ на оная дружина отборъ момци — българи, сформирана още въ Кишиневъ. Тая дружина въ Плоещъ назрастна въ единъ шестодружиненъ отрядъ, нареченъ „Българско опълчение", попълнено отъ шесть хиляди млади българи, мнозина отъ които бѣха вечъ участвували въ юначнитѣ народни движения — възстанията и въ Сръбско-Турската война прѣзъ 1876 г.

Послѣднята борба.

I.

За борба часътъ настана
За послѣдня борба:
Чуйте вече въ Балкана
Гърми бойната тржба.
    Ей петь вѣка, що теглихме,
Но да теглимъ вечь нещемъ:
Ако роби се родихме,
Волни ищемъ да умремъ.
    Хай, подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ,
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобиймъ!

II.

Съ мжкитѣ си наш'то племе
Доста вълнува свѣтътъ.
Хай, пъкъ съ подвизи голѣми
Да се чуемъ този пжть.
  Зарадъ жертви дойде врѣме,
Домъ, животъ, да не жалѣймъ:
Злато трѣбва ли?—Да дадемъ!
Кръвъ ли трѣбва?—Да я лѣймъ!
  Хай подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ,
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобиймъ!

III.

Смърть, огънь, борба жестока,
Нищо насъ не ни страши,
Че на робството ни срока
Видимъ, веке се свърши.
  Нека турчинъ да испита
Наш'та ярость, наш'та мощь:
О р е л а е намъ защита,
Лева ще ни бжде вождъ!
  Хай, подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ,
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобимъ!

VI.

Българино! робе яденъ!
Грабвай ножа, лѣти въ бой!
Бжди грозенъ, безпощаденъ!

Кръвь проливай, не се бой!
  Умрешъ ли, умри съ слава!
И ще знайшъ кат' влазяшъ въ гробъ,
Че синътъ ти кой остава,
Той поне не ще е робъ!
  Хай, подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобиймъ! [1])

Така сформираното Българско опълчение по изричната заповѣдь на Царя-Освободителя е било повѣрено на най-отличнитѣ руски офицери, на чело съ генералъ Столѣтова. Шесть стройни дружини — Българско опълчение, ликующи отъ радость, очаквали сѫ нетърпеливо заповѣдьта за да отпѫтуватъ на „бойното поле" въ родината си гдѣто ободрени и закриляни отъ рускитѣ войски, да сложатъ живота си за свободата на поробената си татковина. Тъкмо въ това врѣме е пристигнала въ Плоещъ една депутация отъ гр. Самара, на чело съ градския кметъ Кожевникова и общинския съвѣтникъ Алабинъ и поднесли на българското опълчение едно знаме отъ жителитѣ на тоя градъ.

Деньтъ 6-й май е билъ отреденъ за освещението и прѣдаването на това знаме на българското опълчение. Въ тоя знаменателенъ день, лагерътъ на опълчението при Плоещъ е прѣдставлявалъ едно величествено и трогателно зрѣлище. Още въ зори българското население отъ тоя градъ, както и отъ много други румънски градове, надошло въ Плоещъ за тържеството, започнало да се събира въ многобройни

---

[1]) Ив. Вазовъ. — Тѫгитѣ на България.

тъли на отредените му мѣста въ опълченския станъ. Часътъ къмъ 10, опълченцитѣ въ своитѣ красиви, тъмнозелени мундири и панталони, съ високи ботуши и рунтави калпаци съ зелени дъна—облѣкло, подарено тѣмъ отъ славянския благотворителенъ комитетъ — заставатъ въ стройни редове, безъ пушки, прѣдъ приготвения за знамеосвещението аналой. На чело стои 3-та рота отъ 3-та дружина — на която, по установения редъ, се паднало високото щастие да поеме и пази знамето — въоръжена, за отдаване надлежнитѣ почести съ опълченскитѣ пушки система „Шаспо“.

Великиятъ князъ главнокомандующия Николай Николаевичъ, слѣдъ една гореща и сърдечна овация, направена нему отъ опълченцитѣ, заповѣдалъ да му донесатъ приготвеното знаме за освещение. Въ тоя часъ било разгънато знамето и поднесено на великия князъ. То е трицвѣтно: бѣло, червено и зелено; на срѣдата го краси зеленъ кръстъ, на срѣдъ кръста образътъ на св. Богородица, а отъ другата страна — образътъ на св. Кирилъ и Методий. Върха на знамето е отъ злато, а на срѣдата му има единъ срѣбренъ кръстъ. На върха на кръста се развѣватъ трицвѣтни ивици; на червената съ златни слова пише: „Да въскреснетъ Богъ и разточатъ се врази его!„ — На бѣлата има написано: „Городъ Самара Болгарскому народу 1876.“ Освещението на знамето е било извършено отъ трима свещеници, прѣдставители на Българското духовенство. Слѣдъ извършването на церемонията, самъ Великия Князъ Главнокомандующъ приковалъ съ собствената си ръка първитѣ гвоздейчета на оная светиня, която отпослѣ се покри съ такива неувѣдаеми лаври въ кървавитѣ боеве при Стара-Загора. Слѣдъ Великия Князъ, заковали по

едно гвоздейче, неговия синъ — Великия Князъ Николай Николаевичъ младши и другитѣ военоначалници на Българското войнство, както и всичкитѣ офицери отъ 3-та дружина. На сжщото знаме и българи опълченци, по трима отъ всѣка рота, сж заковали по едно гвоздейче. На тая импозантна церемония се е намиралъ случайно и бѣлѣжития въ свое врѣме български войвода Дѣдо Цеко, който сжщо така приковалъ гвоздейче на знамето и произнесълъ слѣднитѣ думи: „Нека Всевишния укрѣпи дѣсницата на могжществения Императоръ Александръ II и му помогне да освободи България отъ турското робство.“ [1]).

Слѣдъ това Великия Князъ издигналъ знамето на горѣ повикалъ българския знаменосецъ и му го е подалъ. Въ тоя моментъ всички присжтствующи колѣничили съ молитва къмъ Бога и Великия князъ високо и гласно произнесълъ слѣднитѣ думи: „Братя Българи! Това е вашето знаме, съ което ще идите въ България да освободите вашитѣ братя, които стенятъ подъ турско ито. Бждете врѣдни за него!“

Българското войнство — опълчението, на тия слова отговори високо гласно: Да живѣете Ваше Императорско Височество! Ще се потрудимъ съ най-голѣма готовность да изпълнимъ пожеланията. Самарското знаме се пази днесъ като народна светиня въ двореца на Българския Държавенъ Глава Негово Царско Височество Българския Князъ.

Въ знакъ на чувствуемата велика радость и благодарность за поднесения му даръ — знамето отъ жителитѣ на гр. Самара, Българскиятъ народъ отъ своя страна имъ е поднесълъ слѣдния адресъ въ лицето на неговитѣ прѣдставители:

---

[1]) С. Кисовъ, Българското опълчение въ освободителната война, стр. 38.

II.

Съ мжкитѣ си наш'то племе
Доста вълнува свѣтътъ.
Хай, пъкъ съ подвизи голѣми
Да се чуемъ този пжть.
   Зарадъ жертви дойде врѣме,
Домъ, животъ, да не жалѣймъ:
Злато трѣбва ли?—Да дадемъ!
Кръвъ ли трѣбва?—Да я лѣймъ!
   Хай подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ,
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобиймъ!

III.

Смърть, огънь, борба жестока,
Нищо насъ не ни страши,
Че на робството ни срока
Видимъ, веке се свърши.
   Нека турчинъ да испита
Наш'та ярость, наш'та мощь:
Орела е намъ защита,
Лева ще ни бжде вождъ!
   Хай, подъ знамето народно
Съ враговетѣ да се биймъ,
Дор' отечество свободно
Най-подиря придобимъ!

VI.

Българино! робе яденъ!
Грабвай ножа, лѣти въ бой!
Бжди грозенъ, безпощаденъ!

врачь 5-й дружины Ив. Неновъ, Василъ Георгиевъ, Райчо П. Греблевъ, Тане Райчевъ, Хр. Димовъ, Параскевовъ, Ив. Д. Ханджиевъ, Капитанъ 4-й дружины Болгарскаго ополченія Капитанъ, Райчо Николовъ, Николай Даскаловъ, Ив. П. Ивановъ, Хр. Щърбаковъ.

7-го мая 1877 года г. Плоещъ.

За началникъ на Българското опълчение назначенъ е билъ генералъ-майоръ Столѣтовъ.

На I-та бригада за началникъ назначенъ флигель-адютанта полковникъ князъ Вяземски.

На II-та бригада — полковникъ отъ гвардията Корсаковъ.

За командири на дружинитѣ назначени били:

На I-ва дружина — подполковникъ Кесяковъ (българинъ) отъ гвардията.

На II-та дружина — майоръ Куртьянковъ, офицеръ отъ лейбъ-пѣхотния Бордински полкъ на Н. Величество Царя;

На 3-та — подполковникъ Калитинъ, офицеръ отъ Туркестанския батальонъ.

На 4-та — майоръ Рѣдкинъ, офицеръ отъ сѫщия батальонъ;

На 5-та — подполковникъ Нищенко, офицеръ отъ 4-й Гренадерски полкъ;

На 6-та — майоръ Бѣляевъ, офицеръ отъ 6-й Гренадерски Таврически полкъ на Н. Императорско Височество Великия Князъ Михаилъ Николаевичъ.

Така бѣ сформирано българското опълчение. За пръвъ пѫть българскиятъ народъ слѣдъ петстотинъ годишно робство има великата честь да види свои чеда въ редоветѣ на ония храбри руски войски, що бѣха

се самопожертвували, за свободата на България. Тия родни синове въ стройни редове, весели, засмѣни, съ пѣсни стѫпаха въ родната земя:

„Не щеме ний богатство,
Не щеме ний пари,
Искаме свобода
Човѣшки правдини.

———

Напрѣдъ, напрѣдъ,
На бой да вървимъ,
Доста сме стоели,
Стига да търпимъ.

———

Доста сме лежели
Въ робски пелени,
Врѣме е да станемъ
Свободни хора и ний.

———

Напрѣдъ, Напрѣдъ и пр. и пр.

При развѣто знаме и подъ мелодичнитѣ звукове на тая народна пѣсень, рускитѣ „богатири“ и опълченцитѣ, родни синове, влизаха въ Свищовъ. Отъ далечни покрайнини на родната земя бѣха дошли побѣлѣли старци, родни бащи и майки, и дѣчица невинни, за да посрѣщнатъ войскитѣ на Царя-Освободителя и да се нарадватъ на българскитѣ войници-опълченцитѣ. Надпрѣварваха се съ вѣнци и китки да красятъ юнашкитѣ войнишки гърди. Посрѣщането е било тържествево — трогателна гледка. Изобилни горещи сълзи

сж проливали, но сълзи не отъ скърбь и жалость, а отъ радость за настжпване на възкресния часъ — свободата на робска България.

„Ей тамъ побѣлѣлъ и сгърбенъ старецъ, съ треперящитѣ си ржцѣ прѣгръщалъ своя любимъ синъ, който отдавна билъ побѣгналъ отъ турскитѣ бѣсилки. Отъ очитѣ на стареца течеха изобилни отъ радость сълзи и оросяваха мършавитѣ му бузи и побѣлѣлата му брада.. Той благославялъ милото си чедо, пожелавалъ му успѣхъ въ светото дѣло — освобождението на България. По-натъй стара майка се срѣща съ своя синъ.

Синко! Майчице! извикватъ и двамата, и майката увисва на шията на любимия си синъ. Слѣдъ първия поривъ на радостьта, майката казала:

„Благодаря ти, Боже, за гдѣто ми продължи живота да видя още веднажъ любимия си синъ. А на тебе, синко, продължила тя, желая да ти даде Господъ животъ и здравье, за да отмъстишъ на проклетитѣ турци за всичкитѣ мжки и неволи, които е изтърпѣлъ и търпи българския народъ отъ тѣхъ. . . . .

На друга страна млада невѣста срамежливо държи за ржка младия си другарь и умилно го гледа въ очитѣ. Отъ блѣдното ѝ лице и почервенѣлитѣ отъ сълзи очи вижда се, че тя е прѣкарала много безсънни нощи и пролѣла много горчиви сълзи. Но сега очитѣ ѝ блѣстѣха отъ радостното чувство, съ което бѣше обхваната нейната душа. Тя имаше защо да се радва! Милия ѝ сега не щеше да бжде между живитѣ, ако не бѣше избѣгалъ наскоро слѣдъ свадбата отъ турската бѣсилка, Радватъ се тѣ и нито дума не става за битка съ турцитѣ. Само той ѝ шепнеше нѣщо на ухото, а подиръ ѝ казваше и високо: „ще ми пи-

шешъ въ опълчението... Емъ чу ли! ще го наречешъ Александръ...

Ей тамъ по-настрана безгрижно се смѣятъ и се веселятъ млади дѣвойки и опълченци..." [1])

Радость всеобща царувала навсѣкадѣ. Но ето на слѣдния день отъ извръшването на великия подвигъ отъ рускитѣ войски — прѣминаването на Дунава, самъ Царьтъ-Освободитель, е стжпилъ въ Свищовъ, — 16-й юний — тоя день е билъ за родната българска земя първия праздникъ, какъвто земята ни не помни...

„Сродненъ отъ дѣтинство съ своята армия азъ дойдохъ да дѣля съ нея трудове и радости". Тия знаменателни думи на Царя-Освободителя характеризиратъ високитѣ помисли, що сж Го ржководили въ прѣдприетото му велико освободително дѣло на Българската земя — залогъ на висшъ християнски дългъ и безкористие. Неговата безпримѣрна любовь къмъ родна славянска България е водѣла Него нетърпѣливо, да дойде и Той, великия Царь — въ гр. Свищовъ, — дѣло на висша добродѣтель, рѣшилъ самй да бжде личенъ свидѣтель на боевитѣ подвизи на доблестнитѣ си войски.

Въ Свищовъ Царя билъ е посрѣщнатъ съ неописуемъ възторгъ отъ мѣстното население на чело на духовенството при неумълкаемъ кликъ „Ура" и „Да живѣе Царьтъ-Освободитель!" Женитѣ и дѣцата усипвали пжтя съ цвѣтя, старцитѣ плакали отъ умиление, цѣлували стремената и нозетѣ на Царя. Импозантно е било народното тържество. Самъ Царя на слѣдния день обяснилъ на българина — Кисовъ, ратникъ за освобождението на България, значението за възраждаща се България на прѣвземането на гр. Свищовъ.

[1]) Кисовъ, Българското опълчение, стр. 107.

„Азъ вчера ходихъ въ първия български градъ Свищовъ — казалъ му Царя — който прѣвзеха отъ турцитѣ моитѣ храбри войници. Духовенството ме посрѣщна съ кръстъ и евангелие, а жителитѣ на града съ хлѣбъ и соль. Прѣвзимането на тоя български градъ е началото на освобождението на България. Азъ се надѣвамъ, прибавилъ Царя, че всѣкой отъ тѣхъ свято ще изпълни своя дългъ". Нѣмало е родни синъ да не разбере значението на тия Цареви думи, въ които се чувствува любовь, — само любовь къмъ България и пълна надежда въ успѣха на начетото му велико дѣло, благословено отъ Бога.

Задушевната молитва на Българина въ тоя день е била единствената: да дарува Богъ на славното руско оржжие побѣда, за да възкреси свободата на България. Тая задушевна молитва на всѣки старъ и младъ и на малкитѣ родни дѣчица, властелина на робска България — турчина намислилъ да замѣни съ друга молитва, съдържанието на която, по заповѣдь на турското правителство, било съобщено по всичкитѣ християнски църкви на Империята, за четене при богуслуженията. Ето дословния текстъ на тая поржчана официална молитва:

„Господи Боже нашъ, иже мудростію вся устроивый единымъ словомъ изъ несущихъ во еже быти приведый, и воедино совокупивый и собравый неизреченною Твоею силою и дѣйствіемъ; вся бо возможна Тебѣ, ничтоже Тебѣ не невозможно, державу давый Давиду пророку и царю, Самъ и нынѣ.

Всеблагій Царю славы, ниспосли отъ святаго жилища твоего силу и крѣпость августѣйшему и народолюбивому Царю нашему Султану Абдулъ Хамиду, повелителю нашему и его мужественному и многочисленному войнству, во еже сокрушити наступающаго

врага и изгнати его отъ земли его, да прибивающіе подъ державнымъ скиптеромъ его народы всякаго племени и исповѣданія, тихое и безмятежное житіе проводя славятъ всесвятое имя Твое. Ей, Господи, Боже милости, услыши насъ смиреныхъ и недостойныхъ рабъ Твоихъ въ часъ сей и укрѣпи его величество необоримою твоею и несокрушимою силою, побѣду ему даруя, и войнству его, навѣты же и ковы съпротивныхъ державѣ его разори, просвѣти и укрѣпи подвластные ему народы ко еже всѣмъ жити въ единодушіи и чистотѣ, вѣрно и самоотверженно служа богоучрежяенному надъ ними державному царству и прѣспѣвая на всякое дѣло благо, яко ты еси Богъ мира, и податель благъ, богатно изливаемыхъ всякой человѣческой плоти во славу честнаго и всесвятаго имени Твоего. Аминъ.“ [1])

Такава е била молитвата, която по заповѣдь на Султана, трѣбвало да се чете въ църквитѣ отъ българитѣ. Но дали тая молитва била произнесена отъ българина нѣкога искрено? Гласътъ на робството, проклетията на миналото народно, даватъ отговорътъ.

Градътъ Свищовъ свободенъ.

Резултатъ отъ първия великъ подвигъ — прѣминаването на Дунава отъ храбритѣ руски войски, бѣ завземането на гр. Свищовъ. Той е първия свободенъ български градъ. Гражданскитѣ руски власти, прѣдварително организирани и отредени за запазване редътъ и тишината при новитѣ законни установления въ завзетитѣ български мѣста, непосрѣдствено съ завземането на града Свищовъ, положили началото на първото Българско свободно управление въ

[1]) Древняя и новая Россія, сборникъ — № 6 г. 1877, стр. 178.

него; това е станало на 4-й юлий 1877 год. Тоя день е билъ ознаменованъ съ тържествено празднуване. Прѣди да очертаемъ това тържествено празденство, ние ще си позволимъ да кажемъ нѣколко думи върху историческото значение на първия свободенъ български градъ.

Врѣмето на основанието на гр. Свищовъ или както е познатъ въ древната военна история подъ името — Novae (Castrum), точно не е извѣстно, но съ положителность се отнася въ римската епоха, за което свидѣтелствуватъ находящитѣ се въ западния край на града древни крѣпости, разрушени отъ турцитѣ прѣзъ врѣме на тѣхнитѣ нашествия. Отъ 1790 год. Свищовъ добива европейска извѣстность, като мѣсто, кѫдѣто е билъ подписанъ Австро-Турския миренъ договоръ, опрѣдѣляющъ границитѣ между тия държави. Тъкмо отъ това врѣме се начева епохата на враждебното разграничение на интереситѣ по източната политика между Австрия и Русия. Въ войната на Русия съ Турция прѣзъ 1809 год. турцитѣ очаквали прѣминаването на рускитѣ войски да стане въ Свищовъ и затова сѫ укрѣпили града, но въ слѣдната 1810 год. генералъ мойоръ Sain Priest (Сенъ При) запалилъ града и разрушилъ укрѣпленията, а въ 1820 година Свищовъ наново билъ устроенъ и укрѣпенъ. Въ врѣме на войната 1828—1829 (Руско Турска) жителитѣ на Свищовъ, притѣснени отъ турцитѣ, избѣгали въ Зимничъ, и на сѣверъ отъ него основали градъ Александрия. Рускитѣ батареи, построени на лѣвия брѣгъ на Дунава отъ генералъ Хрулева, накарали сѫ, щото прѣзъ февруарий 1854 год. турскитѣ канонерки да напуснатъ Свищовъ и да се укриятъ въ рѣката Осъмъ, задъ Никополъ. Въ послѣднита освободителна война, 77|78 година турцитѣ, прѣдполагайки мѣстностьта

около Свищовъ за съвършена непристѫпна, оставили сѫ го почти безъ всѣка защита, – цѣлия гарнизонъ на града състоялъ само отъ два табура (двѣ дружини); а ония три четри табура, съ които рускитѣ войски имаха срѣща при прѣминаването на Дунава, находящи се на източнитѣ възвишености — Текиръ-дере, не влизали въ състава на мѣстната брѣгова защита. Тѣ били изпратени отъ Русе за Никополъ, за усилване на тамошния гарнизонъ, прѣдъ видъ на очакваното прѣминаване на Дунава при Фламунди и Турно-Мугурели.

Рано още на 4-й юлий 1877 год. храмътъ Прѣображение билъ окиченъ съ вѣнци и съ цвѣтя, стекла се навалица отъ мѫже, жени, дѣвици и дѣца, всички въ празднична прѣмѣна, очакващецъ съ радостни и засмѣни лица почването на тържеството. Минутата била величествена, черквата ехтѣла отъ гръмливия хоръ на рускитѣ пѣвци. Изведнажъ прѣдшествувани отъ многоброенъ свѣтъ, влѣзли въ храма очакванитѣ отъ ликующия народъ лица, които прѣдавали новъ блѣсъкъ на това паметно тържество. Тия лица били генералъ Онучинъ, помощникъ на княза Черкаски, Н. Геровъ, Д. Цанковъ и други руски сановници.

Почналъ благодарствения молебенъ за здравьето на Царя-Освободителя и за успѣха на войнството му священникътъ Икономъ Христо, произнесълъ една кратка рѣчь, въ която изразилъ великата признателность, що дължи българския народъ на Царя-Освободителя и великата славянска Русия, за голѣмитѣ жертви, дадени за освобождението на българското отечество.

Слѣдъ тая рѣчь назначения за Свищовски губернаторъ Н. Геровъ прочелъ гласно новитѣ закони-наредби, относящи се до данъцитѣ; сѫщия обявилъ, че

„Азъ вчера ходихъ въ първия български градъ Свищовъ — казалъ му Царя — който прѣвзеха отъ турцитѣ моитѣ храбри войници. Духовенството ме посрѣщна съ кръстъ и евангелие, а жителитѣ на града съ хлѣбъ и соль. Прѣвзимането на тоя български градъ е началото на освобождението на България. Азъ се надѣвамъ, прибавилъ Царя, че всѣкой отъ тѣхъ свято ще изпълни своя дългъ". Нѣмало е родни синъ да не разбере значението на тия Цареви думи, въ които се чувствува любовь, — само любовь къмъ България и пълна надежда въ успѣха на начетото му велико дѣло, благословено отъ Бога.

Задушевната молитва на Българина въ тоя день е била единствената: да дарува Богъ на славното руско оржжие побѣда, за да възкреси свободата на България. Тая задушевна молитва на всѣки старъ и младъ и на малкитѣ родни дѣчица, властелина на робска България — турчина намислилъ да замѣни съ друга молитва, съдържанието на която, по заповѣдь на турското правителство, било съобщено по всичкитѣ християнски църкви на Империята, за четене при богослуженията. Ето дословния текстъ на тая поржчана официална молитва:

„Господи Боже нашъ, иже мудростію вся устроивый единымъ словомъ изъ несущихъ во еже быти приведый, и воедино совокупивый и собравый неизреченною Твоею силою и дѣйствіемъ; вся бо возможна Тебѣ, ничтоже Тебѣ не невозможно, державу давый Давиду пророку и царю, Самъ и нынѣ.

Всеблагій Царю славы, ниспосли отъ святаго жилища твоего силу и крѣпость августѣйшему и народолюбивому Царю нашему Султану Абдулъ Хамиду, повелителю нашему и его мужественному и многочисленному войнству, во еже сокрушити наступающаго

и сме били честити да го придобиемъ сега, то азъ вѣрвамъ, че всички общо и всѣки частно ще залѣга да върши онова, което се иска отъ него, за да можемъ да си наредимъ управление редовно, правилно, трайно, така да се покажемъ достойни за оня жребий, който Русия е приготвила за насъ."

Изъ домътъ на управлението множинството придружило новоназначения губернаторъ до жилището му. Тукъ въ това жилище, мнозинството било зритель на едно мило зрѣлище. Много гиздаво облѣчени дѣвици запѣли привѣтствена пѣсень и подали Н. Герову китка цвѣте, поздравили го съ новата му длъжность и молитствували щастието, да види населението, повѣрено на грижитѣ му, да благоденствува и старанията си, увѣнчани съ успѣхъ.

Така тържествено и мило било ознаменовано завзимането на града Свищовъ отъ рускитѣ войски, зарята що първи пѫть възвѣсти освобождението на българската земя. Да, въ деньтъ 4-й юлий, въ тоя исторически день, за прървъ пѫть слѣдъ петвѣковно робство празднуваше се тържествено полагането началото на едно Българско, свободно, трайно и отеческо правителство [1]).

---

[1]) Изъ книгата на С. Бобчевъ, Руско-Турската война.

I.

МИНАВАНЕТО НА БАЛКАНА И БОЕВЕТѢ ВЪ СТАРА-ЗАГОРА И КАЗАНЛЪКЪ.

Слѣдъ успѣшното прѣминаване на Дунава отъ рускитѣ войски и встѫпванието имъ въ Свищовъ, прѣдстояло имъ минаването на Балкана прѣзъ Шипка, най прѣкия пѫть за Цариградъ. Естествената грижа на рускитѣ войски въ тоя случай била завземането на нѣкои отъ по-важнитѣ балкански проходи. За осѫществяванието на непосрѣдствената задача още на 18-й юний 1878 година билъ сформированъ специаленъ прѣденъ отрядъ, състоящъ отъ 31 $^1/_2$ ескадрона, 10$^1/_2$ баталиона и 38 орѫдия, отъ които 18 конни, а останалитѣ планински. Тоя отрядъ билъ повѣренъ на чутовния генералъ Гурко. Въ така сформирования прѣдни отрядъ, включено било и българското опълчение. Прѣстояще било прѣодоляванието на най-страшната прѣграда по пѫтя на храбритѣ руски войски — изполинскитѣ балкански височини на Шипка и завземането на главнитѣ проходи на балкана; отъ събранитѣ прѣдварително свѣдѣния за разположението на неприятелскитѣ сили отъ началникътъ на отряда — Гурко, узнало се, че Шипченския проходъ билъ заетъ отъ доста силенъ турски гарнизонъ, та завземането на Балкана откъмто Габрово прѣдставлявало затруднения прѣдъ видъ на малочисленостьта на отряда. Тъкмо затова именно генералъ Гурко е рѣшилъ да на-

прави обходъ и откъмъ тилъ, да нападне на неприятелскитѣ сили. За тая цѣль той избралъ Хаинския проходъ, за да излѣзе въ долината на р. Тунджа. Тоя Балкански проходъ е единъ отъ най-мжчно пристжпнитѣ. Въ тоя дѣлъ Балкана е пустиня, и не напраздно носи названието „Хаинъ-Боазъ": т. е. вражески проходъ. Трудноститѣ въ прѣминаването на тоя проходъ сж неописуеми, по мѣста стоящи на 4000 ф. надъ морското равнище, по една пжтека връху едни скали трѣбвало е да се движи отряда. Въ продължение на цѣли петь дена, — отъ 29-й юний до 3-й юлий рускитѣ войски сж се катерили по стръмнинитѣ балкански и слѣдъ толкова трудове успѣли сж да излѣзатъ въ долината на розитѣ. На 3, 4, 5-й юлий на отряда на генералъ Гурко се е удало да прѣмине долината на р. Тунджа и завземе Казанлъкъ слѣдъ една незначителна схватка съ неприятеля. На 5-й юлий той, Гурко, се запжтилъ на сѣверъ къмто Шипченския проходъ. Тоя день билъ опрѣдѣленъ за атаката на Шипченскитѣ позиции отъ двѣ страни откъмто сѣверъ и откъмто югъ. Орловския полкъ, който атакувалъ неприятеля откъмъ сѣверъ, билъ е отбитъ съ голѣми загуби. Отряда на Гурко въ това врѣме не билъ успѣлъ още да се доближи къмъ селото Шипка. На слѣдния день, 6-й юлий, Гурко атакува грандиознитѣ шипченски неприятелски позиции, но е билъ сжщо така отблъснатъ, бидѣйки неподкрѣпенъ откъмто сѣверъ — Габрово. Прѣзъ нощьта на 6-й юлий турцитѣ, макаръ и да сж успѣли въ двѣтѣ руски атаки, но застрашени, обградени отъ три страни, избѣгали отъ шипченскитѣ височини, изоставили часть отъ своята артилерия, всичкитѣ запаси и всичкитѣ лагерни палатки. Мехмедъ-Паша позорно е избѣгалъ съ 14 баталиона по направление къмъ Ка-

лоферъ-Пловдивъ. Побѣдата била пълна. Турцитѣ се изпоплашили да не попаднатъ въ плѣнъ. Рускитѣ войски успѣли съ дѣйствията на този незначителенъ по броятъ отрядъ да завзематъ главния балкански проходъ и петь странични балкански проходи.

Успѣхътъ е билъ невѣроятенъ и безподобенъ въ историята на войнитѣ! Сполучливо прѣминаване на Дунава и неочаквана бърза побѣда на Балкана! Но щастието измѣнило на рускитѣ войски, тѣмъ е прѣдстояла кървава срѣща съ голѣми пълчища разярена турска войска, която се е била на „смъртъ или животъ".

За да дадемъ достовѣрна характеристика на страшната кървава срѣща на юначнитѣ руси — на отряда на генералъ Гурко, въ който бѣ зачислено и българското опълчение отъ шесть дружини, — ще дадемъ описанието на най-страшната битка въ тия злополучни дни, гдѣто юначни синове на славянската майка Русия, заедно съ младитѣ български войници, жертвуваха живота си за свободата на родната България. Боеветѣ на 18 и 19 юлий въ долината на р. Тунджа, сѫ велика прослава на тия богатири.

„На 20 юлий 1877 година въ бивуакътъ на българското опълчение, на Казанлъшкото поле, се чу първа заупокойна молитва за убититѣ въ първата — славна по своето нравствено значение, но печална по своя конецъ — битка на българското опълчение. Тая заупокойна молитва бѣше първа въ първата войска на свободна България; тая молитва бѣше подиръ боятъ на 19 юлий при Стара-Загора; тука се молиха войници, още очернени отъ барутъ, между които се виждаха скоро привързани рани. Когато свещеникътъ изрече „вѣчная паметь войнамъ, на поле брани убиеннымъ" и стройното пѣене повтори „вѣчная паметь", отъ очитѣ на офицеритѣ и войницитѣ сълзи се ронѣха;

и сме били честити да го придобиемъ сега, то азъ вѣрвамъ, че всички общо и всѣки частно ще залѣга да върши онова, което се иска отъ него, за да можемъ да си наредимъ управление редовно, правилно, трайно, така да се покажемъ достойни за оня жребий, който Русия е приготвила за насъ."

Изъ домътъ на управлението мнозинството придружило новоназначения губернаторъ до жилището му. Тукъ въ това жилище, мнозинството било зритель на едно мило зрѣлище. Много гиздаво облѣчени дѣвици запѣли привѣтствена пѣсень и подали Н. Герову китка цвѣте, поздравили го съ новата му длъжность и молитствували щастието, да види населението, повѣрено на грижитѣ му, да благоденствува и старанията си, увѣнчани съ успѣхъ.

Така тържествено и мило било ознаменовано завзимането на града Свищовъ отъ рускитѣ войски, зарята що първи пѫть възвѣсти освобождението на българската земя. Да, въ деньтъ 4-й юлий, въ тоя исторически день, за пръвъ пѫть слѣдъ петвѣковно робство празднуваше се тържествено полагането началото на едно Българско, свободно, трайно и отеческо правителство [1]).

---

[1]) Изъ книгата на С. Бобчевъ, Руско-Турската война.

Императорско Височество Принцъ Евгения Лейхтембергски, тръгна за Нова-Загора да се съедини съ генералъ Гурко, който бѣше вече прѣвзелъ този градъ. При село Дълбоки отрядътъ се срѣщна съ неприятельтъ, който бѣше прѣдната часть отъ Сулеймановата армия; това бѣше на мръкнуване. Въ тая вечерь опълчението първи пѫть самостоятелно влѣзе въ бой: по първата команда, изведнажъ се нареди цѣпь прѣдъ нашата артилерия и конница и всичкитѣ роти заеха своитѣ мѣста, безъ да остане нѣкой назадъ или да покаже страхъ прѣдъ неприятелскитѣ гранати, които доста се сипваха наоколо. Отпрѣдѣ ни скоро се показа една голѣма неприятелска коница и куршумитѣ взеха да хвърчатъ. Слънцето залѣзваше, гръмътъ на топоветѣ стана по-рѣдъкъ, а коницата, която налетѣ връхъ нашата цѣпь, повърна си конетѣ и се изгуби, като остави нѣколко убити, на които конетѣ и въорѫжението се прибраха отъ опълчението. Отъ наша страна имаше само трима легко ранени. Въ тая нощь отряда остана на сѫщитѣ си мѣста. Обикалянето на казацитѣ съгледвачи показа, че пѫтьтъ за Нова-Загора не е свободенъ. На другия день отъ Ст.-Загора дойде извѣстие, че неприятельтъ държи съ голѣми сили пѫтьтъ за Ст.-Загора и българското население отъ ближнитѣ села бѣгало прѣдъ врагътъ да търси спасение въ градътъ. А отъ генералъ Гурко нѣмаше никакво извѣстие. При такива обстоятелства Началникътъ на отрядътъ рѣши да се върне да защищава градътъ, догдѣ дойде нѣкакво извѣстие отъ Нова-Загора. Заради това на 18-юлий рано дружинитѣ се върнаха за Стара-Загора, а на позицията, които бѣха захванали, остана само часть отъ конницата. Дружинитѣ не бѣха още достигнали до градътъ, и се раздаде гръмъ отъ топове и доде заповѣдь пакъ да се

прави обходъ и откъмъ тилъ, да нападне на неприятелскитѣ сили. За тая цѣль той избралъ Хаинския проходъ, за да излѣзе въ долината на р. Тунджа Тоя Балкански проходъ е единъ отъ най-мжчно пристжпнитѣ. Въ тоя дѣлъ Балкана е пустиня, и не напраздно носи названието „Хаинъ-Боазъ“: т. е. вражески проходъ. Трудноститѣ въ прѣминаването на тоя проходъ сж неописуеми, по мѣста стоящи на 4000 ф. надъ морското равнище, по една пжтека върху едни скали трѣбвало е да се движи отряда. Въ продължение на цѣли петь дена, — отъ 29-й юний до 3-й юлий рускитѣ войски сж се катерили по стръмнинитѣ балкански и слѣдъ толкова трудове успѣли сж да излѣзатъ въ долината на розитѣ. На 3, 4, 5-й юлий на отряда на генералъ Гурко се е удало да прѣмине долината на р. Тунджа и завземе Казанлъкъ слѣдъ една незначителна схватка съ неприятеля. На 5-й юлий той, Гурко, се запжтилъ на сѣверъ къмто Шипченския проходъ. Тоя день билъ опрѣдѣленъ за атаката на Шипченскитѣ позиции отъ двѣ страни откъмто сѣверъ и откъмто югъ. Орловския полкъ, който атакувалъ неприятеля откъмъ сѣверъ, билъ е отбитъ съ голѣми загуби. Отряда на Гурко въ това врѣме не билъ успѣлъ още да се доближи къмъ селото Шипка. На слѣдния день, 6-й юлий, Гурко атакува грандиознитѣ шипченски неприятелски позиции, но е билъ сжщо така отблъснатъ, бидѣйки неподкрѣпенъ откъмто сѣверъ — Габрово. Прѣзъ нощьта на 6-й юлий турцитѣ, макаръ и да сж успѣли въ двѣтѣ руски атаки, но застрашени, обградени отъ три страни, избѣгали отъ шипченскитѣ височини, изоставили часть отъ своята артилерия, всичкитѣ запаси и всичкитѣ лагерни палатки. Мехмедъ-Паша позорно е избѣгалъ съ 14 баталиона по направление къмъ Ка-

единъ не остана назадъ нито единъ не остави мѣстото си. — Но главниятъ бой наближаваше и никой непрѣдвиждаше неговътъ исходъ; всѣкой бѣше увѣренъ че врагътъ е слабъ и че генералъ Гурко е близо.

На 19-й юлий тъкмо въ 7 часа сутриньта се раздаде първиятъ топъ на нашето лѣво крило, подиръ него другий, третий и гърмежъ непрѣкъснато заеча на всѣкждѣ. Главнитѣ сили на неприятельтъ бѣха скрити отъ очитѣ ни задъ лозята и дърветата. Скоро зеха да пищятъ и куршумитѣ, невидимиятъ неприятель взе да се показва задъ дърветата: 4 негови колони заобиколиха отдалечъ лозята и се спрѣха близо до Чирпанското шосе; на могилата, която е близо до това шосе срѣщу нашето дѣсно крило, скоро изникна прѣдъ очитѣ ни неприятелска батарея; цѣли неприятелски колони, една слѣдъ друга, взеха да се явяватъ и задъ лозята откъмъ Кадикюю и Аджуларъ; едни имаха посока къмъ могилата, други се спущаха къмъ градътъ по единренскиятъ пжть. За да се усили нашето дѣсно крило, защото се виждаше, че неприятеля иска да ни обиколи и прѣзъ Чирпанскиятъ пжть. Полковникъ де-Прерадовичъ, който бѣше комендантъ на градътъ и началникъ на дѣсното крило, прати други двѣ роти отъ 2-та дружина и два горски топа. Неприятелската гжста верига влѣзе вече въ лозята откъмъ одринскиятъ пжть. Подиръ нея вървѣха нѣколко колони. Петата дружина посрѣщна неприятеля съ сговоренъ гърмежъ и горскитѣ топове добрѣ мѣтаха гранатитѣ въ турскитѣ колони. Неприятельтъ за малко врѣме спрѣ вървежътъ си, но като му стигнаха резервитѣ, той пакъ взе да напрѣдва. Огыньтъ и отъ двѣтѣ страни започна да става все по-честь; главатарьтъ на 5-та дружина подполковникъ Нищенко биде раненъ; положението на

дружината бѣше отчаяно; отъ лѣво взеха да я заобикалятъ. Но въ това врѣме пристигна на помощь 3-та дружина, която съ сговоренъ гърмежъ посрѣщна колонитѣ на неприятельтъ и послѣ малко се спусна съ викътъ ура! върху турскитѣ пълчища. Още по налѣво, близо до нашата батарея, бѣше първата дружина, която изведнажъ съ пѣсни се впусна въ нападение, боятъ стана общъ и въ тритѣ дружини, които се надпрѣварваха съ своята храбрость. Но силитѣ на неприятеля не се свършваха. Една колона замѣстяше друга. Три пѫти дружинитѣ се хвърляха въ нападение и тритѣ пѫти тѣ отблъснаха турцитѣ. Но редоветѣ на опълчението ставаха всѣки пѫть порѣдки, и санитаритѣ не успѣваха да изнасятъ раненитѣ отъ бойното поле, всѣки пѫть прѣсни сили вземаха мѣстото на раненитѣ и убититѣ. Главното внимание на неприятельтъ бѣше одринскиятъ пѫть, по който се мѫчеше да се пробие въ градътъ и да ни прѣсече пѫтьтъ за Нова-Загора и за Казанлъкъ (Деребентский боазъ); тука той съсрѣдоточи главнитѣ си сили. Знамето, което подарихa на опълчението Самарскитѣ граждани, бѣше въ рѫцѣтѣ на 3-та дружина и се намѣрваше въ опасность: подъ него раниха и убиха шестима знаменосци единъ слѣдъ други, подъ него убиха и главатарьтъ на дружината подполковника Калитина. Този храбъръ герой, като видѣ съ каква ярость турцитѣ летѣха върху знамето, за да го прѣвзематъ, и че слѣдъ шестимата първи избити и ранени знаменосци се рани и седмиятъ, спусна се съ коньтъ си, и грабна този святъ символъ на българската свобода отъ рѫцѣтѣ на умиращиятъ знаменосецъ, за да го прѣдаде на други, но въ тази минута неприятелския куршумъ проби храброто му сърдце и той падна мъртъвъ отъ коньтъ си въ рѫцѣтѣ на опъл-

ченцитѣ, които се бияха около него. Той си изпълни клѣтвата, която бѣше далъ въ Плоещъ прѣдъ дружината си, на Главнокомандующиятъ и на Самарскитѣ прѣдставители, когато се освещаваше това знаме, и която бѣше „че ще падне убитъ подъ това знаме, но нѣма да го даде на неприятельтъ". Въ това врѣме убиха главаритѣ на първата и четвъртата рота отъ 3-та дружина — Капитанитѣ: Теодорова и Усова, смъртно раниха поручикътъ Попова и други, тъй щото отъ дванадесятьтѣхъ офицери въ 3-та дружина останаха здрави само двоица. Сжщо раниха трима офицери отъ 5-та и единъ отъ 1-ва дружина. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че никой отъ раненитѣ офицери не остана неприбранъ отъ бойното поле за поругане на черкезитѣ и башибозуцитѣ; всичкитѣ бѣха изнесени отъ опълченцитѣ далеко отъ бойното поле[1])." При тая кървава борба смѣлитѣ български юнаци пѣяха:

О ви български юнаци,
О ви въ балкана родени,
Дѣто вашитѣ прадѣди,
С' студена вода поени,
И по трѣвитѣ зелени,
По онѣзъ равни полѣни,
И подъ сѣнкитѣ дебели,
Тамъ са хоро играли,
Съ игра на бой са ходили,
Левска са сила имали,
Стрѣли са право хвъргали,
И врази побѣждавали.
Коги за война тръгваха,
Майкитѣ имъ кълняхж,
И дрѣбни сълзи роняхж,
И така на тѣхъ думахж:

[1]) в. „Марица", 1878, брой 4.

„Харамъ да ви е кърмата,
„Ако ви роби паднете,
„Ви дано насъ спасите,
„Кога вразитѣ видите,
„Ви радостно тичайте,
„Съ зѫби врази кѫсайте,
„И подъ крака ги тъпчете.
Кога на война тръгвахѫ,
Сестри имъ вѣнци плетяхѫ,
Народни пѣсни пѣяхѫ,
Въ сърца имъ дързость всаждахѫ,
Съ гордость на хоро ходили,
Вѣнци на глави носели,
Тѣхни си брате чекахѫ,
И се Бога молѣхѫ,
Дано си брате пакъ видимъ,
Съ вѣнци да ги накичимъ,
Щото тѣмъ вѣнци приличатъ,
И въ юначество отличатъ,
И ний сме тѣхни потомци,
Отъ сѫщо плѣме остали,
Въ сѫщий балканъ родени,
Съ сладка вода поени.
„Станете, брате, станете,
„И орѫжие хванете,
„Я правда да придобиемъ,
„Я всички ний да измремъ,
„Ставайте, брате, ставайте,
„Саби си въ рѫцѣ земайте,
„Че турски глави сѣчете,
„И подъ крака ги тъпчете.

———

единъ не остана назадъ нито единъ не остави мѣстото си. — Но главниятъ бой наближаваше и никой непрѣдвиждаше неговътъ исходъ; всѣкой бѣше увѣренъ че врагътъ е слабъ и че генералъ Гурко е близо.

На 19-й юлий тъкмо въ 7 часа сутриньта се раздаде първиятъ топъ на нашето лѣво крило, подиръ него другий, третий и гърмежъ непрѣкъснато заеча на всѣкждѣ. Главнитѣ сили на неприятельтъ бѣха скрити отъ очитѣ ни задъ лозята и дърветата. Скоро зеха да пищятъ и куршумитѣ, невидимиятъ неприятель взе да се показва задъ дърветата: 4 негови колони заобиколиха отдалечъ лозята и се спрѣха близо до Чирпанското шосе; на могилата, която е близо до това шосе срѣщу нашето дѣсно крило, скоро изникна прѣдъ очитѣ ни неприятелска батарея; цѣли неприятелски колони, една слѣдъ друга, взеха да се явятъ и задъ лозята откъмъ Кадикюю и Аджуларъ; едни имаха посока къмъ могилата, други се спущаха къмъ градътъ по единенскиятъ пжть. За да се усили нашето дѣсно крило, защото се виждаше, че неприятеля иска да ни обиколи и прѣзъ Чирпанскиятъ пжть. Полковникъ де-Прерадовичъ, който бѣше комендантъ на градътъ и началникъ на дѣсното крило, прати други двѣ роти отъ 2-та дружина и два горски топа. Неприятелската гжста верига влѣзе вече въ лозята откъмъ одринскиятъ пжть. Подиръ нея вървѣха нѣколко колони. Петата дружина посрѣщна неприятеля съ сговоренъ гърмежъ и горскитѣ топове добрѣ мѣтаха гранатитѣ въ турскитѣ колони. Неприятельтъ за малко врѣме спрѣ вървежътъ си, но като му стигнаха резервитѣ, той пакъ взе да напрѣдва. Огъньтъ и отъ двѣтѣ страни започна да става все по-честь; главатарьтъ на 5-та дружина подполковникъ Нищенко биде раненъ; положението на

дружината бѣше отчаяно; отъ лѣво взеха да я заобикалятъ. Но въ това врѣме пристигна на помощь 3-та дружина, която съ сговоренъ гърмежъ посрѣщна колонитѣ на неприятельтъ и послѣ малко се спусна съ викътъ ура! върху турскитѣ пълчища. Още по налѣво, близо до нашата батарея, бѣше първата дружина, която изведнажъ съ пѣсни се впусна въ нападение, боятъ стана общъ и въ тритѣ дружини, които се надпрѣварваха съ своята храбрость. Но силитѣ на неприятеля не се свършваха. Една колона замѣстяше друга. Три пѫти дружинитѣ се хвърляха въ нападение и тритѣ пѫти тѣ отблъснаха турцитѣ. Но редоветѣ на опълчението ставаха всѣки пѫть порѣдки, и санитаритѣ не успѣваха да изнасятъ раненитѣ отъ бойното поле, всѣки пѫть прѣсни сили вземаха мѣстото на раненитѣ и убититѣ. Главното внимание на неприятельтъ бѣше одринскиятъ пѫть, по който се мѫчеше да се пробие въ градътъ и да ни прѣсече пѫтьтъ за Нова-Загора и за Казанлъкъ (Деребентский боазъ); тука той съсрѣдоточи главнитѣ си сили. Знамето, което подариха на опълчението Самарскитѣ граждани, бѣше въ рѫцѣтѣ на 3-та дружина и се намѣрваше въ опасность: подъ него раниха и убиха шестима знаменосци единъ слѣдъ други, подъ него убиха и главатарьтъ на дружината подполковника Калитина. Този храбъръ герой, като видѣ съ каква ярость турцитѣ летѣха върху знамето, за да го прѣвзематъ, и че слѣдъ шестимата първи избити и ранени знаменосци се рани и седмиятъ, спусна се съ коньтъ си, и грабна този святъ символъ на българската свобода отъ рѫцѣтѣ на умиращиятъ знаменосецъ, за да го прѣдаде на други, но въ тази минута неприятелския куршумъ проби храброто му сърдце и той падна мъртъвъ отъ коньтъ си въ рѫцѣтѣ на опъл-

нашъ отрядъ състоеше отъ 3600 и се би съ цѣла 25 — тисящна Сулейманова армия, която остави повече отъ 2000 на бойното поле, както подиръ стана извѣстно"[1]).

Така описва очевидецъ първата битка на българското войнство — опълчението.

*

Въ тая кървава срѣща на прѣдния отрядъ на генералъ Гурко — въ Стара-Загора, *Българското войнство за първи пжть слѣдъ петстотинюдишно робство на родната земя би се на „животъ или смъртъ" съ вѣковния врагъ. Можеше ли да се прѣдполага противното, особено, когато прѣдъ кървавото сблъскване нему се откриваше зрѣлище, което съ кръвь обливаше тѣхнитѣ (опълченскитѣ) патриотически сърдца. Прѣдъ тѣхнитѣ очи виждаха се по цѣлия просторъ, по който се движели пълчищата на Сулейманъ Паша, — жилища, цѣли поселения, обхванати отъ пламъцитѣ, по срѣдъ които горѣли тѣхнитѣ братя, губило се благосъстоянието на цѣли домочадия, събирано съ потъ и трудъ прѣзъ вѣкове. Стара-Загора горѣла!* — Турцитѣ отмъстявали на българитѣ за радушния приемъ, оказанъ на руския отрядъ — запалили градътъ! Но ето грознитѣ картини, прѣдъ гледката на които сърдцето се раздира, мисъльта се изгубва, зрительтъ се вцѣпенява. Това сж злочинствата отъ Сулеймановитѣ пълчища слѣдъ страшния кървавъ бой въ Ст.-Загора:

Въ оградата на мънастирътъ въ Казанлъкъ прѣдставлявало се наистина потресающа картина на безчовѣчие! Ничие описание не е въ състояние да я прѣдаде; нѣма достатъчно ярки краски за да се изобрази ужасната тая картина. Прѣди още да се влѣзе въ мънастирската ограда, чували се стенения, ридания, вопли и викъ, прѣдизвикани отъ болки, страдания и мжки на люде.

[1]) в. „Марица", 1878, бр. 4.

„Харамъ да ви е кърмата,
„Ако ви роби паднете,
„Ви дано насъ спасите,
„Кога вразитѣ видите,
„Ви радостно тичайте,
„Съ зѫби врази кѫсайте,
„И подъ крака ги тъпчете.
Кога на война тръгвахѫ,
Сестри имъ вѣнци плетяхѫ,
Народни пѣсни пѣяхѫ,
Въ сърца имъ дързость всаждахѫ,
Съ гордость на хоро ходили,
Вѣнци на глави носели,
Тѣхни си брате чекахѫ,
И се Бога молѣхѫ,
Дано си брате пакъ видимъ,
Съ вѣнци да ги накичимъ,
Щото тѣмъ вѣнци приличатъ,
И въ юначество отличатъ,
И ний сме тѣхни потомци,
Отъ сѫщо плѣме остали,
Въ сѫщий балканъ родени,
Съ сладка вода поени.
„Станете, брате, станете,
„И орѫжие хванете,
„Я правда да придобиемъ,
„Я всички ний да измремъ,
„Ставайте, брате, ставайте,
„Саби си въ рѫцѣ земайте,
„Че турски глави сѣчете,
„И подъ крака ги тъпчете.

видътъ на съсѣченото дѣте; нищо не е тъй въ сила да възбуди такава злоба, такава ненависть къмто кръвожадницитѣ, както видътъ на кръвьта, която тече на струи отъ ранитѣ на пет-шесть годишно дѣтенце; нищо по-грозно отъ да виждашъ и слушашъ да стене малко дѣтенце, беззащитно, въ нищо неповинно, да виждашъ неговитѣ глѫбоки рани! Зрителя обхваща едно едничко чувство: това чувство е жажда за мъсть, безъ милость, безъ пощада, макаръ и да е най-хуманния човѣкъ, забравя хуманностьта въ тоя часъ, и съ едно остервенение е готовъ да се нахвърля върху ония, които сѫ извършили такова въпиюще по своето озвѣрение дѣло. Такова чувство е обхванало цѣлата оная група отъ люде, които сѫ посѣтили мънастирския дворъ.

Отъ мѫчителнитѣ дѣтски ридания настръхвали на зрителя коси́тѣ и сълзи отъ негодуване задавяли гърлото на зрителя. Трудно е да се описватъ такива сцени. Въ мънастирския дворъ имаше и нѣколко офицери (руси), ранени въ послѣдното сражение при Стара-Загора. Тѣ разказваха, че слѣдъ заемането на Стара-Загора, малката рѣка, която тече наблизо, била обагрена съ човѣшка кръвь, въ буквалната смисъль на думата. Цѣлата тая рѣка била прѣпълнена съ трупове на изклани българи: мѫже, жени и дѣца; имало и руси ранени, които не сѫ успѣли да ги дигнатъ.

Още по-грозни картини на ужасъ и страдания зрителя виждалъ при отстѫпването на рускитѣ войски, слѣдъ Старо-Загорската битка, къмто Шипка.

Почти всички жители на Казанлъкъ напущали своитѣ пепелища, спасявали се съ бѣгство къмто балкана-Габрово-Търново. Монахинитѣ въ мънастиря сѫщо напустнали своята обитель; тѣ спасили много дѣца. Цѣлия екипажъ, въ който тѣ седѣли, билъ прѣпъл-

ненъ отъ дѣца; на ржцѣтѣ, по колѣната, въ самото дъно на екипажа, на всѣкждѣ се виждаха дѣтски глави. Всички тия дѣца били прибрани по пжтя, оставени отъ тѣхнитѣ нещастни родители. Едри сълзи ронили тия благородни жени, и тѣхнитѣ сълзи, като да съставлявали контрастъ на безгрижния дѣтски смѣхъ, на останалитѣ сиротски дѣца, при живи, — но неизвѣстно на кждѣ, родители. Не само тия жени съжалиха малкитѣ дѣчица, но и рускитѣ войници не отстжпваха по своята доброта и милость къмъ тѣхъ нещастнитѣ. Нѣмало нито една артилерийска ракла, нито единъ лафетъ, върху който да нѣмало натоварени дѣчица. Рускитѣ войници прибирали ги по пжтя, натоварвали ги, какъ кждѣ могло; ето единъ руски войникъ, въ една ржка държи оржжие, а съ другата носи едно отъ тия нещастни, малко дѣтенце, което увиснало на шията му, обхванато съ двѣтѣ ржчици. Не само отъ бѣжанцитѣ отъ Казанлъкъ билъ съставенъ тоя печаленъ ескортъ. Но хиляди домочадия бѣгаха отъ долината на Тунджа и Марица, бѣгаха изпоплашени, изоставили своитѣ жилища, своя имотъ, събранъ съ трудъ прѣзъ много врѣме, спасяваха се бѣднитѣ кой както е могълъ, често безъ хлѣбъ, обречени на смърть отъ гладъ. Трудно е да се очъртае картината на това бѣгство. Жителитѣ на цѣлъ градъ — Стара-Загора, оставени посрѣдъ пламъцитѣ, спасяваха се съ бѣгство. Прѣдъ тѣхнитѣ очи пламъцитѣ разоряваха жилищата, останали отъ дѣдитѣ имъ — а агарянския ножъ безпощадно косѣше живота на останалитѣ живи: не сж били пощадени и малкитѣ дѣца. Само картината: „послѣдния день на Помпей", отъ художникътъ Брюловъ, — въ която сж изобразени лицата — живи въплощения на чувства отъ ужасъ, вкаменяване отъ уплахъ, — дава приблизително понятие за онова очъртание на страшното бѣгство,

слѣдъ Старо-Загорското кърваво сражение на 19-й юлий 1877 год. Долината на розитѣ е била прѣобърната на долина на стенения и вопли!

* * *

Слѣдъ Старо-Загорската кървава битка, оцѣлѣлиятъ отрядъ, заедно съ опълченскитѣ дружини, опжтилъ се къмъ Шипка съ пѣсеньта:

. . . А вотъ Тунджа долина,
Гдѣ кровь лилась рѣкой,
Гдѣ храбрая дружина
Дралась за край родной,
Но горныя вершины
Я васъ увижу ль вновь,
Балканскія долины
Кладбище удальцовъ . . . и т. н.

И тукъ на Шипка, по неизповѣдимитѣ пжтища на провидѣнието, кръвьта на българскитѣ опълченци трѣбваше да се смѣси още единъ пжть съ оная на великодушнитѣ освободители и да напои съ още по изобилни потоци паметнитѣ въ историята за освобождението на българската земя Шипченски върхове. . . .

Българскитѣ опълченци тоя пжть оправдаха спечелената слава при Стара Загора, оправдаха отличнитѣ отзиви на тѣхнитѣ началници — руси, които бѣха увѣрени въ цѣннитѣ имъ военни качества, и тѣ почерпиха отъ тѣхъ оная душевна и тѣлесна мощь, която ги заставя заедно съ тѣхъ да прѣодолѣятъ всичкитѣ схвърхчовѣшки усилия на славната три дневна шипченска отбрана.

Очевидци-свидѣтели на страшнитѣ кървави сцени въ Ст.-Загора на 20 юлий 1877 година.

Сждбата на българското население въ Стара-Загора, слѣдъ кървата битка на 18-й юлий, която ний описахме по-горѣ, е била много по страшна отъ оная на Батачани, въ страшнитѣ кървави дни, когато смъртьта тържествуваше, гдѣто кинжалътъ на озвѣрения агарянинъ служеше на Аллаха.

За да дадемъ по-голъма нагледность и историческа достовърность на оная съчь, подъ която бѣха подведени цѣли заселища въ Ст.-Загорско, за да очъртаемъ свирѣпостьта и озвѣрението на турската войска, ний ще си послужимъ съ кореспонденцията на лица-очевидци, лица, които питаятъ племенна органическа умраза, вьпрѣки всѣкаква човѣшка моралъ и християнска добродѣтель, къмъ всичко славянско. Тия лица сж кореспондентитѣ на Английския и Нѣмския ежедневенъ печатъ, а ето що тѣ пишатъ: „Твърдѣ погрѣшно е прѣдположението, че турци и българи нѣкога би могли да заживѣятъ дружески. Или турцитѣ трѣбва да изтрѣбятъ българитѣ, или послѣднитѣ—Турцитѣ. Тая страшна присжда се изпълнява сега, въ долината на розитѣ. Изпоплашенитѣ жители на Стара-Загора, опитали се да послѣдватъ рускитѣ и българскитѣ легиони, но черкезитѣ заели пжтя къмъ Казанлъкъ и турцитѣ наредили стража наоколо града (Ст.-Загора), така щото никой не е могълъ да избѣгне грозната участь, и тукъ, имено се извършиха сцени съ неописуема жестокость. Нѣмало пощада — ни на полъ, ни на възрасть, а смъртьта у турцитѣ, както е извѣстно, не се счита за едно отъ ужаснитѣ мжчения. Знатни турци, които бѣха забѣгнали още при появяването на рускитѣ войски, които придружаваха прѣзъ всичкото врѣме башибозуцитѣ въ околноститѣ на Ст.-Загора, се върнаха въ града, и почнаха на редъ

видътъ на съсѣченото дѣте; нищо не е тъй въ сила да възбуди такава злоба, такава ненависть къмто кръвожадницитѣ, както видътъ на кръвьта, която тече на струи отъ ранитѣ на пет-шесть годишно дѣтенце; нищо по-грозно отъ да виждашъ и слушашъ да стене малко дѣтенце, беззащитно, въ нищо неповинно, да виждашъ неговитѣ гжбоки рани! Зрителя обхваща едно едничко чувство: това чувство е жажда за мъсть, безъ милость, безъ пощада, макаръ и да е най-хуманния човѣкъ, забравя хуманностьта въ тоя часъ, и съ едно остервенение е готовъ да се нахвърля върху ония, които сж извършили такова въпиюще по своето озвѣрение дѣло. Такова чувство е обхванало цѣлата оная група отъ люде, които сж посѣтили мънастирския дворъ.

Отъ мжчителнитѣ дѣтски ридания настръхвали на зрителя космитѣ и сълзи отъ негодуване задавяли гърлото на зрителя. Трудно е да се описватъ такива сцени. Въ мънастирския дворъ имаше и нѣколко офицери (руси), ранени въ послѣдното сражение при Стара-Загора. Тѣ разказваха, че слѣдъ заемането на Стара-Загора, малката рѣка, която тече наблизо, била обагрена съ човѣшка кръвь, въ буквалната смисъль на думата. Цѣлата тая рѣка била прѣпълнена съ трупове на изклани българи: мжже, жени и дѣца; имало и руси ранени, които не сж успѣли да ги дигнатъ.

Още по-грозни картини на ужасъ и страдания зрителя виждалъ при отстжпването на рускитѣ войски, слѣдъ Старо-Загорската битка, къмто Шипка.

Почти всички жители на Казанлъкъ напущали своитѣ пепелища, спасявали се съ бѣгство къмто балкана-Габрово-Търново. Монахинитѣ въ мънастиря сжщо напустнали своята обитель; тѣ спасили много дѣца. Цѣлия екипажъ, въ който тѣ седѣли, билъ прѣпъл-

упомене за Сайдъ-ага, по инициативата и ржководството на когото събрали се значително число башибозуци и се опжтили въ околноститѣ на Чирпанъ съ единствената цѣль — разоряване имота на българитѣ. Въ твърдѣ малко врѣме тая дружина отъ башибозуци запалила стотина жилища, а върху обитателитѣ въ тѣхъ били извършени най-бѣзчовѣчни жестокости. Разграбването и опустошаването простръло се и въ отдалеченитѣ села: с. Богданъ, Радне-Махле, както и въ много други села, които броятъ 150-200 сѣмейства. Тия села сж разположени по желѣзно-пжтната линия Керменлий-Нова Загора; отъ тѣхъ успѣли да се спасятъ не повече отъ 50 души. Българитѣ-бѣжанци, дошли въ Габрово и Севлиево, твърдятъ, че въ Ст.-Загора и Чирпанската околия имало е убити отъ 12000—15000 българи. Бѣднитѣ българи невъзможно било да се спасятъ съ бѣгство, понеже по пжтя отъ Стара-Загора-Казанлъкъ имало постове отъ турски войници, на които имъ е било заповѣдано да убиватъ всѣки единъ проходящъ българинъ по тоя пжть. Около 60 села били изгорени".

Другъ единъ кореспондентъ на „Аугсбурския вѣстникъ" въ качеството на свидѣтель-очевидецъ на отстжплението отъ Ст.-Загора на генералъ Гурковия отрядъ, както и на клането, извършено отъ турцитѣ слѣдъ заминаването на рускитѣ войски, макаръ да е единъ отъ най върлитѣ неприятели на руситѣ и изобщо на славянитѣ, описва тия ужаси, както слѣдва: „. . . . Това се случи на 1-й августъ (н. с.), когато Сулейманъ Паша се съедини съ войскитѣ на Реуфъ Паша. Пѣхотата на Сулейманъ Пашовия отрядъ вървѣше форсиранъ маршъ, денонощно, отъ границитѣ на Черна-Гора почти безъ храна. На изнуренитѣ войници, отъ които голѣмо мнозинство бѣха

боси, бѣ имъ дадена почивка само отъ нѣколко часа. Къмъ тая войска военачалницитѣ турски се бѣха обърнали съ възвание, съ което имъ се оповѣстяваше, „че въпросътъ се касае за спасението на Падишаха; че проклетитѣ руси искали да разрушатъ Цариградъ и да подпалятъ Св. София; че всичкитѣ правовѣрни послѣдователи на Мухамеда, които би погинали въ тая борба, ще отидатъ направо въ рая, гдѣто ще се наслаждаватъ съ вѣчни удоволствия.“ Само това е било достатъчно да имъ се каже — умората и изнуряването изведнажъ били забравени и войницитѣ се наредили въ гѫсти редове, за да се нахвърлятъ съ ярость върху рускитѣ ретраншменти. Между Сулеймана и Реуфъ-Паша, както и между офицеритѣ и войницитѣ, се възбудило общо съревнование и еднитѣ се стараяли да надминатъ другитѣ. Руситѣ посрѣщнали нападението и били се геройски, но не могли да удържатъ яростния натискъ на фанатизиранитѣ турски пълчища, които ги прѣвъзходствували по численость,— генералъ Гурко е билъ принуденъ да напустне Ст.-Загора. Всичкитѣ ретраншменти били покрити съ купища трупове, защото за пощада тукъ никой и не мислеше.

„Стара-Загора е била обхваната отъ пламъци, и понеже горѣла главната улица, то турцитѣ не могли да прѣслѣдватъ побѣденитѣ, и генералъ Гурко по такъвъ начинъ е успѣлъ да достигне до Казанлъкъ. До сега всичко върви добрѣ (добавя Викеде — извѣстенъ ненавистникъ на Русия) и азъ чувствувахъ справедливо радостьта, вслѣдствие на тая побѣда, която спаси Одринъ; но за съжаление моята радость помрачи се отъ това, що видѣхъ и чухъ отпослѣ. Азъ не съмъ въ състояние да опиша всички ужасни сцени, на които по нещастие ми се случи да бѫда отчасти свидѣтель-

очевидецъ, и при спомнюването на които и сега у менъ се смръзва кръвьта въ жилитѣ ми. Върху нещастния гр. Ст.-Загора налѣтеха не людье, а нѣкакви побѣснѣли чудовища. Въ плѣнъ никого не вземали и тоя, който не билъ падналъ отъ мушкането съ щикъ, него сѫ съсичали съ ятаганъ, даже у по-голѣмата часть отъ раненитѣ главитѣ сѫ отсичали. Болнитѣ, женитѣ, дѣцата, старцитѣ, съ една рѣчь; всичко що било живо и дишало, бивало безмилостно убивано или хвърлено посрѣдъ пламналитѣ жилища. Башибозуцитѣ отъ Албания, които бѣха дошли съ Сюлейманъ паша, показаха се ужасни чудовища, тѣ убиваха безогледно, единствено отъ любовь къмъ кървава сѣчь . . . Офицери — ако това название би могло да се употрѣби, — разказваха, че сѫ изгубили всѣкаква власть надъ войницитѣ, албанцитѣ и другитѣ иррегулярни войски и прѣдоставили имъ да наситятъ своята ярость.

Сѫдбата на Магдебургъ, прѣзъ врѣмето на тридесетгодишната война, не е могла да бѫде по-ужасна отъ тая, що сѫ изпитали Ст.-Загора и много други мѣстности на югъ отъ Балканитѣ. Най-кръвожаднитѣ орди отъ оная епоха не могли да колятъ, палятъ и грабятъ съ по-голѣма дива свирѣпость, отколкото турцитѣ.*

Така говорятъ най-отявленитѣ врагове на славянитѣ, които безъ съмнѣние, имали сѫ поводъ още много да скриватъ отъ познатото имъ видѣно и чуто злодѣйство на турцитѣ; но какво би казалъ единъ безпристрастенъ свидѣтель-очевидецъ, когото рѫководи съвѣстьта и висшата човѣшка добродѣтель, прѣдъ подобно едно зрѣлище? Несъмнѣно, че ще възнегодува отъ гнѣвъ спрѣмо официялна Англия и цѣлата почти тевтонска раса, която рѫкоплѣщеше на чудовищнитѣ подвизи на Турция, която въодушевяватъ ин-

теоеситѣ на канибалитѣ отъ африканскитѣ пустини. Отъ такъвъ имено врагъ народенъ ни спасиха двѣстѣ хиляди юначни руси, които си сложиха своитѣ кости, за да се изправи върху тѣхъ свободна българската земя.

Ние ще си позволимъ да прѣдадемъ нѣколко сцени отъ кланетата на турцитѣ, описани отъ единъ високоучтивъ русинъ, воения писатель Утинъ, отличенъ славянинъ, който е билъ свидѣтель на ужаснитѣ сърдцераздирателни сцени, извършени въ долината на розитѣ.

„Азъ влѣзохъ въ една малка кжщица, — казва Утинъ — и какво азъ видѣхъ? — *на единъ гвоздей, забитъ на тавана, бѣ увисналъ единъ българинъ съ главата на долу, а на подътъ бѣ накладенъ огънь. Главата на тоя нещастникъ, и връхната часть на трупа бѣха обърнати на вжгленъ!* Да се прибави повече е излишно. Какво бихте казали за това варварско ухитрение? Да отивамъ по-нататъкъ неможахъ! Но, при все това азъ видѣхъ друга една сцена, която произведе на мене още по-голѣмо впечатление. *Азъ влѣзохъ заедно съ нѣколцина хусари въ една българска изба. Всичко въ нея бѣ разрушено, въ единъ жгълъ само имаше една масичка. Върху тая маса лежеше гърбомъ едно двѣгодишно дѣтенце. Ние се приближихме до него и видѣхме, че то бѣ приковано къмъ масата. Единъ голѣмъ гвоздей пронизваше корема!*“

Другъ единъ отличенъ повѣствователь, свидѣтель-очевидецъ на потресающи жалостни сцени, Максимовъ, пише слѣдното:

„На една поляна, на страни отъ пжтя, видѣхъ повалени около седемдесеть трупове обезглавени, полуголи, а нѣкои съвсѣмъ голи, бѣха запазили найразнообразни пози. Единъ отъ тѣхъ лежи съ прѣ-

гънати колѣне; другъ съ прѣчупени ржцѣ и нозѣ. Другъ повдигналъ билъ ржката, за да се прѣкръсти, и тъй се вцѣпенилъ; у другъ единъ, изтинали му ржцѣтѣ, тъкмо въ тоя моментъ, когато е искалъ да грабне ножътъ отъ ржцѣтѣ на убиеца, който го е колилъ по гърлото. Посрѣдъ тия мъртвеци, валяли се човѣшки отсѣчени нозѣ, ржцѣ, носове, уши и глави. Отъ гърба, отъ корема на тия обезглавени трупове, били изрѣзани ремици; мекитѣ части на тѣлото сж били отрѣзани съ ножъ; гърдитѣ, плѣшкитѣ сж били измушкани съ щикове. Червени голѣми петна се забѣлѣзвали по странитѣ на отрѣзанитѣ глави; очитѣ на мъртвитѣ глави били изподупчени, устата имъ разкжсани. Всички глави, които били събрани въ една купчина, носѣха отпечатъка, що сжизпитали нещастницитѣ отъ ужаса, отъ болкитѣ и страшнитѣ мжки.

Боже, какво стана съ менъ въ тая минута! Нервитѣ ми, привикнали къмъ всички случайности на ужаситѣ отъ войната, не издържаха; азъ почувствеувахъ, че мускулитѣ ми се съежиха, тръпки ме побиха, жажда за отмъстяване обхвана цѣлото мое сжщество. *Азъ изведнажъ озвѣрѣхъ: менъ се искаше* да грабна ножа и да почна да коля виновника на това зрѣлище, да го коля медлено, живъ и да се наслаждавамъ отъ неговитѣ мжчения и унисамъ отъ неговитѣ страдания. Въ съсѣдната горичка намѣрихме около сто отрѣзани глави. Ние събрахме туловищата въ една купчинка, и въ друга купчина отрѣзанитѣ глави. Санитаритѣ продължаваха прѣзъ цѣлия день да носятъ отрѣзани човѣшки глави.

„Това е главата на Петрова . . . а ей тамъ главата на Смирнова — говорели си войницитѣ“.

— Ние ще завършемъ описанието на тия страшни сцени, но тѣ са само нѣколко отъ хилядни̃тѣ сцени, една отъ друга по чудовищни. *Достовѣрни свидѣтели разказватъ, че виждали разпарвани бремени жени български майки, съ единствената цѣль, за да се удостовѣрятъ палачитѣ — турци, да ли рожбата, която носиле тия майки, е отъ мѫжки полъ; такъвъ билъ облогътъ между двама турски войника! . . .*

Нека младото поколение, водимо отъ историческата достовѣрность на печалнитѣ спомени за грозното минало на родната земя, да даде заслуженото възмездие за теглилата и страданията на своитѣ дѣди и покаже приличната и достойната данъ отъ признателность на ония, които, само въ името на човѣшкото състрадание възкресиха свободата на България. Да не се забравя поуката отъ историята на миналото, което създаде настоящето . . .

Младото поколение, водено отъ братския завѣтъ на висока християнска добродѣтель на ония, що паднаха на „полѣ брани“ —руситѣ за свободата на България, нека довършатъ достойно недовършеното дѣло — освобождението и обединението на цѣлокупния български народъ. Само така младото поколение ще оправдае своето земно сѫществувание.

ОТБРАНАТА НА ШИПКА

Отбраната на Шипка е отъ редицата на най славнитѣ дѣла на освободителната война. Шипченскитѣ висоти сѫ обилно напоени съ кръвьта на хиляди руски синове, героично паднали за свободата на България. Подвизитѣ на юначнитѣ руси и на мла-

дото българско войнство, проявени въ ожесточената кървава борба съ пълчищата на Сулейманъ Паша по стръмнинитѣ шипченски, сж легендарни по своята широка прослава и увѣковѣчиха името на борцитѣ въ историята. За да си изяснимъ значението на отбраната на Шипка и причината на нейната поява, ние на кратко, въ общи черти ще си позволимъ да хвърлимъ единъ погледъ къмъ общото положение на войната.

Първоначалния планъ на руската армия слѣдъ прѣминаванието на Дунава бѣ форсирания набѣгъ къмъ Шипченския балканъ и ненадѣйно появяване на предовитѣ сили прѣдъ Одринъ, а при възможность и прѣдъ стенитѣ на Цариградъ. Отначало всичко благоприярствувало за испълнението на тоя замисленъ планъ. Въ първата половина на мѣсецъ юлий, както по-горѣ отбѣлѣзахме, генералъ Гурко съ единъ не твърдѣ многочисленъ прѣдни отрядъ прѣмина Балкана и се готвеше на пжть къмто Одринъ. Но тъкмо по това врѣме, неочаквано въ тилъ на прѣдовия отрядъ, на правия руски флангъ възниква Плѣвенъ съ 30-хилядна армия на Османъ Паша, а отъ прѣдъ прѣдовия отрядъ, къмъ Одринъ, сжщо неочаквано се появява 40-хилядната армия на Сулейманъ Паша, пристигнала на бързо отъ Черна-Гора.

А както по-горѣ видѣхме, на 19-й юлий прѣдния отрядъ на генералъ Гурко, поради своята малобройность, бѣ принуденъ да отстжпи задъ Балкана. Несъмнено, че това отстжпване не е станало безъ сериозни боеве; въ нѣкои отъ тѣхъ генералъ Гурко разбива дѣсния флангъ на Сулеймановата армия подъ началството на Реуфъ Паша, а самъ Сулейманъ съ главнитѣ си сили разбива българскитѣ дружини при Стара-Загора, чиято отчаена храбрость отстжпва само прѣдъ подавляющия брой на турскитѣ табори. По

теренситѣ на канибалитѣ отъ африканскитѣ пустини. Отъ такъвъ именно врагъ народенъ ни спасиха двѣстѣ хиляди юначни руси, които си сложиха своитѣ кости, за да се изправи върху тѣхъ свободна българската земя.

Ние ще си позволимъ да прѣдадемъ нѣколко сцени отъ кланетата на турцитѣ, описани отъ единъ високоучтивъ русинъ, военния писатель Утинъ, отличенъ славянинъ, който е билъ свидѣтель на ужаснитѣ сърдцераздирателни сцени, извършени въ долината на розитѣ.

„Азъ влѣзохъ въ една малка кѫщица, — казва Утинъ — и какво азъ видѣхъ? — *на единъ гвоздей, забитъ на тавана, бѣ увисналъ единъ българинъ съ главата на долу, а на подътъ бѣ накладенъ огънь. Главата на тоя нещастникъ, и връхната часть на трупа бѣха обърнати на вжгленъ!* Да се прибави повече е излишно. Какво бихте казали за това варварско ухитрение? Да отивамъ по-нататъкъ неможахъ! Но, при все това азъ видѣхъ друга една сцена, която произведе на мене още по-голѣмо впечатление. *Азъ влѣзохъ заедно съ нѣколцина хусари въ една българска изба. Всичко въ нея бѣ разрушено, въ единъ жгълъ само имаше една масичка. Върху тая маса лежеше гърбомъ едно двѣгодишно дѣтенце. Ние се приближихме до него и видѣхме, че то бѣ приковано къмъ масата. Единъ голѣмъ гвоздей пронизваше корема!*"

Другъ единъ отличенъ повѣствователь, свидѣтель-очевидецъ на потресающи жалостни сцени, Максимовъ, пише слѣдното:

„На една поляна, на страни отъ пжтя, видѣхъ повалени около седемдесеть трупове обезглавени, полуголи, а нѣкои съвсѣмъ голи, бѣха запазили найразнообразни пози. Единъ отъ тѣхъ лежи съ прѣ-

яние да наруши въ него спокойствието на духа. Радецки се слави съ мекота и добродушие; той страстно е обичалъ войницитѣ и самия той е билъ беззавѣтно любимъ отъ тѣхъ. Радецки, Скобелевъ и Гурко сѫ били най-популярнитѣ генерали въ освободителната война.

Теодоръ Теодоровичъ Радецки, дворянинъ отъ Казанската губерния, родилъ се въ 1820 год. и възпитавалъ се въ Николаевското инжинерно училище, кѫдѣто слѣдъ свръшването на курса билъ произведенъ въ офицерски чинъ и опрѣдѣленъ въ единъ отъ инжинернитѣ баталиони. Слѣдъ това той е постѫпилъ въ инжинерната академия, която свършилъ съ блѣскавъ успѣхъ въ 1841 год.

По-голѣмата часть отъ своя животъ той е миналъ на Кавказъ; главнитѣ негови подвизи се отнасятъ въ борбата съ планинцитѣ Кавказки. Слѣдъ двѣ годишно прѣкарване въ Кавказъ, Радецки бѣ намислилъ да разшири своитѣ военни познания и за тая цѣль той е постѫпилъ въ академията по генералния щабъ; тукъ той за отличнитѣ си успѣхи е билъ произведенъ въ чинъ щабсъ-капитанъ, а слѣдъ малко въ чинъ капитанъ отъ генералния щабъ съ назначение прѣзъ 1849 год. на служба въ дѣйствующата армия. Въ 1852 год. е билъ назна́ченъ старши адютантъ на командующия войскитѣ на Прикаспийската областъ, а слѣдъ една година произведенъ е билъ въ чинъ полковникъ съ назначение началникъ на сѫщия щабъ. Въ 1860 год. произведенъ е билъ въ чинъ генералъ. Командувалъ е 38-а, 21-а и 9-а дивизии, На тая послѣдната той е билъ началникъ до сформированието въ 1876 год. на дѣйствующата руска армия. При обявяването на освободителната война е билъ назначенъ командиръ на 8-й корпусъ.

— Ние ще завършемъ описанието на тия страшни сцени, но тѣ са само нѣколко отъ хилядитѣ сцени, една отъ друга по чудовищни. *Достовѣрни свидѣтели разказватъ, че виждали разпарвани бремени жени български майки. съ единствената цѣль, за да се удостовѣрятъ палачитѣ — турци, да ли рожбата, която носиле тия майки, е отъ мѫжки полъ; такъвъ билъ облогътъ между двама турски войника! . . .*

Нека младото поколение, водимо отъ историческата достовѣрность на печалнитѣ спомени за грозното минало на родната земя, да даде заслуженото възмездие за теглилата и страданията на своитѣ дѣди и покаже приличната и достойната данъ отъ признателность на ония, които, само въ името на човѣшкото състрадание възкресиха свободата на Блгария. Да не се забравя поуката отъ историята на миналото, което създаде настоящето . . .

Младото поколение. водено отъ братския завѣтъ на висока християнска добродѣтель на ония, що паднаха на „полѣ брани“ —руситѣ за свободата на Блгария, нека довършатъ достойно недовършеното дѣло — освобождението и обединението на цѣлокупния блгарски народъ. Само така младото поколение ще оправдае своето земно сѫществувание.

ОТБРАНАТА НА ШИПКА

Отбраната на Шипка е отъ редицата на най славнитѣ дѣла на освободителната война. Шипченскитѣ висоти сѫ обилно напоени съ кръвьта на хиляди руски синове, героично паднали за свободата на Блгария. Подвизитѣ на юначнитѣ руси и на мла-

нататъшното прѣслѣдване на отстжпающитѣ герои, и въ течение на цѣли три недѣли се прѣдава изключително на грабежи, пожари и плѣнения, благодарение на които прѣобръща въ прахъ и пепелъ найцвѣтущитѣ градове и села на хубавата Тракийска равнина. Най-послѣ, прѣситенъ отъ кръвопролития и жестокости, и стегнатъ отъ турската главна квартира да продължава настжплението, до като овладѣе и раскошната долина на Янтра, на сѣверъ отъ Балкана, Сюлейманъ бързо събира своитѣ пълчища и на 8-й августъ вечерьта застава прѣдъ политѣ на Стара-Планина, при Шипка и Шейново, на чело на една грамадна ордия отъ 40 табора низами, подкрѣпена отъ съотвѣтното на нейната многобройность количество кавалерия и артилерия. Освободителната армия, пръсната почти по всички кжтове на завоеваната страна и стресната до нѣйде отъ случайнитѣ юлски несполуки при Плѣвенъ, естествено, не е била въ състояние да съсрѣдоточи значителни сили на всѣки пунктъ отъ своето широко разположение, и, както при Стара-Загора на 19-й юлий, така и на Шипка въ началото на августъ, тя не е могла да разполага освѣнъ съ нѣколко пѣхотни, кавалерийски и артилерийски части, най-малко десеть пжти по-слаби отъ тия на настжпающия неприятель. И, дѣйствително, къмъ историческитѣ августски дни, когато трѣбваше да се започне геройската борба за защита на Шипченскитѣ върхове, сждбата на послѣднитѣ по неволя се е намирала въ ржцѣтѣ само на 5 дружини отъ българското опълчение, 10 роти отъ Орловския полкъ и 26 орждия (6 далнобойни — взети отъ турцитѣ още на 6-й юлий, и 8 четире фунтове, 8 деветъ фунтове и 4 планински). Тоя именно слабъ и малоброенъ отрядъ подъ командата на генералъ Столѣтовъ е билъ прѣдназначенъ

да спре побѣдоносното шествие на Сюлеймановитѣ десетократно по-многочислени баталиони и да запази жителитѣ отъ горчивата участь на ония въ долината на розитѣ. Тоя малоброенъ отрядъ успѣ не само да изпълни блѣскаво своята мжчна, славна задача, но по сполучливата забѣлѣжка на единъ воененъ писатель — „той съ острилата на своитѣ щикове написва, може би, най-свѣтлата страница отъ побѣдоносната освободителна война.“

Считаме за неизлишно за читателя да го запознаемъ съ кратко описание на позицията за отбраната на Шипченския проходъ:

Пжтя, който минава прѣзъ Балкана между Габрово и Шипка, е извѣстенъ подъ името Шипченски проходъ. По онова мѣсто най голѣмата височина на Балкана не надминава 1400 м., пжтя, обаче, не минава по високо отъ 1200 метра надъ морското равнище. Самия пжть е билъ правенъ нѣкога си, но съ течение на врѣмето той се бѣ доста развалилъ, особено при по стръмнитѣ мѣста. При излизането отъ Габрово, пжтя около 6 километра лакатуши по тѣсната долина на Янтра (Габровска рѣка), подиръ това почва да се качва по склона на планината, носящъ по това мѣсто названието на Червенъ-брѣгъ, до като не стигне на около 12-я километръ една височина, извѣстна подъ названието Шипка, или още и сѣверна височина, която дѣли водитѣ що се стичатъ отъ една страна къмъ Янтра, а отъ друга къмъ Тунджа. Отъ тамъ пжтя прави нѣколко полегати извивания, до като стигне до височината св. Никола, която, като забикаля отъ къмъ изтокъ, почва да прѣваля къмъ с. Шипка. Отъ св. Никола надолу пжтя е много стръменъ.

Сѣверния склонъ на Балкана е изобщо по полегатъ и е билъ по онова врѣме почти навредъ покритъ

съ гжста гора; южния, напротивъ, е доста стръменъ и почти оголенъ; само тукъ тамѣ изъ долищата е имало дребна гора, която къмъ върха е изчезвала, като е отстжпвала мѣсто на голи канари. Повечето върхове около прохода сж били така сжщо голи и само Зеления (Мѣсния) и Страничния сж били покрити съ дървета.

Отъ всичкитѣ височини, покрай които минава пжтя отъ Габрово за Шипка, най-високъ е върха нареченъ св. Никола (1340 метра надъ морското равнище); той, обаче, не е най-високия върхъ на тая часть отъ Балкана. Поради тая си височина, както и поради положението, което заема надъ самия пжть, който слиза отъ него надолу за Шипка, св. Никола получава едно командующе положение съ прѣкрасенъ обстрѣлъ къмъ всички посоки, като затваря съвършено прохода отъ къмъ югъ.

Самия връхъ е канаристъ, но образува нѣколко полянки, удобни за настаняване орждия по тѣхъ. Отъ къмъ изтокъ и сѣверъ склоноветѣ на върха сж доста полегати, за да може по тѣхъ да минаватъ войски; но отъ къмъ западъ и югъ той е съвършено стръменъ и недостжпенъ за искачване. Отъ най горната му поляна излиза право на югъ единъ тѣсенъ отклонъ, извѣстенъ подъ името Орлово гнѣздо. Източния склонъ на св. Никола образува нѣколко широки поляни, които се спущатъ стръмно къмъ сѣдловината, що води на Бедекъ. На една отъ тия поляни на изтокъ отъ пжтя е била разположена оставената отъ турцитѣ стоманена батарея, която си дала и името на поляната.

Два километра на изтокъ отъ св. Никола, почти успоредно съ пжтя, се протака гребена на Малкия Бедекъ, състоящъ отъ нѣколко височини, върху които

турцитѣ разположили своитѣ батареи за обстрѣлване шипченската позиция. Такива сѫ: Търсовецъ, съ деветиоката батарея, Вранино-гнѣздо или Захарна-глава и Сосокъ.

На единъ километръ на сѣверъ отъ св. Никола, до самия пѫть отъ западна страна, гдѣто е сега спасителния домъ, сѫ били зданията на турската казарма. Отъ тая казарма на западъ се издига така наречения Страниченъ връхъ, който отпослѣ е билъ прѣкрѫстенъ на Волински, поради защищавшитѣ го руси отъ Волинския полкъ. По на западъ почти на една линия съ Страничния връхъ се издига Зеления (Лѣсния), а още по на западъ Голия (Лисия). Участъка на Зеления и Голия върхове е извѣстенъ подъ названието на Малуша, а цѣлия този гребенъ носи названието Крали Маркови баири.

Въ долчината подъ самата казарма извира студенъ изворъ, отъ който близостоящитѣ войски черпиха вода. Другъ единъ източникъ се е намиралъ тоже недалечъ отъ тая казарма, само че на изтокъ отъ пѫтя, тоже въ долчината. Още по на изтокъ отъ тоя изворъ, въ самия долъ, е имало и другъ по-изобиленъ изворъ, но на 9-й августъ той е билъ вече въ турски рѫцѣ.

На сѣверъ отъ казармата и недалечъ отъ нея отъ едната и другата страна на пѫтя сѫ се издигали два върха, отъ които първия, на западъ, е билъ нареченъ Централенъ (Срѣденъ), а другия, на изтокъ, е извѣстния вече връхъ Шипка, нареченъ отпослѣ Сѣверенъ. [1])

Такова бѣ разположението на шипченскитѣ позиции.

---

[1]) Отбраната на Шипка, Р. Славейкова, стр. 00.

Намѣренията на Сюлеймана да си пробие пѫть къмъ Дунава ставатъ извѣстни на шипченския отрядъ още на 8-й августъ, вечерьта, когато, слѣдъ заемане селата Шипка и Шейново, турската армия започва да настѫпва къмъ върховетѣ на балкана. Въ пълно съзнание важностьта на защищаемата позиция и на голѣмото числено прѣвъзходство на настѫпающия врагъ, отряда на генералъ Столѣтова рѣшава да не отстѫпва пѫтя за Габрово, дори ако за тая цѣль потрѣба да се пролѣе и послѣдната капка кръвь на послѣдния войникъ . . .

Съмва се; настѫпва 9-й августъ. Подслоненитѣ прѣзъ нощьта по южния склонъ на планината, почти до нейнитѣ върхове, Сюлейманови войски сварватъ шипченскитѣ защитници разположени така: на крайното лѣво крило на позициата, на-лѣво отъ върха св. Никола 5-ата дружина отъ българското опълчение, по-надѣсно 3-ата, а още по-надѣсно 2-ата дружина — всички въ първа линия. Задъ тѣхъ, въ втора линия въ качеството си на резерва, се разполагатъ 1-а и 4-а дру-дружини отъ сѫщото опълчение; малко по-назадъ, къмъ св. Никола, на една доволно открита сѣдловина заема мѣстото стоманената батарея, прикрита на дѣсно отъ 10-тѣ Орловски роти; самия връхъ „св. Никола“, се окупира отъ деветофунтовата батарея, а четирефунтовата, раздѣлена на двѣ равни части, се настанява на двѣтѣ съсѣдни могили (така нареченитѣ „крѫгла“ и „полугрѫгла“ батареи); най-сетнѣ, планинската полубатарея се изпраща въ резерва при 1-а дружина отъ опълчението около едно казармено помѣщение, останало на Шипка още отъ врѣме на турското тукъ стоене въ началото на войната.

Настѫпающия врагъ веднага съобразява, какво трѣбва да прави. Възползуванъ отъ своето числено

превъзходство, той рѣшава да атакува енергически така заетата наша слаба позиция и да овладѣе задѣтната пжтна артерия съ единъ рѣшителенъ замахъ. И, дѣйствително, отъ първия моментъ на борбата той започва да се укрѣпява на върха „Бедекъ“, възвишаващъ се на противоположната страна на нашето лѣво крило и центъра, и доминирующъ най-уязвимата часть отъ шипченската позиция. Стоманената и деветфунтовата наши батареи наистина откриватъ незабавно силенъ огънь срѣщу укрѣпляющия се на тоя връхъ турски отрядъ, но тѣхнитѣ гърмежи никакъ не прѣчатъ на послѣдния да довърши почти безпрѣпятствено своето укрѣпление и, къмъ 9 часа зараньта да искарà на върха нѣколко далнобойни топове, които веднага захващатъ да изхвърлятъ цѣли маси огънь и свинецъ срѣщу нашата артилерия. Слѣдъ една доста продължителна топовна прѣстрѣлка, въ течение на която една граната отъ нашитѣ орждия подбива едно отъ неприятелскитѣ, — откъмъ височината „Бедекъ“ се съзира настжпването на значителни турски пѣхотни части, насочени главно срѣщу стоманената батарея. Малко подиръ тѣхъ слѣдватъ други пѣхотни колони стрѣмително настжпващи противъ цѣлото наше лѣвофлангово разположение. Движущи се подъ прикритието на раздѣляющето ги отъ насъ доволно гжсто и високо бранище, тия колони пристжпватъ до лѣвото крило на нашитѣ позиции на едно разтояние отъ около 40 – 50 крачки. Съ наближаването сферата на дѣйствителния огънь, дружинитѣ отъ опълчението и храбритѣ Орловци, скрити задъ своитѣ незначителни окопи, откриватъ силна пушечна стрѣлба срѣщу неприятелскитѣ вериги и резерви, но послѣднитѣ при всичко че покриватъ пжтя съ маса ранени и убити, продължаватъ своето настжпление съ една

стремителность, достойна за очудване. Спирайки се за почивка тукъ-тамъ, по пжтя на атаката, турцитѣ, макаръ почти съвсѣмъ безуспѣшно, обстрѣлватъ окопитѣ на опълчението съ убийственъ огънъ по всички направления. Часа къмъ 12 по пладнѣ боя — пушеченъ и артилерийски — е въ пъленъ разгаръ. Димъ и пламъкъ бълватъ разяренитѣ топове. Страшенъ и смъртоносенъ екотъ отъ пушечни гърмежи цѣпи горещия августски въздухъ. Турцитѣ продължаватъ да спущатъ нови колони отъ „Бедекъ" за подкрѣпа на старитѣ, и рѣшително продължаватъ своя демонически „юрушъ". По едно врѣме по цѣлата неприятелска линия удрятъ барабани, засвирватъ тржби, развѣватъ се знамена и виковетѣ „Аллахъ, Аллахъ" се разнасятъ навредъ по каменливитѣ шипченски върхове. Турцитѣ като бѣсни се хвърлятъ върху окопитѣ на опълчението и стоманената батарея. Но храбритѣ и доблестни защитници на тия окопи, изпитали веднажъ съмнителната сила на неприятелскитѣ атаки при Стара-Загора, се рѣшаватъ на обичната своя послѣдна крайность... Тѣ излизатъ върху брустверитѣ на своитѣ ложементи, извикватъ отъ втората линия своитѣ резерви и съвмѣстно съ тѣхъ откриватъ такава дружна и смъртоносна стрѣлба съ залпове противъ побѣснѣлия неприятель, щото той, изненаданъ отъ неочакванния отпоръ, се спира въ недоумение, поддава се назадъ и се обръща на позоренъ бѣгъ, като, по обикновение, покрива хълмоветѣ и стръмнинитѣ по пжтя на своето отстжпление съ безбройни трупове. Тия дружни залпове, впрочемъ сж стрували досто скжпо и на безсмъртнитѣ защитници на Шипка, тъй като неприятелската артилерия отъ върха „Бедекъ", възползувана отъ тѣхното открито групиране за задружна залпова стрѣлба, покосява живота на цѣли маси отъ тѣхъ. Но побѣдоносното от-

биване на първата турска, толкова стремителна атака, естестено, не е могла да се постигне, освѣнъ съ значителни кръвни жертви. . . .

Страшната тая несполука, обаче, не отчайва Сюлеймана. Не се минава и половинъ часъ отъ позорното бѣгство на неговитѣ войски, и той вече подготвя втора, още по-силна и смъртоносна атака, отбита пакъ по сѫщия начинъ. Слѣдъ малко турцитѣ съ още по-голѣма ярость се впущатъ въ трето и четвърто настѫпление, но ги сполетява пакъ сѫщата участь. Обаче, отбиването на толкова послѣдователни атаки се съпровожда съ такива жертви отъ наша страна, щото силитѣ на опълчението започватъ значително да ослабватъ. Излизането отъ строя цѣла маса борци при посрѣщането на всѣко неприятелско настѫпление; подбиването почти на всички опълченски пушки отъ честото и усилено стрѣляне срѣщу отстѫпающитѣ неприятелски колони, привършването по сѫщата причина и на незначителния тѣхенъ запасъ отъ патрони и т. н., най-послѣ продиктуватъ на опълченцитѣ необходимостьта да бѫдатъ малко по прѣдпазливи въ своитѣ дѣйствия и да не злоупотрѣбяватъ толкова съ своитѣ чести излизания надъ окопитѣ на контръ-атаки. Вслѣдствие на това, тѣ прибѣгватъ до друга една остроумна тактика: едно послѣдующе нападение тѣ, както впрочемъ и Орловцитѣ, разположени по гребена св. Никола, посрѣщатъ и отбиватъ съ такъвъ силенъ градъ камъне, щото нанисатъ на турцитѣ почти толкова же загуби, както и съ огнестрѣлното си орѫжие. Такива атаки слѣдватъ чакъ до вечерьта, но, за щастие, все съ единъ и сѫщъ, неблагоприятенъ за турцитѣ изходъ. Особенно опасна и застрашителна за нашия храбъръ отрядъ е била атаката прѣдприета отъ Сюлеймана часа около 4 слѣдъ плад-

нѣ. Случайно една граната попада подъ зарядницѣ сандъци на стоманената батарея, близо около разположението на 4-а дружина. Веднага единъ страшенъ тресъкъ покъртва цѣлата позиция. Облаци димъ се издигатъ въ небесата. Късове куршуми и гранати обсипватъ цѣлото наше разположение. Подплашени артилерийски коне се разтичватъ по позицията и тъпчатъ кого дѣ сварятъ. Една минута и отчаяницѣ защитници на Шипка, незнающи причинитѣ и размѣритѣ на станалия взривъ, се забъркватъ и въ редоветѣ имъ настави едно опасно смущение, турцитѣ прѣдприематъ нова отчаяна атака и дружно пристъпватъ къмъ окопитѣ на нашитѣ пѣхотни и артилерийски части, тоя пътъ капълно увѣрени, че защитницитѣ на Шипка не ще издържатъ силния натискъ и ще отстъпятъ своитѣ непристъпни до тогава позици. Но горчиво се измамва Сюлейманъ. Вълнението на неустрашимитѣ опълченци и Орловци трая само една минута. Изправени върху насипитѣ на своитѣ окопи, тѣ започватъ нова залпова стрѣлба срѣщу неприятеля и съ редъ контръатаки му правятъ такъвъ енергиченъ отпоръ, щото той, окончателно изнемощѣлъ отъ жега и омора, отново се втурва въ позорно бѣгство . . .

Часа къмъ 5 вечерьта по линията се разнася спасителната вѣсть, че е пристигналъ на подкрѣпление руския Брянски полкъ и че рѣшението на трудната задача — да се защити шипченския, проходъ значително се облекчава. Духътъ на омаломощенитѣ наши борци моментално се подига, тѣ съ още по-голѣма увѣреность въ своитѣ сили и храбрость дочакватъ настъпването на тихата и ясна августска нощь. Но неприятеля не спи. Възползуванъ отъ свѣтлото лунно врѣме, той прѣдприема още 2—3 отчаяни нощни атаки, но тъй сѫщо безуспѣшно, както и дневнитѣ.

превъзходство, той рѣшава да атакува енергически така заетата наша слаба позиция и да овладѣе завѣтната пѫтна артерия съ единъ рѣшителенъ замахъ. И, дѣйствително, отъ първия моментъ на борбата той започва да се укрѣпява на върха „Бедекъ“, възвишаващъ се на противоположната страна на нашето лѣво крило и центъра, и доминирующъ най-уязвимата часть отъ шипченската позиция. Стоманената и деветфунтовата наши батареи наистина откриватъ незабавно силенъ огънь срѣщу укрѣпляющия се на тоя връхъ турски отрядъ, но тѣхнитѣ гърмежи никакъ не прѣчатъ на послѣдния да довърши почти безпрѣпятствено своето укрѣпление и, къмъ 9 часа заранньта да искарà на върха нѣколко далнобойни топове, които веднага захващатъ да изхвърлятъ цѣли маси огънь и свинецъ срѣщу нашата артилерия. Слѣдъ една доста продължителна топовна прѣстрѣлка, въ течение на която една граната отъ нашитѣ орѫдия подбива едно отъ неприятелскитѣ, — откъмъ височината „Бедекъ“ се съзира настѫпването на значителни турски пѣхотни части, насочени главно срѣщу стоманената батарея. Малко подиръ тѣхъ слѣдватъ други пѣхотни колони стрѣмително настѫпвающи противъ цѣлото наше лѣвофлангово разположение. Движущи се подъ прикритието на раздѣляющето ги отъ насъ доволно гѫсто и високо бранище, тия колони пристѫпватъ до лѣвото крило на нашитѣ позиции на едно разтояние отъ около 40—50 крачки. Съ наближаването сферата на дѣйствителния огънь, дружинитѣ отъ опълчението и храбритѣ Орловци, скрити задъ своитѣ незначителни окопи, откриватъ силна пушечна стрѣлба срѣщу неприятелскитѣ вериги и резерви, но послѣднитѣ при всичко че покриватъ пѫтя съ маса ранени и убити, продължаватъ своето настѫпление съ една

ната" могили; започва да стрѣля почти въ гърба на нашия отрядъ. По сжщия начинъ захващатъ да поражаватъ нашитѣ части нови турски табори, разположени на височината „Вранино гнѣздо", издигната на сѣверо-западъ отъ лѣвия ни флангъ. На позицията не остава нито педя необстрѣлвано отъ неприятеля пространство. Особено силно страдатъ резервитѣ, които рѣшително нѣматъ задъ какво да се затулятъ. Шемеденъ екотъ отъ безспиренъ пушеченъ и артилерийски гърмежъ оглушава утренния планински въздухъ и сѣе смърть по всички посоки. Положението се усложнява още отъ привръшването на гранатитѣ у нашата артилерия, която по неволя стрѣля рѣдко, и отъ съвършено поврѣждане на опълченскитѣ пушки, които ставатъ положително негодни за огнестрѣлна борба. Чакъ въ 9 часа заранъта се започватъ стремителни турски атаки по всички пунктове на позицията. Обржчътъ все повече и повече се стѣга; но опълченцитѣ, Брянцитѣ и Орловцитѣ не губятъ куражъ. Тѣ по старому отбиватъ енергично настжпващия врагъ, макаръ че днесъ съ още по-голѣми жертви, отколкото вчера или завчера. Цѣли вериги ранени борци напущатъ бойното поле и отиватъ на прѣвързочния пунктъ. Останалитѣ обаче продължаватъ боя съ удивителна смѣлость. Обсипани съ адски огънь отъ фронта, фланговетѣ и тила, тѣ стоятъ на своитѣ позиции съ една стойкость, незаписана до тогава въ аналитѣ на военната история. Шесть атаки се отблъсватъ до пладнѣ и никой не отстжпва своето мѣсто. . . .

По едно врѣме се чуватъ оглушителни викове: „обградени сме отъ всѣкждѣ, турцитѣ сж на шосето, пжтя за отстжплението ни е отрѣзанъ". Тия викове, като гърмотевица, се разнасятъ по всичкитѣ линии на

биване на първата турска, толкова стремителна атака, естестено, не е могла да се постигне, освѣнъ съ значителни кръвни жертви. . . .

Страшната тая несполука, обаче, не отчайва Сюлеймана. Не се минава и половинъ часъ отъ позорното бѣгство на неговитѣ войски, и той вече подготвя втора, още по-силна и смъртоносна атака, отбита пакъ по сжщия начинъ. Слѣдъ малко турцитѣ съ още по-голѣма ярость се впущатъ въ трето и четвърто настжпление, но ги сполетява пакъ сжщата участь. Обаче, отбиването на толкова послѣдователни атаки се съпровожда съ такива жертви отъ наша страна, щото силитѣ на опълчението започватъ значително да ослабватъ. Излизането отъ строя цѣла маса борци при посрѣщането на всѣко неприятелско настжпление; подбиването почти на всички опълченски пушки отъ честото и усилено стрѣляне срѣщу отстжпающитѣ неприятелски колони, привършването по сжщата причина и на незначителния тѣхенъ запасъ отъ патрони и т. н., най-послѣ продиктуватъ на опълченцитѣ необходимостьта да бждатъ малко по прѣдпазливи въ своитѣ дѣйствия и да не злоупотрѣбяватъ толкова съ своитѣ чести излизания надъ окопитѣ на контръ-атаки. Вслѣдствие на това, тѣ прибѣгватъ до друга една остроумна тактика: едно послѣдующе нападение тѣ, както впрочемъ и Орловцитѣ, разположени по гребена св. Никола, посрѣщатъ и отбиватъ съ такъвъ силенъ градъ камъне, щото нанисатъ на турцитѣ почти толкова же загуби, както и съ огнестрѣлното си оржжие. Такива атаки слѣдватъ чакъ до вечерьта, но, за щастие, все съ единъ и сжщъ, неблагоприятенъ за турцитѣ изходъ. Особенно опасна и застрашителна за нашия храбъръ отрядъ е била атаката прѣдприета отъ Сюлеймана часа около 4 слѣдъ плад-

врагове и ги отбиватъ отново по всички посоки. Викове „Ура“ процѣпватъ въздуха. Турцитѣ повръщатъ назадъ своитѣ разстроени колони и се готвятъ да се хвърлятъ въ нова атака, но нѣкадѣ откъмъ нашитѣ резерви се чува гласъ: „помощь пристига,“ и виковетѣ „Ура“, разнесени вече по цѣлата линия, окончателно закрѣпяватъ отряда на генералъ Столѣтова въ увѣреностьта, че побѣдата ще бѫде наша . . . И, дѣйствително, къмъ това врѣме, почти на мръкване, единъ баталионъ отъ 4-та стрѣлкова бригада, каченъ на казашки коне, пристигна на бойното поле и съвършено отблъсна остаткитѣ отъ нападающия неприятель. . . .

Шипка е спасена! . . . .

Тридневния бой на Шипченскитѣ върхове, изобиленъ съ велики подвизи на героитѣ руси и младитѣ български юнаци — опълченцитѣ, е паметенъ за България; историята едва ли помни по-блѣскава защита; прославата на тая битка е възпѣта отъ народния поетъ.

Нека носимъ още срамътъ по челото,

Синила отъ бича, слѣди отъ робството;
Нека споменъ люти отъ дни на позоръ
Да висне кат' облакъ, въ наший крѫгозоръ;
Нека ни отрича историята, вѣка;
Нека е трагично името ни; нека
Валависта стара и новий Батакъ
Въ миналото наше хвърлятъ своя мракъ;
Нека да ни сочатъ съ присмѣхи обидни
Счупени окови и диритѣ стидни
По вратътъ ни още отъ хомота старъ;
Нека тазъ свобода ди ни бѫде даръ!

ната“ могили; започва да стрѣля почти въ гърба на нашия отрядъ. По сѫщия начинъ захващатъ да поражаватъ нашитѣ части нови турски табори, разположени на височината „Вранино гнѣздо“, издигната на сѣверо-западъ отъ лѣвия ни флангъ. На позицията не остава нито педя необстрѣлвано отъ неприятеля пространство. Особено силно страдатъ резервитѣ, които рѣшително нѣматъ задъ какво да се затулятъ. Шеметенъ екотъ отъ безспиренъ пушеченъ и артилерийски гърмежъ оглушава утренния планински въздухъ и сѣе смърть по всички посоки. Положението се усложнява още отъ привръшването на гранатитѣ у нашата артилерия, която по неволя стрѣля рѣдко, и отъ съвършено поврѣждане на опълченскитѣ пушки, които ставатъ положителио негодни за огнестрѣлна борба. Чакъ въ 9 часа заранька се започватъ стремителни турски атаки по всички пунктове на позицията. Обрѫчътъ все повече и повече се стѣга; но опълченцитѣ, Брянцитѣ и Орловцитѣ не губятъ куражъ. Тѣ по старому отбиватъ енергично настѫпващия врагъ, макаръ че днесъ съ още поголѣми жертви, отколкото вчера или завчера. Цѣли вериги ранени борци напущатъ бойното поле и отиватъ на прѣвързочния пунктъ. Останалитѣ обаче продължаватъ боя съ удивителна смѣлость. Обсипани съ адски огънь отъ фронта, фланговетѣ и тила, тѣ стоятъ на своитѣ позиции съ една стойкость, незаписана до тогава въ аналитѣ на военната история. Шесть атаки се отблъсватъ до пладнѣ и никой не отстѫпва своето мѣсто. . . .

По едно врѣме се чуватъ оглушителни викове: „обградени сме отъ всѣкждѣ, турцитѣ сѫ на шосето, пѫтя за отстѫплението ни е отрѣзанъ“. Тия викове, като гърмотевица, се разнасятъ по всичкитѣ линии на

Всѣко нѣщо ударъ, всяка душа пламъ.
Камъне и дърви изчезнаха тамъ.
„Грабайте тѣлата!“ нѣкой си искряска,
И трупове мъртви хвръкнаха завчаска,
Катъ демони черни надъ черний роякъ,
Катурятъ, струпалятъ, като живи пакъ!
И ордитѣ тръпнатъ, другъ пѫть не видѣли,
Ведно да се биятъ живи и умрѣли,
И въздуха цѣпатъ съсъ демонски викъ.
Боятъ се обръща на смърть и на щикъ,
Героитѣ наши, като скали твърди,
Желѣзото срѣщатъ съ желѣзни си гѫрди
И хвърлятъ се съ пѣсни въ свирѣпия сѣчъ,
Като виждатъ харно че умиратъ вечъ.
Но вълни по-нови отъ орди дивашки
Гълтатъ, потопяватъ орляка юнашки . . .
Йоще мигъ! и пада завѣтниятъ хълмъ!
Изведнажъ Радецки пристигна съсъ гръмъ!
. . . .
И днесъ йощъ Балкана, щомъ буря захваща,
Спомня тозъ день буренъ, шуми и прѣпраща,
Славата му дивна, като нѣкой екъ,
Отъ урва на урва и отъ вѣкъ на вѣкъ!

Така възпѣва поета героическата прослава на лавнитѣ борци по Шипченскитѣ височини.

На 11-й августъ вечерьта пристигна на Шипенскитѣ позиции генералъ Радецки и взе командуването на войскитѣ, вмѣсто генералъ Дерожински, лавно починалъ на Шипченскитѣ върхове.

Деньтъ 12-й августъ е послѣдния, въ който бѣ роявена ожесточената турска атака по позициитѣ

врагове и ги отбиватъ отново по всички посоки. Викове „Ура“ процѣпватъ въздуха. Турцитѣ повръщатъ назадъ своитѣ разстроени колони и се готвятъ да се хвърлятъ въ нова атака, но нѣкадѣ откъмъ нашитѣ резерви се чува гласъ: „помощь пристига,“ и виковетѣ „Ура“, разнесени вече по цѣлата линия, окончателно закрѣпяватъ отряда на генералъ Столѣтова въ увѣреностьта, че побѣдата ще бжде наша . . . И, дѣйствително, къмъ това врѣме, почти на мръкване, единъ баталионъ отъ 4-та стрѣлкова бригада, каченъ на казашки коне, пристигна на бойното поле и съвършено отблъсна остаткитѣ отъ нападающия неприятель. . . .

Шипка е спасена! . . . .

Тридневния бой на Шипченскитѣ върхове, изобиленъ съ велики подвизи на героитѣ руси и младитѣ български юнаци — опълченцитѣ, е паметенъ за България; историята едва ли помни по-блѣскава защита; прославата на тая битка е възпѣта отъ народния поетъ.

Нека носимъ още срамътъ по челото,

Синила отъ бича, слѣди отъ робството;
Нека споменъ люти отъ дни на позоръ
Да висне кат' облакъ, въ наший крѫгозоръ;
Нека ни отрича историята, вѣка;
Нека е трагично името ни; нека
Валависта стара и новий Батакъ
Въ миналото наше хвърлятъ своя мракъ;
Нека да ни сочатъ съ присмѣхи обидни
Счупени окови и диритѣ стидни
По вратътъ ни още отъ хомота старъ;
Нека тазъ свобода ди ни бжде даръ!

Съ единъ и сжщъ куршумъ бѣше раненъ и офицера отъ генералниа щабъ Мальцовъ. И двамата ранени бѣха изпратени въ Габрово, кждѣто тѣ и двамата прѣкараха нощьта въ женския мънастиръ, обърнатъ на болница.

Ето вече петь дена отъ кървавата битка на Шипка; нови войски бѣха надошли достатъчно много; настжпи деньтъ, когато българскитѣ дружини и Орловцитѣ, чиито редове твърдѣ много се разрѣдиха, можеха да си отпочинатъ. Въ редоветѣ на борцитѣ по позициитѣ останаха Брянския полкъ, три стрѣлкови баталиона, Житомирцитѣ и Подолцитѣ. На слѣдующето утро — августь, пристигнаха Волинцитѣ и вѣчерьта въ истия день пристигнаха и Минцитѣ въ Габрово.

На 13-й августъ турцитѣ не възобновиха атаката, но генералъ Радецки самъ нападнаха турцитѣ, за да ги прогони отъ занимаемата имъ въ съсѣдство височина на дѣсно, като съ това окончателно обезпечи напълно Шипченския проходъ заруситѣ. Дѣйствително, такова съсѣдство силно безпокоеше рускитѣ борци.

Турскитѣ стрѣлци, засѣднали нѣгдѣ изъ гората, денонощно обстрѣлваха цѣлия пжть; по цѣлата линия на рускитѣ позиции нѣмаше абсолютно такова мѣсто, гдѣто да се разположатъ борцитѣ, безъ да рискуватъ ежеминутно да бждатъ убивани отъ . . . . куршумъ. А на върхътъ св. Никола — височина прѣкрасно обстрѣлвана отъ турскитѣ позиции отъ дѣсно и отъ лѣво, — отъ къмъ Бедекъ, летѣха куршумитѣ кръстосвани.

Отъ такъвъ единъ . . . . куршумъ бѣше убитъ генералъ Дерожински. Генералътъ бѣше възвилъ отъ шосето около голѣмата батарея и тъкмо що бѣ почналъ да се възкачва по хълма, единъ неприятелски куршумъ

го пронизва въ коремната часть и той издъхна, безъ да успѣятъ санитаритѣ да го отнесатъ на прѣвързочния пунктъ.

Атаката на руситѣ на 13-й августъ бѣше отбивана отъ турцитѣ на нѣколко пѫти, тя въвличаше въ сражението почти всички сили, съ които разполагаха руситѣ на позициитѣ си. Една часть влизаше въ бой, друга — оставаше въ ложементитѣ и по редъ до прѣко нощь продължаваха да се смѣняватъ така. Сутриньта, всички шанси за успѣхъ бѣха на страна на руситѣ. Тѣ обхванаха позицията „Зеленото дърво“ отъ двѣ страни: отъ къмъ сѣверъ и югъ, и вече рускитѣ стрѣлци бѣха на 30 разкрача отъ турската батарея. Но резервитѣ бѣха вече изтощени, а турцитѣ извадиха на позициитѣ нѣколко резервни баталиона и успѣха да отблъснатъ рускитѣ стрѣлци на 300 крачки назадъ.

„Нѣма какво да се прави, — каза генералъ Радецки, когато узна за послѣдното — трѣбва да се изведатъ други части въ бой, но да не се отстъпва по никой начинъ“. Незабавно той заповѣдва да му доведатъ коня, и той се рѣшава самъ да отиде на линията на огъня и да поведе въ атака единъ отъ баталионитѣ на Волинския полкъ. Рускитѣ батареи прѣзъ тоя день дѣйствуваха до колко бѣ възможно. До вечерьта турската батарея не бѣше прѣвзета. Въ тоя день руситѣ прѣтърпѣха най-голѣмъ брой отъ ранени и убити. По-долу по шосето се виждаше безконечна върволица отъ ранени. Ранитѣ имъ бѣха една отъ друга по-страшни; съ по три куршума въ гърдитѣ, съ по една рѫка само, — тѣ отиваха сами на прѣвързочния пунктъ. На послѣдния раненъ лицето бѣ блѣдно като платно, но той никакъ не издаваше нито единъ звукъ на страдание. Руситѣ

юнаци като че ли бѣха вкаменени въ тия послѣдни дни.

„Азъ видѣхъ — казва очевидеца Максимовъ — какъ нашитѣ баталиони отиваха на бой. Тѣ вървѣха въ огъня тъй спокойно, като на учение. Тѣ прѣстанаха да се навеждатъ прѣдъ куршумитѣ, невъзмутимо забѣлѣзваха на санитаритѣ: „Подбери", когато турската граната попадаше въ тѣхната срѣда и смъртно сваляше по нѣколко души отъ тѣхнитѣ другари. Българитѣ-бѣжанци твърдѣ усърдно помагаха на рускитѣ войници прѣзъ кръвопролитнитѣ шипченски боеве".

Никога, у никого изъ останалитѣ живи героизащитници на шипченския проходъ не ще бѫдатъ заличени изъ паметьта истино-мѫченическитѣ дни, които злополучно се паднаха на тѣхния дѣлъ. Нощьта, прѣкарана подъ рой отъ куршуми, а цѣлия день — въ ожесточения огънь, при силенъ и страшенъ слънчевъ пекъ.

Отъ голѣмата батарея се виждаше, когато генералъ Радецки поведе баталиона на атака. Турцитѣ го привѣтствуваха съ нѣколко гранати; линията на стрѣлцитѣ се приближи къмто турската батарея, турцитѣ почнаха да отстѫпватъ. Трудно бѣше да се различаватъ подробноститѣ въ движението на цѣпьта, защото рускитѣ срѣлци се движеха въ гѫста гора. Огнената линия се движеше нанапрѣдъ; на едно разстояние отъ 150 крачки до турската батерия спрѣ отъ силния отпоръ на неприятеля. Почна да се мръква, а боя продължаваше. Но ето че се стъмни, орѫжейния огънь попрѣстана, а турската батарея още не е била прѣвзета! Все по-рѣдко почнаха да се чуватъ орѫжейнитѣ вистрѣли и залповетѣ съвсемъ се прѣкратиха. Войницитѣ, които цѣлия день

шипченски. Турцитѣ, като безумни, нахвърляха се върху позициитѣ отъ всички страни, но всичкитѣ тѣхни неимовѣрни усилия биваха разбивани о Шипченската твърдина и тѣ вечъ не помислюваха за възобновяването на атакитѣ. Слѣдъ пораженията, които прѣтърпѣха турцитѣ въ тридневнитѣ епически боеве на Шипка, вмѣсто голѣмата, силна, твърда духомъ и храбра армия на Сюлейманъ-Паша — останаха съ жалки, слаби и измѫчени физически и унищожени нравствено останки, които засѣдаха въ на бързопостроенитѣ ложементи, съ единствената цѣль да се удържатъ по височинитѣ. Прѣзъ врѣме на послѣдната турска атака излѣзе отъ строя славния полководецъ генералъ Драгомировъ. Неприятелски куршумъ попадна въ кракътъ му тъкмо въ оня моментъ, когато бѣше тръгналъ къмъ върхътъ св. Никола. Когато ранения генералъ изнесоха отъ позициитѣ на прѣвързочния пунктъ, любящитѣ го „подолъци" и „житомирци" издигнаха на горѣ орѫжието си съ кликъ: „Ще отмъстимъ за Васъ, Ваше прѣвъзходителство, ще отмъстимъ на проклетитѣ турци!" Генералътъ бѣше обожаванъ отъ войницитѣ, които той много обичаше и съ които бащински се отнасяше. „Да се биете юнашки и безъ менъ!" . . . провикна се ранения генералъ. На прѣвързочния пунктъ, въпросътъ на тоя чутовенъ пълководецъ, личность съ широка извѣстность, по своята ученость, широкъ мирогледъ и енергия, бѣше: — „Кога ще мога да възседна коня? — Не се бойте! . . . Бѫдете здрави, — Да, по дяволитѣ, кой се бои тукъ! . . Ще бѫдѫ здравъ . . . Азъ искамъ, ще ли мога слѣдъ нѣкой день да отида пакъ на работа?" — „По-рано отъ шесть недѣли вие не ще може да отидете", отговорилъ лѣкаря.

Съ единъ и сжщъ куршумъ бѣше раненъ и офицера отъ генералниа щабъ Мальцовъ. И двамата ранени бѣха изпратени въ Габрово, кждѣто тѣ и двамата прѣкараха нощьта въ женския мънастиръ, обърнатъ на болница.

Ето вече петь дена отъ кървавата битка на Шипка; нови войски бѣха надошли достатъчно много; настжпи деньтъ, когато българскитѣ дружини и Орловцитѣ, чиито редове твърдѣ много се разрѣдиха, можеха да си отпочинатъ. Въ редоветѣ на борцитѣ по позициитѣ останаха Брянския полкъ, три стрѣлкови баталиона, Житомирцитѣ и Подолцитѣ. На слѣдующето утро — августь, пристигнаха Волинцитѣ и вѣчерьта въ истия день пристигнаха и Минцитѣ въ Габрово.

На 13-й августъ турцитѣ не възобновиха атаката, но генералъ Радецки самъ нападнаха турцитѣ, за да ги прогони отъ занимаемата имъ въ съсѣдство височина на дѣсно, като съ това окончателно обезпечи напълно Шипченския проходъ за руситѣ. Дѣйствително, такова съсѣдство силно безпокоеше рускитѣ борци.

Турскитѣ стрѣлци, засѣднали нѣгдѣ изъ гората, денонощно обстрѣлваха цѣлия пжть; по цѣлата линия на рускитѣ позиции нѣмаше абсолютно такова мѣсто, гдѣто да се разположатъ борцитѣ, безъ да рискуватъ ежеминутно да бждатъ убивани отъ . . . . куршумъ. А на върхътъ св. Никола — височина прѣкрасно обстрѣлвана отъ турскитѣ позиции отъ дѣсно и отъ лѣво, — отъ къмъ Бедекъ, летѣха куршумитѣ кръстосвани.

Отъ такъвъ единъ . . . . куршумъ бѣше убитъ генералъ Дерожински. Генералътъ бѣше възвилъ отъ шосето около голѣмата батарея и тъкмо що бѣ почналъ да се възкачва по хълма, единъ неприятелски куршумъ

го пронизва въ коремната часть и той издъхна, безъ да успѣятъ санитаритѣ да го отнесатъ на прѣвързочния пунктъ.

Атаката наруситѣ на 13-й августъ бѣше отбивана отъ турцитѣ на нѣколко пѫти, тя въвличаше въ сражението почти всички сили, съ които разполагаха руситѣ на позициитѣ си. Една часть влизаше въ бой, друга — оставаше въ ложементитѣ и по редъ до прѣко нощь продължаваха да се смѣняватъ така. Сутриньта, всички шанси за успѣхъ бѣха на страна на руситѣ. Тѣ обхванаха позицията „Зеленото дърво" отъ двѣ страни: отъ къмъ сѣверъ и югъ, и вече рускитѣ стрѣлци бѣха на 30 разкрача отъ турската батарея. Но резервитѣ бѣха вече изтощени, турцитѣ извадиха на позициитѣ нѣколко резервни баталиона и успѣха да отблъснатъ рускитѣ стрѣлци на 300 крачки назадъ.

„Нѣма какво да се прави, — каза генералъ Радецки, когато узна за послѣдното — трѣбва да се изведатъ други части въ бой, но да не се отстѫпва по никой начинъ". Незабавно той заповѣда да му доведатъ коня, и той се рѣшава самъ да отиде на линията на огъня и да поведе въ атака единъ отъ баталионитѣ на Волинския полкъ. Рускитѣ батареи прѣзъ тоя день дѣйствуваха до колко бѣ възможно. До вечерьта турската батарея не бѣше прѣвзета. Въ тоя день руситѣ прѣтърпѣха най-голѣмъ брой отъ ранени и убити. По-долу по шосето се виждаше безконечна върволица отъ ранени. Ранитѣ имъ бѣха една отъ друга по-страшни; съ по три куршума въ гърдитѣ, съ по една рѫка само, — тѣ отиваха сами на прѣвързочния пунктъ. На послѣдния раненъ лицето бѣ блѣдно като платно, но тоя юнакъ не издаваше нито единъ звукъ на страдание. Рускитѣ

Прѣвземането на Никополъ прѣдставляваше твърдѣ трудно дѣло; поради това че турцитѣ бѣха обърнали по-отрано изключително внимание върху крѣпоститѣ си; даже такива грозни естествени прѣгради, като рѣката Дунавъ и балканскитѣ височини, турцитѣ почти не ги използуваха, а се криеха прѣдимно въ своитѣ крѣпости, въ това число и въ Никополъ.

Прѣвземането на Никополъ, непосрѣдствено слѣдъ прѣминаването отъ ругкитѣ войски на Дунава, бѣше необходимость. Никополъ бѣше твърдѣ близо разположенъ къмъ Свищовъ, единствения пунктъ за прѣминаването на Дунава отъ войскитѣ. Да се има по съсѣдство на такъвъ важенъ пунктъ една грозна неприятелска крѣпость съ силенъ гарнизонъ бѣше твърдѣ опасно; имено за това и руситѣ, още прѣди прѣминаването имъ Дунава на Свищовъ, съсрѣдоточиха ожесточенъ огънь отъ батареитѣ, разположени на румънски брѣгъ — Турну-Мугурели. Съ напрѣдването на прѣдния отрядъ на руситѣ на вѫтрѣ въ страната ни, завземането на Никополъ стана вечъ наложителна необходимость, въ прѣдъ видъ, че отъ другата страна на Свищовъ имаше друга една крѣпость — Русе, а да се има въ тилъ отъ дѣсния и отъ лѣвия флангъ по една силна крѣпость, това е въ висша степенъ рисковано и опасно. Поне една отъ тия крѣпости потрѣбно е било да се унищожи. Изборътъ е падналъ на Никополъ. Задачата за прѣвземането на Никополъ бѣше възложена на 9-й корпусъ на генералъ Криденера,комуто бѣше заповѣдана охраната на първия флангъ на рускитѣ войски, включваща се отъ крѣпостьта Никополъ до гр. Ловечъ включително.

Слѣдъ прѣминаването Дунава отъ 9-й корпусъ на рускитѣ войски, постояно въ щабътъ се получаваха донесения отъ прѣдовитѣ пикети въ смисълъ

бойни руски батареи, издигнати на румънския брѣгъ. Такова внимание бѣше обърнато и върху Никополската твърдиня, която бѣше често подвъргната на ожесточена бомбардировка отъ къмъ румънския брѣгъ; и тя прѣтърпѣ силни повреждания, прѣди още рускитѣ войски да минатъ Дунава. Тая именно крѣпость е единствената отъ всички крѣпости, прѣвзета съ бой. Прѣвзимането на Никополъ, единственъ отъ многото турски твърдини прѣзъ освободителната война, заслужва особено внимание. Въ отбранителнитѣ войни, каквато бѣ за турцитѣ освободителната война, крѣпоститѣ играятъ първостепена роль. За устройството и въоръжението имъ, отбраняющия харчи милиони; обикновено тѣ се издигатъ върху най-важнитѣ стратегически пунктове, съсрѣдоточватъ се около тѣхъ главнитѣ сили и всичката надежда се възлага на здравостьта и силата на съпротивлението на тия крѣпости. Затова всички битки, завързани около нѣкоя подобна крѣпость, биватъ продължителни, и завземането ѝ струва хиляди човѣшки жертви; отъ прѣвземането на нѣкоя крѣпость зависи не рѣдко по нѣкога участьта на войната. Отъ казаното се разбира, съ какво забѣлѣжително изкуство руската армия е обходила почти всичкитѣ крѣпости, безъ да обърне върху тѣхъ нѣкакво внимание. Ето защо на прѣвземането отъ руситѣ съ бой единствената крѣпость по Дунава—Никополъ — заслужва да се обърне сериозно внимание, толкозъ повече, че завземането на една крѣпость, при съврѣменого усъвършенствуване на огнестрѣлното оръдие, изисква въ сегашно или продължително врѣме, или необикновено военно изкуство, или же още по необикновено мъжество и храбрость отъ страна на настъпающитѣ войски.

Прѣвземането на Никополъ прѣдставляваше твърдѣ трудно дѣло; поради това че турцитѣ бѣха обърнали по-отрано изключително внимание върху крѣпоститѣ си; даже такива грозни естествени прѣгради, като рѣката Дунавъ и балканскитѣ височини, турцитѣ почти не ги използуваха, а се криеха прѣдимно въ своитѣ крѣпости, въ това число и въ Никополъ.

Прѣвземането на Никополъ, непосрѣдствено слѣдъ прѣминаването отъ рускитѣ войски на Дунава, бѣше необходимость. Никополъ бѣше твърдѣ близо разположенъ къмъ Свищовъ, единствения пунктъ за прѣминаването на Дунава отъ войскитѣ. Да се има по съсѣдство на такъвъ важенъ пунктъ една грозна неприятелска крѣпость съ силенъ гарнизонъ бѣше твърдѣ опасно; именно за това и руситѣ, още прѣди прѣминаването имъ Дунава на Свищовъ, съсрѣдоточиха ожесточенъ огънь отъ батареитѣ, разположени на румънски брѣгъ — Турну-Мугурели. Съ напрѣдването на прѣдния отрядъ на руситѣ на вѫтрѣ въ страната ни, завземането на Никополъ стана вечъ наложителна необходимость, въ прѣдъ видъ, че отъ другата страна на Свищовъ имаше друга една крѣпость — Русе, а да се има въ тилъ отъ дѣсния и отъ лѣвия флангъ по една силна крѣпость, това е въ висша степенъ рисковано и опасно. Поне една отъ тия крѣпости потрѣбно е било да се унищожи. Изборътъ е падналъ на Никополъ. Задачата за прѣвземането на Никополъ бѣше възложена на 9-й корпусъ на генералъ Криденера,комуто бѣше заповѣдана охраната на първия флангъ на рускитѣ войски, включваща се отъ крѣпостьта Никополъ до гр. Ловечъ включително.

Слѣдъ прѣминаването Дунава отъ 9-й корпусъ на рускитѣ войски, постояно въ щабътъ се получаваха донесения отъ прѣдовитѣ пикети въ смисълъ

почнаха да се повтарятъ съ по-малка правилность, канонадата постепено отслабваше и къмъ 8 часа, тя съвършено прѣстана; турската артилерия трѣбваше да замълчи.

Баронъ Криденеръ прѣдписа генералу Шильдеру-Щульднеру да пристжпи къмъ атака на моста на р. Осмъ. Безогледно на всички усилия на рускитѣ храбреци, за да се отвори пжть прѣзъ моста, това не бѣше възможно, прѣдъ видъ че турцитѣ защищаваха моста съ значителни сили; но при все това, завземането на моста бѣше една необходимость, за да може да се прѣгради на неприятеля пжтя къмъ Плѣвенъ. Затова около 10 часа генералъ Криденеръ заповѣда на една казашка батарея, която бѣше разположена отъ самъ по възвишеностьта на рѣката, да подкрѣпи нападението. Нѣколкото гранати, хвърлени въ неприятеля, произведоха своето дѣйствие; турцитѣ почнаха малко по малко да се отдръпватъ на назадъ, а руситѣ въ това врѣме минаха въ настжпление. Отъ турския редутъ, господствующъ надъ тая мѣстность, вистрѣли отъ голѣми круповски орждия падаха въ редоветѣ на рускитѣ стрѣлци, но тѣ твърдо, макаръ и бавно вървѣха на напрѣдъ, възкачвайки се по височинитѣ и постепено стѣснявайки турската пѣхота.

Въ това исто врѣме въ центра на рускитѣ войски, на сѣверъ отъ Въбелъ, турскитѣ батареи отново почнаха стрѣлба. Артилерийския бой се възобнови. Когато генералъ Криденеръ видѣ, че пѣхотата отъ фланга почва да се възкачва по хълмоветѣ, той заповѣда, пѣхотата да почне обща атака, и всичкитѣ батареи, стоящи до тогава на позициитѣ отъ Въбелъ, да тръгнатъ на напрѣдъ. Артилерията тръгна по батарейно, тя бѣше обсипвана отъ неприятелски гранати; но безъ да обръща внимание, храбритѣ

руски артилеристи на 1000 разкрача наближиха до неприятеля и отъ тоя пунктъ тѣ обсипваха съ топовни снаряди турскитѣ позиции, които отъ тукъ по-добрѣ се виждаха. Въ исто това врѣме рускитѣ войски въ гжсти колони се движеха отъ с. Въбелъ, и безъ да се гледа на самия неприятелски огънь, който изваждаше отъ строя цѣли редове храбри войници, тѣ вървѣха на напрѣдъ по мѣстности, надъ които въ тоя пунктъ господствуваха неприятелскитѣ позиции; мнозина отъ младитѣ офицери вървѣха съ пушка въ ржцѣ, и съ викъ на громко „ура" излизаха напрѣдъ прѣдъ своитѣ части. Изобщо пѣхотата стрѣляше твърдѣ малко прѣдъ видъ, че неприятеля се скривалъ повечето въ траншеитѣ, поради което, той не прѣдставляваше удобна цѣль; пѣхотата бѣше изгонвана отъ траншеитѣ съ щикове, и около $2^1/_2$ часа, шанцитѣ, лежащи на сѣверъ отъ Въбелъ, бѣха прѣвзети съ щурмъ. Около три часа войскитѣ на генералъ Шильднера-Шульднера прѣвзеха съ щурмъ редутитѣ, разположени по крайнитѣ скатове, заедно съ орждията огъня на които при първото настжпление бѣ причинилъ голѣми врѣди. На сѣверъ отъ редутитѣ имаше разположенъ голѣмъ турски лагеръ, който никакъ не бѣше укрѣпенъ съ голѣми землени окопи и бѣше изоставенъ, а слѣдъ половинъ часъ бѣше заетъ отъ руситѣ. Цѣлата линия на настжпающата руска войска къмъ Никополъ почна да се движи на напрѣдъ; турцитѣ се държаха упорно, даже се опитаха да се нахвърлятъ на атака съ цѣль да си пробиятъ пжть къмъ Видинъ, но тоя опитъ излѣзе несполучливъ. Руситѣ отнеха още единъ траншей отъ неприятеля. На смръкване генералъ Криденеръ, за да подкрѣпи пѣхотата, която вече почти бѣ наближила до града, разпореди щото батареята, находяща се въ центра на

почнаха да се повтарятъ съ по-малка правилность, канонадата постепено ослабваше и къмъ 8 часа, тя съвършено прѣстана; турската артилерия трѣбваше да замълчи.

Баронъ Криденеръ прѣдписа генералу Шильдеру-Щульднеру да пристжпи къмъ атака на моста на р. Осмъ. Безогледно на всички усилия на рускитѣ храбреци, за да се отвори пжть прѣзъ моста, това не бѣше възможно, прѣдъ видъ че турцитѣ защищаваха моста съ значителни сили; но при все това, завземането на моста бѣше една необходимость, за да може да се прѣгради на неприятеля пжтя къмъ Плѣвенъ. Затова около 10 часа генералъ Криденеръ заповѣда на една казашка батарея, която бѣше разположена отъ самъ по възвишеностьта на рѣката, да подкрѣпи нападението. Нѣколкото гранати, хвърлени въ неприятеля, произведоха своето дѣйствие; турцитѣ почнаха малко по малко да се отдръпватъ на назадъ, а руситѣ въ това врѣме минаха въ настжпление. Отъ турския редутъ, господствующъ надъ тая мѣстность, вистрѣли отъ голѣми круповски орждия падаха въ редоветѣ на рускитѣ стрѣлци, но тѣ твърдо, макаръ и бавно вървѣха на напрѣдъ, възкачвайки се по височинитѣ и постепено стѣснявайки турската пѣхота.

Въ това исто врѣме въ центра на рускитѣ войски, на сѣверъ отъ Въбелъ, турскитѣ батареи отново почнаха стрѣлба. Артилерийския бой се възобнови. Когато генералъ Криденеръ видѣ, че пѣхотата отъ фланга почва да се възкачва по хълмоветѣ, той заповѣда, пѣхотата да почне обща атака, и всичкитѣ батареи, стоящи до тогава на позициитѣ отъ Въбелъ, да тръгнатъ на напрѣдъ. Артилерията тръгна по батарейно, тя бѣше обсипвана отъ неприятелски гранати; но безъ да обрѣща внимание, храбритѣ

ряди, муниции и припаси, бѣха трофеитѣ на побѣдоноснитѣ руски войски.

За прѣвземането на Никополъ Генералъ Криденеръ незабавно съобщи въ главната руска квартира съ слѣдната телеграма:

„Послѣ ожесточеннаго боя, длившагося вчера съ 4 часовъ утра до наступленія ночи, Никополь здался сегодня безусловно. Войска наши дрались съ безпримѣрнымъ мужествомъ овладѣвая постепенно рядами силно укрѣпленнихъ позицій. Потери наши значительны. Въ плѣнъ взято двое пашей и до шести тысячъ регулярнаго войска. Испрашиваю указанія относительно занятія крѣпости, о ея вооруженіи, а также о томъ какъ поступить съ плѣнными."

Ние прѣдаваме разказътъ на очевидцитѣ свидѣтели на сражението, прѣдшествующе капитулацията на Никополъ и завземането отъруситѣ града и крѣпостьта: „намъ се случи да отидемъ въ Никополъ прѣзъ турския лагеръ, който още вчера бѣ завзетъ отъ руситѣ. Часть отъ палаткитѣ още не бѣха прибрани, между тѣхъ се търкаляха трупове, разни принадлежности на лагерното хазяйство, убити коне, съ една дума прѣдъ насъ бѣ една картина на опустошение послѣ кървавата битка. Изведнажъ, ненадѣйно, чухме отъ къмъ Никополъ екота на громко „ура!" и ние ускорихме хода: отъ крѣпостьта извеждаха турскитѣ плѣници, а надъ вратата се издигаше руския флагъ. Когато ние вървѣхме съ конетѣ въ галопъ, на срѣщу ни вървѣше единъ отрядъ казаци, прѣдвождани отъ генерала графъ Толстой, който съпровождаше плѣнения Хасанъ Паша. Хасанъ Паша— на видъ бѣ мѫжъ въ цвѣтуща възрасть, съ енергични черти на лицето, съ пълни свѣтнали очи. Той увѣряваше, че не разбира френски язикъ, но сѫдѣйки по

изражението на неговото лице, той разбираше много добрѣ нашия разговоръ съ генерала, воденъ на френски. Нѣколко минути ние вървѣхме по улицитѣ на Никополъ, по двѣтѣ страни на които бѣха наредени въ шпалиръ рускитѣ войски. Ето че се чу оглушителния екъ отъ „ура“. Генералъ Криденеръ бѣ до самитѣ врата на крѣпостьта. Узнахме, че тоя кликъ „ура“ билъ привѣтствие на офицеритѣ, участвующи въ кървавото сражение. Когато ние отминахме генерала, прѣдъ насъ се прѣдстави една картина, която рѣдко се случва да види човѣкъ прѣзъ живота си. Отъ вратата на крѣпостьта въ непрѣкжсната върволица, излизаше тълпа плѣнници; по отстрана отъ тѣхъ стоеха турскитѣ офицери, а по нататъкъ, по зеления склонъ били разположени харемитѣ, въ всичкото си свое разкошество и фантастически накитъ; тукъ бѣха дѣцата, неволницитѣ и харемнитѣ прислужници; мнозинството отъ женитѣ бѣха съ отпуснати покривала и облѣчени въ черни широки врѣхни дрѣхи, въ знакъ на жалѣйка. Това, което мухамеданина не позволява да види даже на своя едновѣрецъ, въ тоя моментъ бѣше достжпно за погледитѣ на смъртнитѣ негови врагове-християнитѣ, и турцитѣ трѣбваше неволно спокойно да гледатъ всичко това и какъ нѣкои отъ туркинитѣ поповдигаха си покривалата, изподъ които младо лице биваше най-добрия ходатай, да имъ се извърши нѣкаква малка услуга. Шествието на плѣненитѣ се продължаваше нѣколко часа.[1])

Не безъ интересъ ще бждатъ за читателя нѣкои биографически бѣлѣжки за героя на Никополъ— Баронъ Николай Павловичъ Криденеръ 3-й. Генералъ Криденеръ се е родилъ на 10-й мартъ 1811 год. в

[1]) Вижъ „Герои и дѣятели русско-турецкой войны.“

ряди, муниции и припаси, бѣха трофеитѣ на побѣдоноснитѣ руски войски.

За прѣвземането на Никополъ Генералъ Криденеръ незабавно съобщи въ главната руска квартира съ слѣдната телеграма:

„Послѣ ожесточеннаго боя, длившагося вчера съ 4 часовъ утра до наступленія ночи, Никополь здался сегодня безусловно. Войска наши дрались съ безпримѣрнымъ мужествомъ овладѣвая постепенно рядами силно укрѣпленнихъ позицій. Потери наши значительны. Въ плѣнъ взято двое пашей и до шести тысячъ регулярнаго войска. Испрашиваю указанія относительно занятія крѣпости, о ея вооруженіи, а также о томъ какъ поступитъ съ плѣнными."

Ние прѣдаваме разказътъ на очевидцитѣ свидѣтели на сражението, прѣдшествующе капитулацията на Никополъ и завземането отъруситѣ града и крѣпостьта: „намъ се случи да отидемъ въ Никополъ прѣзъ турския лагеръ, който още вчера бѣ завзетъ отъ руситѣ. Часть отъ палаткитѣ още не бѣха прибрани, между тѣхъ се търкаляха трупове, разни принадлежности на лагерното хазяйство, убити коне, съ една дума прѣдъ насъ бѣ една картина на опустошение послѣ кървавата битка. Изведнажъ, ненадѣйно, чухме отъ къмъ Никополъ екота на громко „ура!" и ние ускорихме хода: отъ крѣпостьта извеждаха турскитѣ плѣници, а надъ вратата се издигаше руския флагъ. Когато ние вървѣхме съ конетѣ въ галопъ, на срѣщу ни вървѣше единъ отрядъ казаци, прѣдвождани отъ генерала графъ Толстой, който съпровождаше плѣнения Хасанъ Паша. Хасанъ Паша— на видъ бѣ мѫжъ въ цвѣтуща възрасть, съ енергични черти на лицето, съ пълни свѣтнали очи. Той увѣряваше, че не разбира френски язикъ, но сѫдѣйки по

въ чинъ генералъ-лейтенантъ Криденеръ билъ награденъ съ ордена св. Владимиръ 2-а степенъ и съ Бѣлий орелъ, а на постътъ командующи 9-й армейски корпусъ билъ е назначенъ въ края на 1876 год. За прѣвземането на Никополъ билъ награденъ съ ордена св. Георги 3-та степенъ.

ПРѢВЗЕМАНЕТО НА ЛОВЕЧЪ

Слѣдъ прѣвзимането на Никополъ, командира на 5-а п. дивизия генералъ-лейтенантъ Шилднеръ-Шулднеръ отдѣлилъ се отъ 9-й корпусъ и съ единъ нетвърдѣ многоброенъ отрядъ тръгналъ за Плѣвенъ, съ цѣль да завземе тоя градъ. Но Османъ-Паша бѣ използувалъ врѣмето за прѣвзимането на Никополъ отъ рускитѣ войски и успѣ по-рано да пристигне съ войскитѣ си отъ Видинъ и да се укрѣпи на плѣвенскитѣ височини; на това обстоятелство се дължатъ слѣднитѣ неуспѣхи наруситѣ около Плѣвенъ. Въ главната квартира, прѣди още боя въ Пелишатъ, рѣшено бѣше къмъ края на августъ мѣсецъ да се прѣдприеме обща атака на Плѣвенъ съ всичкитѣ сили на западната руска армия. Командуването на войскитѣ, прѣдназначени за атаката на Плѣвенъ, бѣше прѣдоставено на младия князъ Каролъ Ромънски, а за началникъ на щаба на „западната армия“ бѣше генералъ Зотовъ, който едноврѣменно съ встжпването си на новата длъжность, енергично се завзе съ произвеждането на рекогнисцировка на мѣстностьта, като е обърналъ особено внимание върху прѣдстоящата роль на артилерията. Като най-удобенъ пунктъ за атаката на Плѣвенъ, щаба на западната армия счете юго-източната часть на плѣвенскитѣ позиции по шосето Плѣ-

венъ — Ловечъ. Но прѣдварителното прѣвземане на Ловечъ обезпечваше настѫпающитѣ войски къмъ Плѣвенъ.

Градътъ Ловечъ съставляваше дѣсния флангъ на армията на Османъ-паша и по своето стратегическо значение, бидѣйки вѫзелъ на пѫтищата отъ Свищовъ, София, Търново, Габрово, имаше е извънредно важно значение за отбраната на Плѣвенъ; и освѣнъ това Ловечъ прикриваше и Троянския проходъ и правия пѫть Ловечъ — София прѣзъ с. с. Микре и Турски Изворъ; този градъ бѣ привлѣкълъ вниманието на Османъ-Паша, който го зае съ 20000 души войска и силно го укрѣпи по образеца на Плѣвенскитѣ позиции.

За прѣвземането на Ловечъ бѣше сформированъ единъ отрядъ, подъ командата на юначния Скобелевъ. Сѫдбата бѣ свела легендарния Скобелевъ съ опитния Ташкентски герой, — единъ извънредно просвѣтенъ мѫжъ — капитанъ Куропаткинъ. Това бѣ сливане на два противоположни характера: на живия съ хладнокръвния въ една храбра, отважна, млада цѣлость. Отряда се състоялъ отъ 26 баталйона, 1 полурота, 1 ескадронъ, 14 . сотни и отъ 94 орѫдия. Тоя отрядъ е билъ подчиненъ на князъ Имеретински, който отъ по-рано бѣше готовъ и чакаше заповѣдь за дѣйствие между Севлиево — Ловечъ. Завземането на Ловечъ много отдавна бѣше любимата мечта на Скобелева. Неговитѣ близки помощници полковникъ Паренсовъ и капитанъ Куропаткинъ стоеха на чело на отряда, за да могатъ щателно да приготвятъ дѣлото: тѣ трѣбваше да прѣгледатъ позициитѣ, да заематъ най-сгоднитѣ отъ тѣхъ, съ една рѣчъ — планътъ за прѣвземането на Ловечъ е билъ прѣдварително разработенъ до най-малкитѣ подробности. Прѣди тръгването на вой-

скитѣ за Ловечъ прочетенъ имъ е билъ единъ приказъ на Скобелева, нѣкои мѣста отъ които гласятъ:

„Не забывать священнаго долга: выручки своихъ товарищей во що бы то ни стало . . . Не тратить даромъ патроновъ" . . . „ура кричать въ томъ случаѣ, когда непріятель дѣйствительно близокъ и предстоитъ атака." „Обращаю вниманіе всѣхъ нижнихъ чиновъ, что потери при молодецкомъ наступленіи бываютъ ничтожны, а отступленіе, въ особености безпорядочное, кончается значителными потерями и срамомъ."

На 22-й августъ бѣше отредено да се почне общата атака на Ловечъ. Нощьта бѣше тъмна, всички движения бѣха извънредно затруднителни, до прѣко срѣдъ нощь, когато изгрѣ мѣсечината и благоприятствува на приготовлението за прѣдстоящата сѣчь на слѣдния день, за отплата за първитѣ неуспѣхи около Плѣвенъ.

Скобелевъ обходи войскитѣ си — „съ Богомъ!" извика имъ генерала. На 22-й августъ, още съ изгрѣва на слънцето, почна се артилерийския огънъ отъ изваденитѣ на позициитѣ 56 орждия и въ продължение на два часа цѣлата „Рижа гора" бѣше буквално обсипана и избраздена отъ гранатитѣ. Въ това врѣме неприятелскитѣ редути, ровове, траншеи, съ които изобилствуваше обстрѣлваната мѣстность, бѣха прѣпълнени съ турска пѣхота. Турцитѣ най-напрѣдъ отстжпиха отъ прѣднитѣ си ложементи, но отпослѣ, бидѣйки притискани силно отъ атакующитѣ ги 10 баталиона, почнаха постепено да изпразватъ ложементитѣ по склона и да отстжпватъ къмъ послѣдното укрѣпление на самия връхъ. „Рижата гора" прѣдставляваше ключътъ на турскитѣ позиции. Нейното

венъ — Ловечъ. Но прѣдварителното прѣвземане на Ловечъ обезпечваше настжпающитѣ войски къмъ Плѣвенъ.

Градътъ Ловечъ съставляваше дѣсния флангъ на армията на Османъ-паша и по своето стратегическо значение, бидѣйки вжзелъ на пжтищата отъ Свищовъ, София, Търново, Габрово, имаше е извънредно важно значение за отбраната на Плѣвенъ; и освѣнъ това Ловечъ прикриваше и Троянския проходъ и правия пжть Ловечъ — София прѣзъ с. с. Микре и Турски Изворъ; този градъ бѣ привлѣкълъ вниманието на Османъ-Паша, който го зае съ 20000 души войска и силно го укрѣпи по образеца на Плѣвенскитѣ позиции.

За прѣвземането на Ловечъ бѣше сформированъ единъ отрядъ, подъ командата на юначния Скобелевъ. Сждбата бѣ свела легендарния Скобелевъ съ опитния Ташкентски герой, — единъ извънредно просвѣтенъ мжжъ — капитанъ Куропаткинъ. Това бѣ сливане на два противоположни характера: на живия съ хладнокръвния въ една храбра, отважна, млада цѣлость. Отряда се състоялъ отъ 26 баталйона, 1 полурота, 1 ескадронъ, 14 сотни и отъ 94 орждия. Тоя отрядъ е билъ подчиненъ на князъ Имеретински, който отъ по-рано бѣше готовъ и чакаше заповѣдь за дѣйствие между Севлиево — Ловечъ. Завземането на Ловечъ много отдавна бѣше любимата мечта на Скобелева. Неговитѣ близки помощници полковникъ Паренсовъ и капитанъ Куропаткинъ стоеха на чело на отряда, за да могатъ щателно да приготвятъ дѣлото: тѣ трѣбваше да прѣгледатъ позициитѣ, да заематъ най-сгоднитѣ отъ тѣхъ, съ една рѣчь — планътъ за прѣвземането на Ловечъ е билъ прѣдварително разработенъ до най-малкитѣ подробности. Прѣди тръгването на вой-

скитѣ за Ловечъ прочетенъ имъ е билъ единъ приказъ на Скобелева, нѣкои мѣста отъ които гласятъ:

„Не забывать священнаго долга: выручки своихъ товарищей во що бы то ни стало . . . Не тратить даромъ патроновъ“ . . . „ура кричать въ томъ случаѣ, когда непріятель дѣйствительно близокъ и предстоитъ атака.“ „Обращаю вниманіе всѣхъ нижнихъ чиновъ, что потери при молодецкомъ наступленіи бываютъ ничтожны, а отступленіе, въособености безпорядочное, кончается значителными потерями и срамомъ.“

На 22-й августъ бѣше отредено да се почне общата атака на Ловечъ. Нощьта бѣше тъмна, всички движения бѣха извънредно затруднителни, до прѣко срѣдъ нощь, когато изгрѣ мѣсечината и благоприятствува на приготовлението за прѣдстоящата сѣчь на слѣдния день, за отплата за първитѣ неуспѣхи около Плѣвенъ.

Скобелевъ обходи войскитѣ си — „съ Богомъ!“ извика имъ генерала. На 22-й августъ, още съ изгрѣва на слънцето, почна се артилерийския огънъ отъ изваденитѣ на позициитѣ 56 орждия и въ продължение на два часа цѣлата „Рижа гора“ бѣше буквално обсипана и избраздена отъ гранатитѣ. Въ това врѣме неприятелскитѣ редути, ровове, траншеи, съ които изобилствуваше обстрѣлваната мѣстность, бѣха прѣпълнени съ турска пѣхота. Турцитѣ най-напрѣдъ отстжпиха отъ прѣднитѣ си ложементи, но отпослѣ, бидѣйки притискани силно отъ атакующитѣ ги 10 баталиона, почнаха постепено да изпразватъ ложементитѣ по склона и да отстжпватъ къмъ послѣдното укрѣпление на самия връхъ. „Рижата гора“ прѣдставляваше ключътъ на турскитѣ позиции. Нейното

прѣвзимане бѣше необходимо. Съ нейното заладяване въпросътъ за прѣвзимането се прѣдрѣшаваше.

За атаката на „Рижата гора“ генералъ Скобелевъ отреди Казанския полкъ, който съ развѣти знамена, съ музика и барабанни бой, се втурна напрѣдъ по склона, възлѣзе на височината и отблъсна турцитѣ долу въ рѣката. Другитѣ височини отъ дѣсно на „Рижата гора“ бѣха прѣвзети по сѫщия начинъ.

„Колоната пъкъ на генералъ-майоръ Доброволски, която трѣбваше, слѣдъ завземането на „Рижата гора“ отъ колоната на Скобелева, да прѣмине въ атака, срѣщу своя участъкъ, срѣщна голѣми прѣпятствия и понесе голѣми загуби. Турцитѣ прѣзъ нощьта бѣха успѣли да се окопаятъ силно срѣщу тая колона и да съсрѣдоточатъ на позицията си нѣколко баталиона, тъй щото сутриньта войскитѣ на генералъ Доброволски, прѣди да откриятъ огънъ, бѣха обсипани съ дъждъ куршуми и гранати отъ близкитѣ височини и прѣтърпѣха твърдѣ голѣми загуби. Полковникъ Криданъ, 7 офицери и 150 войници бѣха ранени вътрѣ въ нѣколко минути, слѣдъ което турцитѣ веднага прѣминаха въ настѫпление. Тогава генералъ Доброволски, при всичко че трѣбваше да чака още, заповѣда на войскитѣ да нападнатъ и изгонятъ неприятеля отъ насрѣщнитѣ височини.

Съ голѣми усилия стрѣлцитѣ отъ 3-а бригада трѣбваше да се изкачватъ по стръмния брѣгъ и да приближаватъ подъ ужасенъ огънь къмъ турскитѣ укрѣпления. Слѣдъ като покриха склона съ убити, тѣ най-послѣ достигнаха върха и слѣдъ кратка но ужасна мѣтка стрѣлба, хвърлиха се на щикъ върху окопитѣ. Турцитѣ не удържаха тоя ударъ и се спуснаха да бѣгатъ прѣзъ рѣка Осъмъ къмъ укрѣпленията, построени на западъ отъ Плѣвенското шосе.

ватъ до крайность и да отговарятъ съ най-силенъ огънь.[1]) „Ура"... „напрѣдъ!", извика съ прѣсипналъ гласъ единъ младъ храбъръ офицеръ, махайки сабята. Повечето войска не бѣше още разположена да го послѣдва, и младия офицеръ, когото послѣдваха нѣколко войници, не успѣ да отмине нѣколко крачки и бѣ пронизанъ отъ неприятелски куршумъ,—такава участь постигна и отзовалитѣ се на неговия зовъ войници.

Но колко е трудно да се рѣши човѣкъ да върви тъкмо въ оная минута, когато хиляди куршуми, стотни гранати оглушаватъ съ своя ревъ и се пръскатъ на долу по цѣлото това пространство.

Ето, чува се една обща „ура", подета отъ къмъ сѣверъ на редута, и войницитѣ отъ дѣсната колона изкачатъ отъ урвата и нахълтватъ въ близкитѣ окопи, а слѣдъ нѣколко минути, грозна и продължителна ура разлюля околностьта и вечъ частитѣ отъ двѣтѣ колони задружно и гнѣвно се хвърлятъ на щикъ върху непоколебимия редутъ. Първи се вмъкватъ въ вѫтрѣшностьта на редута командира на Калужкия полкъ съ своитѣ Калужсци и нѣколко Либавци и капитанъ Гиберъ Фонъ Грейфенфелсъ съ 26 стрѣлци отъ 10-я стрѣлковъ баталионъ. Войската отъ всички страни огради редута и по такъвъ начинъ огради пѫтя на турцитѣ, които възнамѣряваха да отстѫпятъ. Вѫтрѣ въ редута щиковия бой на руситѣ отблагодари съ избиване на съпротивляющия се неприятель. На ѫгловетѣ на редута, между бруствера и траверситѣ при изхода имаше цѣли грамади трупове и живи люде ранени, лежащи единъ връзъ други. Войницитѣ руси почнаха да отдѣлватъ своитѣ другари паднали и ранени отъ тия на неприятеля; тѣ отдѣляха живитѣ отъ

---

[1]) Т-въ, Освобдителната война, стр. 177—179.

бища, разтрои реда и се разпръсна задъ камънитѣ, обаче Скобелевъ скоро го събра и, като го построи подъ най-силния огънь, почна да му командува хватки съ пушката и по този начинъ успѣ да успокои войницитѣ и да ги прати напрѣдъ.

Първата линия траншеи бѣше заета и войскитѣ на Скобелева откриха убийственъ огънь противъ редута и по останалата часть отъ турската позиция. Обаче войскитѣ отъ дѣсната колона и тоя пѫть трѣбваше да се борятъ съ голѣми прѣпятствия и тоя пѫть тѣмъ бѣ сѫдено да понесатъ страшни загуби. Прѣдстоеше имъ да прѣминатъ рѣката въ бродъ, която силно се обстрѣлваше отъ близъкъ неприятелски огънь, а главното, слѣдъ излизането на брѣга, трѣбваше да се движатъ по открито равнище, обстрѣлвано на кръстъ; тъй щото въ едно кѫсо врѣме половината отъ войницитѣ и повечето офицери паднаха убити и ранени. Приближаването къмъ неприятелската позиция трѣбваше да се извръшва по отдѣлни групи, даже и по единочно.

Часътъ къмъ 3 слѣдъ пладнѣ, войскитѣ отъ изтокъ можаха да се приближатъ до редута на мѣстностьта Червенъ-брѣгъ, на Плѣвенското шосе се зададе Кавказката казашка бригада, която бѣше отредена да отрѣже пѫтя на отстѫпването на турцитѣ къмъ Плѣвенъ и с. Микре, и нейната конна батарея откри огънь откъмъ тила на атакуемия редутъ.

Боя бѣ вече достигналъ цѣлия си разгаръ. Редута и близкитѣ около му окопи приличаха на огнедимящи машини, които непрѣкѫснато вселяваха смърть върху натрупалитѣ се около тѣхъ руски части. Отъ своя страна руската артилерия непрѣстано изсипваше шрапнелитѣ си върху редута, защитницитѣ на които, доведени до изстѫпление, продължаваха да упорству-

Общата загуба на неприятеля бѣше грамадна. На слѣдния день отъ атаката погребени бѣха 1000 турци; на третия день погребени бѣха още 1200. Въ врѣме на прѣслѣдване отъ руситѣ отстжпающитѣ турски войски имаше съсѣчени около 6000 души. Насротивъ тия загуби на турцитѣ, руситѣ имаха загуби 319 души убити и 1145 ранени Резултата на боя при Ловечъ се свеждаше: освѣнъ завземането на града и укрѣпленията му, бѣха взети отъ руситѣ двѣ знамена, повече отъ единъ милионъ патрони, множество ящици съ снаряди и грамадно количество оржжие.

Несъмнѣно е, че слѣдъ князя Имеритински, като главенъ виновникъ на това тържество на руското оржжие при Ловечъ, слѣдва да се признае славянския рицаръ-генералъ Скобелевъ. Ето що е писалъ за Скобелева князъ Имеретински въ своитѣ донесения до Великия Князъ Николай Николаевичъ, Главнокомандующия: „Репутацията на тоя блѣстящъ по своитѣ военни способности и храбрость генералъ е до толкова позната на В. И. Височество и на цѣлата армия, щото менъ остава да ви доложа само, че успѣхътъ при Ловечъ се дължи прѣдимно нему—Скобелеву."

Изгубването на Ловечъ бѣше тежъкъ ударъ за Плѣвенската турска армия, която въ тоя случай не само изгуби възможностьта да влѣзне въ свръзка съ войскитѣ на Сюлейманъ-паша прѣзъ Трояския проходъ, но бѣше подвъргната на явна опасность, да бжде отрѣзана отъ София. Ловечъ съставляваше правия флангъ отъ армията на Османъ-паша и тоя флангъ бѣше сега отрѣзанъ, разбитъ и унищоженъ. Съ тоя успѣхъ на руситѣ при Ловечъ, съвършено имъ се обезпечваше тилътъ на войскитѣ, които наскоро трѣбваше да тръгнатъ къмъ

Ілѣвенъ. Изобщо планътъ на боя при Ловечъ бѣше ірѣвъзходно изпълненъ. Скобелевъ показа своя ений на отличенъ пълководецъ, неговата твърдость ı безпрѣдѣлна храбрость и прѣзрѣние къмъ смъртьта ж онния негови качества, които го отличаватъ отъ іай-великитѣ пълководци, каквито познава историята; а тия именно негови качества се дължи величието іу и прославата му далеко задъ прѣдѣлитѣ на славянския миръ. Вѣчна хвала на юнака славянски — бокественния Скобелевъ!

ОБСАДАТА И ПРЪВЗЕМАНЕТО НА ПЛЪВЕНЪ

„Въ всичкитѣ наши войни, водени съ Турция — казва бѣлѣжития генералъ-адютантъ Тотлебенъ въ едно негово писмо до белгийския инженеръ Бріальмонъ — османлиитѣ отначало винаги ни сѫ причинявали задържки, даже и неудачи, прѣдъ видъ, че успѣваха, да заематъ стратегически пунктове и отбраняваха своитѣ крѣпости и укрѣпени лагери съ извънредна упоритость, а тия заети пунктове отъ насъ не биваха по-отрано оцѣнявани съ надлежната прѣдвидливость.[1]"

Прѣзъ врѣме на освободителната война такъвъ именно пунктъ бѣше Плѣвенъ. Тоя въ дѣйствителность, до тогава незначителенъ центръ, за сѫществуването на който не сѫ подозирали, бѣ привлѣкълъ къмъ себе си всеобщото внимание и въ продължение на цѣли петь мѣсеци занимава цѣла Европа. Плѣвенъ мало по мало бѣ съсрѣдоточилъ около себе си главнитѣ усилия на отбранителнитѣ срѣдства на турцитѣ, прикова къмъ себе си и главнитѣ руски сили, и благодарение на това обстоятелство, тоя градъ задържа настѫпателното движение на всичкитѣ руски отряди. Плѣвенъ бѣ въ сѫщность главния възелъ на военнитѣ дѣйствия, въ които прѣдимно бѣ изразенъ напълно характерътъ на освободителната кръвопролитна война.

Въ Плѣвенъ намѣри най-добро положение излюбления способъ за отбрана на турцитѣ; тукъ именно

---

[1]) Генералъ Зыковъ, Война въ европейской Турціи 1877/1878, т. I, стр. 249.

бѣ показана тѣхната енергия и съпротивление на руситѣ; тукъ въ Плѣвенъ се обнаружиха достойнствата на руския войникъ, неговото себеотрицание и мжжество, неговото легендарно юначество; тукъ въ Плѣвенъ, бѣха сломени всички усилия и мощь, показани отъ Турция.

Падането на Плѣвенъ е равнозначно съ рѣшаването сждбата на войната. Освободителната война по справедливо може да се нарече Плѣвенска — казва отличния писатель генералъ Зыковъ.

Отъ становището на послѣднитѣ съображения, кървавитѣ Плѣвенски битки и тѣхната история прѣдставляватъ извънредно интересно явление. Тия кървави битки заслужватъ всецѣло вниманието не само отъ страна на специалиститѣ — военитѣ людье, но и отъ страна на людьето, непосветени въ военото дѣло. Не напраздно Плѣвенъ бѣ популяризиранъ даже въ най-отдалеченото жилище на необятна Русия. Плѣвенъ доби първенствующе значение въ защитата на Турция въ освободителната война, съвършено непрѣдвидено, даже случайно. Самъ по себѣ Плѣвенъ отначало не прѣставляваше никакво срѣдство за отбрана; Плѣвенъ не само не бѣше крѣпость, но не прѣдставляваше даже и укрѣпенъ лагеръ. До идването на Османъ Паша, въ Плѣвенъ нѣмаше нито единъ ложементъ . . . . . .

До войната Плѣвенъ имаше 3100 кжщи съ 17000 жители, отъ които половината бѣха мухамедани, а останалитѣ българи, и не голѣмъ брой татари, черкези, власи и евреи. Турцитѣ населяваха крайнинитѣ на града, а българитѣ—центра. Въ градътъ имаше 18 джамии и двѣ само православни църкви. Плѣвенъ лежи на голѣмия пжть отъ Русе-София, а отъ него

водятъ важни търговски пѫтища за Никополъ, Орѣхово, Видинъ, Ловечъ, Троянъ, Севлиево, Търново и пр. Но до войната и послѣ Плѣвенъ бѣше земледелческо срѣдище на единъ голѣмъ дѣлъ отъ Дунавската плодородна равнина. Бѣлѣжития турски реформаторъ Митхадъ-Паша, въ битностьти си на главенъ управитель на Дунавския вилаетъ,— респективно нинѣшна сѣверна България, въ прѣдъ видъ на удобното положение на Плѣвенъ въ търговско отношение, възнамѣрявалъ да съедини тоя центръ съ Дунава посрѣдствомъ желѣжнопѫтна линия. Стратегическото значение на Плѣвенъ, изтъкнато прѣзъ освободителната война, не се сързна е, нито отъ Митхадъ паша, нито отъ други нѣкой видающъ се турчинъ, нито пъкъ въ сѫщность е имало уважителни причини затова. Плѣвенъ е съвършено откритъ градъ, положението на който не е защищаемо даже отъ пѫтя, който води къмъ София; той може да бѫде заобиколенъ отъ всички страни. Ето защо важното стратегическо значение на Плѣвенъ прѣзъ войната се създаде твърдѣ случайно. Затова послѣдниятъ, Плѣвенъ, дължи на Османъ паша, чутовния защитникъ въ отбраната му, който се бѣ заелъ съ укрѣпяванието му тъкмо въ тоя именно моментъ, когато рускитѣ сили се направляваха задъ Балкана — противъ Одринъ, и по долината на р. Янтра — противъ значителния четирежгълникъ на турскитѣ крѣпости — Силистра Варна, Шуменъ, Русе. За дѣйствията на руския отрядъ подъ командата на тогавашния Цезаревичъ, — а послѣ Царь Александръ III, противопоставенъ на тоя четирежгълникъ, ние ще поговоримъ специално и по обстоятелствено въ книгата: „Кѫща музей Александръ III въ гр. Бѣла.“

Плѣвенъ е разположенъ на една малка възвишеность, прѣсѣчена отъ долината на малката рѣкичка Тученица. Въ центра на тая долина е Плѣвенъ, окрѫженъ отъ три страни съ височини: отъ изтокъ, сѣверъ и югъ. Тия височини сѫ окрѫжени отъ още по-голѣми височини, отдѣлени отъ първитѣ съ дълбоки долини. Двата тия реда височини обсѣгатъ Плѣвенската долина въ видъ на подкова, като се допиратъ въ разходящитѣ си краища на дѣсния брѣгъ на р. Вита, и като оставятъ тукъ изходъ отъ долината къмъ западъ, т. е. къмъ тая страна, гдѣто лежи пѫтя на отстѫплението къмъ Видинъ и София. Отъ казаното се разбира, до колко тая мѣстность може да способствува за продължителната отбрана на града. Не напраздно Плѣвенъ, както е познато отъ историята ни, се е държалъ, много по дълго врѣме отъ всички други български градове, противъ напора на турскитѣ пълчища, които завоюваха България. Плѣвенъ е падналъ въ турски рѫцѣ заедно съ послѣдния български князъ Михаилъ. По тоя случай сѫществува и сега прѣдание въ Плѣвенъ между българитѣ и турцитѣ, че тоя градъ се е считалъ за „непрѣодолимъ“, тъй като турския султанъ Баязитъ, който покори България, е срѣщналъ отъ Плѣвенъ силно съпротивление, което неможалъ да прѣодолѣе. Плѣвенъ е билъ защищаванъ отъ князъ Михаила и неговитѣ приемници; въ продължение на 66 години тѣ храбро сѫ отстоявали защитата на Плѣвенъ отъ всичкитѣ турски нападения, даже и когато Плѣвенъ билъ падналъ въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, то това станало не вслѣдствие на завоюване. Доблестния воинъ, българския князъ Михаилъ, билъ удостоенъ отъ Султана заради проявеното отъ него мѫжество съ високото военно отличие, титула „Гази“ — непобѣдимъ.

14

Слѣдъ тия прѣдварителни бѣлѣжки за Плѣвенъ, ние ще пристѫпимъ къмъ очертание на страшнитѣ кървави битки, станали по Плѣвенскитѣ хълмища. Плѣвенската епопея е паметна за българина поради самия фактъ, че около 15000 руски синове паднаха на бойното поле по Плѣвенскитѣ хълмища.

Плѣвенъ изникна случайно върху главния пѫть на руското настѫпление къмъ Цариградъ. Плѣвенъ спрѣ за врѣме побѣдоносното шествие на великата освободителна армия, но за това пъкъ той ѝ даде възможность, при обсадата и прѣвзимането, да прояви своитѣ най-блѣскави качества отъ храбрость, самоотвержение, мѫжество и беззавѣтна прѣданость къмъ великото дѣло на нашето освобождение . . .

Въ тоя часъ върьу Плѣвенъ бѣха обърнати погледитѣ на цѣлия цивилизованъ миръ . . .

Въ Плѣвенъ бѣ настаненъ най-талантливия турски пълководецъ — Гази Османъ Паша съ 50000 отбрана армия, която, бидѣйки укрѣпена на позициитѣ, прѣдставляющи силна естествена крѣпость, съ извънредна енергия и умъ отстояваше правата на находящето се въ агония турско господство върху българската земя, която вече бѣ посрѣщнала своя месия—Царя-Освободитель. . . .

Историята на петмѣсечнитѣ боеве и сражения около тая ненадѣйно съзидана твърдиня прѣдставлява една безкрайна верига отъ доблестни юнашки подвизи, отъ свѣтли и блѣскави дѣла, отъ безбройни скѫпи жертви, прѣдъ величието на които блѣднѣе всичко, което военитѣ лѣтописи на човѣчеството сѫ записали до сега на своитѣ кървави страници [1]).

[1]) Исторически очерки, Комитетъ Царь-Освободитель стр. 51.

Непосрѣдствено съ прѣминаването отъ рускитѣ войски Дунава, една часть отъ тѣхъ, подъ началството на генералъ Криденера завладѣ на 4-й юлий Никополската крѣпость, която се прѣдаде на послѣдния напълно и безусловно. Побѣдителитѣ на Никополъ въ изпълнение на прѣдначертания си планъ, отправятъ се съ посока къмъ Плѣвенъ и, на 7-й сѫщий м. дивизията на генералъ Шилднеръ-Шулднера, въ качеството си авангардъ на отряда, се явява почти прѣдъ стѣнитѣ на малко извѣстния до тогава Плѣпенъ. Полководеца безъ да подозира, че Плѣвенъ е вече заетъ отъ 40 хилядна турска войска, подъ началството на Османъ паша и че при тия условия неговата дивизия не е достатъчно силна да атакува града, за да изпълни точно дадената му заповѣдь и да укрѣпи часъ по-скоро дѣсното крило на руското разположение отсамъ Дунава, прѣдприе на 8-й юлий едно отчаяно фронтално нападение срѣщу Османъ-Паша въ пълна увѣреность, че съ незначителни жертви той ще завладѣе града още сѫщия день. Но прѣдвижданията на смѣлия руски военоначалникъ излѣзоха крайно неточни. Благоприятнитѣ за защита околности на Плѣвенъ, бройното прѣвъзходство на Османъ пашовия отрядъ и ненадѣйностьта на оказания отпоръ внезапно измѣниха на военото щастие. Слѣдъ едно кърваво сражение въ нѣколко часа наредъ, въ течение на което доблестнитѣ нападатели показаха чудеса отъ храбрость и мѫжество, като пожертвуваха около 70 души офицери и около 2000 души войници (убити и ранени), — тѣ получиха заповѣдь да отстѫпятъ и въ образцовъ редъ се оттеглиха на позиция у селата Бръшляница и Българени.

Не дълго слѣдъ тая първа Плѣвенска несполука на помощъ на генералъ Шулднера пристигна командира

на IX армейски корпусъ генералъ Криденеръ съ главнитѣ сили на своя Никополски отрядъ и съ разрѣшението на главнокомандующия рѣши да прѣдприеме едно второ нападение срѣщу Плѣвенъ. За тая цѣль се избра деньтъ 18-й юлий, когато се очакваше пристигането на прѣсни руски военни сили, току що прѣминали Дунава. И дѣйствително отряда на нападателитѣ се усили значително и къмъ началото на втората Плѣвенска атака генералъ Криденеръ вече разполагаше съ една доволно силна армия отъ 36 батальона, 30 ескадрона, 186 топа, макаръ и значително по-слаба отъ оная на Османъ паша [1]).

Тая армия на 18-й юлий се раздѣли на три отряда: 1) дѣснофланговъ подъ командата на генералъ Веняминова, 2) лѣвофланговъ подъ командата на князъ Шаховской и 3) краенъ лѣвофланговъ подъ командата на генералъ Скобелевъ, и още въ 9 часа сутриньта откри друженъ артилерийски огънь срѣщу неприятеля. Османъ Паша веднага почна да отговаря съ остървение на насочената срѣщу него топовна стрѣлба.

Гѫсти кълба димъ и оглушителенъ трясъкъ отъ орѫдия покриха околноститѣ на Плѣвенъ и траяха непрѣкѫснато до 2 часа слѣдъ обѣдъ. Около това врѣме атаката се подготви окончателно и отрядитѣ едноврѣменно захванаха да настѫпватъ. Къмъ убийствения артилерийски огънь се присъедини и страшния пушеченъ гърмежъ. Бойното поле се прѣвърна въ единъ огнедишащъ вулканъ, изригващъ на всички страни огнена лава отъ смъртоносенъ свинецъ. . .

Прѣди всичко генералъ Сскобелевъ, възседналъ на бѣлъ конь, на чело на своя храбъръ, макаръ и

---

[1]) Куропаткинъ, Ловча—Плѣвна, т. I стр. 11, 263.

малоброенъ отрядъ, насили крайното дѣсно крило на турцитѣ, завладѣ височинитѣ около с. Кришина и стремително се наближи на 150 метра до стѣнитѣ на Плѣвенъ. Князъ Шаховской слѣдъ това зае селото Радишево и подъ прикритието на Скобелевата артилерия изпѫди защитницитѣ на Плѣвенъ отъ първитѣ редове на тѣхнитѣ траншеи, като се спрѣ почти до окопитѣ на главнитѣ укрѣпления отъ Османъ-Пашовата позиция. Най-сетнѣ генералъ Вениаминовъ отакува лѣвото крило на неприятеля и подъ страшенъ градъ отъ куршуми и гранати навлѣзе въ главнитѣ редути на турския лагеръ. Първия моментъ турцитѣ, слисани отъ неочакваното руско настѫпление и поразени отъ неустрашимостьта на нападателитѣ, въ смущение отстѫпиха своитѣ укрѣпени позиции и се оттеглиха позорно назадъ. Но подкрѣпени отъ силни резерви, скрити до тогава нѣкадѣ изъ града, тѣ наново се повърнаха на старитѣ си мѣста и повторно откриха срѣщу руситѣ такъвъ силенъ и зачестенъ огънь, щото послѣднитѣ веднага съобразиха, че прѣвзетитѣ отъ тѣхъ съ толкова жертви турски позиции мѫчно ще могатъ да се задържатъ. По тая причина, на мръкване генералъ Криденеръ даде обща заповѣдь за отстѫпление и отрядитѣ безпрѣпятствено се завърнаха на сутрѣшнитѣ си мѣсторазположения.

Нова несполука! . . . Прѣвземането на Плѣвенъ излиза много по-затруднително, отъ колкото е могло да се прѣдполага отъ началото! . . . Безпрѣдѣлната храбрость и нечувано мѫжество на малобройнитѣ руски войски се оказаха недостатъчни да завладѣятъ единъ гигантски укрѣпенъ лагеръ, защищаванъ отъ страшни сили, нѣколко пѫти прѣвишаващи настѫпващия отрядъ! . . .

Въ сраженията на 18-й юлий при Плѣвенъ загубитѣ на руситѣ били изчислени: 168 офицери и 7167 войници!

Почувствува се нужда да се подкрѣпятъ войскитѣ на генералъ Криденера съ нови и значителни части и да се подготви единъ послѣденъ и отчаянъ щурмъ срѣщу Османъ Паша.

Взети бѣха мѣрки за разрѣшението на тази трудна задача. Разпоредено бѣ щото всички прѣминаващи Дунава руски войски да се запжтватъ къмъ Плѣвенъ. Сключи се набързо военна конвенция съ князъ Карола и двѣ румънски дивизии се турихa на разположението на главнокомандующия. Докараха се 20 грамадни руски обсадни орждия, които сега сж въ Плѣвенъ. Укрѣпиха се набързо заетитѣ отъ руската войска врѣменни позиции. Съ една рѣчь приготвяше се всичко възможно, за да се увѣнчае съ успѣхъ проектируемия Плѣвенски щурмъ, да се изкупятъ скжпитѣ жертви, принесени при двѣтѣ първи кървави несполуки. . . .

Двѣ дивизии руска пѣхота, Кавказската казашка бригада на Скобелева и 4 батареи артилерия, подъ командата на князъ Имеритински, слѣдъ нѣколко кървави сражения по височинитѣ около града, прѣвзеха Ловечъ, и като оставиха тамъ единъ незначителенъ охранителенъ гарнизонъ, подъ началството на генералъ Скобелева се завърнаха обратно при Плѣвенъ.

А на 26-й августъ настжпващата армия, турена подъ върховната команда на ромънския Князъ Карола, захвана да подготвя главната атака. Споредъ взетото рѣшение, първитѣ дни на тая атака се посветиха изключително на артилерийска стрѣлба съ цѣль да се подбиятъ колкото е възможно повече неприятелски топове, да се омаломощатъ физически и нравствено

силитѣ на отбранителитѣ, да се разбиятъ веркитѣ на тѣхнитѣ укрѣпления, съ една рѣчъ, да се улесни всячески пѫтя за подготвяното всестранно нападение.

Настѫпватъ днитѣ 30-й, 31-й августъ, въ които се разигра кървавата историческа драма по Плѣвенскитѣ височини, която увѣнча съ слава героичния легендаренъ полководецъ генералъ М. Д. Скобелевъ, комуто, по Царска заповѣдь, бѣ отредено въ тоя исторически моментъ подъ негова команда рускитѣ войски съ пристѫпъ да прѣвзематъ неприятелскитѣ позиции — „Зеленитѣ гори", задача главоломна за обикновенъ военоначалникъ, но не и за страшния генералъ Скобелевъ, прозванъ отъ неприятеля „Бѣлия Генералъ". Неравния бой въ тоя знаменитъ день за прѣвземането на Плѣвенъ се води подъ личното наблюдение на Царя, който, застаналъ на една малка рѫтлина, наречена отъ тогава „Царски валикъ", обиколенъ отъ своята блѣскава свита, въ продължение на нѣколко часа наредъ подъ студения есененъ дъждъ и съ трепетно вълнение очакваше изхода на кървавата драма. . . .

Прочутия генералъ Скобелевъ вече пристѫпи къмъ изпълнение на възложената нему задача, той захвана да атакува непристѫпнитѣ Кришински редути, издигнати при Ловчанския пѫть. По даденъ сигналъ рускитѣ храбреци тръгватъ напрѣдъ бодро и спокойно. Милиони куршуми и хиляди гранати, хвърляни съ неописуема ярость отъ заседналитѣ въ своитѣ позиции Османъ-пашови войски, посипваха пѫтя на атакующитѣ. Разкалянитѣ отъ непрѣстания студенъ дъждъ полета задържатъ настѫплението на всѣка крачка. Невъобразимъ екотъ отъ пушечни и топовни гърмежи пълни мъгливия есененъ въздухъ. Разрушение и смърть владѣятъ на всѣка стѫпка. Но за настѫпва-

щитѣ герои спиране нѣма. Покривайки съ мъртви и ранени другари почти всѣка педя неприятелска земя, тѣ отчаяно се хвърляха срѣщу първитѣ редове турски траншеи и въ единъ мигъ ги завладѣха. Кришинскитѣ височини, стратегическия ключъ на Османъ пашовото разположение, още рано прѣзъ деня паднаха въ Скобелевитѣ ръцѣ. Легендарния „Акъ-Паша" — Бѣлия Генералъ — отблъсна смѣло всички нападения, прѣдприети отъ турцитѣ, за да повърнатъ изгубенитѣ си крѣпости и при настъпването на нощьта Скобелевъ бѣ пъленъ победитель на лѣвото крило.

Но на 31-й августъ Османъ Паша притегли всичкитѣ си войски къмъ това именно крило и слѣдъ петь послѣдователни и рѣшителни нападения срѣщу Скобелевъ, който вечъ получи заповѣдь да отстъпи по нѣмание абсолютна невъзможность да се удържи по дълго врѣме, бѣше принуденъ да отстъпи къмъ Бохотъ.

Въ тия паметни дни въ продължение на 30 часа непрѣкъснато 14500 юначни руси паднаха жертва![1])

Полето на честьта за руското оръжие остана на страна на руситѣ — при великата скърбь на Царя и руския народъ за грамаднитѣ жертви, дадени за отстояване тая честь. · · ·

„Въ тоя моментъ отчаянието на геройчния Скобелевъ бѣше безпрѣдѣлно," казва графъ Соллогубъ. Отъ всички земни злополуки нѣма нищо по-тежко отъ съдбата на единъ военоначалникъ, който е държалъ побѣдата въ ръцѣтѣ си и не щадилъ войската за да удържи тая побѣда още по-сигурно, да бъде по единъ непрѣдвиденъ случай, току-така принуденъ да

[1]) Куропаткинъ т. II 385; на 26—29 загубитѣ били повече отъ 7000, на 30, 31—6000.

се откаже отъ нея. . . . Скобелевъ бѣ спаситель на отечеството, славата на народното руско оружие, възстановителя на правдата. Свѣтътъ му завиждаше, историята му ржкоплѣскаше. И всичко това да се прѣвърне въ прахъ! Той извърши небивали чудеса. На него се гледаше като на най-славенъ герой. А той укоряваше самъ себе си. Геройската вина терзаеше неговото сърдце, и тжжно, неизгладимо, неизличимо впечатление задираше го прѣзъ цѣлия му животъ.

Дълго врѣме Царя слѣдѣше това кърваво сражение и прѣдъ зиналия гробъ на 16000 войници по Плѣвенскитѣ височини ронѣше горчиви сълзи.

Така се завърши и третия най-отчаяния пристжпъ срѣщу Плѣвенъ. Руския войникъ още единъ пжть доказва, че „на бойното поле за него има само една неразрѣшена задача — имено оная, която стои по-горѣ отъ човѣшката сила.“ Послѣднитѣ три послѣдователни нападения върху Плѣвенъ убѣдиха всички, че прѣвземането му чрѣзъ фронтално нападение е една задача, стояща вънъ отъ силитѣ на човѣка.

Тогава се рѣши безвъзвратно всестранната обсада на Османъ Паша. За тая цѣль отъ Петербургъ незабавно бѣ извикана Императорската гвардия, като сжщеврѣменно се прѣдписа да се яви на театра на войната и славния защитникъ на Севастополъ генералъ Тотлебенъ, подъ мждрото ржководство на когото като подъ звука на Иерихонскитѣ тржби, укрѣпенитѣ стѣни на Плѣвенъ рухнаха окончателно, а тѣхния упоритъ защитникъ падна въ плѣнъ.

Императорската гвардия съ пристигането си около срѣдата на октомврий подъ върховното началство на генералъ Гурко, веднага се зае съ прѣвземането на всички укрѣпени мѣста по комуникационната линия на Османъ Паша.

Въ редъ рѣшителни и побѣдоносни сражения, които струваха на юначнитѣ гвардейци почти половиния пѣхотенъ съставъ, тѣ послѣдователно прѣвзеха Горни-Джбникъ, Долни-Джбникъ и Телишъ, завладяха устията на Златишкия и Троянския балкани, окупираха Тетевенъ и Вратца и изпращаха „хвъркати" части дори до Берковица и Ломъ. Особени отряди, подъ командата на генералитѣ Шуваловъ и Раухъ, завзеха сжщеврѣмено Правецъ, Етрополе и Орхание и къмъ края на октомврий авангарднитѣ руски колони застанаха въ политѣ на Араба-Конашкиятъ проходъ, на върха на който едвамъ се спрѣха отстжпалитѣ по цѣлата линия войски на Шевкетъ Паша. Прѣзъ това врѣме около Плѣвенъ обржча на руската обсадна армия все повече и повече се сви. Къмъ срѣдата на октомврий силни кавалерийски части обградиха Османъ Паша откъмъ западъ.

На 28-й октомврий Скобелевъ окончателно завладѣ тъй наречениѣ „Зелени гори", лежащи на югъ при самитѣ стѣни на града. Дѣснофланговитѣ руски и ромънски отряди прѣвзеха още нѣкои укрѣпени мѣста и наближиха до най-главнитѣ редути на сѣверъ и сѣвероизтокъ отъ укрѣпения лагеръ.

Османъ Паша е заграденъ отъ всички страни и чувствува, че фаталния край наближава. Но не се рѣшава да капитулира безусловно. . . .

Къмъ втората половина на мѣсецъ ноемврий, въ стана на освободителитѣ почнаха да пристигатъ съгледвачи, които съобщиха, че турцитѣ готвятъ нѣщо. На 27-й сжщий прѣзъ нощьта рускитѣ аванпостове съзрѣха нѣкакво необикновено движение въ укрѣпленията. Разбра се, че Османъ Паша се е рѣшилъ да напусне своитѣ омаломощени, благодарение на блокадата, позиции и съ единъ безуменъ „юрушъ" да си

пробие пѫть за София. И дѣйствително, прѣзъ тая нощь, снѣжна, тъмна и бурна, по единъ опрѣдѣленъ знакъ, той вдига цѣлата си 44 хилядна армия и самъ лично я поведе прѣзъ мостоветѣ на р. Витъ, като постави всичката си артилерия на Опанецкитѣ и Търнски височини. На разсъмване на 28-й страшенъ топовенъ гърмежъ оглуши широката задъ-Витската равнина. Прѣминалитѣ рѣката турски войски стрѣмително се втурнаха срѣщу ложементитѣ на западния обсадителенъ корпусъ на генералъ Ганецки, съ цѣль да разкѫсатъ желѣзния блокаденъ обрѫчъ и да завладѣятъ обѣтованото Софийско шосе.

Подкрѣпени отъ убийствения огънь на своята артилерия, тѣ отначало значително напрѣднаха къмъ цѣльта на своята атака, но скоро почнаха да отстѫпватъ. Отряда на генералъ Ганецки бързо и дружно се приготви да се противопостави на неочакваното турско настѫпление и въ продължение на 4 часа, слѣдъ като покри полето съ убити и ранени нападатели, обърна въ бѣгство цѣлата Османова армия. Около мостоветѣ на р. Витъ, кѫдѣто отстѫпиха нападающитѣ и биваха настигнати тѣхнитѣ резерви и обози, се образува единъ магьосанъ крѫгъ, отъ който никакъвъ изходъ не се прѣдвижда. Викове на ранени, охкания на умиращи, ревъ на добитъкъ, скърцане на кола — всичко това, поражавано едноврѣменно отъ цѣлата руска Задъ-витска позиция, прѣдставляваше единъ ужасенъ и страшенъ хаосъ, който не се подава на очертание.

Около 11 часа прѣди пладнѣ, при мѣстото на могилата на побѣдата, Османъ паша получи една незначителна рана, извѣстието за която убива окончателно куража на турцитѣ. Малко по-малко стрѣл-

бата и отъ двѣтѣ страни намалѣ и около пладнѣ съвършено се прѣкрати.

Тъкмо на 12 часа, около камения мость на р. Витъ, се показва бѣлъ флагъ — знакъ, че Османъ паша се прѣдава: Плѣвенъ капитулира пълно и безусловно и сѫдбата на освободителната война се рѣши блѣскаво и безвъзвратно . . . Къмъ вечерьта на тоя сѫдбоносенъ день — на 28-й ноемврий, цѣлата турска армия е вече въ плѣнъ — 44 хиляди войници, въ това число 10 паши, 128 щабъ-офицери, 2000 оберъ-офицери, 77 топа, орѫжия знамена.

Великия Князъ Главнокомандующъ тържествено влиза въ плѣвенската крѣпость, за завладѣванието на която толкова скѫпи жертви дадоха неговитѣ побѣдоносни войски и толкова горчиви сълзи се пороника отъ великодушното сърдце на Царя-Освободителя!...

Прѣзъ цѣлия тоя день и цѣлата слѣдующа нощь, гръмогласни и неумълкаеми „ура“ се разнасяха по покрититѣ съ кръвь и слава плѣвенски хълмове. . . .

Злочестото българско население на града цѣлува рѫцѣтѣ и нозетѣ на побѣдителитѣ и пролива сълзи отъ радость прѣдъ блѣскавия изгледъ на скъпо добитата свобода . . .

Падна Плѣвенъ! . . . екъ оглушителенъ и омаенъ великъ праздникъ на славна побѣда за българската свобода!

Плѣвенъ е скѫпъ на българина, това чувство живо е изразено отъ поета като отзвукъ на народната душа:

I

„Падна! падна въ грозенъ бой!
Турска сила съкруши се!

Полумѣсецъ помрачи се,
Нѣма вечъ да свѣтне той!
Българио! Възликувай!
Миръ славянский! Тържествувай!

II.

Ей орела какъ хвърчи
Надъ сразенитѣ тирани,
Ни прѣгради, ни балкани
Вечъ немогатъ му прѣчи:
Облака, въ кого се блъсна,
Руский грьмъ го вече пръсна!

III.

Бѣ забравилъ турчинъ звѣрь,
Че съ Бога въ борба влазя,
Че Русия се не згазя,
Че тукъ Рускиятъ е Царь;
Че е трясъкъ, а не глума,
Александровата дума.

IV.

Той каза си: побѣдихъ
Азъ женитѣ и дѣцата;
Руси идатъ на борбата,
Ще ги побѣдя и нихъ.
Въ тия дупки ще ги срѣщамъ,
Въвъ тѣхъ храбъръ се усѣщамъ.

V.

Ето го че лази въ прахъ!
Въ прахъ, защото руски воинъ
Въ боя влазя, съ ликъ спокоенъ,

Смъртьта срѣща я безъ страхъ.
И врагътъ едвамъ съгледа,
Той крѣщи: ура! побѣда!

VI.

Бомби, крупове и пламъ,
Вситѣ ужаси на ада,
Той прѣзира ги и пада:
Страхъ го е отъ бѣгъ и срамъ,
Защо иде, той разбира
И мре лаври, катъ събира.

VII.

Войний грънотъ, ревъ и шумъ,
Нему музика се чини,
Покрай крѣпость ако мине,
Той прѣгръща я съ щурмъ,
Въ мракъ, въ студъ, въ мъглата гжста,
Катъ любовница прѣзъ кръста.

VIII.

Дѣ тозъ грозний, кървавъ станъ?
Дѣ тѣзъ сили, сгань, пушкала?
Всичко падна катъ отъ хала
И Османъ Паша е въ плѣнъ,
И тирани и вериги
Русинъ за всѣгда разби ги.

IX.

Падна Плѣвенъ! День великъ,
Руска слава навредъ тича,
Москва съ вѣнци се накича,

И свѣта въвъ тоя мигъ
Гледа съ душа затрептѣла,
Дѣ ще кацне вечъ орела. . . [1])

Така очертава народния поетъ славната плѣ-
:нската епопея. . . .

Слава, слава вамъ вѣчна „богатири" на руската
мя, които паднахте на бойното поле за насъ ва-
итѣ братя българи. Ние ще славимъ вашата памятъ
ѣчно. . . .[2]).

Слѣдъ падането на Плѣвенъ рускитѣ войски
ѣха свободни да тръгнатъ за къмъ Балкана—Цари-
адъ. Това ние ще видимъ въ слѣдующитѣ глави.

---

[1]) Ив. Вазовъ, Избавление, 1878 год. стр. 67.

[2]) Подробно и по обстоятелствено описание на Плѣвенската
опея гледай въ книгитѣ: „Зеленитѣ гори" — отъ Г. И. Капчевъ
книгата: „Кжща-музей Царь-Освободитель" въ гр. Плѣвенъ

ДѢЙСТВИЯТА НА ЗАПАДНИЯ ОТРЯДЪ ПОДЪ КОМАНДАТА НА ГЕНЕРАЛЪ ГУРКО

Прѣзъ освободителната война, въпрѣки сѫществуващи прѣдания за воденитѣ войни на Русия съ Турция, още прѣзъ минали далечни врѣмена Турция измѣни характерътъ на отбраната; нито дунавскитѣ крѣпости, нито балканскитѣ твърдини, нито толкозъ важнитѣ естествено-стратегически позиции, като: Шуменъ, Османъ-Пазаръ или Варна, не се използуваха отъ турцитѣ, като ключъ на отбранителната линия; а напротивъ, Плѣвенъ и стоящия съ него въ прѣка връзка с. Горни-Джбникъ, които нѣматъ значението на първитѣ, съсрѣдоточиха върху себе си въ освободителната война главнитѣ сили на воеващитѣ страни, както и главното внимание на европейската дипломация, която зорко слѣдеше дѣйствията на войната.

Несъмнѣно е, че отъ всички събития на освободителната война ни едно не произведе такова потресаще впечатление по цѣла Европа, както падането на Плѣвенъ, улеснено съ прѣвземането на Горни-Джбникъ. Признато е за аксиома отъ военната литература, че съ нанесения ударъ на турското могѫщество съ падането на Плѣвенъ, почти безвъзвратно бѣ прѣдрѣшенъ побѣдоносния изходъ на руситѣ въ освобождителната война. Подъ влиянието на погрома, нанесенъ съ падането на Плѣвенъ, върху врѣменното обаяние на турското орѫжие, изведнажъ се появи убѣждението досѫжно безисходностьта на по-нататъшната борба на Турция съ Русия, и ако

въ самия театръ на войната, това убѣждение се появи едноврѣменно съ изчезването на оная стойкость, съ която се отличи Плѣвенъ и Горни-Джбникъ, то въ западна Европа тоя погромъ снѣ отъ най-злия врагъ на освободителитѣ личината (маската) на лъжливия неутралитетъ.

Такова бѣше значението на падането на Плѣвенъ, прѣдизвикано прѣдимно отъ завземането отъ руситѣ на дѣйствително стратегическия ключъ на Плѣвенската позиция — вечъ безсмъртния въ историята — Горни-Джбникъ.

На какво именно се дължи изпъкването на Горни-Джбникъ, като стратегически ключъ на Плѣвенъ?

До колко голѣмо значение рускиятъ полеви щабъ отдаваше на Софийското шосе — въ тила на Плѣвенъ, свидѣтелствува обстоятелството, че за завземането на тоя пжть бѣше призната за необходима нуждата отъ съсрѣдоточване избраната, мжжествената боева сила на цѣлата почти Царска гвардия.

Както е извѣстно, за жизнена артерия на турската армия, която заемаше Плѣвенъ, служеше построеното въ 1868 г. прѣкрасно шосе съ каменни мостове, съединяваще Плѣвенъ съ Орхание. По това шосе постоянно се доставѣха въ Плѣвенъ на армията на Османъ Паша всички необходими ней жизнени, боеви и санитарни припаси, както и по истото шосе направляваха се цѣли войскови отряди за Плѣвенъ за попълнение на загубитѣ въ армията на Османъ-Паша. По сжщото това шосе се изпращаха заболѣлитѣ и раненитѣ, съ цѣль да се избѣгнатъ заразителни болести. Така щото, това шосе не само служеше на Плѣвенскитѣ защитници за доставяне подкрѣпления, — срѣдства за животъ и боеви припаси, но то ги прѣдохраняваше още, отъ- мате

риялното опустошение и нравственото дѣйствие на появата отъ възможна епидемия. Ето защо бѣ повелително нужно земането на Горни-Джбникъ отъ руската армия, въ какъвто случай прѣсичаше се съобщителниятъ пѫть на Османъ-Пашовата армия съ Орхание.

Въ Горни-Джбникъ се намираше щабътъ на командующия първитѣ три укрѣпени етапни станции, отъ Плѣвенъ дивизионния началникъ Ахмедъ Хавзи Паша. Горнизонътъ въ Горни-Джбникъ състоеше отъ 7 батальона, 4 орѫдия и нѣколко сотни кавалерия.

Царската гвардия бѣше призвана да сподѣли всичкитѣ несгоди, трудности и скърби на бойното поле, на които самъ Царя отдавна вечъ бѣ изложенъ съ своитѣ Царствени синове.

При получване първата вѣсть въ Петроградъ за повикването на гвардията на полето на сражението, храбритѣ гвардейци, цвѣтътъ на руската военна мощь, ликуваха отъ възторгъ, за гдѣто имъ се прѣдставя случай и тѣ, мили и юначни чеда на Русия, да допринесатъ съ радость своето самопожертвование за свободата на Българската земя. Ликуваше гвардията отъ мало до голѣмо; по цѣлия дългъ пѫть, отъ Петроградъ — Варшава до ромънската граница, тя бѣ прѣдметъ на тържествени срѣщи; на всѣка станция, по нѣкога даже и прѣко нощь, при свѣтлината на фенери и факели, гвардейцитѣ биваха посрѣщани съ напѫтствени молитви, угощения и привѣтствия отъ страна на прѣдставителитѣ на градски дружества, духовенството и народъ; всички съ упование гледаха на гвардията, че по опрѣдѣление на божествения промисълъ на нея прѣдстои доблестната, но трудна задача — да освободи великото народно сърдце на Русия отъ острието на меча, надвиснатъ върху нея

слѣдъ страшнитѣ кървави битки по Плѣвенскитѣ хълмища . . . .

Слѣдъ заминаването на Царя-Освободителя на бойното поле и на наслѣдника Цезаревицъ, — отпослѣ Царь-Александръ III, — корпусния командиръ на гвардията, тя се е чувствувала осиротѣла.

Въ продължение на нѣколко мѣсеца гвардейцитѣ, при всѣка вѣсть за увѣнчанитѣ съ лаври „богатири" на руската земя, които изкупваха съ своята кръвь свободата на България, сж изпитвали тжжни чувства, тѣ мислили за себе си, че сж излишни. Гвардията очакваше съ трепетно сърдце радостната вѣсть, за настжпването на щастливия оня день, когато и тя съ своитѣ мжжски гърди ще защити каузата на великото освободително дѣло, подето отъ Царя-Освободителя.

И тоя многоочакванъ день настжпи! Главната квартира на Царя въ това врѣме се намираше въ с. Горня-Студена, кждѣто гвардейцитѣ съ пѣсни и подъ мелодичнитѣ звукове на музиката пристигнаха, посрѣщнати отъ Царя и великия князъ главнокомандующъ; възторжено. Царьтъ поздрави гвардейцитѣ съ походъ и прѣдстоящитѣ битки; тѣ бѣха трогнати до умиление отъ Царския привѣтъ; мнозина отъ тѣхъ порониха сълзи, изтръгнати отъ дълбочината на сърдцето. Оглушителни „ура" чуваха се до прѣко нощь въ надвечерието на похода. Въ деньтъ на тръгването въ походъ на гвардията, въ присжтствието на Царя бѣ отслуженъ молебенъ; Царьтъ още единъ пжть се обърна къмъ полковетѣ съ напжтствени, потресаещи душата слова, благославейки гвардейцитѣ съ славното дѣло, и гласа на Царя не еднажъ се спираше подъ влиянието на дълбоко душевно вълнение. . . .

Гвардията, както по-горѣ отбѣлѣзахме, бѣ включена въ състава на западната армия, подъ командата на прочутия генералъ Гурко.

За дѣйствията на гвардията при прѣвземането на Горни-Джбникъ, ние ще си позволимъ да цитираме очертанието на кървавитѣ битки при Горни-Джбникъ и Телишъ, описани отъ отличния български труженикъ, книжовникъ г. Д. В. Храновъ, личенъ свидѣтель-очевидецъ на тия битки, които увѣнчаха достойно съ лаври гвардейцитѣ, жаждущи за отплата на вѣковния врагъ на българската земя. Ето що пише г-нъ Храновъ:

„На 11 октомврий, въ надвечерието на нападението на турскитѣ укрѣпени позиции по Плѣвенъ—Софийското шосе, Долни и Горни Джбникъ и Телишъ, гдѣто императорската гвардия за първъ пжть щѣше да се срази съ турцитѣ, генералъ Гурко обиколи всичкитѣ части на гвардейскитѣ войски, пѣхота и конница, които се намираха на дѣсния брѣгъ на р. Видъ, и имъ държа насърдчителни рѣчи, отдѣлно на войницитѣ съ офицеритѣ, и въ сжщото врѣме отдѣлно само за офицеритѣ, които извикваше да се съберать на група. Къмъ офицеритѣ той се обръщаше съ такива насърдчителни думи, каквито тѣ не можаха да не слушатъ съ особено внимание. Между друго той имъ казваше, че тѣхната войнишка длъжность изисква, щото, ако стане нужда да пожертвуватъ живота си, тѣ трѣбва да го пожертвуватъ. Тѣзи пламенни рѣчи тъй наелектризираха войници и офицери, че еднитѣ и другитѣ съ нетърпение очакваха деня на сражението съ турскитѣ войски. Еднитѣ и другитѣ на 12 октомврий при Горни-Джбникъ и Телишъ доказаха, че тѣ умѣятъ да изпълнятъ до край дълга си, както ще видимъ по-долу.

Деньтъ въ който щѣше да стане нападението на турскитѣ позиции по Плѣвенъ—Софийското шосе за да се обсадятъ турскитѣ войски въ Плѣвенъ, грижливо се криеше и до послѣднята минута не се знаеше. Нощьта на 11 срѣщу 12 октомврий генералъ Гурко съ войскитѣ си прѣкара по полето между Горни Бъркачъ и Черикова близо до р. Видъ — на дѣсния ѝ брѣгъ. На другия день 12 октомврий, сутриньта рано, гвардейскитѣ войски минаха р. Видъ. Врѣмето, ако и есенно, бѣ извънредно хубаво и топло. Слѣдъ прѣминаването на р. Видъ, рускитѣ войски се наредиха въ бoеви редъ, генералъ Гурко мина съ щаба си покрай тѣхъ, разгледа ги и даде завопѣдь за настжпване на турскитѣ укрѣпления. Дѣсното крило на рускитѣ войски се отправи къмъ турскитѣ укрѣпления, при село Долни-Джбникъ, лѣвото — при село Телишъ, а центрътъ — къмъ силнитѣ турски укрѣпления, при с. Горни-Джбникъ, гдѣто трѣбваше най-напрѣдъ да се прѣсѣкатъ съобщенията на Османъ Паша съ Орхание—София, защото, както и по-горѣ споменахъ, само този пжть бѣ останалъ неблокиранъ отъ рускитѣ войски и свободенъ за Османъ Паша. Споредъ разпореждането на герералъ Гурко, дѣсното и лѣвото крило на рускитѣ нападателни войски трѣбваше да правятъ само демонстрации и да не даватъ врѣме и възможность на турскитѣ войски отъ тѣзи позиции да дойдатъ на помощь на ония на Горни-Джбникъ, началникъ на които бѣ Ахмедъ Февзи Паша. Генералъ Гурко тръгна начело на войскитѣ отъ центра къмъ турскитѣ позиции при Горни-Джбникъ.

Прѣкжсването на телеграфнитѣ жици и обграждането на турскитѣ войски при с. Горни-Джбникъ се извършиха въ кжсо врѣме още сутриньта, защото рускитѣ войски, находящи се отъ другата страна на

шосето Плѣвенъ—Орхание въ с. Горня-Митрополия и тѣзи, идящи съ генералъ Гурко откъмъ р. Видъ, се съединиха и нападнаха отъ двѣ страни турцитѣ. Императорската гвардия тукъ за пръвъ пѫть въ тая война се срѣщна и срази съ турскитѣ войски. Гвардейската пѣхота скоро излѣзе на шосето, което не бѣше далечъ отъ турскитѣ позиции, но послѣднитѣ бѣха недостѫпни, защото бѣха силно укрѣпени. На нѣколко пѫти рускитѣ гвардейци се впущаха съ „ура" къмъ турскитѣ позиции, но биваха отблъсвани отъ пушечния огънь на турцитѣ. Турската артилерия въ кѫсо врѣме съвсѣмъ замълча, а конетѣ на турския ескадронъ, който се намираше при блокирания вече отрядъ на Ахмедъ Февзи Паша, бидоха избити до единъ. Турската пушечна стрѣлба, обаче, бѣ адска, и убийствениятъ огънь излизаше отъ турскитѣ укрѣпени позиции като изъ една адска машина, който тоя день покоси стотини руски храбри гвардейци — офицери и войници. Ожесточениятъ бой се продължава отъ сутриньта рано до вечерьта късно. Генералъ Гурко, като видѣ, че съпротивлението отъ страна на турския отрядъ при Горни-Дѫбникъ бѣ отчаяно и почти половината му избита, но не се прѣдавала, заповѣда да се запали турския лагеръ. Слѣдъ малко ний видѣхме единъ силенъ пламъкъ, който освѣтли цѣлата околность, и въ това врѣме единъ офицеръ се яви прѣдъ генерала Гурко и му доложи, че турцитѣ се прѣдадоха. Генералъ Гурко набожно съ снета шапка се прѣкръсти и рече: „Слава Богу"! Въ сѫщото врѣме се качихме на конетѣ си всички, които бѣхме съ генералъ Гурко, и тръгнахме къмъ запаления турски лагеръ, като минахме по мъртви човѣшки и конски тѣла — толкова много бѣха избити прѣзъ цѣлия день коне и войници отъ двѣтѣ страни. Така

доблестно изпълниха дълга си тоя день гвардейцитѣ офицери и войници."

Съ безсмъртна слава, при потоци пролѣта руска кръвь бѣ ознаменовано кръщението въ огъня на храбритѣ гвардейци на 12 октомврий 1877 година въ битката при Горни-Джбникъ.

Гвардията въ тая кървава битка изгуби: единъ щабъ офицеръ, 17 оберъ офицери, 790 нижни чинове; ранени трима генерали, 96 офицери, 2384 нижни чинове; изгубени безслѣдно 20 нижни чинове.

Единъ Паша, 53 офицери, 2235 плѣници, едно голѣмо полково знаме, 4 круповски далнобойни орждия и грамадно число пушки и боеви припаси, сж били трофеитѣ на побѣдителитѣ — юначнитѣ руси.

ПРѢВЗИМАНЕТО НА ТЕЛИШЪ

Слѣдъ прѣвзимането на Горни-Джбникъ отъ отряда на генералъ Гурко, за успѣшното достигане на гонимата цѣль — прѣсичането пжтя за отстжплението на Османъ Паша по Софийското шосе, — прѣдстоеха цѣлъ редъ кървави битки за прѣвзимането на укрѣпени позиции отъ неприятеля. Тъкмо за тая цѣль генералъ Гурко рѣши да прѣдприеме завземането на Телишъ!

— „Воздуха здѣсь мнѣ мало!" — казваше генерала, — подразбирайки, че стоенето на цѣлъ корпусъ войски въ такова тѣсно пространство било твърдѣ безпокоително, затова прѣвзимането на Телишъ бѣше повелителна необходимость.

На 15-й октомврий вечерьта генералъ Гурко издаде заповѣдь до началника щаба на отряда, арти-

лерията отъ 100 орждия да се разположи около турскитѣ позиции при с. Телишъ и да открие канонада съ гранати, а отъ послѣ и съ шрапнели. Канонадата трѣбваше да се продължи до 2 часа прѣзъ деня; а послѣ да спре. Съ това спиране генералъ Гурко искаше да използува случая, за да прѣдложи на гарнизона въ Телишъ капитулация. Въ сжщата вечерь — 15 октомврий приготвено бѣ писмо за Хакж-Паша началникъ на турския отрядъ при с. Телишъ съ слѣдното съдържание:

„Заобиколени сте отъ всички страни съ руски войски, 100 орждия сж насочени противъ васъ и ще унищожимъ вашитѣ окопи и всичкия тѣхенъ гарнизонъ. За избѣгването на безполезното кръвопролитие прѣдлагамъ ви да сложите оржжието."

Това писмо бѣ прѣдадено на нѣколко плѣнени войници да го занесатъ на Хакж-Паша. Послѣдния едновrѣмено съ получването на писмото, незабавно изпрати парламентьоръ при генералъ Гурко, за да яви, че се прѣдава; парламентьора бѣше турски полковникъ, съ когото генерала говори на френски езикъ. Въ тоя моментъ Гурко прѣдставляваше една фигура съ строго и импомирующе достоинство. „Азъ искамъ, каза генералътъ на парламентьора — вашитѣ войници да сложатъ оржжието при изхода на редута по двѣтѣ страни на шосето и обезоржженитѣ да отидатъ задъ нашата цѣпь. Давамъ ви половинъ часъ врѣме. Въ противенъ случай, ще открия огънь и ще атакувамъ. Турскиятъ полковникъ, слушайски тая присжда, чувствувайки присжтствието на една повелителна стойка-фигура — генералъ Гурко, сконфузенъ и растреперанъ, безъ да продума, отишелъ да прѣдаде на Пашата формулиранитѣ искания на генералъ Гурко. Не се мина дълго прѣме, ето че на шосето отъ къмъ

главния редутъ придошли първитѣ колони на турската войска, които слагали оръжието и се построили по дружини въ редъ по шосето. Най-послѣ се появи и самъ Пашата Исмаилъ Хакъ Паша. Той правеше впечатление повечето на герой отъ офенбаховска оперетка, отколкото на началникъ на 4000 гарнизонъ. Плѣнения Паша бѣ отведенъ подъ конвой въ Горни Дъбникъ. Четири стоманени оръдия бѣха главнитѣ трофеи на юначния Гурковъ отрядъ при Телишъ и 4000 плѣници турски низами.

Съ заемането на Телишъ, Горни-Дъбникъ и др. укрѣпени позиции по Софийското шосе, построени отъ Османъ Паша за обезпечение на своето отстъпление за София, турската армия въ Плѣвенъ бѣше заобиколена вече окончателно.

Слѣдъ геройското прѣвземане на Телишъ отъ войскитѣ подъ командата на Гурко, съставенъ бѣ отдѣленъ отрядъ съ прѣдназначение да завземе Орханийския проходъ прѣзъ балкана, водящъ къмто София. За обезпечение успѣха въ похода, надлежаще бѣ първоначално да се освободи отъ неприятеля цѣлата мѣстность, лежаща на сѣверъ отъ Орханийския проходъ, затова войската, подъ началството на своя доблестенъ генералъ Гурко, бързо зае града Вратца, и приближила до самия проходъ, като завзимаше една слѣдъ друга отъ турскитѣ укрѣпени позиции: Правецъ, Етрополе и Златишкия проходъ.

Въ понататъшния свой пѫть мѫжествената руска войска срѣщнала се съ издигнати силни неприятелски укрѣпления по проходитѣ на балканския гребенъ; да се слѣдва по-нататъшното настѫпателно движение, бѣше абсолютно невъзможно безъ нови подкрѣпления, а такива можало да има слѣдъ блѣскевата развръзка въ Плѣвенъ; но до тогава юначнитѣ руски

войски се ограничили съ заемане на отбранително положение срѣщу турскитѣ укрѣпления, издигнати по планинскитѣ върхове.

Въ историята на освободителната война мжчно може да се укаже на такова колосално прѣдприятие, — което по величието на своя зáмисълъ и по невъобразимитѣ трудности за изпълнението си, да е подобно на зимното минаване прѣзъ Балкана.

Извѣстно е, че прѣходътъ на балканитѣ е билъ извършенъ отъ мжжественитѣ руски войски почти едновремѣнно въ осемъ различни пункта, — прѣзъ проходитѣ: Чурьякски, Бабакнашки, Златишки, Троянски, Имитлийски, Шипченски, Трѣвненски и Сливенски. Балкана е билъ минатъ отъ рускитѣ войски посрѣдъ най-голѣмата сурова зима, едновремѣнно почти по цѣлото му протежение; но на отряда на чутовния генералъ Гурко щастието поработило и той трѣбваше да прѣнесе тежката борба съ неумолимата грозна природа по вършинитѣ балкански, въ продължение на два почти мѣсеца.

Минаването на балкана поразява ни съ своята битова страна. Прѣдприетия нечуванъ въ историята подвигъ — минаването на балкана, по своя, героизмъ и мжжество свежда се въ прѣодоляването на колосалнитѣ прѣпятствия, на зимната сурова балканска природа; тоя великъ подвигъ бѣ поставенъ въ зависимость прѣдимно отъ извѣстнитѣ качества на руския войникъ, който съ своето легендарно юначество успѣ да одѣлотвори побѣдата надъ самата природа . . . . . .

Може смѣло да се твърди, че само рускиятъ войникъ е способенъ да надмогне такива страшни прѣпятствия, каквито прѣодолѣ на балкана, и който въ случая може

да се сравни само съ прочутия по своя закалъ суворовски „чудо — богатирь“.

И дѣйствително цѣлото това велико събитие — зимния прѣходъ на балкана — счита се отъ редицата геройски усилия, „богатирско“. Борбата на рускитѣ „богатири“ съ балканската природа значително бѣше усложнена, поради нуждата да се мъкнатъ прѣзъ Шипченскитѣ върхове тежкитѣ орждия и снарядитѣ, както това ще видимъ по-послѣ.

Къмъ края на мѣсецъ октомврий Сулейманъ Паша, сжщия оня, който изгори Стара-Загора, опустоши цѣли села и изкла безъ милость хиляди чеда на родината ни, даже въ нищо неповинни дѣчица още въ майчината утроба, — тоя, който прѣзъ августскитѣ дни на Шипка бѣ побѣденъ — назначенъ бѣ за главнокомандующъ наДунавската армия; на сжщня подчинили западнодунавската и балканската турска армии съ цѣль да помогне за освобождението на Плѣвенската армия. За началникъ на турския отрядъ съ задача да освободи армията на Османъ Паша бѣ избранъ Мехмедъ Али Паша. Неговиятъ отрядъ е включавалъ войскитѣ, находящи се по линията Орхание—София; тукъ се прѣдполагало да се съсрѣдоточатъ разпрѣснатитѣ свободни турски войски. Но тоя планъ славниятъ генералъ Гурко осуети. Нне тукъ прѣдаваме извадки отъ личнитѣ спомени на приближения до генералъ Гурко, отличния български гражданинъ Г-нъ Д. В. Храновъ, досѣжно плана на дѣйствията въ балканския походъ на храбрия пълководецъ—Гурко:

„Планътъ за по нататъшнитѣ военни дѣствия на западния руски отрядъ бѣ съставенъ отъ генералъ Гурко; неговиятъ планъ състоеше главно въ това, да събере колкото е възможно повече свободни войски,

да разбие армията на Мехмедъ Али Паша, докато не бѣ още се сформирувала, и да прѣмине съ войскитѣ прѣзъ Орханийския-Араба-Конакски проходъ. Този проектъ на генералъ Гурко биде удобренъ отъ Главнокомандующия Н. И. Височество великия князъ Николай Николаевичъ на 26-й октомврий, и генералъ Гурко направи редъ разпоредби, които имаха за цѣль да подготвятъ отряда за скроения походъ.

На 2-й ноември часть отъ войскитѣ на генералъ Гурко, а именно-гвардейската стрѣлкова бригада, 2-та гвардейска дивизия, лейбъ-гвард. сапьорни батальонъ и петъ батареи отъ 2-та артилерийска бригада, които се намираха при Плѣвенъ, тръгнаха за село Радомирци, гдѣто слѣдъ пристиганрто си почнаха да укрѣпяватъ позициитѣ при това село, за всѣки случай. На 3-й ноемврий тръгнаха за сѫщото мѣсто 1-ва гвардейска пѣхотна дивизия и лейбъ-гв. 1-ва артилерийска бригада, а на 4-й ноемврий всички войски на генералъ Гурко, които се намираха при Плѣвенъ, тръгнаха за Радомирци, гдѣто сѫщиятъ день пристигна и генералъ Гурко. На 5-й ноемврий сутриньта всички войски, събрани при голѣмия мостъ на с. Радомирци, се приготвяха да тръгнатъ за село Ябланица. Тая многобройна войска, събрана на едно мѣсто, прѣдставляваше една хубава картина. Нѣколко селяни гледаха отъ страна тая войска, която бѣ наредена въ колони. Генералъ Гурко, като забѣлѣза селянитѣ, че съ голѣмо внимание гледатъ войската, поржча ми да ги попитамъ, могатъ ли каза, до колко хиляди войска има тамъ? Селянитѣ отговориха, че тѣ мислятъ да има до 30 хиляди души войка. Този отговоръ очуди генералъ Гурко, защото дѣйствително тамъ имаше около 30 хиляди души. Генералъ Гурко направи това запитване на селянитѣ, както самъ ми

каза, за да се увѣри, до колко могатъ да бѫдатъ вѣрни свѣдѣнията имъ, когато ни съобщатъ за броя на нѣкои турски войскови части, които тѣ сѫ виждали. Той остана доволенъ отъ отговора на поменатитѣ селяни.

На 6-й ноемврий се събраха въ с, Ябланица по вечето руски войски отъ западния отрядъ, които бѣха тръгнали въ разни дни отъ позициитѣ при Плѣвенъ. Генералъ Гурко отсѣдна въ кѫщата на дѣдо Марко, който съ челядьта си бѣ напустналъ селото Ябланица и се намѣрваше въ София. Отъ околнитѣ села българитѣ бѣха докарали въ Ябланица пълни кола съ хлѣбъ, за да се раздаде на рускитѣ войски даромъ отъ селянитѣ, безъ да ги е подканилъ нѣкой да направятъ това. Като съобщихъ това на генералъ Гурко, той остана покъртенъ и заповѣда да се приеме хлѣба, да се раздаде на войницитѣ и да се заплати на селянитѣ. Послѣднитѣ обаче, по никой начинъ не рачиха да приематъ пари, защото, казваха тѣ, сѫ донесли този хлѣбъ не да го продаватъ съ пари, а да се раздаде даромъ на войницитѣ.

На 8-й ноемврий генералъ Гурко свика при себе си въ Ябланица началницитѣ на отдѣлнитѣ части и имъ държа рѣчь, въ която имъ внуши строго да внимаватъ, щото никой да си не позволява да си прави легкомислени сѫждения за хода на военнитѣ дѣйствия, като прибави да каже: „Въ бѫдещето историята ще ме сѫди, а сега единственитѣ на моитѣ дѣйствия сѫдии сѫ императорътъ и главнокомандующиятъ, и, до като тая глава е на раменета ми, тя сама ще се разпорежда.“ Сетнѣ, като изтъкна мѫчнотиитѣ, които отряда ще посрѣщне, изказа надежда, че войскитѣ съ честь и твърдость ще понесатъ тѣзи мѫчнотии и доблестно ще изпълнятъ дълга си, — нѣщо, което

отсетнешнитѣ събития оправдаха. Генералъ Гурко се бави съ войскитѣ си нѣколко дни въ с. Ябланица и криеше да се не знаятъ, какви сѫ намѣренията му за по-нататъшнитѣ му дѣйствия. Това се правеше съ цѣль да се въведатъ въ заблуждение турцитѣ.

Но при все това, генералъ Гурко бѣ наредилъ да ставатъ усилени рекогносцировки по неприятелскитѣ позиции. Той бѣ изпратилъ единъ отрядъ, на чело съ генералъ Червина, началникъ на кавказската казашка бригада, за да разгледа и изучи турскитѣ позиции въ Правецъ, а другъ отрядъ, подъ командата на полковникъ Кабордо, по посока къмъ Етрополе.

И Мехмедъ Али Паша, войскитѣ на когото бѣха прѣдназначени да освободятъ Османъ Паша отъ Плѣвенъ, пазеше въ строга тайна намѣренията си отъ руситѣ да не би да вематъ мѣрки да му противодѣйствуватъ. Генералъ Гурко обаче го прѣдвари, като скрои плана си, който се утвърди още на 26-й октомврий и който бѣ насоченъ именно противъ армията на Мехмедъ Али Паша. Въ състава на тази армия влизаше и отряда на Шакиръ Паша, който вземаше позициитѣ на Етрополския балканъ, главно на Шандарникъ (Илдъзъ табия). Шакиръ Паша замѣсти на 1-й ноемврий Шефкетъ Паша, за когото по-рано говорихъ и който позорно избѣга обратнимъ путьомъ отъ Радомирци, за да го не стигнатъ московцитѣ.

На 10-й ноемврий генералъ Гурко ненадѣйно даде заповѣдь да потеглятъ всичкитѣ войски за неприятелскитѣ позиции. Въ сѫщия день той издаде диспозиция, въ която прѣдписваше да се произведе усилена рекогносцировка по неприятелскитѣ позиции отъ Етрополе до Орхание. За атакуването на турскитѣ позиции въ Правецъ бѣха назначени три отряда: единъ подъ командата на началника на гвардейската стрѣл-

кова бригада генерала Елиса, трѣбваше да тръгне отъ Осиковецъ, да върви по Софийското шосе и да нападне неприятелскитѣ позиции въ околноститѣ на Правецъ; другъ, подъ началството на генерала Раухъ, трѣбваше да тръгне отъ с. Видраре и да мине прѣзъ Калугерово, за да нападне Правецката позиция отъ лѣвия й флангъ а, ако е възможно, да я заобиколи. За резерва на тѣзи двѣ колони, подъ началството на генерала Етера, имаше трети отрядъ, който трѣбваше да е разположенъ въ укрѣпената позиция, при малкия Искръ, задъ Осиковецъ. Тритѣ тѣзи отряда, които трѣбваше да дѣйствуватъ противъ неприятелската позиция въ Правецъ, се състояха отъ 17 баталиона, 16 пѣхотни топове, 9 ескадрона и 14 конни топове.

За настѫпване къмъ Етрополъ бѣха назначени тъй сѫщо три отряда, подъ общото началство на генералъ Дандевилъ. Въ тѣзи отряди имаше: 12 батальони, 24 пѣхотни топове, 4 ескадронни, 8 сотни и 14 конни топове. Тѣзи войски имаха за задача да разгледатъ и узнаятъ, какъ сѫ разположени неприятелскитѣ войски при Етрополъ; но при все това генералъ Гурко бѣ далъ заповѣдь въ случай, че се забѣлѣжи двоумѣние въ неприятелскитѣ войски и приготвяне за отстѫпване, да се почне рѣшителна атака и да се прѣвземе Етрополъ.

Нападенията на турската позиция при Правецъ се започнаха на 10 ноемврий и се свършиха на 11-й сѫщий вечерьта, въ присѫтствието и подъ главното командуване на генералъ Гурко. Тая силна позиция съ естественитѣ си височини и тѣснини се прѣвзе отъ отряда на гѣнерала Гурко съ нищожни загуби за рускитѣ войски, благодарение на умѣлитѣ разпоредби и разумното управление на битката. На другия день вечерьта (12 моемврий) се прѣвзе отъ рускитѣ войски

и Етрополъ. Генералъ Гурко който тая вечерь прѣнощува въ Осиковецъ, получи късно вечерьта извѣстие за прѣвземането на Етрополъ.

На другия день рано, 13 ноемврий, генералъ Гурко тръгна за Етрополъ, гдѣто бѣ посрѣщнатъ отъ духовенството и жителитѣ съ най-голѣмъ възторгъ. Между това, още сутриньта рано на 13 ноемврий, генералъ Дандевилъ бѣ взелъ мѣрки да се прѣслѣдватъ турскитѣ зойски, които бѣха се оттеглили отъ Етрополъ. Той изпрати войски по двата пѫтища, които водятъ отъ Етрополъ по височинитѣ къмъ юго западъ. На дѣсната страна къмъ западъ по височинитѣ се намираха още части отъ турски войски, които се разпръснаха, слѣдъ като се хвърлиха върху имъ нѣколко шрапнели отъ два топа. На другия день генералъ Гурко заповѣда да се изкачатъ по височинитѣ на дѣсно и нѣколко 3 фунтови топове; но понеже пѫтътъ бѣ стръменъ, лошъ и каленъ, той даде заповѣдь на генерала Дандевилъ да се разпореди войницитѣ съ рѫцѣ да изкаратъ по височинитѣ тѣзи тежки топове; а на мене заповѣда да събера нѣколко българи, които да помогнатъ на рѫцѣ да прѣнесатъ гранатитѣ,

Съ прѣвземането на силнитѣ турски позиции при Правецъ и Етрополъ отъ войскитѣ на генерала Гурко, пѫтътъ за Балкана се улесни, а именно съ изгонването на турцитѣ отъ Правецката позиция, се отвори излѣза въ Орханийската долина, а съ прѣвзимането на Етрополе, които е много важенъ стратегически пунктъ, се отвориха пѫтищата за Шадарникъ (къмъ Араба-Конакъ) и на Златица. Слѣдъ прѣвземането отъ рускитѣ войски и височинитѣ на дѣсно отъ Шандарникъ между Араба-Конакъ и Врачешъ и отъ гдѣто може да се прѣсече пѫтътъ за отстѫпване на неприятелскитѣ войски

находящи се при Врачешъ, Орхание и околноститѣ му, на 17-й ноемврий Мехмедъ-Али Паша даде заповѣдь, тѣзи войски набързо да се оттеглятъ на Араба-Конакъ.

Въ сжщия день (17-й ноемврий) по заповѣдь на генерала Гурко Гвардейския Улански полкъ, 3 батальона отъ Гвардейски Московски полкъ и една батарея подъ началството на генерала Етера тръгнаха къмъ Орхание, за да разгледатъ тамошнитѣ турски позиции. Когато този отрядъ минаваше прѣзъ с. Лжжени, тамъ намѣри много българи, избѣгали изъ Орхание. Рускиятъ отрядъ тихо вървѣше напрѣдъ, а и отъ страна на турцитѣ не се чуваше никакъвъ шумъ. Слѣдъ малко уланитѣ, които вървѣха прѣдъ пѣхотата, влѣзоха въ Орхание, напуснатъ отъ турцитѣ. Тѣзи войски бързо минаха прѣзъ града и, безъ да се спиратъ тамъ, продължиха пжтя си напрѣдъ. Оставенитѣ войнишки вещи, храни, натоварени дори и впрегнати кола, намѣрени въ града и на лагера, показваха, че турскитѣ войски бързо и храбро сж избѣгали. Съ наближаването на рускитѣ войски къмъ Врачешъ, черкезитѣ, които се намѣрваха още тамъ, набързо се оттеглиха и се оказа, че укрѣпенитѣ позиции били напустнати отъ неприятеля, поради което Уланскиятъ полкъ веднага се упжти по посока къмъ Араба-Конакъ. Уланскиятъ полкъ, който бѣ миналъ 12 километра отъ Врачешъ нататъкъ, нийдѣ не срѣщна неприятеля, освѣнъ малки части отъ черкези. Турцитѣ при оттеглюванието си отъ Врачешъ за Араба-Конакъ, оставиха голѣми складове съ провизии, назначени за армията на Османъ-Паша въ Плѣвенъ. Тѣзи провизии много улесниха рускитѣ войски.

На другия день (18-й ноемврий) рускиятъ отрядъ тръгна отъ Врачешъ, отъ гдѣто започва тѣс-

ниятъ проходъ къмъ Араба-Конакъ и около 4 часа авангардата пристигна не далече отъ Араба-Конакъ и завзе позициитѣ по височинитѣ отъ двѣтѣ страни на Софийското шосе. Слѣдващитѣ два дена бѣха посветени за разглеждане на мѣстноститѣ, за избиране позиции, за укрѣпяването имъ и пр.

Съ приказъ на генералъ Гурко отъ 19-й ноемврий всички войски, находящи се по Софийското шосе между Плѣвенъ и Араба-Конакъ, се туряха подъ командата на генерала графа Шувалова. На тѣзи войски бѣ възложено да постѫпватъ противъ турскитѣ позици на Араба-Конакъ и да пазятъ Орханийската долина отъ находящия се на дѣсно въ тъй наречената лютиковска позиция турски отрядъ. Тъй че, на 20-й ноемврий рускитѣ войски се затвърдиха на балканскитѣ височини противъ цѣлия фронтъ на турскитѣ позиции и бѣха взети мѣрки за продължение на настѫпателнитѣ дѣйствия. Слѣдъ завладяването на такива важни позиции отъ страна на рускитѣ войски, прѣдначертаното освобождаване на Османъ Паша отъ армията на Ахмедъ-Али паша остана неосѫщественъ планъ на турското правителство.

Както бързо напрѣдваше, отрядътъ на генерала Гурко лесно можеше да прѣмине по-рано Балкана и да се отзове на Софийското поле; но трѣбваше да се чака прѣвземането на Плѣвенъ, за да могатъ рускитѣ войски, които блокираха този градъ, да се освободятъ и да отидатъ на помощь, една часть — на отряда на генерала Радецки, а друга — на генерала Гурко. На 19-й ноемврий единъ гвардейски подпоручикъ отъ сапьорния батальонъ съ десетина сапьори се изпрати да разгледа, какъ е разположенъ неприятельтъ при Шандарникъ. Като се възползува отъ мъглата, казаниятъ подпоручикъ прѣмина почти по-

ловината разстояние до неприятеля и сне скица на турския редутъ „илдъзъ табия". Слѣдъ това генералъ Раухъ рѣши да атакува Шандарникъ на 20-й ноемврий. Той помоли генералъ Дандевиль, който му и обѣща, да поддържа атаката. Всички приготовления за прѣвземането съ пристжпъ най-важната турска позиция на Шандарникъ бѣха вече направени, когато на 20-й ноемврий се изпрати отъ помощникъ-началника на щаба полковникъ Сухотинъ записка, въ която се съобщаваше, че генералъ Гурко заповѣдва, до второ разпореждане да се не прѣдприема никакво движение на войскитѣ къмъ с. Мирково; а началникътъ на отряда генералъ Гурко, като се яви прѣдъ Шандарникъ на 22-а ноемврий и разгледа разположението на турцитѣ, отмѣни разпоредбитѣ за нападението съ пристжпъ на Шандарникъ и заповѣда да се завзематъ укрѣпенитѣ позиции и да се усили бомбардировката противъ неприятеля. Така че войскитѣ на генерала Гурко трѣбваше да се ограничатъ да стоятъ по височинитѣ прѣдъ неприятелскитѣ позиции.

Тука ще спомена пжтьомъ за Араба-Конашката битка на 21-й ноемврий и за опита на Мехмедъ-Али паша да си пробие пжть прѣзъ рускитѣ войски и да освободи армията на Османъ-Паша. Виждаше се, че Мехмедъ-Али паша нѣмаше точни свѣдѣния за силитѣ на рускитѣ войски. Самъ той ржководеше битката при настжпването на войскитѣ му къмъ рускитѣ позиции при Араба-Конакъ, и слѣдъ единъ ожесточенъ бой прѣзъ тоя день, турскитѣ войски, прѣслѣдвани отъ рускитѣ, бѣха принудени да отстжпятъ часътъ къмъ 4, когато почна да се стъмнява. И съ този си опитъ на отчаяно нападение на рускитѣ позиции Мехмедъ Али паша прѣтърпѣ пълнейше фияско и се убѣди, както той, тъй и неговитѣ съвѣтници, че напраздно

се мжчи да пробие канара, за да освободи Османъ-Паша отъ Плѣвенъ. На другия день, 22 ноемврий, слѣдъ Араба-Конашкия бой, Мехмедъ-Али Паша биде свалень и на негово мѣсто назначенъ за главнокомандующъ на Комарцката армия Шакиръ Паша.*

Изобщо планътъ на генералъ Гурко бѣ да заобиколи турскитѣ позиции, като за тая цѣль незабѣлѣзано съ часть отъ войскитѣ мине прѣзъ Чурякъ, а другитѣ войски да минатъ отъ Врачешъ прѣзъ височинитѣ на Мургашъ за Потопъ, друга пъкъ часть—да мине отъ Етрополе и Буново и третя — часть отъ Етрополе за Златица.

По-горѣ ний споменахме за неимовѣрнитѣ, нечовѣшкитѣ усилия, показани отъ истинскитѣ „богатири," при извръшването на великия нечуванъ подвигъ въ историята — минаването прѣзъ Балкана и борбата съ природнитѣ стихии.

Тия мили чеда на велика Русия трѣбваше да изпитатъ страдания, мжки, да се възкачватъ по балканскитѣ вишини, гдѣто тогава само едни балкански орли имаха гнѣздо.

По непристжпнитѣ балкански върхове прѣдстоеше имъ да въздигнатъ укрѣпени позиции. Нужно бѣше да се мъкнатъ и тежки орждия и се построятъ на укрѣпенитѣ балкански позиции.

За да си прѣдставимъ приблизително трудното това гигантско прѣдприятие, ний ще си позволимъ въ общи чърти да дадемъ една характеристика. Тежкитѣ орждия се изнасѣха въ начало съ впрѣгание на нѣколко чивта волове. Но движението при дъждъ и каль по високитѣ планински рътлини изискваше усилия невъобразими. Случваше се, че по 200 души сж

помагали за изнасяне на тежкитѣ орждия на ржцѣ; и то по слѣдния начинъ: Къмъ прѣдния чивтъ волове отъ страна привръзваха по едно вжже, и по него яко хванати, юначнитѣ руски войници и българи, теглиха на напрѣдъ; но по нѣкога вжжята биваха кжси, а въ такива случаи, войницитѣ, въ сжщия прѣдишенъ редъ, нахващаха се за ржцѣ, прѣдставляващи жива цѣпь. Никой не е могълъ да прѣдвиди, че орждията ще се изнасятъ по балканскитѣ върхове на ржцѣ, затова нѣмаше никакви приспособления, въ какъвто случай трудътъ се удесеторваше.

Самото оржжие не се виждаше, то, като че изчезваше, посрѣдъ купчина люде, надвиснали върху му, тласкайки го на напрѣдъ: по шестима войници тласкаха колесата, натискайки съ ржцѣтѣ и нозѣтѣ по спицитѣ; тълпа отъ войници и българи отъ околностьта навалени помагаха.

Наистина това бѣше трудъ нечовѣшки! Тълпата отъ стотицитѣ люде, що помагаха за изнасянето на орждията, изобразяваше отъ себе си единъ мравунякъ. Постоянно се чуваха звукове: хо, хо, хо! като да се сливаха въ нѣкакъвъ общъ стонъ; неможеше да се различатъ отдѣлнитѣ произнасяни думи отъ героитѣ . . .

Орждието се движеше извънредно бавно; твърдѣ често засѣдваше въ дълбока каль, между камъни и горски чукани. Цѣлъ часъ по нѣкога бѣше потрѣбно да се изминатъ само 200 крачки! Героитѣ съ голѣмъ трудъ отърсваха кальта отъ нозѣтѣ, всѣки единъ отъ тѣхъ биваше покритъ съ каль; шинельтъ, панталонитѣ, лицето му бѣше зацапано съ каль, включително шапката и башлъкътъ му. Не рѣдко се случваше, въ врѣме на напрежението отъ войницитѣ при изкачването на орждието, нѣкой да се спъне

прѣдъ нѣкоя яма, и да падне на земята, а заедно съ себе си повличаше и други, и измжченитѣ волове изведнажъ лѣгваха въ кальта; много отъ тия велики страдалци падаха по стрѫмнинитѣ на долищата, а нѣкои попадаха и подъ колесата; не на малцина въ такива случаи биваха прѣчупвани ребрата, навѣхвани ржцѣтѣ или нозѣтѣ. Не малъкъ брой отъ тия славни юнаци по пжтя постигна злата участь-смъртьта, вслѣдствие на прѣкомѣрна умора . . . Тия люде дѣйствително изнемогваха, движейки орждията прѣзъ цѣлъ день безъ отдихъ, безъ да иматъ възможность да оставятъ орждието нито на една крачка, опасявайки се да не се прѣкатури въ стръмнитѣ долища. При настжпването на нощьта, когато движението ставаше рѣшително невъзможно, орждията и всички съпровождащи ги люде се спираха тамъ, гдѣто ги заварваше нощьта. Цѣли колони войски обикновено биваха разтѣгнати при движението по цѣлия пжть, и застигнати отъ нощната тъмнина, тѣ въ сжщия тоя редъ се разполагаха по пжтя, много често и върху мѣстности, покрити отъ каль съ дълбочина на половинъ аршинъ . . . . . Оставяйки на кальта пушкитѣ, войницитѣ обикновено почваха да бродятъ отъ страни по пжтя, търсейки огънь, за да се понагрѣятъ и мѣсто, за да си поотпочинатъ. Но дърва никога не се намираха, понеже да се съсѣче вѣковно джбово дърво бѣ непосилно за изнемощѣлия войникъ, слама сжщо нѣмаше, да се полегне нѣкадѣ не бѣ възможно, а при това на слѣдната сутринь прѣдстоеше сжщото изнемогване. Нѣкои отъ тия юнаци успѣваха да се докопатъ до накладенъ огънь, и да се погрѣятъ, безъ да могатъ да заспятъ до утриньта, макаръ, че по нѣколко дена се хранѣха съ сухари, никой отъ тѣхъ и не помислюваше за топла храна. Но умората

и изнуряването вземаха своето: всички войници като прѣбити, лѣгваха въ кальта и заспиваха.... Къмъ тия страдания, които изпитваха славнитѣ „богатири," по нѣкога прѣзъ нощьта, въ врѣме на спане, проливенъ дъждъ ги измокрюваше. На около каль, тѫжно, дъждъ вали, огнюветѣ гаснатъ, умората се чувствува, сънь ги навежда да полегнатъ на земята, положението ставаше безизходно.. Често хладниятъ вѣтъръ ги пронизваше, идящъ откъмъ вледенелитѣ се планински гребени, вѣтърътъ духаше шумно по склоноветѣ, прѣзъ върховетѣ на гигантскитѣ вѣковни дѫбови дървета, удряше въ лицата на тия мѫченици съ дъждовни капки, а нѣкога и съ снѣгъ.. Тежко бѣше на войницитѣ да прѣкарватъ безъ сънь дългитѣ и тъмни нощи въ тия балкански гори, гдѣто огъньтъ се бореше съ силния вѣтъръ, освѣщавайки на около стъблата на вѣковнитѣ дървета и огромнитѣ камъни покрити съ мъхъ...

Безъ да успѣятъ тия мѫжествени руски синове да се подкрѣпятъ съ храна, нито съ сънь, на слѣдната утрина, на колони тръгваха отъ бивуака и почваха да продължаватъ изнасянето на орѫдията, като истощаваха послѣднитѣ си сили, прибѣгвайки единствено къмъ помощьта на своята любима войнишка пѣсень:

„Ей, дубинушка, ухнемъ!"

Не напраздно офицеритѣ участници въ тоя балкански зименъ походъ, вспомнювайки си отпослѣ за Балкана, добавяха слѣднитѣ свои куплети къмъ пѣсеньта за руската „Дубинушка":

„Намъ случалось видать на Балканахъ крутыхъ—
Солдатъ тащить огромную пушку, —
И все тотъ-же родной, заунывный мотивъ

Помагаетъ тащить вверхъ игрушку.
„А игрушка-то та не съвсѣмъ-то легка,
Натираетъ солдатскую спину,
Какъ-же имъ, молодцамъ, отдохнувши слегка,
Не запѣть про родную дубину“ . . .

Отначало се прѣдполагаше за единъ день да се изнесатъ всички орждия на планинскитѣ височини, но въ дѣйствителность потрѣбни бѣха цѣли три деня непрѣкжсната работа, день и нощь, за да се изнесатъ само нѣколко топа отъ Етрополъ на Врачешки проходъ, на едно растояние 10–12 километра! Въ продължение на 16, 17, 18 и 19 ноемврий на Врачешки проходъ бѣха изкачени 30 орждия: 14 — на позициитѣ на генерала Рауха и 16 — на позициитѣ на генерала Дандевиля.

Слѣдъ като артилерията бѣ разположена по балканскитѣ позиции, генералъ Гурко намѣряваше незабавно да пристжпи къмъ форсиране на послѣдното прѣпятствие на Балкана при изхода въ Софийската долина — грозния балкански проходъ, и на 20 ноемврий, разпоредено бѣ за атака на турскитѣ укрѣпления на Шандарникъ. Но това намѣрение на генералъ Гурко бѣ осуетено, вслѣдствие обнаруженото успѣшно настжпление на Сюлейманъ Паша къмъ Елена и Мечка, поради което полевиятъ щабъ на руската армия даде заповѣдь да се спре рискованото прѣдприятие на генералъ Гурко.

Ето че по високитѣ балкански върхове отрядътъ на славния генералъ Гурко трѣбваше да зимува. Труднроститѣ, които срѣщаха „богатиритѣ“ при зимуването по тия планински височини, перото на най-великия художникъ не е въ състояние да изобрази, жи-

вотътъ имъ прѣдставяше картини изъ подземията на Дантевия „Адъ“! — При студъ отъ 20°, при снѣжна бурна виялица, при усилна работа — укрѣпяване на завзетитѣ позиции, въ едни изкопани ямички по върховетѣ балкански, славнитѣ „богатири“ се съсипваха. Траншеитѣ биваха засипвани отъ снѣгъ; огъньтъ, накладенъ отъ сурови дърва, не горѣше; нозѣтѣ имъ измръзваха, оржжието не можеха да държатъ съ вкоченясалитѣ си отъ студъ ржцѣ; при такъвъ студъ и виялица, положението на прѣднитѣ постове бѣше неизтърпимо, особено за часовитѣ, които сж длъжни зорко да бдятъ за неприятеля отъ мѣстото си. Много често се случваше, щото часовитѣ да стоятъ на стража, загазили до колѣнѣ или до поясъ въ снѣгъ... и силния снѣженъ вѣтъръ да пронизва до коститѣ тѣлото... *Колко стотици славни „богатири“, които гордо носѣха тежкия кръстъ за свободата на родна България, погинаха по Балканскитѣ вършини, замръзнали и намѣрени отпослѣ на купища подъ снѣжната вледенѣла се кора! . . . Тѣхъ смъртьта облагодѣтелствува въ тоя часъ на страдания. . . .*

Животътъ на руския войникъ прѣзъ декемврий мѣсецъ, посрѣдъ планинскитѣ върхове, поради страшнитѣ студове, бѣше неизказано тежъкъ. *2000 души въ единъ день, при свирѣпствуващата виялица, замръзнаха до смърть! А на колко герои, отнесени въ болницитѣ, замръзналитѣ ржцѣ и нозѣ биваха ампутирани? Броятъ имъ е великъ . . . . Ще забрави ли нѣкога българинътъ тоя великъ подвигъ на рускитѣ „богатири“ — зимуването по Балкана, и неговото безропотно служене на великото освободително дѣло на родната земя до себеотрицание? . . . . Съвѣстьта,—божественниятъ даръ на човѣка е на стража, — тя е будна, отпрѣдъ й стоятъ строшени петвѣковнитѣ робски вериги, „оба-*

грени съ кръвьта на тия славни „богатири“ . . . Съвѣстьта поржчителствува за вѣчната неизмѣнна почить на българина къмъ паметьта на тия, на които духътъ витае високо по балканскитѣ върхове и родни поля. . . . Вѣчна имъ слава! . . .

На 13-й декемврий Етрополскиятъ отрядъ подъ началството на генералъ Дандевиль тръгна за Бурово, като прѣдварително бѣха изпратени разѣзди въ въ Долни-Камърци за да прѣкжснатъ телеграфнитѣ съобщения, а на пѣхотата съ артилерията бѣше заповѣдано да дѣйствува на 14-й декемврий въ флангъ и тилъ на турската позиция при Шандарникъ. Назначението на тия войски главно бѣше да демонстриратъ противъ дѣсното крило на турцитѣ, съ цѣль да се отвлѣче вниманието имъ и бжде улеснена задачата на рускитѣ войски, които прѣминаваха прѣзъ Чурякъ!

Много българи въ тоя случай бѣха полезни на руситѣ, и по чувство на дългъ, спомогнаха за поправяне на планинския пжть и изкачване на топоветѣ по височинитѣ на балкана. Въ това врѣме издадена бѣше въ Етрополе слѣдната прокламация:

„Българи! Остава ни да направимъ послѣдното усилие надъ турцитѣ, за да прѣминемъ Балкана, гдѣто по-нататъщното стоение е невъзможно. Вие трѣбва да ни помогнете да се изкачатъ топоветѣ, да се прѣнесатъ прѣзъ височинитѣ гранатитѣ, галетитѣ и др. т. Вамъ ще се заплати за това, но главната ваша награда ще бжде освобождението ви за винаги отъ турцитѣ. Сега вамъ е тежко, ала на руситѣ е още по тежко, тѣ страдатъ заради ваша полза, а вие за своя. Ще мине тежкото врѣме и ще благодарите Бога!“

ни синове, прѣди още да бѫде за помощь, чувствувайки повеле- кдущи да допринесатъ на дѣлото дината си, сами се отзоваха на по- дителитѣ. На върха надъ Балкана, ха заринатитѣ отъ снѣга нѣколко живота на голѣмъ брой руски вой- и въ снѣга и замръзнали.

кемврий и войскитѣ на генералъ Ве- оящи отъ 6 батальона пѣхота, 8 то- дрона конница и 8 конни топове, тръг- оредбата на генералъ Гурко, отъ Вра- Мургашъ за село Желява. Главното на- тия войски бѣше прѣдохраната отъ нападе- офия и Кремиковци на главнитѣ руски сили, ваха прѣзъ Чурякъ и излѣзоха на софий- Пѫтьтъ прѣзъ Мургашъ бѣше най труденъ; лѣтно, нито зимно врѣме има пѫть! За ар- тоя пѫть бѣше непроходимъ, но и тукъ ѣшкитѣ усилия на „богатиритѣ" прѣодолѣха тѣ прѣпятствия и на 16 декемврий отрядътъ ралъ Веняминова пристигна въ село Елеш- километра пѫть бѣше изминатъ за два дена; ктъ свидѣтелствува за усилията на отряда„ упо- ни за минаването прѣзъ Мургашъ на гвардей- и въ тоя случай изкачването на орѫдията прѣд- вяваше по страшна картина отъ оная, която очър- е по горѣ.

На 19-й декемврий 1877 година гигантското прѣд- иятие, — минаването прѣзъ Балкана — се извърши. йскитѣ на генералъ Гурко встѫпиха въ Софийско е, а на 23 й декемврий славниятъ генералъ Гурко, тържествено посрѣщнатъ отъ жителитѣ на бѫде- та столица на новосъздаденото отъ освободителитѣ Княжество България.

Съ прѣвземането на София великиятъ подвигъ на славнитѣ „богатири" на руската земя — прѣминаването всрѣдъ зима на Балкана, се свърши. Велика радость настана въ земята ни, това свидѣтелствуваше фактътъ, че мало и голѣмо се стече въ храма Божий. Жителитѣ на София, безъ да подозиратъ още за бѫдеща та столица на нововъзражданата България, колѣнопрѣклонно на праздника Рождество Христово възнасяха молитви къмъ Върховния разпоредитель съ мировата сѫдба да дарува на руската земя вѣчна доброчестина. . . Въ деня на божествения праздникъ — Рождество Христово, самъ генералъ Гурко поблагодари на своитѣ сподвижници „богатири" за изпълнената отъ тѣхъ служба при стоическо себеотрицание въ полза на великото освободително дѣло — на българската земя. Ето тоя незабравимъ привѣтъ:

„Войски на повѣрения менъ отрядъ!

„Като разбихме турцитѣ на 12-й октомврий при с. Горни-Дѫбникъ и на 16-й октомврий при Телишъ, ние окрѫжихме армията на Османъ-Паша въ Плѣвенъ, прѣкѫснахме ѝ всички пѫтища за съобщение, стѣснихме желѣзния обрѫчъ, който окрѫжаваше Плѣвенъ, и отъ тогава падането и унищожаването на цѣлата Османъ-пашова армия остана въпросъ на врѣмето. Наскоро, а именно на 28 октомврий, съ легко кавалерийско нападение ние прѣвзехме града Вратца. Слѣдъ това, като прѣладохъ завзетитѣ съ вашата кръвь позиции на новопристигналитѣ войски отъ гренадерския корпусъ, азъ ви поведохъ на 5-й ноемврий противъ друга една армия на Мехмедъ Али, която се събираше въ околноститѣ на Орхание и отиваше на помощь на Османъ-пашовата армия. Като разбихте турцитѣ на 11-й ноемврий при Правецъ и на 12-й ноемврий

при Етрополъ, като завзехте слѣдъ блѣскави дѣла височинитѣ на Врачешъ, на 16-й ноемврий, и, найсетнѣ като разбихте турцитѣ, на 21-й ноемврий, по височинитѣ на Араба-Конакъ, вие завзехте почти всичкитѣ балкански планини хълмове, изгонихте турцитѣ отъ много извънредно силни позиции и изтикахте неприятеля до самия край на балканския хребетъ.

Въ сѫщото това врѣме вие съ бой завзехте Златишкия проходъ и стѫпихте съ твърда нога на южния склонъ на Балкана.

„Тамъ се започна дългото ви стоене на високитѣ планини, отначало въ страшно непроходима каль, а сетнѣ всрѣдъ силни студове, виелица, дълбокъ снѣгъ и непрогледна постояна мъгла. Не може да си прѣдстави човѣкъ всички ония лишения, трудове и тежки изпитни, които вий прѣкарахте. Вие, наистина, всичко прѣнесохме съ геройско руско постоянство и твърдость. Вие изкачихте по планинитѣ, въ задоблачни страни, по едвамъ достѫпни пѫтеки и невъобразими стръмнини, тежки топове. Вие укрѣпихте вашитѣ позиции и тъкмо единъ мѣсецъ, съ страшна и твърда нога стояхте на невеселитѣ балкански височини.

Най-сетнѣ дойде часътъ за минаването прѣзъ Балкана; пѫтища за движение нѣмаше; около васъ имаше стръмнн, високи и едва достѫпни планини, покрити съ дълбокъ снѣгъ. Ала това ви не спрѣ, — вие съ неимовѣрни трудове си пробихте пѫть и по височинитѣ на Мургашъ, Черния връхъ и Бабагора заблѣстѣха рускитѣ щикове и тежки топове, които вие на своитѣ плѣщи изкарахте на тѣзи височини.

„Вашето постоянство и твърдость въ прѣнасянето на мѫчнотиитѣ и лишенията и поразителнитѣ трудове и търпение ще зачудятъ всички, които биха видѣли тѣзи диви планини.

„На 10-й декемврий вие слѣзохте въ Софийската долина, и честьта се падна пръвъ да слѣзе отъ балканскитѣ височини на най-стария въ нашата армия-Прѣображенския полкъ, който вървеше на чело на генералъ Рауховата авангарда. Въ този сѫщия день вие мѫжествено атакувахте Ташкесенската позиция, съ щурмъ прѣвзехте турскитѣ редути и мѫчно достѫпни височини, принудихте армията на Шакира да избѣга прѣзъ нощь отъ силно укрѣпената Араба-Конашка позиция и отворихте пѫть за съобщение по Орханийското шосе.

Като оставихъ 3-а пѣхотна гвардейска дивизия и голѣма часть отъ 9-й корпусъ, подъ началството на барона Криденера, за прѣслѣдването на бѣжанцитѣ турци, азъ съ останалата часть на отряда тръгнахъ на 21 декемврий срѣщу София.

Въ това врѣме, когато по-голѣмата часть отъ отряда се сражаваше съ главната армия на Шакира, една малка часть, а именно 5 батальона отъ 9-й корпусъ, подъ началството на генерала Веняминова, има блѣскава битка при Горни-Богровъ, гдѣто шепа наши храбреци отблъснаха атаката на̀ три пѫти по-силния противникъ. Като прѣвзеха съ бой, на 11-й декемврий, моста на р. Искръ, при селото Враждебна, приближиха се до София, и само едно негово появяване вдъхна такъвъ страхъ на турскитѣ войски, щото тѣ, ако и да бѣха 25 батальона, не се рѣшиха да защищаватъ софийскитѣ укрѣпления и избѣгаха въ най-страшна безредица прѣзъ нощьта на 22 срѣщу 23 декемврий, като оставиха хиляди ранени и болни безъ всѣкаква помощь.

Съ прѣвземането на София се свърши този блѣскавъ периодъ на сегашната война, прѣминаването прѣзъ Балкана, въ което човѣкъ не знае, на кое повече

да се чуди: на храбростьта ли и юначеството ви въ сраженията съ неприятеля, или на постоянството и търпението, които показахте при тежкитѣ трудове въ борбата съ височинитѣ, студоветѣ и дълбокитѣ снѣгове.

„Години ще се минатъ и нашитѣ потомци, които посѣтятъ тия диви планини, съ гордость и тържество ще кажатъ: „Тукъ сѫ минали руски войски и сѫ възвисили славата на Суворовскитѣ и Румянцевскитѣ чудо-юнаци.

„Благодаря ви, юнаци, за вашата геройска служба, благодаря ви затова, че вие зарадвахте Царя и Русия и имъ поднесохте такъвъ блѣскавъ подарѫкъ за праздника Рождество Христово".

Слѣдъ малката отмора на рускитѣ войски въ София, прѣдстоеше имъ новъ, сѫщо славенъ походъ къмъ долината на Марица.

Генералъ Гурко на 28-й декемврий потегли съ отряда си отъ София къмъ Пловдивъ, бързо застигна отстѫпащия турски отрядъ отъ Самоковъ за къмъ Одринъ, прѣсѣче пѫтя на отстѫплението, пръсна колонитѣ му, срази го, и отне всичкитѣ му топове и всичкия му обозъ. Прѣслѣдването и сразяването на неприятеля се увѣнча съ пъленъ успѣхъ. Отрядътъ на Гурко отъ София до Пловдивъ, като вихъръ, застигна турскитѣ войски въ долината на Марица между Пазарджикъ и Пловдивъ.

Слѣдъ минаването отъ рускитѣ войски на Балкана прѣзъ Араба-Конакъ и на Шипка, Сюлейманъ-Паша, не можеше да държи своята армия въ малкитѣ балкани или да оперира въ долината на Марица; той рискуваше да му бѫдатъ отрѣзани съобщенията съ Одринъ отъ отрядитѣ на Скобелева и Радецки, които слѣдваха пѫтя направо за Одринъ. Той трѣб-

ваше да побърза да отведе своята армия къмъ Одринъ. Ето тукъ по брѣговетѣ на Марица, въ продължение на тридневенъ кървавъ бой Сюлейманъ-Паша бѣ сразенъ, армията му постигна страшна гибель, едвамъ успѣха малки части да се спасятъ съ бѣгство по пуститѣ Родопски планини; 115 оръдия взе генералъ Гурко отъ Сюлейманъ паша.

Съ съвършеното поразяване на Сюлеймановата армия при Пловдивъ, отрядътъ на Гурко сключи своята дѣйность, макаръ нему да прѣдстоеше походъ къмъ Одринъ—Цариградъ, задружно съ отряда на Шипченскитѣ „богатири."

Прославата на Гурко и великитѣ подвизи на неговитѣ сподвижници „рускитѣ богатири" въ великото освободително дѣло, ще останатъ вѣчно въ паметьта на българина и въ най-далечнитѣ родни покрайнини.

Генералъ Гурко е роденъ въ 1828 година, слѣдъ постѫпването на военна служба, е свършилъ академията на генералния щабъ. Въ чинъ на капитанъ той е вземалъ участие въ Кримската битка, а въ чинъ на кавалерийски полковникъ участвувалъ въ усмиряването на полското възстание прѣзъ 1863 год. Въ чинъ на генералъ-лейтенантъ той биде назначенъ началникъ на прѣдния отрядъ на Дунавската армия, като такъвъ се отличи съ блѣскавото прѣминаване на Балкана при Хайнъ-Кьой и съ разбиванието на Рефъ паша при Нова-Загора. Въ втория периодъ на освободителната война, както ний видѣхме по-горѣ, той се отличи съ зимното прѣминаване на Балкана прѣзъ Орхание, Араба-Конакъ, София, Трояновитѣ порти въ долината на р. Марица и съ усилено прѣслѣдване, разбиване и пръсване на Сюлейманъ-пашовата армия при Карагачъ.

Слѣдъ освободителната война, генералъ Гурко бѣ възведенъ въ чинъ фелдмаршалъ, като такъвъ той е занимавалъ различни висши длъжности въ Русия. Послѣдната му длъжность бѣ генералъ-губернаторъ и командующъ войскитѣ на Варшавския воененъ окрѫгъ. Подъ началството на фельдмаршалъ Гурко българското опълчение получи първото си бойно кръщаване и вписа свѣтлата страница на военната прослава въ историята ни. Българскиятъ народъ, достойно оцѣнявайки заслугитѣ на генералъ Гурко, като единъ отъ първитѣ и великитѣ сподвижници на Царя-Освободителя, увѣковѣчи паметьта, която храни къмъ славния генералъ, съ сияйната прѣдстава на фигурата му, що украшава странично величествения паметникъ на Царя-Освободителя въ столния гр. София.

Слава, Слава, пѣ ще българинътъ вѣчно и ще величае паметьта сърдечно на чутовния генералъ Гурко — великия славянски синъ . . . . . . Миръ на праха на тоя великъ „руски богатиръ“ — и несравнимъ пълководецъ! . . . . .

ПЛѢНЯВАНЕТО НА АРМИЯТА НА ВЕЙСЕЛЪ-ПАША И БѢДОНОСНОТО ШЕСТВИЕ НА РУСКИТѢ ВОЙСКИ КЪМЪ ЦАРИГРАДЪ

Падането на Шипка е сждбоносно по своитѣ слѣдствия за Турция: една значителна часть отъ ската армия, която бѣ прѣграда на рускитѣ войски пжтя къмъ Цариградъ, бѣ сломена. Армията на лейманъ-паша бѣ сжщо унищожена около Пловд Ние ще си позволимъ да се спремъ и въ кра очъртаемъ сломяването на прѣградата за пжтя къ Цариградъ — плѣняването на армията на Вейселъ-п

Не 23 декемврий, славянскиятъ витезъ Скобе чиято слава далеко изъ земния ширъ се чуваше посрѣдъ „богатиритѣ" на Шипка, отъ гдѣто той сленно вечъ си прѣдставяше блѣскавото дѣло, прѣдстоеше на тия славни богатири въ доли на розитѣ: плѣняването на армията на Вейсел ша и триумфалното вѣстяване прѣдъ стѣнитѣ Цариградъ! Рицарьтъ Скобелевъ въ тоя день се зоваваше къмъ „богатиритѣ" Шипченски съ прочу вуванитѣ слова:

„Юнаци! Намъ прѣдстои да извършимъ денъ подвигъ, достоенъ за достопаметната и тана слава на рускитѣ знамена. Днесъ ще почн прѣминаването прѣзъ Балкана съ артилерията, си пробиваме пжть къмъ противника прѣзъ дъ китѣ снѣжни прѣспи. Насъ ни чака въ Балкана

ската армия; тя иска да ни прѣгради пѫтя. Незабравяйте, „братци“, че намъ е повѣрена честьта на отечеството и че за насъ сега се моли самиятъ Царь Освободитель, а наедно съ него и цѣла Русия. Тѣ очакватъ отъ насъ побѣда. Нека не ни смущава нито многочисленостьта, нито юначеството, нито злобата на противника, нашето дѣло е свето — съ насъ е Богъ!“

„Български опълченци! Вамъ е извѣстно, защо Русия опълчи своитѣ полкове, а сияйниятъ Царь самъ се тури на чело на армията. Вий, юнаци, още отъ първитѣ дни на формируването на опълчението показахте се достойни за онова участие на руския народъ, което той приемаше въ сѫдбата на вашето поробено отечество. Въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка вий се показахте достойни за по-добра участь и заслужихте любовьта и довѣрието на вашитѣ бойни другари — рускитѣ войници. Азъ напълно се надѣвамъ, че вий и въ бѫдещитѣ битки ще покажете сѫщата храбрость и самоотверженость—качества, съ които се отличавахте до сега. Надѣвамъ се на това, още повече, че вий, българитѣ, се биете за свободата на поробеното си отечество, за отмъщение на поруганата честь на вашитѣ майки и сестри“. . . .

Тия огнени думи, трогателни по своята мисъль, сочеха на прѣдстоящъ великъ, безпримѣренъ въ историята подвигъ, извършенъ отъ „богатиритѣ“, които ще прѣминатъ посрѣдъ зима, почти прѣзъ отвѣсно надвисналитѣ вледенели се балкански урви надъ селото Химитли.

Отрядитѣ на Великия пълководецъ Скобелевъ и на юначния Святополкъ Мирский, на 27 декемврий въ долината на розитѣ, при Шейново, сразиха многобройнитѣ войски на петвѣковния угнетитель на Българската земя — армията на Вейселъ-Паша бѣ плѣнена.

Въ тая кървава битка съдѣйствува не малко и славниятъ генералъ Радецки съ разположенитѣ си войски въ фронтъ на турската шипченска позиция. *За да дадемъ нагледна прѣдстава на оная дивна картина отъ рѣшителната битка при Шейново, картина на мѫжествено съзнание на дългъ и несравнимъ героизмъ, ще си позволимъ да цитираме художественото описание на една атака на славянския юнакъ Скобелевъ, прѣдадено отъ бѣлѣжития писатель Немировичъ-Данченско личенъ зритель на славната епопея на Шипка — Шейново. Чуйте неговия разказъ, който всецѣло плѣнява:*

„Въ отряда на Мирский — пълна безнадежность. Събранъ е послѣденъ военenъ съвѣтъ: героизмътъ на войскитѣ, изумителното прѣхвърляне прѣзъ Стара Планина — всичко туй бѣше напраздно усилие да се отблъснатъ турцитѣ отъ позициитѣ имъ. Снарядитѣ се свръшватъ, войницитѣ сѫ уморени, неприятельтъ се държи въ своитѣ редути, таборитѣ се топятъ, но на смѣна имъ идатъ нови, а пъкъ ние вече трети день имаме за бой все едни и сѫщи хора. . . . Трѣбва да се повърнемъ назадъ и да вземемъ планинскитѣ пунктове. Тъй блѣскаво почнатото дѣло загинва въ началото си. Отчаянитѣ офицери, които изпълниха честно своя дългъ, безмълвно стояха на траншеитѣ, безъ да обрѣщатъ внимание на туй, че могатъ да ги избиятъ. Мрачно замисленъ, Князъ Светополкъ Мирский търсеше и не можеше да найде срѣдства, за да се удържи тука и да прогони турцитѣ. Отрядътъ му бѣше изгубилъ 2500 души. Той не можеше да рискува съ свойтѣ послѣдни сили, още повече, когато слуховетѣ за приближаването на Сулеймана ставатъ по-настойчиви. Нѣмаше кой да се вини за несполуката на замисленото движение; съ малки сили трудно е да се вършатъ велики дѣла. Никой не се рѣшаваше

прьвъ да проговори думата „отстжпление", но вжтрѣшно всѣки знаеше, че скоро ще трѣбва да напуснемъ тия облѣни съ скжпоцѣнна кръвь полета и да се отдалечимъ въ синитѣ планини, които мълчаливо стояха на стража при розовата долина, да се загнѣздимъ въ мъглата на дълбокитѣ клисури и тамъ да не биемъ и гонимъ вече врага, а само да отблъсваме неговитѣ озлобени атаки. . . .

— Е? . . . обърна се князъ Мирский къмъ тия, които го окржжаваха.—Положението се изясни, какво да прѣдприемемъ? Гласътъ му звучеше рѣзко и опрѣдѣлено, дори сурово, а въ очитѣ му се мѣрнаха сълзи. . . . .

Наоколо всички мълчеха. . . . Всѣки виждаше всичко ясно до очевидность...

— Повече нѣма що да се направи. . . Всичко е сторено. Никой не ще посмѣе да ни упрѣкне. — чуха се откжслечни фази.

Готвѣха се вече заповѣди, неохотно давани и не охотно слушани. . . Нѣмаше никаква надежда вече...

— Дѣ е генерала. . . . Дѣ е генерала? — се чу отзадъ радостенъ екотъ отъ гласове... Генералътъ!... князъ Мирский. . . .

Запѣненъ на конь казакъ, който едвамъ не пада отъ сѣдлото отъ умора.

— Какво има?

— Ваше сиятелство. . . Чува се наша музика.... Прѣпускахъ да кажа . . . Тамъ. . . Види се Скобелевъ настжпва...

Всички свалиха шапкитѣ и се прѣкръстиха. Сѣкашъ се свали камъкъ отъ сърдцето, изведнажъ стана леко и весело. Като че нищо не е имало. До скорошното отчаяние се смѣни отъ увѣреностьта въ побѣдата, говорътъ се оживи. Всички окржжиха казака.

— Дѣ е, близо ли... Кога се почна?

— Близо до Шейново.

— Момчета, идете на помощь... Нашитѣ сѫ атакували турцитѣ — обади се Мирский на ближнитѣ солдати.

И всичкитѣ траншеи сѣкашъ трепнаха отъ радостния екотъ. Благата вѣсть мина по всичкитѣ позиции — и изведнажъ войницитѣ, които до сега само се защищаваха, се хвърлиха върху тръгналата за атака неприятелска колона. Първитѣ неприятелски позиции бидоха взети изеднажъ — забърканитѣ турци захванаха да отстѫпватъ. . . Дружно ги гониха нашитѣ, въ редоветѣ имъ се чуваше кикотъ...

Азъ бѣхъ съ Скобелевз, когато Углицкиятъ и Казанскиятъ полкове настѫпиха за атака. Движенията имъ бѣха тъй необикновено стройни, че ние, нѣколцина души, съ увлѣчение прѣпускахме да достигнемъ редоветѣ . . . . Не бѣхъ виждалъ по-рано красиви атаки. Сега пръвъ пѫть се любувахъ на такава. Подъ дъждъ отъ турски куршуми солдатитѣ вървѣха подъ такта на музиката и пазѣха равнение. Стройно се развѣваха знамената въ въздуха, командиритѣ ѣздѣха прѣдъ своитѣ части....

Печална бѣше тази часть отъ Казанлъшката долина, която прѣсичахме сега. . . . Розовитѣ градини, покрити съ снѣгъ, бѣха останали подирѣ ни. . . . Прѣдъ насъ бѣха сега пущинаци, по които изъ-подъ бѣлата покривка на снѣга, ту тукъ, ту тамъ се подаваха черепитѣ и коститѣ на българитѣ, избити още прѣзъ августъ отъ палачитѣ на Сулеймана (човѣкъ не може да ги нарече войници). Особено много такива безмълвни свидѣтели на прѣживѣния отъ тоя злочестъ народъ ужаси имаше въ долищата. . . На едно мѣсто около дванайсетъ черепа — на единъ

купъ; навѣрно тукъ сж били захвърлени отрѣзани глави. . . .

Като отблъснаха турцитѣ отъ първата линия на тѣхнитѣ траншеи, Угличанитѣ срѣщнаха въ гората укрѣпенъ лагеръ. За неговото създаване турцитѣ се бѣха възползували отъ едно село. Кжщитѣ сж обградили съ плетища; задъ плетищата бѣха натуряли пръсть — и образуваха забъркана мрѣжа отъ бруствери; всѣка кжща бѣше малка крѣпость. Въ тоя лабиринтъ човѣкъ можеше да се забърка; задъ всѣки камъкъ неприятелски пушки и убийственъ огънь. Угличанитѣ и казацитѣ не тръгнаха, а просто затекоха се като вълна, безъ да се спиратъ ни отъ плетищата, ни отъ кжщитѣ. Прибавете при туй, че край селото има гора, че задъ всѣко дърво седи черкезинъ и стрѣля. . . . А Угличанитѣ работятъ изключително съ щиковетѣ си. . . .

Подиръ укрѣпения лагеръ тѣ срѣщнаха редутъ. . . . никой не знае кои солдати сж скочили първи — всичкитѣ полкове минаха прѣзъ редута, безъ да се спиратъ, като вълна; не се спрѣха нито минута, а между туй, когато Угличанитѣ и казацитѣ тръгнаха по-нататъкъ, подирѣ, между бруствeритѣ, останаха купове мъртви и ранени. Излѣзе послѣ, че защитницитѣ на редута сж били избити съ щикове. . . . На лѣво имаше другъ редутъ, по силенъ. Да се прѣвземе той отъ фронта бѣше невъзможно. Батальонъ отъ казашкия полкъ го заобиколи откъмъ тила и тъй неожидано се хвърли върху турцитѣ, отдѣто никой не очакваше, че таборитѣ захвърляха пушкитѣ си и само въ ужасъ дигаха ржцѣ нагорѣ, викайки на нашитѣ солдати: „аманъ! аманъ!“

Прѣзъ всичкото врѣме на една линия съ Панютинъ се биеха българскитѣ дружини. Тѣ бѣха сжщо

левове. Нѣмаше стройность, красота, редъ, но тѣхната енергия дохаждаше до изтупление, тѣ просто се задавяха въ кръвьта на турцитѣ. Възкръсваше въ тѣхъ плѣменната ненависть; надвивайки своитѣ заклети врагове, тѣ не даваха пощада, нито пъкъ я просѣха. Българскитѣ дружини даже и не мислиха за собствената си безопасность. Тѣ вървѣха къмъ турцитѣ въ гѫстъ строй, въпрѣки заповѣдитѣ на Панютина. Ако строятъ имъ бѣше разреденъ, загубитѣ несъмнѣно щѣха да бѫдатъ по-малко. Подиръ тоя редутъ, прѣзъ който прѣмина Углишки полкъ, тѣ взеха още три редута съ щиковетѣ си. Сражението съ тия щикове се вършеше въ нѣкаква зловѣща тишина. Слушаше се само звънтежа на щиковетѣ, даже воплитѣ и виковетѣ на раненитѣ гаснѣха нѣкакъ глухо, прѣсѣчено. . . . Когато минахъ покрай единъ отъ тия редути, азъ слушахъ стонове, но не виждахъ кой стене — раненитѣ бѣха наблъскани задъ бруствера. Особно впечатление правеше въ безлюдната гора тоя пъшкащъ редутъ, задъ чиито стѣни не се виждаше нито единъ живъ човѣкъ. Само, когато се огледахъ назадъ, забѣлѣзахъ едно дълго, сухо старо сѫщество, което се мѫчеше да се покатери вѫтрѣ на вала . . . и до сега стоятъ прѣдъ мене пълнитѣ му съ ужасъ очи и бѣлата брада, крайщата на която бѣха облѣни съ кръвь. . . .

Като забѣлѣжи, че турцитѣ съсрѣдоточватъ своитѣ сили противъ нашия лѣвъ флангъ, Скобелевъ внезапно промѣни фронта и настѫпи съ дѣсния. Подиръ блѣстящитѣ атаки на Панютина, Скобелевъ построи прѣдъ Шейново Владимирския полкъ и самъ на чело искаше съ него да нанесе на турцитѣ рѣшителенъ ударъ въ центра.

— Хайде, момци, съ менъ сега. Вашитѣ другари честно изпълниха дълга си — да извършимъ и ние нашия, както трѣбва.

— Ще се постараемъ . . .

Солдатитѣ снеха шапкитѣ и се прѣкръстиха. Музиката засвири маршъ и подъ неговитѣ звуци стройно потеглиха на атака; настроението на солдатитѣ дѣйствително бѣше възторжено. Вървѣха смѣло, блѣстяще, останали назадъ нѣмаше . . .

Не бѣхме стигнали до гората още — и насрѣща ни стръмглаво прѣпускаше ординарецътъ на Скобелева — Харановъ, и отдалечъ замаха ржка. И приближи се — не можеше да говори отъ умора.

— Ваше прѣ . . . турцитѣ дигнаха . . . бѣлъ флагъ . . .

— Какъ, кждѣ? . . . . Не може да бжде тъй скоро . . . Хайде, господа, сега съ мене по-скоро.

Боже мой, каква радость! Искаше ни се да се смѣемъ, да викаме! Още не съзнавашъ каква грамадна побѣда е сполучена, още не разбирашъ, че туй е най-крупното събитие на тая война, — а просто се радвашъ, че нѣма вечъ да видишъ нѣкой да падне съ разбитъ черепъ, съ разцѣпени гърди . . . . . край на жертвитѣ — щастие, пълно щастие! . . .

— Цѣлата ли армия се прѣдава? пита Скобелевъ отъ коня.

— Десеть табора бѣгали . . .

— Харановъ, прѣпускайте стръмглавъ къмъ генералъ Дохтурова, нека той съ кавалерията си веднага да ги стигне . . . Нито единъ човѣкъ да не липса отъ тука . . . Чухте ли?

Харановъ отдаде честь, повърна се и безжалостно заудря съ шпоритѣ коня си.

Впрочемъ, отъ туй нѣма нужда. Не се бѣха минали и нѣколко минути, настига ни ординареца на Дохтурова.

— Имамъ честь да ви поздравя, ваше п-во . . .

— Съ какво?

— Казашкиятъ I-ви полкъ, подъ началството на самия Дохтуровъ, настига бѣгащитѣ турци, хвърля се върху имъ съ шашки, остави на мѣстото нѣколко стотинъ тѣла и взе въ плѣнъ шесть хиляди души. Тѣ иматъ двѣ знамена . . .

— Благодаря, ето щастливъ день.

Ние пакъ летимъ напрѣдъ. Но тукъ слѣдитѣ на битката се забѣлѣзватъ повече. Труповетѣ сж на цѣли грамади . . . Между тѣхъ бродятъ ранени турци, тѣ не ни поглеждатъ. Тежко имъ е, види се . . . Единъ се гърчи въ прѣдсмъртна агония. Пѣна на устата му излазя постоянно . . .

Гората става по-рѣдка и по-рѣдка . . .

Най-сетнѣ ние излизаме отъ нея и спираме конетѣ.

Прѣдъ насъ е чудна картина . . .

Като започнемъ отъ селото Шипка, развалинитѣ на което се виждатъ на сѣверъ, паралелно съ подножието на Стара-Планина налѣво и надѣсно сж пръснати хълмища, по върховетѣ на които чернѣятъ грозни редути. Петь такива хълмове отиватъ и къмъ изтокъ и се свръшватъ съ най-голѣмия, който едва се вижда въ далечината. Паралелно съ тия хълмове върви вториятъ редъ на укрѣпленията — редутитѣ, поставени въ долината. Едни отъ тѣхъ защищаватъ шосето, други запазватъ достжпитѣ за Казанлъкъ, Шекери, Шейново. Задъ брустверитѣ се виждатъ сивитѣ редове на нашитѣ солдати и щиковетѣ имъ, въ други още стоятъ червеноглави турци. Далеко на югъ е гора. Цѣлата равнина тъй е усѣяна съ трупове, че конетѣ всѣка минута мѣнятъ пжтя си.

По Шипченскитѣ върхове още гърмятъ залпове.

Ние бързо летимъ напрѣдъ.

— Но гдѣ сж бѣлитѣ флагове? пита Скобелевъ.

— По-надѣсно. . . .

Отвѣсно задъ рѣката въ мъгла се вижда маса войска въ правилни колони. Ние съображаваме, че Владимирскиятъ полкъ е останалъ далеко задъ насъ. Може би туй сѫ турцитѣ. . . . „Каквото и да е — да вървимъ!“ — и Скобелевъ шпорй коня си. Бързо минаваме прѣзъ гърмящитѣ струи и отъ другия брѣгъ ни срѣща неудържимо въсторжено „ура!“ Отъ тамъ иде Панютинъ. Ние всички го поздравяваме . . . . Но дѣ сѫ бѣлитѣ флагове? Посочватъ ни назадъ. Излиза, че сме ги изминали. Пакъ бѣсно прѣпускане.

Наблизо единъ голѣмъ хълмъ, сѣкашъ глава отъ захарь съ прѣчупенъ върхъ. Отгорѣ надолу върви спирална траншея. Земята се не види — по хълма стоятъ единъ до другъ войницитѣ на нѣколко табора. Още отъ далечъ се хвърля въ очи нѣщо необикновено пъстро. . . Отъ върха на хълма грозно гледатъ надолу круповски топове, а надъ всичко висятъ два голѣми бѣли флага. Долу хълмътъ е заграденъ съ стѣна и въ тая ограда има сума землянки. Не бѣше се приближилъ още Скобелевъ до хълма—и на срѣща му излѣзе Кашталинский съ сабята на плѣнения паша.

— Кой е той, Ахмедъ Еюбъ?

— Излѣзе, че Еюбъ отдавна го нѣма тука.

— Я вижъ!

— Истина. . . . Тукъ главнокомандующъ е Вейселъ паша, който чака вашитѣ заповѣди.

— Какъ се прѣдава той?

— Безъ всѣкакви условия.

— Да се запази имуществото на плѣнения, нищо да се не закача. И Скобелевъ приближи до редута.

Насрѣща му иде цѣла кавалкада турци. Най-напрѣдъ е Вейселъ паша. Месисто лице съ ниско надвиснали побѣлѣли вѣжди. Сурово, некрасиво. . . Ско-

белевъ му подаде ржката и му каза нѣколко привѣтни думи, сетнѣ му повърна сабята. . . Турцитѣ се държаха съсрѣдоточено, мрачно. . . . Бѣше имъ тежко, мжчно, непоносимо. . . .

— Днеска загинва Турция — такава е волята на Аллаха! съ наведена глава каза Хюсни-Паша, бригаденъ командиръ, когато ние го поздравихме. — Ние сторихме всичко. . . .

— Вие се бихте славно, браво! — прѣведоха имъ думитѣ на Скобелева.

Турцитѣ туряха ржка на сърдцето си и се наведоха.

— Ние, като войници, изпълнихме своя дългъ! отговори за тѣхъ Заедъ-бей, командирътъ на тия табори.

Отъ всички страни гърмѣха възторжени викове. Кждѣто и да се мѣрнеше Скобелевъ, посрѣщаха го съ общо ура. Турцитѣ съ любопитство ни изглеждаха.

— Всичката ли войска прѣдава Вейселъ-Паша?

— Всичката безусловно. . . . Не можемъ вече да се биемъ, имаме грамадни загуби.

— Колко войска имахте?

— Трийсеть и петь хиляди. . . Сто и тринайсеть топа. . . . На върха имаме двайсеть и три табора.

Турцитѣ слѣзоха отъ редута и ни заобиколиха. Излѣзе, че Угличанитѣ, казацитѣ и войницитѣ на Мирский сж ги заобиколили отъ всѣкждѣ, като въ обржчъ. . .

— Какъ ще дадете знакъ на върха да се прѣдадатъ?

— Пратете нѣкой вашъ човѣкъ, а азъ ще пратя моя началникъ на щаба и двама висши офицери съ заповѣдь да сложатъ оржжието си.

Скобелевъ поръча на генералъ Столѣтова и на Кашталинский да отидатъ съ турцитѣ. Вейселъ-Паша написа заповѣдь. По-рано бѣше пратилъ въ Шипка нѣкакъвъ миралай също съ заповѣдь да се прѣдадатъ. Излѣзе, че князъ Мирский е сгрѣшилъ, като мислилъ, че неговиятъ отрядъ е взелъ селото. То бѣше още въ ръцѣтѣ на турцитѣ. Пратиха ни отъ тамъ залпъ.

„Кажете на пашата, че ако подиръ два часа турцитѣ въ Шипка на върха не сложатъ оръжие, азъ ще ги щурмувамъ — и никого нѣма да пощадя."

Въ това врѣме стройно се приближиха съ музика два полка и съ викове „ура" тръгнаха къмъ Шипка. Вейселъ Паша угрижено се огледа и очевидно се уплаши.

— Тѣ сега ще се прѣдадатъ! успокойваше той всички. Азъ имъ пратихъ опрѣдѣлена заповѣдь. . . . Столѣтовъ се заприказва съ дадения му водачъ миралай по турски и тѣ веднага тръгнаха къмъ височината. И тѣхъ ги посрѣщнаха съ гърмежи.

Биваше минута, когато Скобелевъ и ние прѣдъ Шипка оставахме досущъ сами, отвсѣкъдѣ окръжени съ турци, които още носиха оръжието си. Нѣкой загатна за странностьта на нашето положение.

— Вижъ що мислятъ! . . . съ недоволенъ гласъ продума Скобелевъ.

— Но вие какъ би постъпили на мѣстото на турцитѣ? Скобелевъ се усмихна.

— Веднага бихъ си измъкналъ шашката.

Така описва отличниятъ славянинъ кървавата битка при Шейново.

Прѣвземането на Шейновския силно укрѣпенъ лагеръ бѣ оповѣстено съ дружно, гърмовито „ура", въ екота на която се съзираше настъпващето велико тържество.

Турскитѣ войски на Шипченскитѣ позиции се прѣдадоха на генералъ Радецки. Часътъ бѣ тържественъ: слѣдъ Османъ-пашовата армия плѣнена бѣ и шипченската—шейновската армия на Вейселъ-Паша съ численость отъ 40000 войника, 70 орѫдия, 4 паши, 80 щабъ-офицери, 280 оберъ-офицери, 10 знамена, 11 далнобойни мортири.

Великиятъ полководецъ Скобелевъ, на чийто гений и несравнимо юначество прѣдимно се дължи успѣхътъ на тая блѣскава побѣда, благодари на българскитѣ опълченци:

„Юнаци! позова се генералътъ, — благодаря ви за добрата служба и юначество, които вие показахте въ вчерашния бой. Вий, юнаци, се бихте не по малко отъ вашитѣ другари по орѫжие — войницитѣ отъ руската армия, която армия сѫществува повече отъ 200 години".

Генералътъ се обърна и къмъ рускитѣ войници съ слѣднитѣ думи:

„Благодаря ви, братци! Вий съ помощьта на българскитѣ опълченци, които се държаха въ битката примѣрно, прѣвзехте Шейновския укрѣпенъ лагеръ и плѣнихте защитницитѣ му."

На 2-й януарий 1877 година плѣнената турска войска при Шейново, подъ стража отъ български опълченци, бѣ изпратена отъ Шейново за Търново... Първъ случай, гдѣто българското воинство, слѣдъ петь вѣка на тежко, непоносимо робство, водеше подъ стража плѣнена многохилядна турска войска . . . къмъ *Търново* — столния градъ на славнитѣ български царе Асѣновци; тамъ, въ Търново, слѣлъ петь столѣтия триумфално българскитѣ опълченци се вѣстяваха сияйно прѣдъ духоветѣ на нѣкогашнитѣ български войници, славни юнаци при великитѣ Асѣновци, които мѫже-

ствено бранѣха родното пепелище въ широкитѣ прѣдѣли на Българското царство.—Милитѣ чеда на България достойно носятъ името на рода си. — Шипка, Шейново, Стара-Загора тържествено свидѣтелствуватъ за тѣхното юначество и воена служба въ защита на окървавената родина, стремяща се къмъ възстановяване величието на миналото родно. Да, такива чувства озарявали душевния миръ на героитѣ опълченци по пѫтя имъ къмъ древно-столния градъ Търново. Слава вамъ, слава вамъ, родни велики синове за заслужената разплата, що сторихте на вѣковния угнетитель на милата ни родна България, слава пѣемъ вамъ, юнаци, вамъ пѣятъ ще по завѣтъ и бѫдни поколѣния, до като българския родъ ще озарява слънцето. . . .

Родната земя не забравя своитѣ юнаци — опълченци, почита паметьта на погиналитѣ, слави живитѣ стари ветерани. Може ли отечеството да остави въ забрава „героитѣ шипченски", когато пѣсеньта на „Ранения опълченецъ" при Шейново отъ народния поетъ гръмко се разнася изъ далечнитѣ покрайнини на България, даже и въ колибата балканска, възпѣва подвизитѣ на народнитѣ ветерани, тая пѣсень, що вселява чувство на гордость за българско име, за родъ славенъ, съ велика бѫднина:

Бой гърми, земя трепери,[1])
Не далечъ, подъ голий рѫтъ,
Трима руски офицери
Въ бѣдна хижица лежатъ.
Славни рани изъ клането
Ги извадиха навънъ,
Малко чаецъ въвъ гърнето
Ври надъ слабиятъ огънь.

---

[1]) Ив. Вазовъ—„Поля и Гори", стих. „Раненйй Опълченецъ", стр. 26.

Изведнажъ скръцна вратата
И носилка влѣзе пакъ
Съ нова жертва във борбата,
Съ ратникъ младъ, съ ударенъ кракъ.
Кръвь тече обилна, гжста
Изъ прѣчупената кость,
Сабя турска е на кръста
На злочестий, младий гость.

—„Урра! ваше благородье!"
Радостно извика той,
„Знамето се тамъ забоде!
Урра! . . . Шейновския бой!"
—„Ну, казувай, Бога ради,
Какъ и що? . . . . Добра ли вѣсть?"
—Вейселъ паша се прѣдаде
Съ шейсе батальона днесь!"

— „Браво, браво, мой любезни,
За тазъ славна новина!
Пийни чаецъ, постопли се,
Вижъ, извънка е зимà.
А тазъ рана какъ ти доде?
Колко кръвь!... Бѣдняжка!... Ехъ!"
— Нищо, ваше благородье,
Във редута я приехъ!"

— „Успокой се, почини си,
Ти си славенъ маладецъ,
Още чаецъ. . . . отдъхни си.
Вотъ! побѣда на конецъ,
И балкани нѣма повечъ,
Лаври Скобелевъ набра.
Слушамъ, Михаилъ Петровичъ?
Туй е нашето урра".

— Молимъ, ваше благородье,
Вий познавате добрѣ:
Кога Генералътъ води,
Кой не иска да умре?
Отзарана азъ си рекохъ:
Какъ горж във тоя студъ!
Двама юзбаший съсѣкохъ
Вжтрѣ въ самия редутъ!

Ето сабята, която
Отъ по-дъртия вземахъ,
Другия — заклахъ, когато
Ме нападна. . . Не сбъркахъ!
Той бѣ раненъ — сатаната!
Гръмна възъ менъ, хопъ въ крака!
Азъ го стигнахъ пълзешката
И одушихъ го съ ржка".

— „Браво, храбри мой". продума
Офицерътъ развълненъ:
„Земи тѣзъ три пола... нищо,
Ти си храбъръ и раненъ,
Тебъ Георгиевски се пада".
— „Ваше благородье, не,
Не заслужавамъ награда:
Сто да бѣхъ убилъ поне;

Мойте братя опълченци
Тичатъ въ нови бойове,
Гонятъ, трепятъ, поразяватъ
Вѣчнитѣ ни врагове;
Азъ не мога нищо веке,
А едвамъ се настървихъ!
Ахъ, да имахъ крила леки,
Че да хвъркна подиръ нихъ!

На 3 януарий 1877 година главнокомандующий Велики Князъ Николай Николаевичъ издаде слѣдния приказъ по дѣйствующата армия, слѣдъ блѣскавитѣ побѣди надъ врага на българската земя.

„Доблестни войници отъ повѣрената ми армия!

Велико и безпримѣрно дѣло е извършено отъ васъ. Едвамъ измина единъ мѣсецъ, отъ като бѣше взетъ Плѣвенъ съ всичката неприятелска армия, и вий, слѣдъ като разбихте неприятелскитѣ пълчища въ софийската долина и завладѣхте неговия укрѣпенъ лагеръ — Орхание, гнѣздо на високия троянски балканъ, и найпослѣ, като плѣнихте цѣлата шипченска армия, вий сте задъ балкана.

Нито суровата зима съ страшнитѣ мразове, нито безпѫтието на балканитѣ, нито буритѣ и вѣтроветѣ не ме спрѣха да ви дамъ заповѣдь да минете възвишеноститѣ. Азъ твърдо вѣрвахъ, че за руския войникъ нѣма нищо невъзможно, когато той знае, че това го желае Царьтъ, че това е заповѣдано отъ началството.

И вий отидохте; едни се катериха по скалитѣ, като се заравѣха въ снѣга; замръзнали падаха на остритѣ камъни и безъ хлѣбъ, безъ огънь, все се стрѣмѣха напрѣдъ; мъкнаха на рамената си орѫдията и, най сетнѣ, биха и плѣниха враговетѣ. Тамъ, гдѣто навикналитѣ горци не биха могли да минатъ, минаха рускитѣ полкове, орѫдия, забиха се рускитѣ знамена; други — почти, затрупани съ снѣгъ, като се бранѣха отъ врага, който искаше да скѫса нашата линия и да попрѣчи на нашето движение, отиваха сами въ юнашко настѫпление и задържаха врага да не даде помощь на своитѣ. Трети, до поясъ въ ледената вода, бориха се въ бурния Дунавъ, за да запазятъ пѫтя за прѣминаването.

Всички изпълниха своя дългъ добрѣ, честно и безропотно. Цѣлиятъ свѣтъ се очуди на васъ, а въ „матушка" Русия вече кантятъ камбанитѣ и въ божитѣ храмове народътъ се моли за здравето и вашата слава. Отъ менъ, герои, за всичката ви безпримѣрна служба, за лишението и търпението, за вашето мѫжество и храбрость, приемете великодушното ми „спасибо".

Не намирамъ думи да благодаря вамъ — началници, и генерали, и офицери. Всички вий раздѣлихте лишенията и трудоветѣ наедно съ проститѣ ратници и служихте за личенъ примѣръ въ изпълнение на дълга си. Сърдечно „спасибо" на тебъ, покоренъ, неустрашимъ, вѣчно добъръ и беззавѣтно храбъръ руски войникъ; — съ тебъ за мене нѣма прѣграда, нѣма нищо невъзможно.

Още малко усилие, и нѣма съмнѣние, ний славно ще довършимъ възложеното на насъ велико дѣло за славата на Царя и на нашата майка — Русия.

Да. Дѣйствително, прѣдреченото въ заключителнитѣ думи на Великия Князъ Главнокумандующъ Николай Николаевичъ не слѣдъ дълго врѣме се сбѫдна. Побѣдоносната руска армия, слѣдъ обилно пролѣта кръвь, по балканскитѣ височини, долинитѣ и полята родни, слѣдъ кървавата битка при Шейново, триумфално шествуваше къмъ стѣнитѣ на Цариградъ. Турската мощь, турската груба сила, биде сломена и петь вѣковнитѣ вериги на окървавена България строшени. Великиятъ Князъ на 19 февруарий 1878 година въ С.-Стефано, тържествено, гологлавъ, високо, вълнующъ се отъ радость възвѣстилъ на храброто руско воинство, че Богъ дарилъ, слѣдъ неизкупими жертви, славния миръ. „Ура! ура! звучната тая „ура", огласи настаналия възкресенъ животъ на поробена Бъл-

рия. Стомилионенъ славянски родъ въ тоя часъ на елика прослава колѣнопрѣклонно възнасяше молитви благодарность къмъ всевишния разпоредитель на овѣшката сѫдба.

А Турция — умъртвена, столния ѝ градъ — Ца-иградъ, смиренъ; по вълнитѣ на Босфора носеше ехото на звучната народна пѣсенъ:

I

Изъ кръвь, и димъ и жалость
Свободата изгря
По нашата земя;
О, не биде на халость
Голѣмата борба.
    Въ гори, въ поля та
    По вся земля
    Се носи екъ:
България ѝ свободна!
    Така, така!
Земята ни ѝ свободна
Свободна ще ѝ во вѣкъ.

II.

Измѫчений народе,
Живѣй свободенъ ти,
Напрѣдвай и цъвти,
Вечъ меча се забоде
Въ тиранскитѣ гѫрди,
    Въ гори, въ поля
    По вся земля
    Се носи екъ:
Земята ни ѝ свободна!
    Така, така!

България й свободна!
Свободна ще й во вѣкъ.

III.

Вечъ лева се издигна
Надъ нашитѣ гори:
Той пакъ се въцари!
Ръката си навикна
Мечъ остъръ да вѫрти [1])
    Въ горя, въ поля
    По вся земля
    Се носи екъ:
България й свободна!
    Така, така!
Земята ни й свободна!
Свободна ще й во вѣкъ!

IV.

Закона ще ни пази
Отъ произвола сляпъ!
Вечъ нѣма силенъ, слабъ;
Вечъ нѣма между нази
Ни господарь, ни робъ!
    Въ гори, въ поля
    По вся земля
    Се носи екъ:
България й свободна!
    Така, така!
Землята ни й свободна!
Свободна ще й во вѣкъ!

---

[1]) Или тиранинъ да мори.

V.

Които ни сѫ братя
По кръвь и по сърдце:
Тѣмъ нашитѣ обятя!
Вамъ нашитѣ проклятя
Жестоки врагове!
Въ гори, въ поля
По вся земля
Се носи екъ:
България й свободна
Така, така!
Земята ни й свободна!
Свободна ще й во вѣкъ.

VI.

На черната робиня
Да гине паметьта!
И дор' сме на свѣта
Ще бѫде България
Свободна и една!
Въ гори, въ поля
По вся земля
Се носи екъ:
България й свободна
Така, така!
Земята ни й свободна!
Свободна ще й во вѣкъ![1])

Въ С. Стефано, въ прѣдверието на гордия нѣгашенъ Стамбулъ, съ острието на руското братско ѫжие, потопено съ кръвьта на двѣстѣ хиляди руски

[1]) Маршъ отъ Ив. Вазовъ, в. Марица, бр. 32 отъ 78 г.

„богатири“, бѣ славно, тържествено начъртана на 19 февруарий 1878 година естествената граница на третото Българско Царство; върху коститѣ на двѣстѣ хиляди „богатири“. България се изправи! ... България, велика С.-Стефанска България граничеше отъ Дунава, и Черно Море до Бѣло Море и Охридското езеро, вълнитѣ на които разнасяха още ехото отъ прославата на древното величие на българската земя.

Тая велика радость официялна Англия съкруши, и по неинъ починъ християнска Европа, въ Берлинъ, съ острието на меча, приятелски разположенъ къмъ поваления врагъ на славянството — Турция, разкъса цѣлостьта на Санъ-Стефанска България. Лордъ Сализбури, официялниятъ ръководитель на сѫдбинитѣ на Англия, отъ висотата на положението си се провикна противъ въскресената България, рѣкитѣ на която неотдавна бѣха обагрени съ кръвьта на десетици хиляди, родни български чеда, даже и съ кръвьта на дѣцата въ майчината утроба, по изричната заповѣдь на съкрушения врагъ на България.

Въ унисонъ съ тоя протестъ отъ Салисбури отзоваха се въ Берлинъ, чието име зловѣщо звучи на българина, мандаринитѣ на официялна Европа; и тукъ въ Берлинъ въ съставения ареопагъ, гдѣ духътъ на Мефистофеля обиташе, прѣставенъ тайно отъ Бисмарка, нареченъ желѣзния канцлеръ, и аплодиранъ отъ Андраши, побѣдата на славното руско орѫжие бѣ развѣнчана, България бѣ разкѫсана — а върху развалинитѣ на С.-Стефанска България, прѣдимно: Англия, Германия и Австро-Унгария, скроиха Берлинска България.

Възнегодува вѣчната правда противъ злодѣянието, що се извърши въ Берлинъ върху цѣлостьта на България.

Пръвъ, великиятъ синъ славянски, вождътъ на ıавянската мисъль за сбединение, Ив. С. Аксаковъ, ›знегодува и изрече жалостно своето проклятие на ›ивидната християнска Европа: . . . . . • Наистина ›ла България бѣ повикана на новъ животъ, нѣмаше че ни единъ християнинъ робъ по цѣлото простран-во на българската земя отъ Дунава до Марица!

„Дали днесъ пакъ не сме се събрали да погреб-ме, но не вече единъ човѣкъ, но милиони люде, ›ли страни, свободата на българитѣ? Да погребемъ ıикото, светото дѣло, завѣтитѣ и прѣданията на адѣди, нашитѣ собствени обѣти — да погребемъ ската слава, руската честь, руската съвѣсть? Не, , не! Кажете всички вие, събрани тукъ, нима всичко ва не е сънь, не сж просто страшни блѣнове, ма-ръ и наявѣ. Нима наистина на всѣкого отъ насъ че гори неизгладимо клеймо на позоръ? . . . Не е блѣнъ всичко това, което сѣкашъ гледаме, чуваме четемъ."

Така подъ омаята на грозното злодѣяние, що се върши въ Берлинъ, негодуваше, скърбящъ, великиятъ ıавянинъ И. С. Аксаковъ.

Българскиятъ народъ, който слѣдъ великата ра-сть, що почувствува отъ възродения политически ›вотъ, огорченъ отъ изречената присжда въ Бер-ıъ, отправи единъ мемоаръ до прѣдставителитѣ на ıикитѣ сили въ Цариградъ; народътъ протестираше ›тивъ неправдата,—присждена отъ Берлинския арео-ъ, прѣдричаше нетрайностьта на прѣсъздадената ıитическа България въ Берлинъ. Ето дословния ›стъ на тоя мемоаръ:

„Ваше високопрѣвъсходителство!

Санъ-Стефанския трактатъ едва бѣше се заклю-ıъ и Българский народъ, на който справедливитѣ

желания най послѣ се осѫществяваха, се готвеше да се посвети на развитието на новитѣ постановления, съ които се надаряваше, когато Берлинския конгресъ се събра.

Като имаха довѣрие въ високата мѫдрость и человѣколюбивитѣ чувства на отличнитѣ мѫже, които засѣдаваха въ този Европейски ареопагъ, Българитѣ помислиха, че ще е излишно да прѣдставятъ тѣхнитѣ желания прѣдъ това събрание, което трѣбуваше да даде отъ страна на Европа потвърждение на резултатитѣ, добити чрѣзъ тази война, на които самата Турция склони съ Санъ-Стефавския Трактатъ. Тѣ вѣрваха, че тѣхнитѣ страдания бѣха извѣстни на всички; че кланетата въ Батакъ и Перущица, отчаенитѣ викове на жителитѣ отъ Ески-Загра и вдовицитѣ на Карлово, сѫ прѣсни още въ паметьта на всички, и че, слѣдователно, не ще има нужда да си иматъ особенъ тълкуватель, за да прѣдставятъ нуждитѣ и желанията имъ прѣдъ Високото Събрание.

Берлинския конгресъ се свърши, и българитѣ, очудени отъ направдата, която имъ се направи, се виждатъ принудени да повдигнатъ гласа си, за да изкажатъ дълбоката скърбь, която резултатътъ на конгреса имъ причини.

Не принадлежи намъ да издирваме причинитѣ, по които силитѣ сѫ счели за нужно да направятъ измѣненията, които сѫ направили въ Санъ-Стефанский Трактатъ; но неправдата, която ни се прави, е толкова голѣма, и опасноститѣ, съ които тѣзи измѣнения застрашаватъ спокойствието на истокъ и мира на Европа, сѫ толкова очевидни, щото ние си позволяваме да прѣдставимъ възраженията и да изложимъ желанията, които тѣ възбуждатъ у единъ злощащенъ народъ.

Берлинския Трактатъ раздѣля България на три части, съ три разни правления, и по този начинъ разпокжсването на отечеството ни става фактъ. Българитѣ, които прѣзъ дългитѣ вѣкове на робуването си, сж имали поне утѣшението да бждатъ съединени, не могатъ да гледатъ като едно подобрение на състоянието имъ, даването на нѣкаква си свобода, въ замѣна на единството имъ, което, споредъ новий редъ на работитѣ въ изтокъ, става сега едно желание за осжществление.

Както сж страдали заедно, българитѣ искатъ и заедно да бждатъ освободени. Тѣхното стремление за единство не може да се задуши отъ нѣкои прѣчки, и прѣпятствията, които конгреса полага на единството имъ, ще бждтъ причини на постоянни смущения, които не ще утихнатъ, догдѣ не се осжществятъ тѣзи членове на Санъ-Стефанский Трактатъ, които осжществяваха завѣтнитѣ желания на Българския народъ.

Опасностьта, за която споменуваме, е прѣдстояща; защото, който познава добрѣ духоветѣ въ България, не може да си въобрази, че една голѣма часть отъ народа ни, слѣдъ като се е наслаждавала съ свободата прѣзъ врѣмето на руската окупация и участвувала въ независимъ политически животъ, ще се подчини волно на условията на Берлинския Трактатъ, споредъ който тя отново се подлага на своеволията на едно правителство, осждено вече. Правото, което се отстжпва на Султана да държи гарнизони по границитѣ на Източна Румелия, ще бжде изворъ на чести стълкновения между турскитѣ солдати и българското население въ свободна и автономна България. Тѣзи стълкновения ще бждатъ по-жестоки и трайни отколкото възстанията, които сж ставали до сега. Обикновената свирѣпость на турцитѣ, още по раздразнена

отъ послѣднитѣ имъ несполуки, ще бѫде причина на ежедневни спрѣчквания, които лесно зематъ размѣръ на междуособна изтрѣбителна война. Българитѣ, които до сега, като обезоржжени, сж били принудени да навождатъ вратъ прѣдъ турскитѣ сили, сега ще отговарятъ на насилието съ насилие, като се облѣгатъ на народната милиция, която, като отъ народа, винаги ще взема тѣхната страна. Честитѣ смущения, които по този начинъ ще ставатъ и въ Тракия и въ Македония, естествено ще намиратъ отзивъ и въ Сѣверна България, и тъй мира въ Изтокъ ще бѫде твърдѣ проблематически. Кървавитѣ сцени, които миналата година трогнаха цѣла Европа, намѣсто да се избѣгнатъ за въ бѫдѫще, напротивъ ще се повтарятъ съ още по-страшна ярость — и Българитѣ, които се надѣваха да минатъ отъ робство въ свобода, безъ да прѣминуватъ прѣзъ епоха на възстания, съ прискърбие виждатъ, че не ще могатъ да постигнатъ народното си единство, освѣнъ по насилственъ начинъ.

Всичката опасность произлиза отъ това, че Берлинскиятъ Трактатъ е създалъ едно положение съвсѣмъ искуствено; но Европа, която е вече правила подобни опити, трѣбвало би да знае, до колко тѣ сж здрави и трайни.

Единството на България трѣбваше толкозъ повече да се опази, защото странитѣ, които се включватъ въ Българското княжество по Санъ-Стефанский Трактатъ сж за́селени съ българи не само днесъ, но още отъ отдавнашни врѣмена. Тѣзи, които претендираха, че България на Санъ-Стефанский Трактатъ е една басня, измислена отъ скоро врѣме, се умоляватъ да си дадатъ трудъ да четатъ поне слѣдующитѣ редове на единъ твърдѣ извѣстенъ историкъ отъ 12-то столѣтие, който е ималъ случай да изучи на мѣсто етнографическитѣ отношения на балканский полуостровъ:

„Bulgarorum gens—казва Вилхелмъ Тирски,“ inculta a tracto septentrionali egressa, a Danubio usque ad urbem regiam et iterum ab eodem flumine ad mare Adriaticum universas occupaverat regiones: ita ut confusis provinciarum nominibus, et terminis, totus iste tractus qui in longitudiue habere dicitur iter dieum triginta in latitudine vero decem, vel amplius, Bulgaria dicatur: miseris graecis ignorantibus quod hoc ipsum nomen eorum protestetur ignominiam

(Villehlmi Tyrens II c. IV)

Тѣзи думи нѣматъ нужда отъ тълкуване. Ние ще забѣлѣжимъ само, че като сѫ писани въ 12-то столѣтие, епоха въ която българитѣ сѫ били подъ Византийска власть, тѣ се отнасятъ само до етнографическото разпространение на нашето племе.

Економическото положение, създадено отъ Берлинский Трактатъ, не е по-задоволително и прѣдставлява несгодности които трѣбва да се вематъ въ сериозно внимание. Економическитѣ крѫгове не се съставятъ произволно, самата природа полага граница и условия, нужни за едно економическо състояние, което да е сносно. Страни, които по географическото си положение и по своитѣ произведения трѣбва да сѫ включени въ границитѣ на една и сѫща държава, за да могатъ да се развиватъ економически, не могатъ да се раздѣлятъ, безъ да стане едно общо разстройство въ економията на страната. Населенията които се турятъ въ такива условия, се принуждаватъ отъ самата сила на работитѣ да се подвигатъ и да съборать прѣградитѣ, които прѣчатъ на материялното имъ развитие.

Сѣверна България, съ изгубванието на Добруджа, изгубва най-богатата страна въ отношение на скотовъдството; а съ Пиротъ, Враня, Лѣсковецъ и тѣх-

нитѣ скрѫжжия тя куби една отъ най-промишленитѣ си страни. Прѣчкитѣ, които турскитѣ гарнизони ще правятъ и на свободата и на безопасностьта на съобщенията, нѣма никакъ да спомогнатъ за развитието на вѫтрѣшната търговия. Освѣнъ това Източна България, се раздѣля на двѣ, които сѫ нераздѣлими части на едно цѣло. Тѣсна свързка сѫществува между населенията на Сѣверъ и на Югъ отъ Балкана. Населението на Сѣверната страна по причина на непроизводителностьта на земята е принудено да се прѣдаде исключително на индустрията, и не може безъ земледѣлческитѣ произведения на южната страна, изъ която катадневно извлича нужната си храна. Населението на южната страна, което е прѣдадено на земледѣлието, има нужда да дава въ замѣна хранитѣ си за индустриялнитѣ произведения и добитъкъ на сѣверното население. Пловдивъ и Сливенъ, тѣзи депозитни мѣста за английски и френски стоки, изгубватъ всичкитѣ си изходи въ сѣверна България, потрѣбителитѣ на която ще бѫдѫтъ принудени да задоволяватъ нуждитѣ си съ мѣстни произведения, или да правятъ нови тържища.

Раздѣлението, което докарва намаление на срѣдствата, ще докара въ сѫщото врѣме увеличение на разноскитѣ. Свободна България, освѣнъ гдѣто ще поддържа разноскитѣ на една пълна администрация, ще се натоварва, и съ данъкъ и съ една значителна часть отъ турскиятъ дългъ. Лишена отъ най-богатитѣ си области отъ двѣтѣ страни на балкана, тя не ще утрае за много врѣме подъ този тежъкъ товаръ.

Конгреса, при всичко че се е занимавалъ да подобри сѫдбата на християнитѣ, прави голѣма неправда на българитѣ въ Тракия и Македония, които и най-много пострадаха. Румелия, населена отъ най-раз-

витий елементъ на българский народъ, и по тази причина и най-много угнетявана, заслужваше по-добра участь отъ онази, която ѝ се опрѣдѣли отъ Берлинский конгресъ. Въ никой случай тя не трѣбваше да се оставя вънъ отъ Княжеството. Ако съставляваше часть отъ послѣдното, тя би спомогнала да се съставятъ кадритѣ на една интелигентна администрация, и така да се образува една прогресивна държава. Македония, люлката на българския народъ, тоже неправедно се отдѣля отъ България, и за прѣпълнювание на неправдата тя се оставя съвършено подъ властьта на турското правителство. Обѣщанието на турцитѣ че ще приспособятъ въ Македония устава, който се даде на Критъ въ 1868 година, не дава освѣнъ слаба надежда за подобрение на участьта на македонцитѣ. Слѣдъ многобройни примѣри, които турското правителство ни е дало за точностьта, съ която то е испълнявало най-тържественитѣ си обѣщания, възможно ли е да се вѣрва сериозно, че тозъ пѫть то ще измѣни на прѣданията си?

Отдѣлянето на Македония, тъй гибелно за населението ѝ, се е рѣшило подъ прѣдлогъ да се запази гръцкий елементъ отъ едно мнимо прѣтопяване въ българский. Неможе човѣкъ да си въобрази рѣшение по-безправедно. Прѣдпочело се е да се оставятъ подъ владѣнието на турцитѣ 1 милионъ и половина българе съ единствената цѣль да се упазятъ стотина гръцки села, които се намиратъ изключително по югоизточнитѣ крайбрѣжия на Македония. Ние мислимъ, че тая мѣрка не покровителствува истинскитѣ интереси на самото гръцко меншинство. Включено въ княжеството, то би се ползувало отъ прѣимуществата на едно конституционно управление, което би осигурило на всичкитѣ си поданици еднакви правдини прѣдъ закона

на страната; напротивъ подъ турската власть гърцитѣ сѫ осѫдени да останатъ за неопрѣдѣлено врѣме омразни гяури. Най-послѣ, ако гаранциитѣ, които българското правителство би дало на гърцитѣ за упазването на народность имъ, не би се видѣли достатъчни на Берлинский конгресъ, бѣше твърдѣ лесно да се оставятъ тѣзи мѣста вънъ отъ границитѣ на България.

Македония заслужва и въ друго отношение благосклонното внимание на Европа. Въ много мѣста на тази область бейоветѣ сѫ изключителни земепритежатели, а християнското население е докарано въ робско положение. Това учрѣждение, осѫдено отъ цѣлия образованъ свѣтъ, е още въ пълната си сила въ тази область. Българитѣ, които не намиратъ никаква защита прѣдъ турскитѣ власти, ежедневно се събличатъ отъ турскитѣ всесилни бейове. Това събличане, едничкото право на владѣние на турцитѣ се е извършвало въ такива голѣми размѣри, щото християнското население е достигнало въ положение на пролетарий. Ето едно положение достойно за най-голѣма благосклонность на цивилизована Европа. Подобрението на състоянието на толкози окаяни сѫщества би било за отличнитѣ мѫже, които засѣдаваха въ Берлинския Конгресъ, една най-чиста титла за слава и за неизличима признателность на християнитѣ отъ Македония.

Жителитѣ на Тракия и на Македония, които въ много отношения заслужаватъ, ако не вниманието, поне милостьта на Европа, вѣрваха, че ерата на робството и теглилата е свършена, и че по-добри дни ще настанатъ за тѣхъ. Вмѣсто това жителитѣ на Пловдивский, Сливенский и Одринский санджаци, които подъ развалинитѣ на 300 села и градове оплакватъ повече отъ 50 хиляди жертви, изклани, избѣсени и

измрѣли по затворитѣ и въ заточение, и българитѣ въ Македония, гдѣто и днесъ още подобни сцени се повтарятъ, съ ужасъ гледатъ, че тѣ ще бѫдатъ изново поставени подъ правителството, което е отговорно за всичкитѣ имъ злощастия. Тѣ справедливо се запитватъ: кои ще бѫдатъ границитѣ за приложението на реформитѣ, които сѫ декретувани отъ Берлинския Трактатъ, даже и когато членоветѣ на комисията, която ще надзирава организацията на тѣзи области, ще могатъ да се съгласятъ върху приложението на мѣркитѣ, които ще се изработятъ.

Безъ съмнѣние Портата ще се стреми да даде прѣвѣсъ въ работитѣ на турското меншинство, което остава въ тѣзи области; други влияния може да бѫдатъ употрѣбени въ полза на гърцитѣ; но българитѣ, които съставляватъ множество и въ Тракия и въ Македония, не ще могатъ да гледатъ съ равнодушие тѣзи оплаквания за потъпкане на народностьта имъ.

Впрочемъ не е фаворитизмътъ, който е докаралъ въ изтокъ положението на работитѣ, което е извѣстно на Европа. Не ли противъ този фаворитизмъ Европа дири лѣкъ? Каква полза, че фаворизираното за напрѣдъ меншинство може да бѫде друго? Злото измѣнява само формата си, но коренътъ му остава. Новиятъ фаворитизмъ ще бѫде пакъ изобиленъ зародишъ на нови смущения и прѣврати. Едно население, което прѣзъ двадесеть години само и безъ никаква поддържка е водило една отчаяна борба, за да се отърве отъ черковното владѣние на гръцката патриаршия, само и само защото това владѣние служеше като прѣдуготовление на политическо владѣние, което гръцкото меншинство бълнуваше за тази страна, не ще може въ никакъвъ случай да приеме едно състояние

на работитѣ, което ще се стреми да приготви съвършеното му затриване.

Българитѣ не желаятъ да угнетяватъ никоя друга народность, която би се намѣрила въ отечеството имъ и тѣ ще дадѫтъ на всички пълна свобода за развитие. Но сѫщо, прѣди да се подчинятъ на едно меншинство и да приематъ условия, които ще приготвятъ народната и политическата имъ смърть, и това въ най-чистия и въ най-древния центръ на тѣхната народность, тѣ ще употрѣбяватъ всичкитѣ срѣдства за съпротивление, съ които разполагатъ.

Като подлагаме тѣзи съображения (консидерации) на Ваше Прѣвъсходителство, ний ви молимъ да обърнете сериозното си внимание на тѣзи елементи за нетрайность въ новото положение, което се създава за България. Това положение безъ друго ще докара нови нещастия на нашето злощастно, толкозъ пострадало вече, отечество. Отговорностьта за пороитѣ кръвь, които могатъ наскоро да потекатъ, не пада върху насъ, като сме вече изложили на Европа опасноститѣ, които угрожаватъ спокойствието на изтокъ.

Имаме честь да сме на Ваше Високопрѣвъзходителство покорнѣйши слуги."

Избликъ отъ негодуване противъ дѣлото на Берлинския ареопагъ обзе „богатиритѣ" шипченски— българскитѣ опълченци, тия, които достойно се отплатиха на вѣковния врагъ на българската земя, по върховетѣ на Шипка, въ долината на розитѣ, въ Стара-Загора и Шейново. Тия народни борци поднесоха своя протестъ прѣдъ Европа. Ето дословния текстъ:

ПРОТЕСТЪ

прѣдставенъ на Европейската Комисия отъ българскитѣ опълченци

Ваше Прѣвъзходителство!

Петстотинъ години отъ какъ историята бѣше наказала нашия народъ да стои подъ жестокото иго на най-лютия тиранинъ на свѣта. Всичкото врѣме на този периодъ се пълни съ най-тежки страдания и мжки, наложени върху нашия народъ отъ немилостивитѣ наши господари. И едва ли ще има да се намѣри другъ народъ, който да е изтеглилъ таквозъ едно поробване. Днесъ този срокъ отъ поробощение се свърши, като Всемилостивий Богъ благоволи да стане народа и съ помощьта на нашитѣ събратия да отхвърли вече несносното това иго отъ себе си. Отъ началото още на възстанието, както и въ откритието на войната, до сключването на мира въ свети Стефанъ, европейскитѣ наши събратя непрѣставаха да ни се изражаватъ чрѣзъ чувства на състрадание, съврѣменно като благоприятствуваха на войната, съ която искаха да оживотворятъ паднали нашъ народъ, като му повѣрятъ въ ржцѣтѣ управлението на новий му животъ, животъ на свободата и на цивилизацията, съ който да може естествено да продължава своето сжществуване.

Това бѣше най-човѣколюбивото отъ страна на Европа, зарадъ което ние съ надежда очаквахме увѣнчаването му въ Берлинъ. Конгреса се събра, нъ уви! Какъвъ резултатъ! какво рѣшение даде този конгресъ? Братията Иосифови поискаха да убиятъ Иосифа и да кажатъ на баща си, че е умрѣлъ; послѣ единъ отъ тѣхъ намѣри за благосклоно да го продадатъ на египетскитѣ търговци. Това сжщото направи и конгреса.

Не единъ пѫть нашия народъ протестува съ мемоари и прошения и дълбоката си скърбь изрази прѣдъ образована Европа. Защото масата на народа въ България, Тракия и Македония съставлява едно тѣло-Българския народъ, който за да може да трае и да сѫществува въ свѣта и споредъ желането на силитѣ, трѣбва да е едно цѣло. Да веземемъ за примѣръ человѣка, че ако отнемемъ нѣкои отъ членоветѣ на тѣлото му, или съ нѣкоя привѣзска да прѣкъснемъ движението на кръвьта въ тѣзи членове, то за скоро ще узнаемъ, че той не ще може да живѣе; слѣдователно рѣшенията на Берлинския договоръ за раздѣлението отечеството на части България, Източна Румелия и Македония не е съ цѣль да съживи това наше тѣло, но за да го приготви по-скоро за смърть.

Но дали е възможно да се помисли, че опълченцитѣ, които безъ пощада сѫ проливали драгоцѣната си кръвь, за да освободятъ поробеното си отечество и сѫ дали вѣра и клѣтва, че ще се борятъ всѣкога противъ всичко, което би се явило въ врѣда на народа, щѫтъ прѣви тъй равнодушно врата си, за да се впрѣгнатъ изново въ този хомотъ, отъ който народнитѣ рани не сѫ още заздравѣли? Ако народната свобода и единство на единъ народъ сѫ безцѣнни, то тая безцѣнность двойно усѣщатъ тия, на които ранитѣ още не сѫ заздравѣли, на които дрехитѣ сѫ още кървави; и възможно ли е да се вѣрва, че въ Шипка, Загра и въ други мѣста, тамъ, гдѣто почиватъ коститѣ на нашитѣ най-мили другари, умрѣли за светата свобода, а ние да я прѣдадемъ и мѣстата, които сме облѣли съ кръвьта си, да оставимъ въ рѫцѣтѣ на тиранина. Днесъ, като виждаме, че нашитѣ прав͏а се докачатъ въ Берлинския Договоръ, както и народното ни достолѣпие чрѣзъ комисията, която

днесъ иска да грабне финансиитѣ, утрѣ управлението и да го даде пакъ въ ржцѣтѣ на турцитѣ, то най-силно протестуваме върху посѣгането на нашата собтвеность и права.

Ние не отхвърляме, нито пъкъ искаме да унищожимъ Берлинския договоръ, както и самъ Германский Канцлеръ въ отговоръ на Английската нота е казалъ: „Този договоръ не ще да падне, ако се присъедини България съ Румелия, както се присъедини Влашко съ Молдова слѣдъ Парижкия трактатъ на 1856 г.“ Това искаме и ние.

Ние считаме за своя длъжность да явимъ за лошитѣ послѣдствия, които ще се породятъ, ако се зематъ въ внимание народнитѣ ни оплаквания и съ това ние избѣгваме всѣка отговорность за отмъщенията, които ще се появятъ въ умирената вече България.[1])

Поборници на българското опълчение.“

Сждбата бѣ наредила Бъмария да заживѣе политически въ границитѣ й начертани въ Берлинъ. . . но не на дѣлю . . .

Ето 6-й септемврий 1885 година, камбанниятъ звонъ на храма Божи възвѣсти за тържеството на мощния народенъ мечъ вече въ други по-обширни граници; въ долината на розитѣ, по брѣговетѣ на шумна Марица, Бъмарскиятъ левъ сияйно красеше държавното знаме — символъ на мощна Бъмария . . .

Но ето днесъ Бъмария още прозира тамъ, негдѣ, по брѣговетѣ на окървавения Вардаръ, — по брѣговетѣ на красното Охридско езеро, силуета на своята страдна сестра Македония, заспѣнеъ отъ полумѣсеца, обкована

---

[1]) Вѣстникъ Марица, бр. 31, 1878 год.

МАВЗОЛЕЙ

ЧАСТЬ II.

БЪЛГАРИЯ СЛѢДЪ ОСВОБОЖДЕНИЕТО.

„Поклонъ прѣдъ праха на загиналитѣ двѣстѣ хиляди руски „богатири“ на „поле брани“ за свободата на България, върху свещенитѣ кости на които се изправи родната земя слѣдъ петвѣковно робство“.

Тъкмо прѣди тридесеть години, слѣдъ петъ вѣковно непоносно робство, родна България велегласно провикна: Робиня бѣхъ, пламено желаяхъ свободата, надежди и съмнѣние пълнеше сърдцето ни; но ето, съмнѣнията изчезнаха, надеждитѣ се оживотвориха, лѫчитѣ на свободата — божествения даръ, ме озариха.

Велико е това събитие въ историята на българския народъ, многознаменателно е то! — Ето вече тридесеть години, народната ни честь, народната ни самостоятелность, народното ни благосъстояние и бѫднината ни е въ рѫцѣтѣ на Българския народъ, той, народътъ, е повелитель на сѫдбинитѣ си.

Днесъ България съ трепетна душа си спомнюва страхотното онова минало на робството, — деня, въ който единъ великъ народъ отъ сѣверъ — Рускиятъ, сияйно, като Спаситель на човѣчеството, озаренъ отъ любовьта къмъ ближния, възлѣзе на кръста и се жертвува за свободата на България — стеняща въ скърби и ридания ради вѣковнитѣ неволи що изпитваше.

Тържеството на тая майчина любовь днесъ се увѣковѣчава отъ вѣчно признателна България. Тоя великъ день на добиване възкресния животъ, пѣвецътъ народенъ така прославя:

„Славимъ съ вѣнци и съсъ пѣсни
И вѫвъ сладко умилене,
День, велики, день чудесни,
День на наш'то избавлене—
  О славенъ день,
  О красенъ день,

Въ кой прѣстанаха да прѣчатъ
Намъ оковитѣ на роба;
Славимъ любовьта и мечътъ,
Що дигнаха ни изъ гроба
  За новъ животъ,
  Честитъ животъ.

Славимъ славата на Царя
Александра благородни,
Че колибата, олтаря
Съ руска кръвь стори свободни.
  О руски царь!
  О мили царь!

Ти смили се, отърва ни,
Възкреси народъ забравенъ,
Въвъ земята ни, въ сърдца ни
Паметникъ ти е изправенъ
  Ще свѣти, грѣй,
  Дор' слънце грѣй.

Зацъвтѣли и запѣли
Нашитѣ поля, балкани,
Младъ животъ грѣй, дѣ чернѣли
Пепелища и зандани . . . .
  На робство край,
  На сълзи край!

О Българийо, дигай чело!
Ти свободна си на вѣки.
Къмъ дни свѣтли тичай смѣло
Съ вѣра въ сили млади, еки.
Напрѣдъ! Ура!
Ура! Ура!"

Честитъ е тоя день на велика радость за Българския народъ. Срѣдоточие на това всенародно тържество е *свободата народна*, изкупена съ кръвьта на двѣстѣ хиляди руски синове.

„Може ли сждбата да отреди за човѣка дѣло поприятно за сърдцето и по-възвишено отъ дѣлото на свободата и независимостьта на единъ народъ?". Съ тия думи привѣтствувалъ Белгийския краль Леополдъ първото Учрѣдително Народно Събрание на освободена Белгия.

И ние се провикваме: великъ е тоя день за Българския народъ! Слѣдъ петвѣковно робство, въ древнопрѣстолния градъ Търново се вѣстява Българскиятъ народъ за първи пжть чрѣзъ своитѣ избраници да нарежда свободно своята държавна сждба. А какво включава миналото на робството? Отъ страшния оня кървавъ день — 17 юлий 1393 година, когато синътъ на Баязида е разрушилъ Търновскитѣ крѣпости — животътъ на всичкитѣ славяни и народи при Балканитѣ е билъ най-злочесть, що познава изобщо историята на робството. Агарянинътъ не щадѣлъ завладения робъ съ меча си. Той го измжчвалъ и обиралъ, убивалъ и опожарявалъ жилищата му. Такава е историята на страшното онова минало на Българския народъ подъ владичеството на Османцитѣ.

И слѣдъ такава „мрачна нощь" — настава день! Слѣдъ непроницаема мрачина—озарява сияйно свобо-

дата родната земя! — Българския народъ възкръсна изъ мрътвитѣ надъ развалинитѣ на вѣковната тирания!

Въ тоя великъ день българинътъ смислюваше за миналото, прѣживѣваше мислено кървавитѣ зрѣлища въ Батакъ, Перущица и водитѣ на Марица, обагрена съ кръвьта на хилядници еднородци, и на дѣчица родни въ майчина утроба още, а въ великия тоя день чествуваше и наслаждаваше се отъ божествената благодатъ за човѣка — Свободата!

Българския народъ ликуваше, славеше величавата побѣда на справедливостьта и правото. Тъкмо въ тоя день историята на Българския народъ на всеуслишание вѣстеше отъ политѣ на Балкана къмъ всички народи, страдающи и умаломощени отъ тежката борба съ тиранията за правото си, радостната благовѣстна утѣха: „Не се отчайвайте, о! никакъ се не отчайвайте! Никоя жертва не е бивала напраздно; никое робство не е вѣчно! Въ „правото е силата"! — това е великото тържество! Въ тоя часъ българския народъ обзимаше едно чувство на вѣчна признателность къмъ виновника на великото тържество — освобождението на България — Русия. Има ли българинъ, непроникнатъ отъ дълбокото и твърдо съзнание за величието на руската народна любовь, проявена къмъ българитѣ за неизкупимитѣ жертви, дадени прѣдъ олтаря за добиване свободата на България? Не. Съзнанието на признателность е дълбоко заседнала въ народната душа на българина, то задоволява неговия разумъ и човѣшко достойнство. Чувството на съзнание дългътъ си къмъ Русия въодушевява българина, укрѣпва въ него вѣрата, че той съ достойнство ще ѝ се разплати. Тоя именно часъ на морална разплата очаква България. . . сега.

Въ великия оня радостенъ день, когато вѣковниятъ нашъ врагъ властелинъ бѣ сразенъ, когато възтържествува кръстътъ надъ полумѣсеца, когато се строшиха оковитѣ на робството и Българскиятъ народъ се възроди и заживѣ свободенъ, отлични синове, избраници народни, въ отзвучие на чувствуемата всенародна дань на признателность къмъ освободителката ни Русия, тържествено подчертаха въ I-то Учрѣдително Народно Събрание въ Търново дължимата признатолность къмъ виновника на народния въскресенъ животъ. Високоуважаемия труженикъ народенъ, публицистъ, държавникъ, професоръ и книжовникъ, народенъ избраникъ Марко Балабановъ изрекълъ тържествено слѣднето красноречиво слово:

. . . .

. . . .

. . . . . . „Днесъ говоримъ и отъ днесъ нататъкъ ще говоримъ именно като народни прѣдставители. Гледайте, почитаеми господа, че въ това събрание,— на мѣстото, гдѣто стоя, има въздигната трибуна, отъ която намъ е позволено да си изкажемъ нашитѣ мнѣния, нашитѣ чувства, нашитѣ желания, — трибуна на свободата на словото, трибуна, отъ която ще издаваме гласа си за доброто на Отечеството ни. Отъ тази се очаква устройството на България съ силата на свободното слово. Както знаете, господа, намъ е дадено за това устройство пълна свобода отъ тази трибуна. Друго едно блистателно доказателство, че високата мисия на Велика Русия въ нашето отечество не е, споредъ както се изражява самъ *Царь-Освободитель* въ прокламацията си къмъ Българския народъ, не е да разтури и да разруши, *но да създаде и да устрои.* То като е тъй, господа, нека се възползуваме отъ дадената намъ свобода, за да изпълнимъ прѣди всичко една отъ най-свещенитѣ длъжности.

Кое е словото, което трѣбва първо да падне, първо да се чуе отъ тази трибуна? — *Мисля*, почитаеми господа, *че азъ ще бжда вѣренъ отзивъ на вашитѣ чувства и желания, ако кажа, че първото слово отъ тази трибуна трѣбва да бжде слово на признателность и на благодарность къмъ Царя-Освободитель и къмъ Великия Руски народъ*; второ слово отъ тази трибуна трѣбва да бжде пакъ слово на признателность и на благодарность къмъ всички ония велики мжже, които сж се борили и се борятъ за доброто на нашия народъ".

Другъ единъ високообразованъ синъ на България, покойния държавникъ, Д-ръ К. Стоиловъ, е произнесълъ паметното слово въ сжщото Събрание, като избраникъ народенъ, за дължимата всенародна признателность къмъ Русия:

„Почитаемо Събрание,

Между различнитѣ чувства, които вълнуватъ *днесъ народнитѣ прѣдставители, най-ясно се вижда призчателностьта. Признателность къмъ великодушния ни Царь-Освободитель и признателность* къмъ братскиятъ намъ народъ, който съ толкова си жертви ни даде възможностьта да можемъ въ едно политическо събрание, като днешното, да изразяваме нашитѣ народни желания и да положимъ основата на политическия си животъ. За това и трѣбва ние, като политически органъ на народа си, да изкажемъ на освободителя си нашата дълбока признителность".

Въ тия слова на отлични български синове прогледва обладающето чувство въ сърдцето на българина за дължимата дань на признателность къмъ изкупителя на свободата ни. Ето че и Българския на

родъ всенародно, тържествено чрѣзъ своитѣ избраници народни подчерта мощно чувствуемата дань на признателность, изразена въ отвѣтното слово отъ I-то Учрѣдително Народно Събрание на Н. С. Императорския Комисаръ въ България, което гласеше:

„Ваше Сиятелство,

По волята и прѣдначертанието на Всемилостивѣйшия *Царь-Освободитель*, Ваше Сиятелство привѣтствувахте насъ, прѣдставителитѣ на Българското Княжество, съ отварянето на първото въ освободената наша страна Народно Събрание, призвано да положи трайна основа на държавното устройство на това ново княжество.

Ваше Сиятелство,

Отварянието на Учредителното наше Събрание, отваряне, поздравено съ неописанъ възторгъ, както въ г. Търново — старата столица на затритото прѣди петь вѣка Българско Царство, тъй и навсѣкждѣ по Княжеството, е вѣнецъ на великитѣ и безбройни благодѣяния, съ които е обсипалъ нашето отечество *Великодушния Царь-Освободитель.*

Подиръ благополучното и блѣскаво свръшване войната, обявена съ челолѣколюбива цѣль — да избави отъ жестоко робство нашия злощастенъ народъ — ние присжтствувахме на единъ цѣлъ редъ трудове и старания, положени отъ прѣдставителитѣ на *Негово Величество* въ освободеното наше отечество, за да се въведе единъ новъ порядъкъ въ нашитѣ прѣдѣли. Волята на *Царя-Освободителя*, избраний служитель на сждбитѣ на Божий промисълъ — Русия, не само разруши съ най-блѣскавъ начинъ оковитѣ на робството, подъ което охкаше цѣли вѣкове наший народъ — но

20

и доказа на свѣта, че мисията й въ нашето отечество е мисия цивилизаторска, мисия да създаде, да устрои и да постави единъ младъ народъ въ условия, които да му даватъ възможность да напрѣднува успѣшно и да се ползува съ плодоветѣ отъ спечелената за него свобода, свобода пожелана отъ начало и одобрена отпослѣ и отъ сама Европа.

Ваше Сиятелство!

Сърдцето на всѣки Българинъ е прѣизпълнено съ неизказани чувства на дълбока благодарность къмъ *Негово Императорско Величество*, чувства, които съ наслаждение отъ плодоветѣ на тая свобода не могатъ освѣнъ да ставатъ по-живостни, да се развиватъ отъ день на день и да минуватъ отъ поколѣние въ поколѣние, като свято прѣдание, което вѣчно ще съединява Българския народъ съ неговата Благодѣтелка — Велика Русия. Като прѣдставители, ний прѣди всичко най-покорно молимъ Ваше Сиятелство да благоволите да поднесете на *Негово Величество Царя-Освободителя нашата всенародна признателность, на чеда тъй великодушно облагодѣтелствувани, къмъ Отецъ Всемилостивъ, името на Когото ще се слави и благославя въ Отечеството ни въ вѣки вѣковъ.*"

Ето и друго свидѣтелство за всенародната признателность, изразена въ адреса, подаденъ отъ сжщитѣ народни избраници на Царя-Освободителя чрѣзъ Негово Комисарь, князь Дондуковъ-Корсяковъ, по случай праздника за възшесвието на Прѣстола Му:

„Ваше Сиятелство,

Днесъ е день на възшествието на прѣстола на *Негово Величество* Всероссийский Императорь, нашия Царь-Освободитель.

Този день е многознаменателенъ и радостенъ не само за всичкий великъ Руски народъ, но и за насъ българитѣ, защото той е деньтъ на освобождението на Българския народъ. Българитѣ никогажъ не ще забравятъ великото значение на този священъ день и той вѣчно ще бѫде за тѣхъ день на най-голѣма радость и на най-голѣмо тържество, символъ на безпримѣрна въ историята братска любовь на Руския народъ къмъ Българитѣ, день такъвъ, въ който Българитѣ отъ дълбочината на душата си ще възнасятъ къмъ Бога горещи молитви за благоденствието и могуществото на Великия Руски Народъ и неговия Великъ Монархъ, *нашия Царь-Освободитель*.

Като тържествуваме сега този радостенъ и многознаменателенъ день, ние, отъ името на Българския народъ, най-покорно молимъ Ваше Сиятелство да благоволи и подложи прѣдъ нозѣтѣ на *Негово Императорско Величество* Царя-Освободителя чувствата на нашата радость, дълбока прѣданость и най-смиренитѣ привѣтствия по случая на този великъ и радостенъ день.

Търново, 19 февруарий 1879 година.“

(Слѣдватъ подписитѣ на Народнитѣ Прѣдставители).

Българскиятъ народъ, упованъ въ твърда вѣра, че въ родната земя нѣма вече да се развѣва полумѣсецътъ, който да потъмнява сияйния кръстъ, въздаваше Богу хвала, прѣизпълненъ съ чувство на признателность къмъ освободителитѣ си, пожелаваше доброчестина на руската земя; най-ярко свидѣтелство за тѣзи високи чувства на признателность, що таеше въ сърдцето си, е дѣлото на първата българска депутация, натоварена съ мисия отъ I-то Учрѣдително Събрание, да изрази

чувствуемата безпрѣдѣлна признателность къмъ Царя-Освободителя и великия братски народъ за даруваната ни свобода. Тая депутация на 29 юлий 1879 година изпълни своята мисия: въ тоя день била прѣдставена на Царя. Негово Блаженство Антимъ I (бивши български Екзархъ) поднесе Царю иконата на Славянскитѣ Първоучители, Кирила и Методия, въ златни кржжила, украсена съ скжпоцѣнни камъньe. Депутацията е състояла отъ слѣднитѣ лица:

1) Бивший Екзархъ, блаженнѣйший Антимъ;

2) Браницкий Епископъ г-нъ Климентъ;

3) Димитръ Кочовъ, народенъ прѣдставитель отъ Русе;

4) Димитръ Селвели, народенъ прѣдставитель отъ Търново;

5) Х. Стоянъ Поповъ, народенъ прѣдставитель отъ Видинъ,

6) Иванъ Брънчевъ и двама дякони за прислужване на Прѣосвещенитѣ Антима и Епископа Климента.

Прѣосвещений Климентъ, отличниятъ, високопросвѣтениятъ и многочтимиятъ българинъ, отъ името на Българския Народъ, на когото той достойно служи, е казалъ слѣдното знаменателно слово:

„Великий Господарю!

Българскиятъ народъ, избавенъ и освободенъ отъ Васъ и отъ Вашия Великъ Народъ, ни изпрати при Васъ, за да изразимъ на Ваше Величество чувствата отъ дълбоката и вѣчна признателность за великитѣ благодѣяния, съ които благоволихте да го обсипете!

Господарю! Вие нищо не пощадихте: нито скжпата кръвь на синоветѣ на Вашия толкозъ обиченъ народъ, нито *Вашето* лично спокойствие. Вие изло-

жихте въ опасность Вашия собственъ животъ и живота на Ващитѣ августейши дѣца. Вие обляхте земята ни съ Вашитѣ сълзи, и всичко това Вие направихте, за да избавите нашия мѫченически народъ отъ вѣковното робство. Вие наистина го избавихте, Господарю, но Вашата неизказана милость не се ограничи до тамъ: Вие поискахте да видите нашия народъ не само свободенъ, но още и честитъ. Вие поискахте да видите нашето опустошено и съсипано отечество да се издига върху развалинитѣ си, и туй се доказа отъ това, гдѣто Вие оставихте помежду ни много отъ високитѣ сановници на Вашата Империя, които сѫ се въодушевявали отъ сѫщата Ваша любовь къмъ насъ и сѫ изпълняли горещитѣ Ви желания и желанията на Вашия народъ, като не сѫ щадили нищо за нашето щастие и благосъстояние.

Нашия народъ е сега свободенъ. Той забрави злочестото си минало, той забрави тежкитѣ страдания и той сега гледа на бѫдещето съ надежда и довѣрие. Благодарение на Васъ, Господарю, тишината и спокойствието царуватъ помежду насъ; днесъ ни управлява едно народно правителство; законитѣ създадени отъ самитѣ Васъ ни покровителствуватъ; войската ни се устрои и на конецъ България прие отъ *рѫцѣтѣ на Ваше Величество* своятъ Князь и Господарь, когото обича и почита, на когото е прѣданна безмѣрно и когото ще пази като единъ свещенъ и скѫпоцѣненъ даръ за Вашата любовь къмъ насъ.

Всичкитѣ тѣзи благодѣяния изясняватъ прѣданностьта и признателностьта на нашия народъ къмъ Васъ. По тази причина нашия народъ ще благославя вѣчно Вашето име и името на Вашия народъ. Като едно доказателство за тази прѣданность и признателность, нашия народъ зима смѣлостьта да поднесе на

Ваше Величество една свещена Икона, която Ви моли да приемете съ сѫщитѣ чувства отъ любовь, съ които се въодушевявахте, когато ни избавихте".

Така почиташе Българскиятъ народъ сърдечно своята майка избавителка отъ непоносното тежко робство.

Слѣдъ тия подчертани свидѣтелства за хранимата сърдечна признателность къмъ славния Руски народъ въ всички тържествени дни на радость за Българския народъ, отлични негови синове, въ отзивъ на народната душа, изявиха дължимата признателность къмъ оня великъ Славянски народъ — Руския, който оживотвори съ меча си тържеството на българската земя. Ето примѣръ:

Високопросвѣтения труженикъ народенъ, книжовникъ и държавникъ, вечъ неотколѣ покойникъ. Т. С. Бурмовъ, 1879 година, 4 януарий — въ Пловдивъ, въ днитѣ, когато още не бѣ изсъхнала кръвьта на ония двѣстѣ хиляди славни руски богатири, които сложиха своитѣ кости въ долинитѣ и балканитѣ на родна България за скжпата ни свобода, е казалъ, прѣдъ голѣмо множество слѣдната знаменателна рѣчь:

„Ваше Превъсходительство и прочіе представители россійскаго побѣдоноснаго воинства, русской покровительствующей намъ крѣпкой силы и братской любви!

„Велики и святы воспоминанія, собравшія насъ сегодня въ сихъ стѣнахъ, и трогательны событія вызвашія настоящее наше торжество. Предпринявъ въ прошломъ году, по мановенію обожаемаго Государя, святое дѣло избавленія братскаго народа отъ позорнаго робства, вы не остановились ни предъ какими жертвами и трудами для достиженія цѣли, которую указала вамъ глубокоя любовь къ страждущимъ бра-

тьямъ. Сокрушая силу врага на каждомъ шагу, вы въ нынѣшній день, вошли, въ вашемъ побѣдоносномъ и спасительномъ шествіи, и въ сей городъ, внутри и вокругъ котораго неистовство и бѣшенство разгромленныхъ вами варваровъ обнаруживались въ злодѣйствахъ и жестокостяхъ, примѣра коимъ міръ незнаетъ, объятый ужасомъ городъ вы мгновено озарили лучемъ радости и веселія. Чувствительнѣе и восхитительнѣе этой внезапной перемѣны, произведенной вами въ положеніи населенія сего города и прочей Болгарской земли, невозможно себѣ прѣдставить. Ваше благодѣяніе высше всякой цѣны не потому только, что оно само по себѣ велико, но и потому что оно могло быты плодомъ лишъ громадныхъ жертвъ и большихъ потоковъ крови. Вы даровали намъ это благодѣяніе, ознаменовавъ себя доблестями, которымъ удивляется весь міръ и преодолѣвъ препятствія, которыя считались неодолимыми. Раздѣляя всеобщее удивленіе, возбужденное вашими доблестями, мы, сверхъ того еще, глубоко благоговѣемъ предъ вашими святыми побужденіями и державною волею мудраго и великаго Государя, двинувшею васъ по время благопотребно для совершенія великаго подвига. Государь сей, олицетворяя въ Себѣ всѣ великія добродѣтели великодушнаго и сострадательнаго русскаго народа, неразрывно съ нимъ связаннаго мыслью и чувствомъ, будетъ также обожаемъ и во всей землѣ Болгарской, какъ Его обожаетъ вся земля Русская, и благодарная память о Немъ среди насъ будетъ переходить изъ рода въ родъ, изъ поколѣнія въ поколѣніе до скончанія вѣка.“

Тая здравица заключи прѣдсѣдательтъ на градский съвѣтъ г. Пѣевъ съ думитѣ: „На здравие на Н. И. В. Великий Царь-Освободитель“!

Нека отбѣлѣжимъ и друго едно изявление на признателность по сѫщия случай въ Плодивъ отъ високочтимия книжовникъ и отличенъ синъ на родна България И. Груевъ. Ето тая красна наздравица:

„Господа!

На канунѣ 4 января прошлаго года городъ нашъ переживалъ самыя критическія минуты; непріятель, собравшись со всѣми своими силами въ окрестностяхъ Филиппополя съ намѣреніемъ дать послѣдній отпоръ побѣдоносньімъ Русскимъ войскамъ, обрекъ былъ городъ на сожженіе и жителей его, въ особенности, Болгаръ, на истребленіе. Въ страхѣ и трепетѣ мы ожидали роковаго часа. Но благодареніе Богу, подъ предводительствомъ славнаго Вождя, Генерала Гурко, и достойныхъ его сподвижниковъ, храброе Русское войско своимъ быстрымъ и стремительнымъ напоромъ разгромило и сокрушило послѣднія непріятелскія полчища. Городъ былъ спасенъ и жители его очутились въ свободѣ, которою теперь наслаждаются благодаря могущественной защитѣ Царя-Освободителя и искренному сочувствію братскаго намъ русскаго народа.

„Празднуя етотъ знаменательный день нашего возрожденія, мы должны отдать достойную похвалу и честь доблестнымъ борцамъ и всѣмъ подвижникамъ и поборникамъ великаго дѣла освобожденія Христіанъ. Вотъ, Господа, почему я предлагаю здравицу за храброе русское воинство, за его славныхъ вождей и зе великій русскій народъ! Ура!“

Не само въ днитѣ на велика радость и тържествени празднества, но и въ днитѣ на печали и скърби народни, Българскиятъ народъ гласно изявяваше своята признателность къмъ великия Руски народъ

за даруваната намъ свобода. Подобно едно свидѣтелство е заявлението на жителитѣ на градъ Панагюрище, поднесено на Генералъ-Губернатора на Южна-България въ началото на 1879 година. Това заявление дава една психологическа характеристика за проницание въ народната душа—съкровищница на високи добродѣтели на Българския народъ, вѣчно признателенъ на своята великодушна освободителка отъ подземието на вѣковната мрачина и робство. Нека чуемъ тая висока изява на достойни български синове. Ето я:

„На Негово Високопрѣвъсходителство, Генералъ-Губернатора въ Южна-България

Ваше Високопрѣвъсходителство,

„Долуподписанитѣ жители на Панагюрище (Отлук-кьой) сѫ отъ тия тракийски българи по особно чувствителни на злото както и на доброто.

Вие сте при насъ достойния прѣдставитель на Русия и на нейниятъ августейши господарь, на общата щедрота на които дълженствуваме, за дѣто живѣемъ отъ година насамъ въ съвършена безбѣдность и дѣто зачнуваме надежди за нашето бѫдеще. Сѫщо както Вашата бдителность надъ насъ въ тая смисъль не е заспала ни минута, сѫщо така душата ни не пресѣква отъ обичь за Вашата личность, и пълно довѣрие отъ наша страна Ви е осигурено.

Святитѣ дни, които истекоха и въ които лани восклицавахме славното дохождане на руската войска на нашата територия, тресяща се отъ ужаситѣ, на които она още носи и ще носи дълго врѣме дирята, бидоха за насъ случай да изпълнимъ тържествено една религиозна длъжность къмъ тая войска и къмъ ония на които она туря въ дѣйствие волята спрямо насъ. На-

шитѣ думи, изтръгнати отъ дъното на сърдцето, ще се възвисятъ отъ храмоветѣ ни въ развалини дори до Оногова, който дава побѣдитѣ за правитѣ работи, защото сѫ негови, който покровителствува сражаващитѣ се за възтържествуването на тия работи.

Ваше Високопрѣвъсходителство,

Нашитѣ чувства отъ признателность къмъ Русия сѫ искренни и дълбоки, защото, ведно съ сичкитѣ наши сънотечественици, които усѣтиха като насъ нуждата на свободата, ние оцѣняваме жертвитѣ, които това мѣсто си наложи въ видъ да ни я снабди. Нечестията, съ които правителството на нашитѣ се означенува между насъ и които подигнаха съвѣстьта на честнитѣ хора у всичкитѣ народи по земята сѫ на умътъ ни, и ние ще прѣдадемъ специално спомена имъ на грядущитѣ поколѣния за да ги възмущава, не срѣщу казаното правителство, което само не ще сѫществува освѣнъ въ състояние на споменъ, а срѣщу нашиятъ гешевлъкъ, за дѣто сме го търпѣли толкова дълго врѣме надъ насъ. Наистина, колко повече смишляваме нашето прѣминало положение, толкова повече го намираме ужасно низостно, недостойно за человѣци.

Една причина, която негли бихми могли да призовемъ за да смалимъ прѣдъ потомството грозията, която имахме въ нашето безропотно послушание, прѣзъ послѣднитѣ двадесеть години, на една власть тъй малко грижлива да го заслужи, е фактъ, че ние имаме вѣра въ Европа, че гледахме нейниятъ съвокупенъ протекторатъ, установенъ въ 1856 г. надъ Турция като елементъ, назначенъ да упражни спасително дѣйствие възъ Портата, за да прѣустрои тя, въ нашъ интересъ, както и въ нейний собственъ, омразната си администрация. Нали, мислехме си ние въ нашата дѣтска

простота, европейскитѣ правителства, най-прочутитѣ толко по материалнитѣ срѣдства съ които разполагатъ, колкото по нравственностьта и по цивилизацията на народитѣ си, въ своята мѫдрость сѫдиха за полезно, слѣдъ една война еднакво съмнителна за всичкий свѣтъ, да гарантиратъ цѣлостьта и независимостьта на отоманската империя, вмѣсто да си я разподѣлятъ, както бѣше позволено, тѣ наздраво разбиратъ грамадната обвязанность, непроходимо произходяща отъ подобно поведение за тѣхъ да бѫдятъ, щото участьта на християнскитѣ населения въ Изтокъ да се улучши, щото отоманската империя да не е вече причинитель на периодически замѣшателства, на всеобщи бѣдности. Сега, слава Богу, ние сме излѣкувани отъ вѣрата си на Европа, вѣра която ни биде до такава степень гибелна: тя издъхна съ мнозина отъ насъ на вѫжето, въ тъмницитѣ, на дъно на морето съ камъкъ на шията; тя, съ мнозина други отъ насъ, послужи пища на хищнитѣ птици, на псетата, на дивитѣ звѣрове на лѣсоветѣ ни; тя изчезна съ пламъцитѣ, които пожраха обиталищата ни, училищата ни, черковитѣ ни; тя биде отнесена съ нашето скромно иманье въ мѣстата, дѣто е обичай да тънатъ въ сласти на чуждъ гърбъ, въ хълмоветѣ на Босфора, може би у пашитѣ, може би у тѣхнитѣ владѣтели; тя се удави въ сълзитѣ на вдовицитѣ и на сирачетата ни безъ брой; тя биде насилена, грабната отъ азиатскитѣ чудовища въ дѣвството на дъщеритѣ ни, въ честьта на женитѣ ни; най-послѣ тя загина за всегда подъ огромностьта на справедливото негодоване, което ни изпълни, насъ всички ни противъ нея.

Примѣрътъ на Европа, насърдчающа съ апатията си, ако не другояче, прѣзъ всичкото врѣменно разстояние обозначено съ царствуването на Парижкия

трактатъ, турското правителство да постоянствова въ своето прѣзрѣние за правдинитѣ уговорени въ тоя актъ въ наша полза, и усърдието, развивано отъ нея, за да ни накара да се подчинимъ на разпорежданията на Берлинский Трактатъ относително до насъ, дордето то сжщо правителство, подъ неинъ щитъ, продължава съ по-голѣмъ бѣсъ отъ всѣкога да извръшва своитѣ обикновенни свирѣпости въ мѣстноститѣ, дѣто оно още влада, ни опълномощаватъ едно да не привързваме на рѣченитѣ разпореждания някаква важность и друго, да ги имаме като сжществено отправени противъ насъ, така щото всѣкоя мисъль да ги пригърнемъ е далече и ще е далече отъ насъ.

Ние настояваме върху тая точка: Турция е прѣдъ очитѣ ни една историческа неправилность, достоплачевна въ всѣкое отношение; тя твърдѣ щастливо угасна и за насъ, тя неизбѣжно ще угасне и за всички ония, които още удушва, въ деньтъ, когато разумътъ, сега въ борба съ страститѣ въ нѣкои страни на западъ, прѣодолѣе, когато по-малко интересътъ повече каприцията на тая или оная политическа партия устжпи мѣстото на интереса на человѣчеството. Почитаемитѣ членове на международната комисия, засѣдающа въ Пловдивъ, трѣбува да не сж върху това на различно мнѣние, и тѣ познаватъ нашитѣ желания, които имъ бидоха нарочно изразени. Насъ ни твърдѣ много очуди новината, че, вмѣсто да си разотидатъ за да търсатъ почивка, слѣдъ тримѣсечни изнурявания, достойни за дѣло по-малко неблагодарно, и да ни оставатъ да уреждаме сами самички въ миръ нашитѣ сждбини, тия господиновци, съ нарушение на истий трактатъ, на който се мжчатъ да ни вджлбатъ почитанието, добиле продължение на срокъ за своитѣ занятия, изнапрѣдъ осждени на пълнѣйша яловщина отъ самийтъ

пороченъ принципъ, който ги е внушилъ. Всичко способствова да ни увѣри, че Европа е рѣшена да не ни пожали никоя изпитня намъ, които сме вече толкова изпитали. Убо ние се виждаме въ задължение да се отречемъ отъ всѣкой трудъ, отъ който зависи сѫществуванието на челядитѣ ни, та да се грижимъ единственно за срѣдствата да отблъснемъ „прямата политическа и военна власть Султанова“ надъ насъ въ минутата, когато поискатъ каквато е, да я сторятъ нѣщо по-дѣйствително. Ако истеглихме доброволно толкова тегла въ видъ да спечелимъ правдинитѣ, съ които се наслаждаваме, ние още повече ще имаме потрѣбнитѣ енергии и търпѣние, за да упазимъ тия правдини непочекнати.

Ваше Високо Прѣвъзходителство,

Ние помислихме за умѣстно да Ви изложимъ смирено, по кой начинъ ние сме готови да посрѣщнемъ всѣко покушение за докачане на свободата ни, свобода, намъ подарена отъ великиятъ руский народъ имущъ на чело благословената фамилия на Романовцитѣ. Ние Ви молимъ да извѣстите за това наше настроение водачитѣ на нашитѣ благодѣтели, отъ които Вие сте единъ отъ най-топлитѣ и най-отличнитѣ, та да се утвърдятъ въ убѣждението, че благодѣянието имъ е толко заслужено, колкото бѣше необходимо: нашитѣ мишци не работятъ, освѣнъ за да се прѣбиятъ, ако потрѣбва, за съхранението му като за вещь намъ подрагоцѣнна отъ всичко друго на свѣта, нъ го поставятъ така, щото да бѫде трайно и производително.

Имаме честь да сме

на Ваше Високопрѣвъсходителство

твърдѣ смиреннитѣ и твърдѣ преданнитѣ слуги.

Жителитѣ на града Панагюрище.“

Слѣдуватъ 1574 подписа.

Славянский миръ издъно потрепера
И, гордъ и сяенъ, слѣ се въ една вѣра,
Въ единъ духъ съ златоглавата Москвá.

Навредъ кждѣ славянский звукъ се чува,
Вредъ дѣ славянинъ страда иль добрува,
Пролѣ се във душитѣ свѣтлина:
Сѣтиха тамъ, съ гордъ трепетъ, че изгрѣя,
Съсъ зракъ лучистъ, славянската идея,
Вѣстителка на нови врѣмена . . .

Навредъ, дѣ тупаше сърдце човѣшко,
Въ цѣлъ миръ, отъ въодушевленье жешко,
Народи и империй и земли
Ржцѣ къмъ свѣтлото небе прострѣха
И съ насъ ведно молитвитѣ си слѣха
За славата на рускитѣ орли.

Защото тукъ, отъ вашитѣ прѣдѣли,
Къмъ жертви страшни и побѣди смѣли,
Влѣчеше вази не користна страсть,
Защото подвигъ дивенъ, небивали
Историята въ своитѣ скрижали
Приготви се да впише въ тоя часъ.

Въ историята наша ще сияе,
Надъ България вѣчно ще витае
На Царя безподобенъ свѣтлий ликъ,
На Царя, кой съ юнацитѣ си смѣли,
Борбитѣ, мжкитѣ имъ тукъ сподѣли
И съ сълзи срѣщна всѣки тжженъ кликъ;

На Царя, кой въ божественна забрава
На безгранична сила, мощь и слава,
Съвѣтитѣ на милостьта слуша,

Стоянъ Заимовъ,
прѣдседатель на комитета «Царь-Освободитель Александъръ II».

Славянский миръ издъно потрепера
И, гордъ и сіенъ, слѣ се въ една вѣра,
Въ единъ духъ съ златоглавата Москвá.

Навредъ кѫдѣ славянский звукъ се чува,
Вредъ дѣ славянинъ страда иль добрува,
Пролѣ се във душитѣ свѣтлина:
Сѣтиха тамъ, съ гордъ трепетъ, че изгрѣя,
Съсъ зракъ лучистъ, славянската идея,
Вѣстителка на нови врѣмена . . .

Навредъ, дѣ тупаше сърдце човѣшко,
Въ цѣлъ миръ, отъ въодушевленье жешко,
Народи и империй и земли
Рѫцѣ къмъ свѣтлото небе простірѣха
И съ насъ ведно молитвитѣ си слѣха
За славата на рускитѣ орли.

Защото тукъ, отъ вашитѣ прѣдѣли,
Къмъ жертви страшни и побѣди смѣли,
Влѣчеше вази не користна страсть,
Защото подвигъ дивенъ, небивали
Историята въ своитѣ скрижали
Приготви се да впише въ тоя часъ.

Въ историята наша ще сияе,
Надъ България вѣчно ще витае
На Царя безподобенъ свѣтлий ликъ,
На Царя, кой съ юнацитѣ си смѣли,
Борбитѣ, мѫкитѣ имъ тукъ сподѣли
И съ сълзи срѣщна всѣки тѫженъ кликъ;

На Царя, кой въ божественна забрава
На безгранична сила, мощь и слава,
Съвѣтитѣ на милостьта слуша,

Кой сички вѣкове ще озарява
Катъ символъ сяенъ, въ кой се въплощава
Величьето на руската душа.

Ний помнимъ го въ колибитѣ ни бѣдни,
Кога всрѣдъ звуци, викове побѣдни,
Всрѣдъ обща радость околъ него, Той
Навеждаше глава и мисъльта му,
Овита съ скърбенъ мракъ, летеше тамо —
При жертвитѣ на кървавия бой.

Въздухътъ, който дишатъ ни гърдитѣ,
До днесъ намъ струва ни се отъ пѣснитѣ
На храбритѣ солдати че ехти,
Засмѣни, дивни, съ вѣрнитѣ си пушки,
Съ кои на вѣкъ кръстихме се братушки,
Кои страхъ никой нивга не смути.

Братушки! Дѣто и да сте, честити
Ли минватъ ви, във прѣклонна доба, днитѣ,
Тжга ли ядна на душа тегнѣй,
Некъ мисъль ведра озари челата,
Некъ бликнатъ мили спомени въ сърдцата
И сладка радость нека ги огрѣй.

Драгуни и армейци и казаци,
Гвардейци и кавказци, о юнаци,
Неще забравятъ нашитѣ сърдца
Героитѣ на Шипка, Карсъ и Плѣвенъ,
Във боя страшни, катъ стихия гнѣвна,
Въ побѣдата — засмѣни катъ дѣца!

Поклонъ на всички васъ отъ България,
Поклонъ и тебъ, о матушка Русия,
Коя роди ги и ги откърми,

Съ любовь безкрайна, съ непоклатна вѣра,
Която прѣдъ опасность не треперя,
Коя врагъ никой нѣма да сломи!

О дивни спомени! О дни честити,
Които сълзи къртятъ отъ гърдитѣ,
Когато сѣки топовенъ гърмежъ,
Отъ кой далекъ тресеше се земята,
Занасяше на народа вѣсть благата,
Че сбѫдва се вѣковний му копнежъ!

Замиратъ глухо думитѣ въ устата,
Отъ умиленье трѫпне ни душата,
Щомъ смислимъ свѣтлитѣ ония дни.
Ний плачемъ, както плачехме тогава,
Кога, съ потоци кръвь, съ зари отъ слава,
За насъ чертайхте нови сѫдбини.

Днесь съ нази сълзи радостни смѣсете
На Шипка славната подъ върховетѣ.
Не всуе тѣ се лѣятъ въ тоя часъ:
Въ тѣзъ сълзи трепти братско единенье,
Въвъ тѣхъ приема ново днесъ кръщенье
Съюзътъ вѣчни, що ни свързва съ васъ.

Ний малки сме, ний слаби сме, но днитѣ
Кога настѫпятъ, съ пламенъ жаръ въ гърдитѣ
Ще се откликнемъ ний на славний зовъ,
И врагътъ общи, въ редове сгѫстени,
Ще ни съзрѣ до васъ, съединени
Въ едни надежди и една любовь.

Когато сѫдбоносний часъ удари,
До васъ готови той ще ни завари
За славната, великата борба.

Съсъ вази ще вървимъ безъ двоумѣнье:
Побѣда ль чака насъ иль пораженье,
Ний съ вази ще дѣлимъ една сѫдба.

Духътъ, кой съ мощь гигантска ви окрили,
И тукъ, на българскитѣ Термопили,
О опълченци, съ слава ви покри,
Свещенния си дългъ да отплатиме
И къмъ побѣди нови да летиме —
Безстрашна доблесть въ насъ ще разгори.

България съ тѫгитѣ си вѣковни,
Пробудена отъ своя сънь гробовни,
Вперила бѣ очи и съ блѣденъ ликъ,
Задѫхана отъ трепетъ и вълненье,
Слѣди три деня страшното сраженье
Доръ чу съ вьсторгъ побѣдоносний викъ.

Тя бѣше въ васъ, прѣдъ васъ, когато мрѣхте
И съ Брянци и Орловци тамъ рушѣхте,
Въ поривъ отчаянъ, скали, канари;
Тя бѣше въ васъ, кога въ сърдца унили,
Осѣщахте да никнатъ нови сили
И доблесть съ огънь буенъ да гори.....

Въ вѣнеца трънения, съ кой сѫдбата
Петь вѣка ней вѣнчала бѣ главата,
Вий вплетохте чаровенъ лавровъ листъ,
Неще увѣхне той, и ваш'то име
Ще пръска, о борци неустрашими,
Вьвъ паметьта народна пламъ лучистъ.

Съ любовь безкрайна, съ непоклатна вѣра,
Която прѣдъ опасность не треперя,
Коя врагъ никой нѣма да сломи!

О дивни спомени! О дни честити,
Които сълзи къртятъ отъ гѫрдитѣ,
Когато сѣки топовенъ гърмежъ,
Отъ кой далекъ тресеше се земята,
Занасяше на роба вѣсть благата,
Че сбѫдва се вѣковний му копнежъ!

Замиратъ глухо думитѣ въ устата,
Отъ умиленье тръпне ни душата,
Щомъ смислимъ свѣтлитѣ ония дни.
Ний плачемъ, както плачехме тогава,
Кога, съ потоци кръвь, съ зари отъ слава,
За насъ чертайхте нови сѫдбини.

Днесь съ нази сълзи радостни смѣсете
На Шипка славната подъ върховетѣ.
Не всуе тѣ се лѣятъ въ тоя часъ:
Въ тѣзъ сълзи трепти братско единенье,
Във тѣхъ приема ново днесъ кръщенье
Съюзътъ вѣчни, що ни свързва съ васъ.

Ний малки сме, ний слаби сме, но днитѣ
Кога настѫпятъ, съ пламенъ жаръ въ гърдитѣ
Ще се откликнемъ ний на славний зовъ,
И врагътъ общи, въ редове сгѫстени,
Ще ни съзрѣ до васъ, съединени
Въ едни надежди и една любовь.

Когато сѫдбоносний часъ удари,
До васъ готови той ще ни завари
За славната, великата борба.

Съсъ вази ще вървимъ безъ двоумѣнье:
Побѣда ль чака насъ иль пораженье,
Ний съ вази ще дѣлимъ една сѫдба.

Духътъ, кой съ мощь гигантска ви окрили,
И тукъ, на българскитѣ Термопили,
О опълченци, съ слава ви покри,
Свещенния си дългъ да отплатиме
И къмъ побѣди нови да летиме —
Безстрашна доблесть въ насъ ще разгори.

България съ тѫгитѣ си вѣковни,
Пробудена отъ своя сънь гробовни,
Вперила бѣ очи и съ блѣденъ ликъ,
Задѫхана отъ трепетъ и вълненье,
Слѣдй три деня страшното сраженье
Доръ чу съ въсторгъ побѣдоносний викъ.

Тя бѣше въ васъ, прѣдъ васъ, когато мрѣхте
И съ Брянци и Орловци тамъ рушѣхте,
Въ поривъ отчаянъ, скали, канари;
Тя бѣше въ васъ, кога въ сърдца унили,
Осѣщахте да никнатъ нови сили
И доблесть съ огънь буенъ да гори.....

Въ вѣнеца тръненияя, съ кой сѫдбата
Петь вѣка ней вѣнчала бѣ главата,
Вий вплетохте чаровенъ лавровъ листъ,
Неще увѣхне той, и ваш'то име
Ще пръска, о борци неустрашими,
Въвъ паметьта народна пламъ лучистъ.

Кога въ часътъ, урѣченъ отъ сѫдбата,
България изпрати си дѣцата
Да я прославятъ, да я защитѭтъ,
Ще блѣсне ваший образъ страховити
И смѣло ще ги учи прѣдъ вразитѣ
Катъ васъ да побѣждаватъ и да мрѭтъ.[1])

---

[1]) К. Величковъ — „Добрѣ дошли", гл. „Лѣтописи" год. III, бр. 11.

ИДЕЯТА ЗА СЪЗИЖДАНЕ НА МАВЗОЛЕЯ

На всички тия високи чувства, тъй дивно изразени отъ поета, Българскиятъ народъ, слѣдъ тридесетъ години отъ великото историческо събитие — освобождението на Българската земя отъ вѣковното робство дава реаленъ изразъ, той увѣковѣчава на вѣчни врѣмена чтимата паметь за падналитѣ на бойното поле за свободата на България.

Величествения монументъ—Мавзолей, издигнатъ въ градъ Плѣвенъ, живо свидѣтелствува за онова, що чувствува българинътъ при споменъ на миналото ни.

Единъ ветеранъ отъ борбитѣ за свободата и независимостьта на България, великъ труженикъ народенъ, революционеръ, книжовникъ, благородниятъ и високочитаниятъ синъ на България — *Стоянъ Заимовъ, прьвъ съзна нуждата* отъ оживотворяване въ единъ реаленъ образъ скѫпата паметь на падналитѣ герои за нашата свобода прѣди тридесеть години. На тая първоначална мисъль, родена въ него, както това ще видимъ по-долу, той се прѣдаде всецѣло на служба, обзетъ съ ентусиазъмъ и неизчерпаема енергия, като стихия вървѣ безспиръ къмъ цѣльта на прѣдначертаното дѣло, благословено отъ Божествения Промисълъ.

Не безъ интересъ ще бѫде за читателя да знае какъ, кога, кѫдѣ и при какви обстоятелства се е появила мисъльта за съзиждането на *Мавзолея*. Отговоръ на тия естествени запитвания читательтъ ще намѣри въ собственитѣ думи на автора на тази мисъль

— г-нъ Ст. Заимовъ, сегашния Прѣдседатель на Комитета Царь-Освободитель. Ето що говори той:

„Прѣзъ 1900—1901 г. лично посѣтихъ ония градове, паланки и села въ Южна и Сѣверна България, които въ епохата на нашето възраждане, духовното ни и политическо освобождение, дадоха неуморими и неустрашими борци — дадоха голѣми материални, кръвни и морални жъртви прѣдъ олтаря на освободителното дѣло. Цѣльта на посѣщението ми бѣ да събера материали за „*Музея на българското възраждане и освобождение*“, проектиранъ вече отъ *Комитета „Царь Освободитель Александръ II*“ — лично да видя мѣстата, дѣто е станала борбата за църковната ни и политическа независимость — лично да видя кѫщитѣ, въ които сѫ се раждали, живѣли и работили по-виднитѣ наши дѣйци, лично да изслушамъ споменитѣ за тѣхъ отъ тѣхнитѣ още живи връстници, близки и далечни роднини — споменитѣ за тѣхъ отъ тѣхнитѣ още живи сподвижници на великата народна борба— лично да изслушамъ споменитѣ на живитѣ още очевидци на важнитѣ събития, станали прѣдъ тѣхнитѣ очи въ тѣхнитѣ градове, паланки и села. . . .

Впечатлението ми, получено отъ посѣщението на самитѣ мѣста, дѣто се е разиграла националната борба, бѣ, че българскиятъ народъ, въ порива на възраждането си, е поискалъ съ размахъ да свали отъ плещитѣ си гръцкото и турското иго. . . И българскиятъ Господь побърза да направи невъзможното възможно, та въ продължение на 30 годишна борба България излѣзе побѣдителка на робската си сѫдба“.

Сѫщия, Г-нъ С. Заимовъ, въ врѣме прѣбиването си въ гр. Бѣла, кждѣто бѣ се отзовалъ на поканата на г. А. Крушковъ, сегашенъ народенъ прѣдставитель, за да присѫтствува при освещението на единъ

скроменъ паметникъ, въздигнатъ въ паметь на единъ великъ синъ на България — П. Воловъ — продължава:

„Придружени отъ Ан. Крушковъ и отъ много бѣленски граждани, посѣтихме „харема на Мехмедъ бея“, бившата главна квартира на Александъръ II — кжщата въ която е живѣлъ Царьтъ-Освободитель прѣзъ врѣме на освободителната война. Кжщата току що бѣ реставрирана отъ инженера Чавовъ, въ качеството му на прѣдприемачъ. Дворището на „харема“ бѣ потънало въ нечистотии, наоколо мръсотии до колѣнѣ... Всрѣдъ тия мръсотии изслушахъ споменитѣ на очевидци за живота на Царя-Освободителя въ Бѣла, прѣкаранъ въ така наречения отъ народа „харемъ на Мехмедъ бея“. Споменитѣ бѣха единъ отъ други по-интересни, обаче никакви знакове не бѣха оставени, които слабо да напомнятъ, че тука, въ тая кжща, че тука въ гр. Бѣла нѣкога е живѣлъ рускиятъ Царь, освободительтъ на България. . . .

Идеитѣ се раждатъ една отъ друга; казано на просто български, кучатъ се.... и тука за пръвъ пжть, подъ силното впечатление на реставрирания „харемъ на Мехмедъ-бея“ — бивша главна квартира на Царя-Освободителя — се зароди идеята да се обърнатъ въ „кжщи-музеи“ всички ония кжщи, въ които бѣ живѣлъ Освободительтъ на България прѣзъ врѣме на войната: отъ идеята „кжщи-музеи“, за споменъ на българскитѣ борци, родена въ Батакъ прѣзъ 1900 г., се роди въ Бѣла прѣзъ 1904 г. идеята за *„кжщи-музеи“*, които въ всичко живо да напомнятъ освободителната война, особено живота на Царя-Освободителя, прѣкаранъ въ тревога изъ кжтоветѣ на България.

Слѣдъ като посѣтихъ Горня-Орѣховица, Търново, Лѣсковецъ, Дрѣново, Дрѣновския мънастиръ, Габ-

рово, Севлиево, Батошево, Кръвникъ, Ново-Село, Троянъ, Ловечъ и събрахъ нуждннтѣ материали за проектирания отъ Комитета „Царь-Освободитель“ „Музей на българското възраждане и освобождение,“ запѫтихъ се за селата Бохотъ, Пордимъ и Горня-Студена, дѣто бѣ живѣлъ продължително врѣме Царьтъ-Освободитель. Въ Бохотъ намѣрихъ пепелището на кѫщата, въ която бѣ живѣлъ Царьтъ и Главнокомандующиятъ Николай Николаевичъ. Въ с. Пордимъ кѫщата бѣ добрѣ запазена, въ съвѣщателната стая на Царя имаше портрета на Освободителя и едно кандилце, което срѣщу праздници се палило отъ стара бабичка. Въ с. Горня-Студена сѫщо така намѣрихъ „чифлика на хаджи Николи“ — добрѣ запазенъ: а въ спалнята на Царя — икона и кандилце. На всѣкждѣ старцитѣ ми разказваха съ умиление за живота на Царя въ тѣхното село: какъ ходилъ изъ селото имъ, на хорото имъ, въ църквата имъ, какъ имъ давалъ подаръци, за какво ги разпитвалъ и пр. и пр. Подъ впечатлението на тия разкази идеята *за прѣобрѫщането на кѫщитѣ въ военно-исторически музеи получаваше крила*, нарастваше и възмжжаваше.

Отъ с. Горня-Студена дойдохъ въ гр. Плѣвенъ, обиколихъ по-главнитѣ мѣста на полесражението, тукъ-тамъ изъ нивитѣ и лозята се натъкнахъ на човѣшки кости, безспорно, това бѣха коститѣ на героитѣ отъ славната Плѣвенска епопея. Ромънскиятъ мавзолей въ с. Гривица ми направи приятно и силно впечатление; той, ромънскиятъ мавзолей, ми натрапи идеята да се направи такъвъ и за спомень на рускитѣ герои, на които коститѣ да се съберать отъ нивята и лозята и се запазятъ отъританицитѣ на овчарчетата и говедарчетата. Коститѣ на героитѣ, които се търкаляха по синоритѣ на Плѣвенскитѣ нивя и лозя, ми направиха

силно впечатление и ми подшепнаха живо идеята за единъ *мавзолей*, издигнатъ при Скобелевитѣ памятници, отдѣто да напомня на бждещитѣ поколѣния славната плѣвенска епопея. · · ·

Къмъ идеята „кжщи-музеи Царь-Освободитель" въ Плѣвенъ се присъедини и идеята за мавзолея укрѣпенъ отъ тия двѣ свѣтли идеи, напуснахъ Плѣвенъ, отпжтувахъ за Врацца и Берковица и, слѣдъ като прѣбродихъ вратчанско и берковско и събрахъ търсенитѣ материяли за „Музея на българското възраждане и освобождение", се завърнахъ въ София къмъ края на мѣсецъ септемврий 1901 год.

За донесенитѣ въ София двѣ нови идеи, почерпнати изъ впечатленията отъ мѣстото на самото поле-сражение, съ никого отъ другаритѣ на комитета не размѣнихъ мисли, а само въ една интимна бесѣда съобщихъ на тогавашния воененъ министъръ, генералъ-майоръ Ст. Паприковъ, какъвъ подаръкъ му нося отъ Бѣла, Горня-Студена, Пордимъ и Плѣвенъ. На първъ пжть той бѣ изненаданъ отъ скжпия подаръкъ, но бърже усвои проповѣдванитѣ му двѣ идеи и обѣща да помага за пълното имъ реализиране, обаче, съ условие, никому нищо да се не говори, докато не се подготви твърда почва за сигурното реализиране на идеята „кжщи-музеи Царь-Освободитель" и *идеята за мавзолея* въ гр. Плѣвенъ.

Сжщата година, въ началото на октомврий, заедно съ г. К. Величковъ, членъ отъ Комитета „Царь-Освободитель Александъръ II", отпжтувахме за Римъ, за да прѣгледаме и приемемъ работата на художника Арнолдо Цоки, свършената отъ него въ гипсъ конна статуя на Царя-Освободителя за памятника. Прѣдседатель на приемната комисия въ Римъ бѣ руския тамъ посланикъ Ал. Ивановичъ Нелидовъ, който съчини и

написа въ село Пордимъ договора и го подписа въ Санъ-Стефано — договора за създаването на С.-Стефанска България.

Въ ежедневнитѣ си съ него срѣщи въ заседанието на комитета, възползувахъ се отъ добритѣ случаи и му загатнахъ за въздигането на *мавзолей* и създаването на *кжщитѣ-музеи* въ Бѣла, Горня-Студена, Пордимъ и Плѣвенъ. Той бѣ трогнатъ до сълзи и ми обѣща, че ще подари на комитета черновката на С.-Стефанския договоръ, писана въ село Пордимъ, съ молба да бжде турната въ съвѣщателната стая на Царя, въ която стая е билъ написанъ Санъ-Стефанския договоръ.

Въ споразумѣние съ тогавашния воененъ министъръ, генералъ Паприковъ, не внесохъ въ тържественото засѣдание на комитета, държано въ двореца слѣдъ завръщанието ни отъ Римъ, въпроситѣ, касающи се до издигането на мавзолея и създаването на „кжщи-музей Царь-Освободитель,“ защото почвата за сигурното имъ реализиране още не бѣ подготвена. Нѣколко дни слѣдъ прочутото засѣдание въ двореца, по личната покана на Негово Царско Височество Княза и на негови собствени срѣдства, отпжтувахъ за Петербургъ, за да уредя съ руското военно министерство, по принципъ и въ подробности, въпроса за тържественото отпразднуване „*Двадесеть и петь-годишния юбилей на шипченскитѣ побѣди.*“ Заминахъ за Петербургъ безъ да обадя на когото и да било за назрѣлитѣ вече у менъ идеи за въздигането на мавзолей въ Плѣвенъ и за създаването на кжща-музей въ селата и градоветѣ, дѣто бѣ живѣлъ Царьтъ-Освободитель. Прѣзъ декемврий 1901 г. и януарий 1902 год., горѣ-долу, привършихъ прѣговоритѣ въ Петербургъ за отпразднуване „Шипченскитѣ тържества,“ и

въ началото на февруарий се завърнахъ въ София. Тамъ въ Петербургъ, въ една интимна срѣща съ военния министъръ, тогава генералъ Куропаткинъ, разказахъ му своитѣ впечатления отъ посѣщението на бившитѣ главни квартири на Царя въ Бѣла, Горня-Студена, Пордимъ и Бохотъ и впечатлението отъ посѣщението на плѣвенското поле-сражение, като му повѣрихъ зародилитѣ се въ менъ на самото мѣсто идеи *за мавзолея* и кѫщитѣ-музеи. Съ сълзи на очи той ми благодари и ми съобщи, че Нелидовъ му писалъ за тая работа отъ Римъ; той обѣща да ме улесни въ всичко, що е нуждно за създаването на кѫщитѣ-музеи — ще даде нужнитѣ военни трофеи и военно исторически материали, за да красятъ кѫщитѣ-музеи. Казахъ му, че по тия работи до сега въ България знае само военния министъръ генералъ Ст. Паприковъ, който е добрѣ разположенъ да помага съ каквото може.

— Можете да кажете на вашия Князъ, като го увѣрите, че азъ съмъ готовъ да услужа на дѣлото съ нужнитѣ военно-исторически прѣдмети. Намѣсто да седятъ въ нашитѣ складове и да гниятъ трофеитѣ на освободителната война, по-добрѣ е да ги подаря на Комитета „Царь-Освободитеь," за да създаде отъ тѣхъ „кѫщи-музеи" — каза генералъ Куропаткинъ и увѣрително ми стисна рѫката.

Съ връщането си въ София, най-напрѣдъ се срѣщнахъ съ военния министъръ, генералъ Паприковъ, и му разказахъ своитѣ впечатления отъ Петербургъ, направеното по отпразнуването на „Шипченскитѣ тържества" и разговоритѣ съ генералъ Куропаткина по въздигането на *мавзолея въ Плѣвенъ и създаването кѫщитѣ-музеи* въ Бѣла, Горна-Студена, Пордимъ и Плѣвенъ. Той изказа голѣмото си задоволство отъ

направеното въ Петербургъ и съ увѣреностьта на министъръ каза, че и „Шипченскитѣ тържества“ ще станатъ, както сѫ проектирани, *че и мавзолеятъ въ Плѣвенъ ще се въздигне* и че кѫщитѣ-музеи ще станатъ, щомъ Куропаткинъ е обѣщалъ да даде нужнитѣ военно-исторически прѣдмети.

Слѣдъ нѣколко дни свикахъ на съвѣщание въ дома на художника Антонъ Митовъ нѣколцина отъ членоветѣ на комитета, като имъ изложихъ резултатитѣ отъ ходенето ми въ Петербургъ по нарежданeто на „Шипченскитѣ тържества“ и за пръвъ пѫть имъ съобщихъ за назрѣлитѣ вече у менъ идеи за въздигането на *мавзолея* въ Плѣвенъ и създаването на кѫщитѣ музеи въ Бѣла, Горна-Студена, Пордимъ и Плѣвенъ. На това съвѣщание присѫтствуваха професоръ Д. Агура, инженеръ Ст. Сарафовъ, Д. К. Поповъ, тогава подпрѣдсѣдатель на Народното Събрание, и художникътъ Ив. Мърквичка. Другаритѣ ми отъ комитета бѣха крайно доволни и силно зарадвани отъ добрия резултатъ на мисията ми въ Петербургъ и енергично се захванаха за работа за тържественото отпразнуване — „25-годишния юбилей на шипченскитѣ побѣди“ и за пълното реализиране *идеята за мавзолея и идеята за кѫщитѣ музеи.* Рѣши се да се свика комитетътъ на тържествено засѣдание, за да му се докладва окончателната програма по прѣдстоящитѣ тогава „Шипченски тържества“, въ свръзка съ воденитѣ въ Петербургъ прѣговори и да му се докладва и иска одобрението му, *за издигането на мавзолея въ Плѣвенъ* и създаването на кѫщитѣ музеи въ Бѣла, Горна-Студена, Пордимъ и гр. Плѣвенъ. Художникътъ Антонъ Митовъ взе грижата да състави доклада по отпразнуването на „Шипченскитѣ тържества“, а инженеръ Ст. Сарафовъ — грижата *да състави доклада по възди-*

гането мавзолей въ Плѣвенъ и създаването на кжщитѣ-музеи въ селата и градоветѣ, дѣто бѣ живѣлъ Царьтъ-Освободитель въ врѣме на войната. Въ началото на май 902 г. бѣ свиканъ на годишно тържествено засѣдание Комитета „Царь-Освободитель,“ въ което инженеръ Сарафовъ, съ добрѣ мотивиранъ докладъ, изтъкна нуждата за въздигането на мавзолей въ Плѣвенъ и създаването на кжщитѣ-музеи, и отъ името на прѣдседателя на комитета направи прѣдложение да се вземе, по принципъ, рѣшение по казанитѣ два въпроса. Прѣдложението на докладчика бѣ енергично поддържано отъ Д. Петковъ, членъ на комитета по делегация отъ Народното Събрание и отъ военния министъръ, генералъ Паприковъ. Комитетътъ съ акламация взе рѣшение, по принципъ, да се въздигне мавзолей въ Плѣвенъ, а кжщитѣ, въ които е живѣлъ Царьтъ, да се прѣобърнатъ въ военно-исторически музеи. Комитетътъ въ сжщото засѣдание избра изъ срѣдата на членоветѣ си двѣ строителни комисии, на които даде пълна свобода на дѣйствие, за пълното реализиране на взетото рѣшение. Въ строителната комисия на мавзолея влѣзоха: военниятъ министъръ, генералъ Паприковъ, Ст. Заимовъ, инженеръ Сарафовъ, художника Антонъ Митовъ и архитектъ Н. Лазаровъ; въ строителната камисия на кжщитѣ-музеи влѣзоха: професоръ Д. Агура, художницитѣ Ив. Мрърквичка и Антонъ Митовъ, генералъ Паприковъ и Ст. Заимовъ“.

По начало, въпросътъ за въздигане на Църква—Гробница—„Мавзолей“ въ гр. Плѣвенъ е билъ единодушно рѣшенъ отъ комитета „Царь-Освободитель,“ който отъ своя страна, въ края на 1902 година, отредилъ една комисия, състояща се отъ генералъ-майоръ Паприковъ, Д. К. Поповъ, тогава министри, и инженеръ Сарафовъ за изработване проекта на кон-

курсната програма по направата на Мавзолея. Ето тая програма:

„ПРОГРАМА

за конкурса по изработване проектъ на единъ Параклисъ-Мавзолей за падналитѣ прѣзъ освободителната война руски офицери и войници въ околноститѣ на гр. Плѣвенъ.

Чл. 1. Комитетътъ Царь-Освободитель Александъръ II обявява конкурсъ между живущитѣ въ България техници за изработване проекта на единъ Параклисъ-Мавзолей за падналитѣ прѣзъ освободителната война руски офицери и войници.

Чл. 2. Параклисъ-Мавзолей ще се построи въ гр. Плѣвенъ на площада „Царь-Освободитель“. Планътъ на площада, както и фотографически снимки на построенитѣ около него здания ще се изпратятъ на желающитѣ да вcase участие въ конкурса.

Чл. 3. Проектътъ на тоя Параклисъ-Мавзолей трѣбва да бѫде изработенъ въ българско-церковенъ стилъ. Зградата му не трѣбва да заема пространство по-малко отъ 160 кв. м., нито по-голѣмо отъ 180 кв. м. На вѫтрѣшнитѣ му стѣни трѣбва да се оставятъ колкото се може повече свободни и надлежно освѣтлени мѣста за изписване картини, прѣдставляющи разни епизоди отъ геройскитѣ сражения, станали прѣзъ обсадата и прѣвзимането на гр. Плѣвенъ. Зидарията на Параклиса-Мавзолей ще бѫде смѣсена; лицето отъ чистъ дѣланъ камъкъ, а вѫтрѣшностьта отъ тухли. Допуска се и облицовка, комбинирана отъ чисто дѣланъ камъкъ и разноцвѣтни гледжосани тухли. По вънкашнитѣ стѣни на Параклиса-Мавзолей трѣбва да се прѣдвидятъ мѣста за поставяне на полирани плочи, върху които ще бѫдатъ написани имената на падналитѣ въ боеветѣ офицери и числото на убититѣ войници отъ разнитѣ полкове.

З а б ѣ л ѣ ж к а. Чисто-дѣланиятъ камъкъ ще се взима отъ кариеритѣ при Луковитъ, Мездра или Пиргосъ, а тухлитѣ, както за вѫтрѣшната зидария, тъй и за облизовката ще се доставятъ отъ София. Всичката зидария ще бѫде извършена съ хидравлическа варь.

Чл. 4. Стойностьта на всичкитѣ работи по постройката на Параклиса-Мавзолей, съ включение на иконостаса, иконитѣ и картинитѣ, не трѣбва да надминава сумата седемдесеть хиляди лева (70.000).

Чл. 5. Конкурсътъ е анонименъ и най-късно до 15 мартъ 1903 год. включително конкурентитѣ трѣбва да изпратятъ до прѣдседателя на Комитета „Царь-Освободитель“ своитѣ проекти, състоящи се най-малко отъ единъ планъ на Гробницата, единъ планъ на Параклиса, по единъ изгледъ отъ всичкитѣ страни, единъ напрѣченъ и единъ надлъженъ разрѣзъ, единъ ситуационенъ планъ на площада съ обозначение разположението на Параклиса-Мавзолей, смѣтка и по-необходимитѣ детайли. Ситуационниятъ планъ на площада трѣбва да бѫде прѣдставенъ въ мѣрка 1 : 500, детайлитѣ по усмотрението на конкуренцията, а всичкитѣ други чертежи въ мѣрка 1 : 50.

Всѣки проектъ трѣбва да носи специаленъ знакъ или мото и трѣбва да бѫде придруженъ съ единъ пликъ, върху който трѣбва да стои поставенъ знакътъ или мотото на проекта, а вѫтрѣ да съдържа името и мѣстожителството на автора.

Ако конкурентътъ намѣри за добрѣ, може да придружи проекта си и съ подходяща за случая пояснителна записка.

Чл. 6. За конкурса сѫ опрѣдѣлени слѣднитѣ три награди:

I-ва награда отъ 400 лева
II-ра „ „ 250 „
III-тя „ „ 150 „

Споредъ случая, журито може да постанови откупването на нѣкои проекти, а на други да издаде похвални отзиви.

Чл. 7. Журито за прѣцѣняването на проектитѣ ще се състои отъ: Прѣдседателя Негово Царско Височество Княза, подпрѣдседатели: Ст. Заимовъ и генералъ-майоръ Ст. Паприковъ, членове: единъ архитектъ отъ министерството на Обществениtѣ Сгради, четири лица отъ техническата половина на комитета „Царь-Освободитель" по назначение отъ прѣдседателя, и единъ прѣдставитель на Инженерно-Архитектурното дружество въ София.

Чл. 8. Журито ще се събере най-късно до 20 мартъ т. г. да прѣцѣни прѣдставенитѣ проекти.

Чл. 9. Награденитѣ проекти оставатъ собственность на комитета и той, си запазва правото да се ползува всѣчески отъ тѣхъ, като ги комбинира взаимно, ако се окаже нужда отъ това.

Чл. 10. Комитетътъ си запазва правото да възложи или не ржководенето постройката на Параклиса-Мавзолей на спечелившия първата награда.

Чл. 11. Слѣдъ като журито произнесе прѣцѣнката, проектитѣ ще бждатъ изложени нѣколко дена за публиката, а слѣдъ това ненаграденитѣ ще бждатъ повърнати на авторитѣ имъ при първо поискване.

под. Прѣдседатель: Ст. Заимовъ.
Дѣловодитель: Ст. Сарафовъ."

За да пристжпи къмъ изпълнение на тоя проекто-паметникъ, величавъ по замисъль, — паметникъ,

Село Пордимъ. Членоветѣ на комитета «Царь-Освободитель» и министритѣ въ парка при кжщата-музей «Николай Николаевичъ».

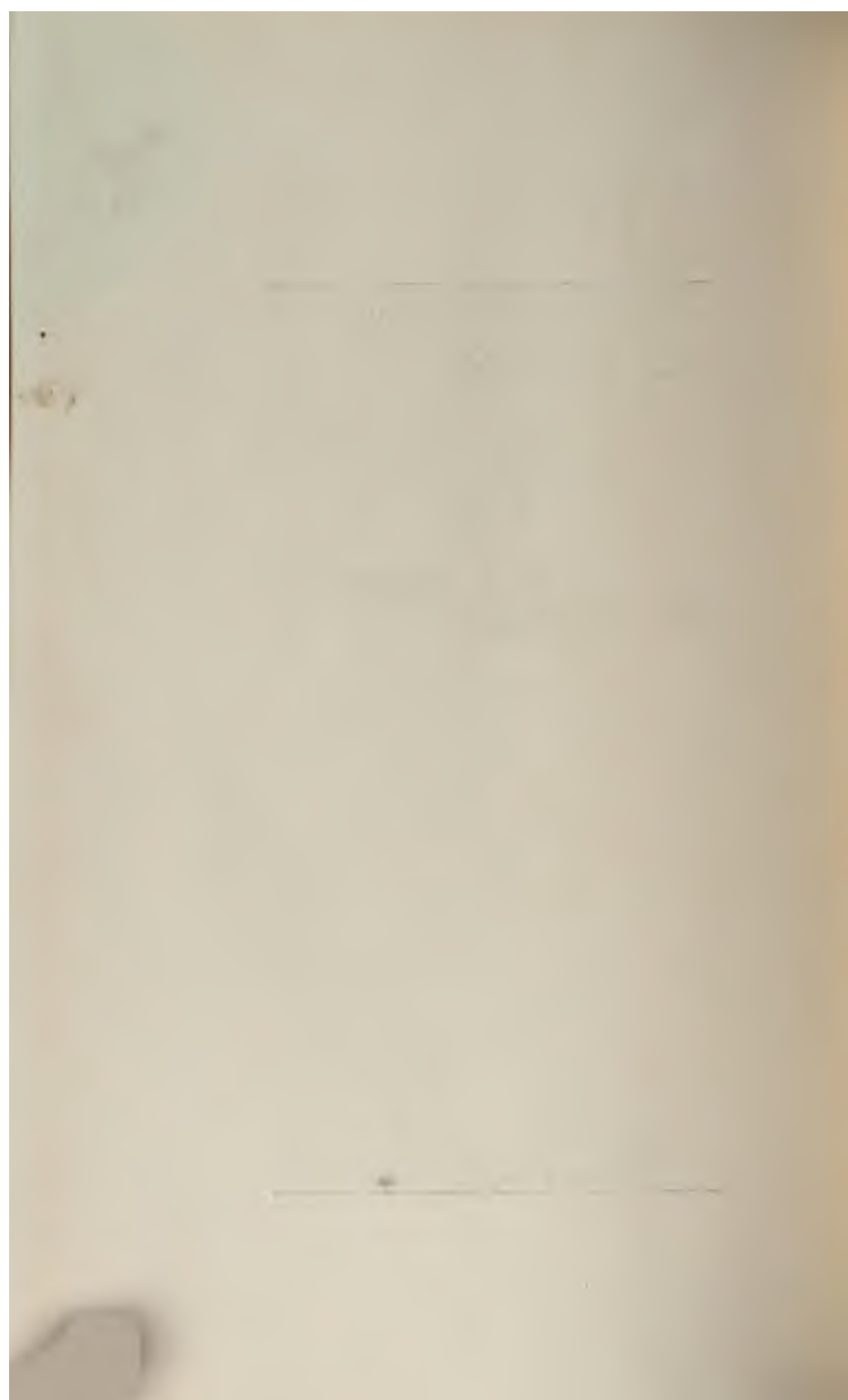

който достойно да тѣши чувствуемата народна скръбь за *ония* двѣстѣ хиляди отборъ юнаци, що сложиха геройски своитѣ кости, за да се изправи върху тѣхъ свободна България и да заживѣе честитъ животъ, нужни бѣха, съотвѣтно съ безмѣрно хранимата почить на паметьта за падналитѣ герои отъ Българския народъ, и материални срѣдства, безусловно потрѣбни за съзиждането на Мавзолея, тоя дивенъ по своето великолѣпие паметникъ. Но ето висша добродѣтель — отличителна черта на Българския народъ, потиква отлични родолюбиви синове съ щедрость да се явятъ самоволно, по личенъ починъ, съ своя даръ прѣдъ своето отечество, смирено да молятъ да бѫде приета и тѣхната лепта. Ето единъ високопочитанъ народенъ труженикъ, книжовникътъ, публицистътъ, достойниятъ държавникъ Ив. Ев. Гешовъ, бърза съ приносъ на своята лепта за съзиждането въ милата му родна земя, Цьрква-Гробница-Мавзолей въ градъ Плѣвенъ — хранилище на свещени останки — кости на славни „богатири“, починали на „полѣ брани“ по полята и планинитѣ родни. Благодатна земя си ти, България! Твоитѣ синове родни достойно ти служатъ!

Тоя отличенъ синъ на майка България, съ едно скромно по изразъ писмо, силно по духъ на висша добродѣтель, що обладава автора му, позовава се съ молба до прѣдседателя на комитета „Царь Освободитель“ да приеме неговата лепта. Нека четемъ и самото това писмо:

„Господине Прѣдседателю,

Бъmария се готви да отпразднува тая година първия юбилей на своето възкръсване — двадесеть и петата годишнина на своето освобождение. Два памет-

ника, въздигнати отъ Българския народъ, ще ознаменуватъ неговата благодарность, ще прѣдадатъ на бждещитѣ му поколѣния великия урокъ на безподобно самопожертвование, завѣщано отъ неговитѣ благодѣтели: статуята на *Царя-Освободителя* и *Мавзолея* на загиналитѣ около Плѣвенъ герои. Срѣдствата за статуята сж отколѣ готови; ония за *Мавзолея*, споредъ както се научавамъ, не били още събрани. *Убѣденъ, че тоя послѣденъ паметникъ*, за да бжде истински изразъ на нашата благочестива признателность, трѣбва да е колкото се може по-достоенъ за паметьта на борцитѣ, паднали *въ славната Плѣвенска епопея, азъ ви моля да ми допуснете да поднеса* и азъ моята лепта за неговото въздигане, като ме запишете между пожертвувателитѣ за една сума отъ тридесеть хиляди (30.000) л.

Приемете, Господине Прѣдседателю, увѣрение въ моето отлично почитание."

11 януарий 1903 год.

(Под.) Ив. Ев. Гешовъ."

Прѣдседательтъ на Комитета „Царь-Освободитель"—виновникътъ на почина за съзиждането на Мавзолея—г. Ст. Заимовъ незабавно е отправилъ благодарително писмо г-ну Ив. Ев. Гешову за неговата щедрость, писмо което има слѣдното съдържание:

„Многоуважаемий г-нъ Ив. Ев. Гешовъ,

Не намирамъ думи, за да изкажа онзи възторгъ, който облада членоветѣ на Комитета „Царь-Освободитель" при извѣстието на щедрото ваше пожертвуване тридесеть хиляди лева за усилвание фонда по въздигането на Параклиса-Мавзолей въ паметь на падналитѣ около Плѣвенъ герои въ освободителната война прѣзъ 1877 – 78 г.. Щедриятъ Ви подаръкъ при-

добива още по-голѣма стойность отъ ония високи патриотически думи, съ които ми съобщавате Вашето благородно рѣшение. Членоветѣ на Комитета „Царь-Освободитель" сме дълбоко убѣдени, че додѣто се намиратъ подобни щедри пожертвуватели въ нашето мило отечество, ние ще бѫдемъ въ положение да увѣковѣчимъ съ достоенъ вънкашенъ изразъ онзи чуденъ божественъ нерѫкотворимъ памѣтникъ, който отдавна е издигнатъ въ сърдцето на цѣлия български народъ отъ искреннитѣ му чувства на вѣчна признателность и благодарность за небивалото въ историята на народитѣ самопожертвуване на борцитѣ герои въ славната Плѣвенска епопея.

Като Ви съобщаваме, че съ чувство на истинска гордость Ви записахме въ числото на пожертвувателитѣ за въздигане на паметника Параклисъ-Мавзолей въ Плѣвенъ, моля Ви да приемете увѣрение въ моето най-отлично почитание.

(под.) Прѣдсѣдатель на Комитета „Царь-Освободитель":

(под.) Стоянъ Заимовъ."

14 януарий 1903 г.

Щедрия даръ, който приподнесе тоя отличенъ гражданинъ, високо просвѣтенъ синъ на България Ив. Ев. Гешовъ, на комитета „Царь-Освободитель," за да бѫде достойно увѣковѣчена паметьта на скѫпитѣ жертви на българската свобода, е още поцѣненъ, като се знае миналото на тоя родолюбивъ българинъ, истински стражъ за свободата на България, самъ страдалецъ, осѫденъ на смърть за измислено прѣстѫпление противъ интереситѣ на османската държава. Неговиятъ вѫтрѣшенъ миръ — съкровище на грозни спомени за минало народно, очертанъ отъ соб-

ственитѣ негови думи въ „Запискитѣ на единъ осѫденъ,“ които ние тукъ цитираме, свидѣтелствува за гражданската му доблесть, проявена въ тежкитѣ врѣмена на народната горесть; тамъ ние намираме извора на ония негови благочестиви чувства, що го заставиха бързо да се отзове съ своя щедъръ даръ.

„Много бѣхме ние — пише въ своитѣ записки Ив. Ев. Гешовъ — политическитѣ затворници на Пловдивскитѣ турски власти прѣзъ войната на 1877 год. Малко сега остахме. Повечето загинаха, обѣсени безчинно и безпричинно, убити отъ мѫки и болести. И спятъ тѣ днесъ съ непробудни си сънъ, не оплакани, неопѣти, въ незнайни гробове, съ отворени очи за тая свободна България, която бѣхме честити да видимъ ние.

„А! къмъ Васъ, заборавени герои, съ които съмъ охкалъ подъ истий покривъ и пъшкалъ подъ сѫщата стрѣха, къмъ Васъ лети първата ми мисъль, като почвамъ да пиша тия страници изъ историята на общитѣ ни страдания, очевидецъ на страхотиитѣ, които Вие видѣхте, съпричастникъ въ нѣкои отъ теглилата, които Вие теглихте, азъ никога не ще забравя нито голѣмината на Вашитѣ страдания, нито величието на Вашия героизмъ. Помня Ви, скромни труженици, какъ Вие тръгвахте на бѣсилото, като древни доблестни стоици въ тоя новъ развааленъ свѣтъ, безъ да пуснете въздишка, безъ да пороните сълза. И вамъ страдалци за невкусена свобода, мѫченици за неопитани народни правдини, светци на нова България, вамъ паднасемъ тоя споменъ, вамъ посветявамъ тия страници“!

Доста сѫ тия думи, опрѣни на дѣла минали, за да се разбере чувството на смирение и благочестие, които сѫ обладали тоя достоенъ гражданинъ, г-нъ Ив. Ев. Гешовъ, въ минутата, когато той е поднесълъ на комитета своя даръ.

Младото поколѣние е длъжно да почита тия свои високодостойни граждани, а за това наложителна нужда е да се упознае съ тѣхното животописание. Поучения отъ примѣренъ родолюбивъ животъ срѣщаме въ животописанието на мецената Ив. Ев. Гешовъ. Ние се спираме пърху това животописание.

„Иванъ Евстатиевъ Гешовъ е роденъ въ градъ Пловдивъ на 1849 година. До 1864 година той се е училъ въ Пловдивскитѣ училища. Като единственъ синъ на законни родители и ламтящъ за наука, той въ 1865 година заедно съ родителитѣ си е заминалъ за Манчестеръ (Англия) и още сѫщата година е постѫпилъ въ тогавашния Owens College, а сегашний Victoria University, който въ 1868 год. свършилъ съ отличие. Още като ученикъ той е получилъ множество награди отъ колежа-университетъ и обични прѣдмети му сѫ биле политико-икономическитѣ.

Слѣдъ свръшване на училището е останалъ при родителитѣ си въ Манчестеръ и помагалъ на баща си въ търговията му, което се продължило до 1872 година, когато се е завърналъ въ Пловдивъ и се е занимавалъ пакъ съ търговия до 1875 година.

Настѫпила сѫдбоносната за България 1876 година, прѣзъ която станаха достопаметнитѣ за всички ни приключения. Свободолюбивий и патриотиченъ характеръ на Ив. Ев. Гешовъ не е могълъ да остане спокоенъ при вида на нещастията и неистовствата, вършени надъ неговитѣ сънародници. Очевидецъ на нѣкои отъ турскитѣ звѣрства, съпричастникъ на много отъ страданията, на които бѣ изложенъ българскиятъ народъ, любвеобилната и отзивчива душа на Ив. Ев. Гешова не е могла да не даде осезателни доказателства за своитѣ вълнения.

Всички свои чувствувания, всички буйства и жестокости на турцитѣ сѫ били подробно описани чрѣзъ австрийската поща въ Цариградъ до познати нему кореспонденти на английски и американски вѣстници, които сѫ се отнасяли съчувствено къмъ теглата на българитѣ.

Първъ е заговорилъ в. „Дайли Нюсъ“ (Daily News) благодарение на Цариградский му кореспондентъ г. Пижрсъ (Pears), който е awarded станалъ истински отражатель на страданията на българитѣ и чрѣзъ писмени кръстоносенъ походъ принесе неоцѣними услуги на България, като покърти и раздвижи общественото мнѣние на двата свѣта. За констатиране турскитѣ звѣрства първъ се е отзовалъ въ Пловдивъ тогавашний английски вице-консулъ въ Одринъ J. Witton Dupuis, официалнитѣ рапорти на когото сѫ писани отъ бѣлѣжкитѣ, дадени му отъ Ив. Ев. Гешовъ. Подиръ него пристигнали английский пратеникъ Г. Берингъ и американский Г. Скайлеръ, придружени отъ двама специялни корреспонденти: Г. Г. Макъ-Гаханъ (на в. Дейли Нюсъ) и Шнайдеръ (на в. Kölnische Zeitung). Тѣхенъ сътрудникъ въ тежката и благородна мисия — да раскриятъ турскитѣ звѣрства въ Батакъ и другадѣ прѣдъ европейското общество, е билъ г. Ив. Ев. Гешовъ.

Нѣколко врѣме слѣдъ това Г. Скайлеръ по заповѣдь на своето правителство е поканилъ г. Ив. Ев Гешевъ да приеме постътъ на почетенъ вице-консулъ на Съединенитѣ държави въ Пловдивъ, това прѣдложение е било повторено, като му е прѣдалъ и официялната покана, нъ той е отказалъ. По настояване на г. Скайлеръ г. Гешовъ е станалъ врѣмененъ кореспондентъ на в. „Таймсъ“, въ който сѫ били помѣстени много негови корреспонденции отъ Пловдивъ

прѣзъ всичкото врѣме, до като е траяла Цариградската конференция.

Още до като е траяла тая Цариградска конференция, въ Пловдивъ е дошелъ отъ Цариградъ единъ Д-ръ, за да убѣждава Пловдивскитѣ първенци да изпратятъ до високата порта единъ вѣрноподданически адресъ, съ който да заявятъ, че Пловдивскитѣ българи нѣмали нужди отъ реформитѣ, които конференцията готвяла за България. Подъ влиянието на тоя Д-ръ и страха отъ турцитѣ нѣкои Пловдивски първенци подписали тоя документъ-адресъ, направенъ въ рабски изражения.

Възмутени отъ това противонародно дѣло, г-нъ Ив. Ев. Гешовъ съ нѣкои отъ младитѣ си другари рѣшили да протестиратъ прѣдъ Конференцията. Самъ г. Гешовъ съчинилъ единъ контръ-адресъ на френски, разискали съдържанието му съвмѣстно съ Н. В. Пр. Епископъ Гервасий, Ив. П. Герджиковъ, П. В. Горбановъ и Ив. Ст. Гешовъ, подписали го и съ П. В. Горбановъ го изпратили незабавно въ Цариградъ, който успѣлъ да го връчи на Лордъ Солсбери.

Подиръ оттеглянето на Гурко отъ Стара-Загора, турскитѣ звѣрства сѫ се повторили съ всичкитѣ свои ужаси и това е накарало г. Ив. Ев. Гешовъ да пише умолително писмо до г. Скайлера, за да доде и посѣти България и види свирѣпости, не по-малки отъ Баташкитѣ. Г. Скайлеръ не е могълъ да доде, но е поискалъ писмени свѣдения отъ г. Гешовъ като, за запазвание отъ всѣка опасность за тия съобщения, г. Скайлеръ за трети пѫть е настоялъ, щото г. Ив. Ев. Гешовъ да приеме поста на почетенъ вице-консулъ на Съединенитѣ държави въ Пловдивъ. Тая трета покана е била приета и г. Гешовъ е очаквалъ вече своя вице-консулски exequatur, когато въ петъкъ на 12-й

августъ 1877 година сутриньта по една заповѣдь отъ Пловдивский военenъ сѫдъ е билъ затворенъ въ Пловдивский затворъ, за своитѣ кореспонденции давани въ в. „Таймсъ“. Сѫщий день е билъ арестованъ и братовчеда му Иванъ Стефановъ Гешовъ.

Още въ първитѣ дни на затварянието, домашнитѣ на г. Гешовъ сѫ молили Пловдивский английски вице-консулъ г. Калвертъ да ходатайствува въ Цариградъ прѣдъ когото трѣбва за изпращането затворницитѣ въ столицата на Империята, гдѣто при присѫтствието на английский и американский посланици се е имало по-голѣма надѣжда за избѣгвание отъ бѣсилката, толкова повече, че посланика на Съединенитѣ Щати въ Цариградъ се интересувалъ живо за сѫдбата на своя Пловдивский почетенъ вице-консулъ Ив. Ев. Гешовъ. Ходатайството на американский посланикъ е било подкрѣпено съ това и на английский посланикъ А. Х. Лайярдъ, който е дѣйствувалъ по заповѣдь на своя министръ Лордъ Дерби. На 2 септемврий 1877 година е било съобщено г. Ив. Ев. Гешову, че ще отпѫтува за Цариградъ заедно съ прѣдсѣдателя на Пловдивский военenъ сѫдъ Ибрахимъ паша, за която цѣль е билъ откаранъ и на гарата, нъ скоро е билъ върнатъ обратно въ затвора съ съобщение, че по заповѣдь на кръвожадний Сюлейманъ паша, той трѣбва да остане въ Пловдивский затворъ, гдѣто веднага е билъ прѣмѣтенъ въ стаята, въ която причастявали осѫденитѣ на смърть политически затворници.“

„Прѣдсѣдателя на чрѣзвичайний военenъ сѫдъ Ибрахимъ паша слѣдъ шестдневно прѣстояване въ Цариградъ не е можалъ да убѣди Султана да обѣсятъ Ив. Ев. Гешовъ, за когото се застѫпватъ двѣ велики държави—Англия и Сѣверо-американскитѣ Съединени-Щати, и вмѣсто смъртна присѫда в. „Вакѫтъ“

отъ 27 Септемврий 1877 година е съобщилъ: „смъртната присжда, издадена срѣщу затворений въ Пловдивъ български банкеръ Гешовъ, се промѣни въ заточение."

„По-късно Високата Порта е пакъ повдигнала въпроса за заточението на Ив. Ев. Гешовъ въ Азия или Арабия, нъ сѣверо-американската легация протестирала и се застжпила за своя почетенъ вице-консулъ и не допуснала повече никакво насилие.

„Къмъ това врѣме побѣдоноснитѣ руски войски били въ края на своя триумфаленъ маршъ, до като на 19 февруарий 1878 година се подписа въ Цариградъ достопамятний Санъ-Стефански договоръ, споредъ който се даде пълна амнистия на всички български политически прѣстжпници, а въ това число и на Ив. Ев. Гешовъ, който съ сѣмейството и роднинитѣ си къмъ края на мѣсецъ мартъ получилъ отъ Юскюдарското окржжно управление, подъ вѣдомството на което се намирало прѣградието Кадж-кюй, извѣстието, че сж свободни да отидатъ гдѣто искатъ.

Зората на свободата бѣ озарила многострадална и измжчена България, когато на день Връбници 1878 год. Ив. Ев. Гешовъ съ сѣмейството и роднинитѣ си пристигна въ родния си градъ Пловдивъ, нъ сега вече жизнерадостенъ и свободенъ.

„Въ улицитѣ на града Пловдивъ по които на 27 октомврий 1877 година имаше съ десятки невинно обѣсени българи, сега петь мѣсеци по-късно подъ звуковетѣ на музика се разхождаха весели, доволни и засмѣни побѣдоносни руски войски и благодарни свободни българи.

„Г. Ив. Ев. Гешовъ като единъ отъ виднитѣ и най-интелигентни български синове въ 1878 година, се яви въ политическата сцена още въ първитѣ дни слѣдъ освобождението на България.

„Прѣзъ мѣсецъ априлий 1878 година той бѣше избранъ, въ негово отсѫтствие, за прѣдсѣдатель на Пловдивский окрѫженъ съвѣтъ, а по-късно и за прѣдсѣдатель на Пловдивски губернски съвѣтъ.

„Слѣдъ завръщанието отъ заточение отъ Цариградъ въ 1878 година Ив. Ев. Гешовъ заедно съ покойния д-ръ К. Стоиловъ и други още нѣкои лица бѣха повикани отъ тогавашний Пловдивски Вице-губернаторъ Т. Бурмовъ, който имъ е съобщилъ желанието на тогавашното правителство, за да се основе единъ български вѣстникъ въ Пловдивъ. Това желание е било изпълнено и отъ м. юлий 1878 година се е появилъ в. „Марица", издаванъ на френски и български, редактирането на който къмъ началото на м. декемврий 1878 година останало всецѣло въ рѫцѣтѣ на Ив. Ев. Гешовъ.

„Прѣзъ мѣсецъ мартъ 1879 година слѣдъ Берлинския договоръ г. Ив. Гешовъ и покойния д-ръ Г. Янкуловъ сѫ били избрани и натоварени съ важната мисия да обиколятъ Европейскитѣ дворове, за да протестиратъ противъ разпокѫсването на Св.-Стефанска България и поставянето на турски гарнизони на балканитѣ. Въ това си качество той е посѣтилъ Парижъ, Лондонъ, Римъ, Виена, Берлинъ и Петерсбургъ, гдѣто е билъ приетъ лично отъ Царя-Освободителя, който е казалъ:

„Не бойте се, нали до сега гарнизонитѣ не сѫ на Балкана, тѣ нѣма никога и да отидатъ."

Слѣдъ завръщанието си отъ Европа г. Ив. Ев. Гешовъ прѣзъ 1879 година е билъ избранъ за депутатъ въ Областното Събрание, а малко по-късно той е билъ избранъ прѣдсѣдатель на това и за прѣдсѣдатель на постоянния комитетъ.

„Прѣзъ 1881 година той е билъ повиканъ на поста директоръ на Финансиитѣ въ Источна Румели, дѣто въ едно кжсо врѣме прояви една ползотворна дѣятелность, вслѣдствие на което той въ началото на мѣсецъ ноемврий 1883 година биде повиканъ и назначенъ директоръ на Българската Народна Банка въ Сѣверна България, на която постави здравитѣ основи на едно истинско и образцово кредитно учрѣждение, като прѣдварително ходи специално въ западна Европа, за да изучи организацията и функционирането на Гръцката, Белгийската и др. подобни банки.

„Въ качеството си на директоръ на банката г-нъ Ив. Ев. Гешовъ е инициятора за учрѣждаването и у насъ на „пощенска спестовна каса", като е написалъ лично мотивитѣ къмъ първий законопроектъ за тая каса отъ 1884 година.

„Г. Ив. Ев. Гешовъ е билъ титуляренъ министръ на финанситѣ въ кабинетитѣ на Каравеловъ (1886 г.), Стамболова (регентството въ 1886 година), Д-ръ К. Стоилова (прѣзъ 1894 година), когато е билъ и управляющъ министерството на Търговията и Земледѣлието",

„Колкото се касае до литературната му дѣятелность, тя е отъ естество да обрисува достатъчно съ ярки цвѣтове неговата неизчерпаема енергия и дълбока начетеность.

Ето въ главни чърти тая дѣятелность:

„Г. Ив. Ев. Гешовъ е редактиралъ в. „Марица" и е сътрудничалъ въ „Лѣтоструй" (1869 г.), въ „Читалище" (1870 г.), въ „Периодическо Списание" (1870 год.), „Наука" (1881 год.), въ „Библиотека Св. Климентъ" (1888 г.), въ списанията „Денница", „Юридически прѣгледъ", „Мисъль" и много други български списания и вѣстници, въ които е печаталъ слѣдующитѣ свои статии: 1) Записки на единъ осжденъ, 2)

Борба за честь, 3) Расковничето — идилия въ проза, 4) Исповѣдь на една нечиста съвѣсть, 5) Лила, 6) Войникътъ, 7) Слабитѣ на деньтъ, 8) Борба за Пловдивъ, 9) Пощенска спестовна касса, 10) Чиновнишки пролетариятъ, 11) Овчаритѣ отъ Котленско и жътваритѣ отъ Търновско, 12) Нашитѣ градинарски дружества, 13) Земледѣлческитѣ имоти и производителность на България, 14) Богатството на България, 15) Данъчния товаръ въ България, 16) Нашия разходенъ бюджетъ, 17) Нашитѣ данъци, 18) Задругата въ Западна България, 19) Задружното владѣние и работене въ България (послѣднитѣ двѣ студии сж били удостоени съ твърдѣ ласкави отзиви отъ знаменити специялисти и учени мжжье като Емилъ де Лавеле въ Revue d'Economie Politique, Juillet-Août 1888, Д-ръ Иречекъ, Д-ръ Ф. С. Краусъ и др., а нѣкои отъ по-първитѣ сж били прѣведени и на руски язикъ. Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ е писалъ и въ „Nouvelle Revue — Les associations agricoles et ouvrières en Bulgarie (Du 15 Mai 1890).

„Освѣнъ тѣхъ е написалъ и издалъ: „Ивайло" горский царь Истор. драма (1888 год.), „Думи и дѣла" (1899 г.); прѣвелъ отъ френски знаменитото съчинение на Викторъ Хюго „Деведесеть и трета година", а начиная отъ началото на текущата 1903 година, той прие на свои разноски издаването на редъ книжки подъ название „Популярна Земледѣлческа Библиотека", писани на достжпенъ народенъ езикъ и издавани за да се спомогне на нашитѣ селени ступани и за развитието на нашето земледѣлие, отъ която сж излѣзли до сега 22 книжки. Напослѣдъкъ се започна пакъ на негови срѣдства издаването на една „Занаятчийско-индустриална библиотека", отъ която е излѣзла първата книжка—„Стилътъ въ декоративното изкуство". Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ е билъ делегатъ на Българското

Правителство въ Букурешката конференция, която изработи и на 19 февруари 1886 год. подписа мирний договоръ между България и Сърбия подиръ сърбско-българската война. Отъ дълги години той е прѣдсѣдатель на Българското книжовно дружество, на българското дружество „Червений кръстъ“ и на много други още дружества. Той владѣе отлично английски, френски, нѣмски, гръцки, отчасти и ромънски, а удовлетворително руски и турски езици. Като български министръ е билъ награденъ съ голѣмия кръстъ на българскитѣ ордени „Св. Александръ“ и „Гражданска заслуга“ и съ множество други чуждестрани ордени.“

Такъвъ е билъ въ общи черти живота на тоя родолюбивъ високопросвѣтенъ българинъ и меценатъ г. Ив. Ев. Гешовъ; той може смѣло да каже за себе си, прѣдъ българското гражданство за държавата, което бѣлѣжи английската поговорка: Let every man do his own business well, and all will be well) — нѣка всѣки изпълни дългътъ си достойно и всичко ще бжде добрѣ — или още по-право, може да каже за себе си: „feci quod potui, faciant meliora potentes.“ Хвала на тоя отличенъ синъ на България.

Примѣрътъ на г-на Ив. Ев. Гешовъ, колкото похваленъ, толкова и достоенъ за подражание, билъ послѣдванъ и отъ други достойни просвѣтени български граждани.

Ето единъ скроменъ родолюбивъ синъ, г-нъ Евлогий Пулиевъ, поднася и той своята лепта за съзиждането на Мавзолея въ гр. Плѣвенъ, като отправя едно писмо до Прѣдседателя на Комитета „Царь-Освободитель“ писмо, което подчертава умилението на автора при спомена за грозното минало народно; въ това писмо прозира избликъ отъ страхопочитание на автора къмъ падналитѣ герои за нашата свобода.

Но ето дословно самото писмо.

„Уважаемий Г-нъ Ст. Заимовъ,

„Достопохвалната и народна инициатива за въздигането на единъ мавзолей въ гр. Плѣвенъ въ честь на падналитѣ борци за освобождението на милото ни отечество, е едно отъ най-блѣстящитѣ доказателства за вѣчната и непоколебимата признателность, която всѣко българско сърдце съхранява за онѣзи славни и безсмъртни герои, които сложиха коститѣ си и изкупиха съ кръвьта си свободата на България. Плѣвенскиятъ мавзолей ще увѣковѣчава за всѣкога паметьта на рускитѣ и ромънскитѣ ратници, които се жертвуваха за извоюването свободата на поробения българинъ.

Като български гражданинъ и като единъ отъ онѣзи, които дълбоко съчувствуватъ на великата идея за съзиждането на единъ мавзолей въ гр. Плѣвенъ, считамъ за свой священъ дългъ да принеса лептата си за въздигането на този народенъ паметникъ. За тази цѣль азъ още днесъ турямъ на разположението на комитета „Царь-Освободитель Александъръ II“ за „Фондъ Параклисъ-Мавзолей“ въ гр. Плѣвенъ, петстотинъ (500) лева златни.

Приемете увѣрението на отличното ми къмъ васъ уважение.

(Под.) Евл. Пулиевъ.“

Не закъснѣли и отличнитѣ Плѣвенски граждани да се отзоватъ и изяватъ своята висока почитъ къмъ паметьта на героитѣ руси; паметьта на които комитетътъ „Царь-Освободитель“ прѣдприелъ да увѣковѣчи на вѣчни врѣмена съ съзиждане на Мавзолея върху онова „лобно мѣсто“, гдѣто десетици хиляди славни „богатири“ сложиха своитѣ кости за насъ, за нашата земя, за свободата на България!

Отличнитѣ Плѣвенски граждани, които първи конституирали клонъ на Комитета „Царь-Освободитель“ бързатъ да се отзоватъ достойно и да дадатъ своята подкрѣпа въ прѣдприетия починъ за съзиждането на Мавзолея: поднасятъ и тѣ първоначално своята лепта, съпроводена отъ едно писмо до прѣдседателя на комитета, което ние тукъ бѣлѣжимъ:

Господине Прѣдседателю,

„Колкото е славно, безкористно и велико дѣлото на нашето освобождение, толкова по-осезателно трѣбва да бѫде изразена и нашата признателность, която дължимъ за жертвитѣ, съ кръвьта на които се изкупи нашата свобода и независимость. Това дѣло единствено въ аналитѣ на съврѣменната история, поради безкористието си, се продиктува не отъ нѣкакви разчети, а отъ състрадание къмъ несносно положение — като рая на петвѣковнитѣ наши властелини, които безнаказано се разпореждаха съ нашитѣ имоти и честь. Поради това заслужава и нашата признателность да бѫде изразена въ монументи, които на вѣчни врѣмена да напомнюватъ на бѫдещитѣ поколѣния, каква признателность дължимъ на великия Царь-Освободитель и братския намъ руски народъ за жертвитѣ, които даде за нашето освобождение. Идеята да се изрази нашата признателность въ съграждането на единъ *мавзолей* въ гр. Плѣвенъ, въ паметъ на падналитѣ въ околноститѣ на нашия градъ руски и ромънски войници, бѣ внесена на особено разискване въ едно отъ засѣданията на Плѣвенския клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель“ отъ прѣдседателя на сѫщия клонъ, и слѣдъ обстоятелствено обсѫждане на тоя въпросъ, рѣши се да се положи основата на фондъ за постройката на единъ мавзолей въ гр. Плѣ-

венъ, като устрои първия увеселителенъ тренъ до Турно-Могурели на 18 май 1902 година, отъ който се получи чистъ приходъ 450 лева. Това се налагаше и отъ почитане паметьта на геройски падналитѣ десетици хиляди руски и ромънски войници, толкова повече, че съ падането на Плѣвенъ се съкруши и турското могѫщество. Изпълнението на това рѣшение при оскѫднитѣ срѣдства, съ които разполага Плѣвенския клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель", едва ли би се осѫществило и слѣдъ десеть години.

Но сега, когато почитаамия комитетъ „Царь-Освободитель" е взелъ прѣкрасната инициатива да построи въ града ни великолѣпенъ мавзолей за сѫщата цѣль, на Плѣвенссия клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель" не остава друго, освѣнъ да рѫкоплещи на тая висока похвална идея и да съдѣйствува съ всички срѣдства за осѫществлението й.

„По тоя случай, моля, Господине Прѣдседателю приемете скромната лепта отъ 450 лева, които Плѣвенскиятъ клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель" има на свое разположение".

Прѣдседателъ на клона:

(под.) Кметъ Данаиловъ.

— — — —

Отличнитѣ Плѣвенски граждани, които първи конституирали клонъ на Комитета „Царь-Освободитель“ бързатъ да се отзоватъ достойно и да дадатъ своята подкрѣпа въ прѣдприетия починъ за съзиждането на Мавзолея: поднасятъ и тѣ първоначално своята лепта, съпроводена отъ едно писмо до прѣдседателя на комитета, което ние тукъ бѣлѣжимъ:

Господине Прѣдседателю,

„Колкото е славно, безкористно и велико дѣлото на нашето освобождение, толкова по-осезателно трѣбва да бѫде изразена и нашата признателность, която дължимъ за жертвитѣ, съ кръвьта на които се изкупи нашата свобода и независимость. Това дѣло единствено въ аналитѣ на съврѣменната история, поради безкористието си, се продиктува не отъ нѣкакви разчети, а отъ състрадание къмъ несносно положение — като рая на петвѣковнитѣ наши властелини, които безнаказано се разпореждаха съ нашитѣ имоти и честь. Поради това заслужава и нашата признателность да бѫде изразена въ монументи, които на вѣчни врѣмена да напомнюватъ на бѫдещитѣ поколѣния, каква признателность дължимъ на великия Царь-Освободитель и братския намъ руски народъ за жертвитѣ, които даде за нашето освобождение. Идеята да се изрази нашата признателность въ съграждането на единъ *мавзолей* въ гр. Плѣвенъ, въ паметъ на падналитѣ въ околноститѣ на нашия градъ руски и ромънски войници, бѣ внесена на особено разискване въ едно отъ засѣданията на Плѣвенския клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель“ отъ прѣдседателя на сѫ-[illegible] клонъ, и слѣдъ обстоятелствено обсѫждане на [illegible]ъпросъ, рѣши се да се положи основата на [illegible] постройката на единъ мавзолей въ гр. Плѣ-

венъ, като устрои първия увеселителенъ тренъ до Турно-Могурели на 18 май 1902 година, отъ който се получи чистъ приходъ 450 лева. Това се налагаше и отъ почитане паметьта на геройски падналитѣ десетици хиляди руски и ромънски войници, толкова повече, че съ падането на Плѣвенъ се съкруши и турското могжщество. Изпълнението на това рѣшение при осжднитѣ срѣдства, съ които располага Плѣвенския клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель", едва ли би се осжществило и слѣдъ десеть години.

Но сега, когато почитаамия комитетъ „Царь-Освободитель" е взелъ прѣкрасната инициатива да построи въ града ни великолѣпенъ мавзолей за сжщата цѣль, на Плѣвенссия клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель" не остава друго, освѣнъ да ржкоплещи на тая висока похвална идея и да сдѣйствува съ всички срѣдства за осжществлението ѝ.

„По тоя случай, моля, Господине Прѣдседателю приемете скромната лепта отъ 450 лева, които Плѣвенскиятъ клонъ отъ комитета „Царь-Освободитель" има на свое разположение".

Прѣдседателъ на клона:

(под.) Кметъ Данаиловъ.

Мавзолеятъ въ гр. Плѣвенъ.

ВЪЗДИГАНЕ НА МАВЗОЛЕЯ-ПАРАКЛИСЪ ВЪ ГР. ПЛѢВЕНЪ

Комитетътъ „Царь-Освободитель“, въодушевенъ отъ мисъльта за съзиждане на мавзолея, подкрѣпенъ съчувствено отъ цѣлиятъ народъ въ начинанието му и улесненъ съ срѣдства, потрѣбни за изпълнението на проекто-мавзолея, на 23 мартъ 1903 година, въ тържественото си засѣдание, въ присѫтствието на министритѣ изслуша протокола на журито по прѣцѣнката на проектитѣ и взе рѣшение за почване постройката на мавзолея въ Плѣвенъ. Ето протокола, за който става рѣчь:

ПРОТОКОЛЪ

„Днесъ 23 мартъ въ трето по редъ засѣдание, въ което взеха участие всичкитѣ членове на журито за конкурса по въздигане въ Плѣвенъ на Параклисъ-Мавзолей, се разгледаха постѫпилитѣ проекти и се установи окончателно, че проектитѣ подъ мото: *„Царь-Освободитель“*. *„Признателна Бъларбия“*, *„Воздадите убо всѣмъ должная“*, *„Вѣчний покой“*. *„Героитѣ“*, *„Поменикъ“*, *„Тотлебенъ“*, *„Миръ“*. *„Червенъ Кръстъ“*, *„Халикарнасъ“*, *„Vivos voco“* и *„Обновление“*, като удовлетворяющи прѣдписанията на програмата, могатъ да се допуснатъ на конкурса.

Журито, възъ основа на прѣдставения отъ специялната комисия докладъ, отъ който се вижда, че

конкурсната задача е разрѣшена твърдѣ сполучливо въ повечето отъ проектитѣ, безъ обаче да има помежду имъ такъвъ, който напълно да я е разрѣшилъ и който чувствително да прѣвъзходствува надъ другитѣ, рѣши, че по-справедливо въ случая е да се не дава първата награда, а да се раздадатъ, освѣнъ прѣдвиденитѣ, втора и трета награда, както слѣдва:

Едната втора награда на проекта съ мото: „Царь-Освободитель", на който основната идея на композицията допуща спокойна монументална вънкашность и пространна вжтрѣшность. Другата втора награда на проекта съ мото: „Признателна България" за особената му характеристична външность съ български форми, каквито сж куполата и входа.

Едната трета награда на проекта съ мото: „Вѣчни покой", външностьта на който се отличава съ богата разнообразность въ формитѣ. Другата трета награда— на проекта съ мото: „Воздадите убо всѣмъ должная", за простия и ясенъ планъ, добрата вжтрѣшность и подходяща за *мавзолея* обща вънкашность.

Освѣнъ това, журито, като оцѣнява достойнството и на други останали проекти, рѣши да се наградятъ съ по 100 (сто) лева проектитѣ съ мото: „Героитѣ" и „Тотлебенъ", за изобилието на форми и мотиви, заети отъ мѣстни църкви.

Най-послѣ, журито намѣри за умѣстно да даде похвални отзиви на проектитѣ съ мото: „Поменикъ", „Червенъ-Кръстъ", „Халикарнасъ" и „Обновление".

При този случай, журито съ удоволствие констатира, че въ прѣдставенитѣ на конкурса работи е проявенъ голѣмъ успѣхъ по създаването на български църковенъ стилъ и счита за приятенъ дългъ да изкаже благодарность на всички участвующи въ конкурса за принесенитѣ въ случая услуги и за поло-

женото отъ тѣхъ старание за постигането на този успѣхъ.

Въ заключение, за построяване *Параклиса-Мавзолей* журито прѣпоржчва да се отстранятъ недостатъцитѣ на проекта съ мото: „Царь-Освободитель“, показани въ доклада на специалната комисия и като се постигне това, да се строи по него.

Подписали: Прѣдседатель на журито, съ собствената на Негово Царско Височество Князътъ ржка написано: ФЕРДИНАНДЪ.

Подпрѣдседатели: Прѣдседатель на Комитета Ст. Заимовъ и генералъ-майоръ Ст. Паприковъ.

Членове художници: П. Д. Клисуровъ, И. Д. Мръквичка, А. Митовъ; архитекти: К. Славковъ, Ю. Милановъ и инженеръ Ст. Сарафовъ.“

Отъ тоя протоколъ става явно, че журито е удобрило проекта на младия българинъ архитектъ Пенчо Койчевъ, който е билъ честитъ да вложи своитѣ отлични познания и изкуство въ тоя всенароденъ паметникъ-мавзолей, въ честь на паметьта на ония синове, що съ своята кръвь обилно напоиха земята ни, за да възкръсне родна България отъ гроба — свободата, побѣждава вѣковната тирания!

Освободитель Александръ II• Стоянъ Заимовъ, подпрѣдседатель Хр. Г. Поповъ, счетоводитель Ал. Людскановъ, дѣловодитель инженеръ Стоименъ Сарафовъ, членове: Д. К. Поповъ, Хр. Басмаджиевъ, А. Митовъ.

Полковникъ Савовъ, Архитектъ Лазаровъ, Ив. Х. Ник. Бобевски, Борисъ Шатцъ, генералъ-майоръ Стефанъ Паприковъ, М. Василевъ, П. Д. Клисуровъ, П. А. Черневъ, Генадий Генадиевичъ Лермонтовъ, А. Радевъ, архитектъ на параклиса Койчевъ, окржженъ Инжинеръ Ивановъ, Градски инженеръ Стояновъ".

Слѣдъ прочитане на акта прѣдставительтъ на Н. Ц. В. Князa, генералъ-лейтенантъ Николаевъ, по покана на прѣдседателя на комитета „Царь-Освободитель", удари първия чукъ на основния камъкъ, слѣдъ него рускиятъ дипломатически агентъ г-нъ Бахметиевъ, ромънския пълномощенъ министръ г-нъ Мишу, министра-прѣдседателя г-нъ Д-ръ Даневъ, военния министръ полковникъ Савовъ и прѣдседателя на Народното Събрание г-нъ Драганъ Цанковъ.

Акта е зазиданъ, а сжщо зазидани сж и по нѣколко монети съ ликътъ на Държавния Глава.

Непосрѣдствено слѣдъ прочитането на акта, отслужена бйде панахида за падналитѣ юнаци при прѣвземането на Плѣвенъ, а слѣдъ това и молебенъ; послѣ свръшването на молебена, произведенъ бѣше величественъ парадъ на войскитѣ отъ Плѣвенския гарнизонъ. Военния Министъръ поздрави бодритѣ войници и прѣдъ тѣхъ държа една рѣчь, приблизително съ слѣднето съдържание:

„Двадесеть и петь години се изминаха, отъ като освободителната война се обяви и побѣдоносното оржжие на освободителитѣ отвори вратитѣ къмъ Цариградъ и Санъ-Стефанския договоръ, възъ основата на който по-късно се създаде България. Съ скромното

нандъ I, при екзархуването на Негово Блаженство Българския Екзархъ Иосифъ I и при духовното управление на Високопрѣосвещеннаго св. врачанскаго митрополита Константина, въ присѫтствието на многохиляденъ народъ, биде поставенъ отъ Господаря на България този основенъ камъкъ на параклисъ-мавзолея, въздигнатъ отъ комитета „Царь-Освободитель Александъръ II," за съхранение коститѣ на падналитѣ руски войници при обсадата на гр. Плѣвенъ прѣзъ освободителната руско-турска война въ 1877—1878 г.

За смоменъ на това събитие се състави настоящия актъ въ два екземпляра, отъ които единия се постави въ основния камъкъ на параклиса-мавзолея, а другия се запази въ архивитѣ на комитета Царь-Освободитель Александръ II.

Негово Царско Височество Българския Князъ Фердинандъ I, Негово Високопрѣвъзходителство руския дипломатич. агентъ Ю. Бахметиевъ, Прѣосвещенний Константинъ, Министръ-Прѣдседатель и Министъръ на Външнитѣ работи д-ръ Ст. Даневъ, Министръ на вѫтрѣшнитѣ работи А Людскановъ, Министръ на финанситѣ М. К. Сарафовъ, военния Министръ полковникъ Савовъ, Министръ на общитѣ гради, пѫтищата и съобщенията Дим. К. Поповъ, прѣдседатель на Народното Събрание Драганъ Цанковъ. Министръ на Народното Просвѣщение Д-ръ А. П. Радевъ Министръ на Правосѫдието Хр. Теодоровъ, Министръ на Търговията и Землéделието П. Абрашевъ, Подпрѣдседатели на Народното Събрание А. Франгя и Д-ръ А Ходжовъ, Управитель на Плѣвенския Окрѫгъ Ив. Рачевъ, Кметъ на градътъ Плѣвенъ Хр. Данаиловъ, Началникъ на 6-та Бдинска Дивизия генералъ-майоръ Ботевъ, командиръ на I-ва бригада полковникъ Геневъ, Прѣдседатель на комитета „Царь-

Освободитель Александръ II• Стоянъ Заимовъ, подпрѣдседатель Хр. Г. Поповъ, счетоводитель Ал. Людскановъ, дѣловодитель инженеръ Стоименъ Сарафовъ, членове: Д. К. Поповъ, Хр. Басмаджиевъ, А. Митовъ.

Полковникъ Савовъ, Архитектъ Лазаровъ, Ив. Х. Ник. Бобевски, Борисъ Шатцъ, генералъ-майоръ Стефанъ Паприковъ, М. Василевъ, П. Д. Клисуровъ, П. А. Черневъ, Генадий Генадиевичъ Лермонтовъ, А. Радевъ, архитектъ на параклиса Койчевъ, окржженъ Инжинеръ Ивановъ, Градски инженеръ Стояновъ•.

Слѣдъ прочитане на акта прѣдставительтъ на Н. Ц. В. Княза, генералъ-лейтенантъ Николаевъ, по покана на прѣдседателя на комитета „Царь-Освободитель", удари първия чукъ на основния камъкъ, слѣдъ него рускиятъ дипломатически агентъ г-нъ Бахметиевъ, ромънския пълномощенъ министръ г-нъ Мишу, министра-прѣдседателя г-нъ Д-ръ Даневъ, военния министръ полковникъ Савовъ и прѣдседателя на Народното Събрание г-нъ Драганъ Цанковъ.

Акта е зазиданъ, а сжщо зазидани сж и по нѣколко монети съ ликътъ на Държавния Глава.

Непосрѣдствено слѣдъ прочитането на акта, отслужена биде панахида за падналитѣ юнаци при прѣвземането на Плѣвенъ, а слѣдъ това и молебенъ; послѣ свръшването на молебена, произведенъ бѣше величественъ парадъ на войскитѣ отъ Плѣвенския гарнизонъ. Военния Министъръ поздрави бодритѣ войници и прѣдъ тѣхъ държа една рѣчь, приблизително съ слѣднето съдържание:

„Двадесеть и петь години се изминаха, отъ като освободителната война се обяви и побѣдоносното оржжие на освободителитѣ отвори вратитѣ къмъ Цариградъ и Санъ-Стефанския договоръ, възъ основата на който по-късно се създаде България. Съ скромното

че и ние, като народъ, имаме национални задачи за прѣслѣдване; но ние не ще можемъ никога да осѫществимъ тия свои задачи само съ декламации. Първата крачка за постигане на тѣзи аспирации трѣбва да бѫде усиленъ трудъ, културно развитие и развиване на войнственитѣ доблести. Тия именно качества на българския народъ, днесъ желая да се развиятъ, защото въ тѣхъ лежи нашото бѫдеще."

Прѣдседательтъ на Наронното Събрание, стария народенъ труженикъ, Драганъ Цанковъ, прѣдложи здравица въ честь на членоветѣ на Комитета „Царь-Освободитель."

Не можемъ да отминемъ безъ да отбѣлѣжимъ и друга една рѣчь, заслужваща вниманието на читателя, произнесена отъ обществения дѣятель — професорътъ г-нъ Ст. С. Бобчевъ:

„Не щѣхъ да говоря, но слѣдъ произнесенитѣ тостове, стори ми се, че щѣше да остане една голѣма праздника, ако не се прѣдложеше още единъ. И азъ си позволявамъ да прѣдложа здравица за рускитѣ ратници на перото. Както прѣди, особено въ 1876—77 година, като почнемъ отъ незабравимия И. С. Аксаковъ — отдавна покоенъ, личнитѣ му руски другари публицисти неуморно освѣтляваха руското общество и направиха тогава да тържествува българската правда, така и сега въ Русия има тѣхни поддръжатели; а има и нѣкои останали живи отъ знаменитата епоха на българското освобождение, които неуклонно сѫ освѣтлявали и продължаватъ да освѣтляватъ общественото мнѣние въ Русия върху истинското положение на нѣщата.

На тѣзи руски публицисти, България въ миналото дължи дълбока и искрена признателость; на тѣхъ тя има право пакъ да възлага голѣми надежди,

защото тѣ неуморно и грижливо се стараятъ да изучатъ събитията и да служатъ на истината. Тържеството на правдата въ миналото ние длъжимъ на тѣзи публицисти, а сѫщо така ние очакваме твърдѣ много отъ сѫщитѣ въ бѫдещето. За това, да пиемъ процвѣтяването на руското печатно слово и за здравето на онѣзи руски публицисти, които дирятъ българската правда и я освѣтляватъ прѣдъ руското общество. Да живѣятъ! Урра!"

Обѣдътъ бѣше завършенъ съ народно хоро, водено отъ стария ветеранъ генералъ Николаевъ.

Прѣдседательтъ на комитета „Царь-Освободитель" изпълни една приятна длъжность въ деньтъ на това велико тържество съ изпращането на слѣднитѣ телеграми:

Петроградъ

Его Императорскому Величеству
Государю Императору.

Да бы увѣковѣчить память незабвенныхъ борцовъ Плѣвенской героической эпоэй, комитетъ „Царь-Освободитель" воздигаетъ въ центрѣ города Плѣвенъ храмъ-мавзолей. Сегодня, 12-го априля, день въ который 26 лѣтъ тому назадъ Царь-Освободитель обнажилъ мечъ русскаго народа за святое дѣло — освобожденіе цѣлокупнаго болгарскаго народа, комитетъ въ присутствіи многотысячнаго народа, духовенства, министровъ и прочихъ властей, положилъ основный камень мавзолея. Мнѣ выпала счастливая доля поднести Вашему Императорскому Величеству чувства глубокой благодарности и вѣчной признательности комитета за тѣ великія жертвы, которыя принесены русскимъ Царемъ и русскимъ народомъ за наше освобожденіе.

Предсѣдатель: Заимовъ.

че и ние, като народъ, имаме национални задачи за прѣслѣдване; но ние не ще можемъ никога да осѫществимъ тия свои задачи само съ декламации. Първата крачка за постигане на тѣзи аспирации трѣбва да бѫде усиленъ трудъ, културно развитие и развиване на войнственитѣ доблести. Тия именно качества на българския народъ, днесъ желая да се развиятъ, защото въ тѣхъ лежи нашото бѫдеще.“

Прѣдседательтъ на Наронното Събрание, стария народенъ труженикъ, Драганъ Цанковъ, прѣдложи здравица въ честь на членоветѣ на Комитета „Царь-Освободитель.“

Не можемъ да отминемъ безъ да отбѣлѣжимъ и друга една рѣчь, заслужваща вниманието на читателя, произнесена отъ обществения дѣятель — професорътъ г-нъ Ст. С. Бобчевъ:

„Не щѣхъ да говоря, но слѣдъ произнесенитѣ тостове, стори ми се, че щѣше да остане една голѣма праздннна, ако не се прѣдложеше още единъ. И азъ си позволявамъ да прѣдложа здравица за рускитѣ ратници на перото. Както прѣди, особено въ 1876—77 година, като почнемъ отъ незабравимия И. С. Аксаковъ — отдавна покоенъ, личнитѣ му руски другари публицисти неуморно освѣтляваха руското общество и направиха тогава да тържествува българската правда, така и сега въ Русия има тѣхни поддръжатели; а има и нѣкои останали живи отъ знаменитата епоха на българското освобождение, които неуклонно сѫ освѣтлявали и продължаватъ да освѣтляватъ общественото мнѣние въ Русия върху истинското положение на нѣщата.

На тѣзи руски публицисти, България въ миналото дължи дълбока и искрена признателость; на тѣхъ тя има право пакъ да възлага голѣми надежди,

защото тѣ неуморно и грижливо се стараятъ да изучатъ събитията и да служатъ на истината. Тържеството на правдата въ миналото ние дължимъ на тѣзи публицисти, а сѫщо така ние очакваме твърдѣ много отъ сѫщитѣ въ бѫдещето. За това, да пиемъ процвѣтяването на руското печатно слово и за здравето на онѣзи руски публицисти, които дирятъ българската правда и я освѣтляватъ прѣдъ руското общество. Да живѣятъ! Урра!"

Обѣдътъ бѣше завършенъ съ народно хоро, водено отъ стария ветеранъ генералъ Николаевъ.

Прѣдседательтъ на комитета „Царь-Освободитель" изпълни една приятна длъжность въ деньтъ на това велико тържество съ изпращането на слѣднитѣ телеграми:

Петроградъ

Его Императорскому Величеству
Государю Императору.

Да бы увѣковѣчить память незабвенныхъ борцовъ Плѣвенской героической эпоэй, комитетъ „Царь-Освободитель" воздигаетъ въ центрѣ города Плѣвенъ храмъ-мавзолей. Сегодня, 12-го априля, день въ который 26 лѣтъ тому назадъ Царь-Освободитель обнажилъ мечъ русскаго народа за святое дѣло — освобожденіе цѣлокупнаго болгарскаго народа, комитетъ въ присутствіи многотысячнаго народа, духовенства, министровъ и прочихъ властей, положилъ основный камень мавзолея. Мнѣ выпала счастливая доля поднести Вашему Императорскому Величеству чувства глубокой благодарности и вѣчной признательности комитета за тѣ великія жертвы, которыя принесены русскимъ Царемъ и русскимъ народомъ за наше освобожденіе.

Предсѣдатель: Заимовъ.

Мжгла надъ боя плува
И пушкитѣ гърмжтъ
И смърть бѣснѣй, вързлува
И жертви си цалува
Въ гърмежътъ и въ димътъ;

И кръвь ручи гореща
Изъ хиляди гжрди,
Но воинъ страхъ не сѣща
И яростно посрѣща
По-новитѣ бѣди.

А тукъ — пушкала адски
Се влачатъ и трещжтъ
По улицитѣ градски:
На звѣра азиятски
Тѣ носатъ страхъ и смърть.

Вредъ сулици юнашки,
Вредъ пушки, саби, щикъ;
Тукъ дрънкатъ тежки шашки,
Тамъ пѣсни чуйшъ казашки...
Мълва и шумъ и викъ!

Отъ дѣ сж тие войни,
Тѣзъ редове, този рой
Отъ хора неспокойни,
Тѣзъ припаси безбройни,
Тазъ буря, тозъ порой?

Защо се тука сбиратъ
Отъ края на свѣтътъ,
Вълнуватъ се, умиратъ
И изново извиратъ
Готови пакъ да мржтъ?

Да! силната Руссия
Дошла е тоя пжть,
Катъ другъ *единъ Мессия*,
Съ кръвьта си отъ робия
Да отърве свѣтътъ.

Гърмежътъ се пронесе!
Борбата закипя!
Борбата пакъ въскресе:
Тя вчера бѣ, тя днесъ е
И утрѣ пакъ е тя!

Да, тасъ борби голяма
На срѣдний оня вѣкъ,
На кръста съ ислямa,
По-люта, по упряма
Начна се пакъ съ екъ!

И силний страна зима
На тоя кой е слабъ,
И падналий поднима,
И рицари пакъ има
Въ тозъ вѣкъ бездушенъ, слапъ

II.

Селата изгоряха
По нашата земя,
Юнацитѣ измряха,
За нази нѣмъ стрѣха
Подъ тия небеса.

И майкитѣ безсилни
Паднаха мрътви, ахъ,
Подъ удари безмилни

Дѣчицата безкрилни
Издѫхнахѫ отъ страхъ.

Теглила и мѫчила
Въ земята ни растѫтъ!
О майко моя мила!
На страшнитѣ бѣсила
Дѣвойкитѣ висятъ!

Тиранина си каза:
—„Дойде ми края, знамъ;
Но имамъ йощъ умраза:
Азъ тѣхъ ще ги погазѫ
Съ пожаръ и сѣчь голямъ!

„Азъ споменъ ще оставя
За менъ, на всѣкий кѫтъ,
Земя имъ ще направѭ
На гробъ, та тамъ тогава
Да додѫтъ да умрѫтъ".

Той рѣче и стори го:
Запени се отъ ядъ!
И бѣсътъ подлуди го,
И наш'то черно иго
Обърна се на адъ!

III.

О Боже! и когато
Помислишъ отегченъ
Въвъ кой сме часъ и лято
Че туй е все познато,
Че става по бѣлъ день;

Кога помислишъ въ себе
Че тазъ земя безъ екъ
Подъ пепель се погребе,
Че тозъ народъ се трѣби
Въ деветнадесетий вѣкъ;

Че въ този мигъ, додѣто
Единъ свещенъ народъ
За наш'то племе клето
Сй жертвува сърдцето
И свойта кръвь и потъ; [1])

. . . .
. . . .

Споменътъ за *Голгота* въ тозъ моментъ срѣщаше благозвучния отзвукъ въ умилителния възгласъ: „Приидите велгласьно хвалами почтимъ павшихъ „на полѣ брани" *(Бъл. Настоящето е писано съ славянска азбука)*, за да отдадемъ съ молитва прѣдъ Прѣстола на Всевишния „*достойная достойнѣйшимъ*".

Въ мрачната земя юначнитѣ синове, родени подъ свѣтлия небосклонъ при Волга, Уралъ, Нева, Висла, Днепъръ, Кавказъ, пространнитѣ степи и тихиятъ Донъ, дойдоха стотици хиляди въ братската земя за да пролѣятъ своята свещена кръвь за възкръсния ѝ новъ животъ.

Сждбата бѣ ги довела въ роднитѣ поля и балкански вишини за *брань* и за *побѣди* славни. На тия рицари славянски българинътъ пѣеше и славеше Рускиятъ двуглавъ орелъ, — штитъ, за сбждвание на вожделенна мисъль — тържеството на Свободата въ българската земя! Гледащецъ ги, пѣеше българинътъ:
. . . .

[1]) И. Вазовъ — Избавление, стих. „Голгота."

„Свободата се смѣй
Катъ слънце отъ въстока
И скоро ще огрѣй
Земята ни широка.
Ще паднатъ възъ прахътъ
Тиранитѣ сурови
И нѣма да звучатъ
Вечъ тежкитѣ окови.

При Тунджа, Витъ и Ломъ
Спѫтъ нашитѣ душмани,
Треператъ гърмишкомъ
Свещеннитѣ балкани,
И рускиятъ орелъ
Надъ свойтѣ малки братя,
Съсъ слава е простреѣлъ
Крила си, катъ обятйя.

О скоро ще цъфти
Миръ въ наш'тѣ дворйща,
Животъ ще се роди
Изъ нашитѣ пепелища!
Славянска Голгота̀!
О Тракио прѣкрасна!
Искупи ни грѣха
Сѫдбата ни ужасна!
. . . .
. . . .

Молеше Българинътъ:

„Свещенниятъ законъ
На равенство и правда
У насъ да има тронъ
Та щастие да влада;

Та да познай свѣта,
Че родъ не сме бездушенъ
На руситѣ кръвьта
Така да я заслужимъ.“[1])

Българскиятъ народъ, слѣдъ тридесеть години отъ сѫдбоносната освободителна война, сложи свещенитѣ кости на тия велики синове славянски въ една обща гробница-мавзолей, гдѣто духътъ имъ витае високо въ синий небосклонъ; тѣ:

„Почиватъ тоя часъ
Безъ ядъ, безъ шумъ, безъ злоба,
При пепельта на роба
И никой роденъ гласъ
Не имъ смущава гроба —“

Тѣхнитѣ останки нетлѣнни се оросяватъ съ сълзитѣ на свободния българинъ — това е светото миро... Тѣ ще спятъ тукъ, въ нашата земя, напоена съ тѣхната кръвь, ще спятъ сънь вѣченъ; тѣ сѫ вечъ безмълвни, скромни, но дѣлата имъ—велики. Тѣхния гробъ озарява негасимата лампада — това е молитвата на българския народъ прѣдъ Прѣстола на Всевишния. — „Да бѫде вѣченъ покой на прахътъ на великитѣ синове на Руската земя, що дарйха драгоцѣнната свобода на братята си Българи!

Съ лептата на българския народъ, Комитетътъ „Царь-Освободитель“ въздигна Църквата-Гробница-Мавзолей въ градъ Плѣвенъ. Тоя величественъ паметникъ е съграденъ въ византийски стилъ, съ мѣстенъ

[1]) Ив. Вазовъ: —Избавление, стих. Чувства по новата родина.

характеръ, модернизиранъ. Планътъ на мавзолея прѣдставлява пълна кръстообразна симетрична форма съ едно централно кубе и отъ страни четири полусферически кубета.

Основитѣ на сградата почиватъ върху една каменна скала — знакъ, че признателностьта на Българс. народъ е вѣчна и че въздигнатиятъ молитвенъ домъ върху тия яки основи е свидѣтелство, напомняще чистосърдечната молитва на Българския народъ, за низпослление на душата на усопшитѣ велики ратоборци вѣченъ миръ и че върху такава твърдиня сждбата е отредила да се зижда величественията паметникъ-мавзолей, — символъ на хранимата вѣчна признателность на Българския народъ къмъ великата славянска майка — Русия, — родителка на тия достойни синове, чиито кости тукъ се съхраняватъ. Строителниятъ материялъ на мавзолея се състои отъ циментъ, бѣлъ-каменъ и полированъ гранитъ. Три надписни плочи отъ полированъ гранитъ въ строително отношение, изразително въ здравината си, красятъ величествената сграда. Надписа на плочата откъмъ източната страна на Мавзолея гласи :

ВЪ ЦАРУВАНЕТО НА НЕГОВО ЦАРСКО ВИСОЧЕСТВО

БЪЛГАРСКИЯ КНЯЗЪ

ФЕРДИНАНДЪ I-й

СЪ ЛЕПТАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ

КОМИТЕТА „ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЬ"

Александръ II-й

Въздигна тази Църква-Гробница, въ която на вѣчни врѣмена да се пазятъ свещенитѣ останки на славно-загиналитѣ борци въ сраженията около Плѣвенъ за освобождението на

БЪЛГАРИЯ

Прѣзъ 1877 година

Почната на 12 априлъ 1903 год.

Тоя надписъ, колкото скроменъ по форма, толкозъ силенъ по изразъ на мисъль и чувства, прѣдставлява величието на българската народна душа. Датата 12 априлий 1903 година, която означава почването на градението, съотвѣтствува на оная историческа дата 11 Априлий 1877 година, когато великиятъ Царь-Освободитель въ Кишиневъ изрече: *„да бжде свободна и благословена Българската земя"* — *день*, въ който Царьтъ възгласи на всеуслишание: „На всички наши любезни вѣрноподаници е извѣстно, какво живо участие сме вземали ний всѣкога въ сждбинитѣ на угнетеното християнско население въ Турция. Нашето желание да подобримъ и обезпечимъ положението му е раздѣлилъ и цѣлия Руски народъ, който нинѣ изразява своята готовность за нови жертви, само дано облекчи сждбата на християнитѣ на Балканския Полуостровъ."

„Дълбоко проникнати отъ убѣждението, че нашето дѣло е право, ний съ смиренното си оповавание въ помощьта и милосердието на Всевишния, *обявяваме на всички наши вѣрноподаници, че е настанало врѣмето, прѣдвидено въ Нашитѣ думи, на които единодушно се отзова цѣла Русия. Ний казахме, че ще работимъ самостоятелно, когато намѣримъ това за нужно и когато това поиска честьта на Русия. Днесъ, като призоваваме благословението Божие върху нашитѣ войски, повеляваме имъ да влѣзатъ въ прѣдѣлитѣ на Турция"* [1]).

Въ тоя день *Царьтъ* призоваваше *Руския* народъ на великъ, святъ подвигъ — освобождението на българската земя, за да заблѣсти Христовия кръстъ надъ полумѣсеца!

---

[1]) Г. Ив. Капчевъ, „Признателна България".

На сѣверната страна краси надписаната плоча съ имената на *героитѣ*, паднали въ кървавитѣ боеве около Плѣвенъ въ врѣме на освободителната война. Имената сж написани съ врѣзани позлатени букви на гранитна полирована плоча.

Когато се вгледаме въ надписанитѣ имена, тѣ възкресяватъ въ паметьта народна възвишенитѣ ликове на *героитѣ*, които съ своитѣ велики подвизи живѣятъ въ нея, — тѣ вълнуватъ българското сърдце, тѣ сж авторитѣ на новата възродена България. . .

Ето дословния текстъ на тая плоча:

ИМЕНАТА НА СЛАВНОЗАГИНАЛИТѢ РУСКИ ГЕРОИ ВЪ БОЕВЕТѢ ОКОЛО ПЛѢВЕНЪ ВЪ ВРѢМЕ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА ОТЪ 8 ЮЛИЙ ДО 28 НОЕМВРИ 1877 Г.

Лейбъ-Гвард. Измаильскаго полка

Штабсъ-капитанъ **Кушелевъ.**

Нижнихъ чиновъ 51.

Лейбъ-Гвард. Московскаго полка

Штабсъ-капитанъ **Дамисшъ**

Поручикъ **Вагнеръ**

Поручикъ **Бирфреиндъ**

Поручикъ **Гавришевъ**

Подпоруч. **Войницкій**

Нижнихъ чиновъ 132

Лейбъ-Гвард. Павловскаго полка.

Фл.-Адют. Полков. **Руновъ**

Шт.-Капитанъ **Ширманъ**

Шт.-Капитанъ **Баталинъ**

Поручикъ **Тимоховичъ**

Поручикъ **Айконовъ**

Поручикъ **Витгантъ**

Пурчикъ **Кучинскій**

Подпоручикъ **Мамаевъ**

Подпоручикъ **Полонскій**

Нижнихъ чиновъ 185.

Лейбъ-Гвард. Гренадерскаго полка.

Полковникъ **Аспелундъ**

Капитанъ **Хаммаръ**

Капитанъ **Ермолаевъ**

Штабсъ-капитанъ **Спрожинскій**

Поручикъ **Хирнъ**

Поручикъ Фонъ-**Пирвицъ**

Поручикъ **Григорьевъ**

Подпоручикъ **Шейдеманъ**

Нижнихъ чиновъ 369

Лейбъ-Гвард. Егерскаго полка

Фл.-Адютантъ Полковникъ **Мебесъ**

Капитанъ **Базиловскій**

Поручикъ **Перепелицынъ**

Поручикъ **Кошерининовъ**

Подпоручикъ **Романовъ**

Подпоручикъ **Шильдьбахъ**

Подпоручикъ **Фонъ-Смитъ**

Прапорщикъ **Гресбекъ**

Нижнихъ чиновъ 291

Лейбъ-Гвард. Литовскаго полка

Нижнихъ чиновъ 4

Лейбъ-Гвард. Финляндскаго полка

Полковникъ **Ожаровскій**

Полковникъ **Прокопе** 3-й

Подпоручикъ **Воробьевъ**

Подпоручикъ **Пороженко**

Подпоручикъ **Гакманъ**

Лейбъ-Гвард. Волынскаго полка

Нижнихъ чиновъ 10

Лейбъ-Гвард. Стрѣлковаго Е. В. Б.

Фл. Ад. Полковникъ **Эбелингъ**

Шт. Капит. **Арсентьевъ**

Нижнихъ чиновъ 10

Лейбъ-Гвард. 2-го Стрѣл. Баталіона

Нижнихъ чиновъ 16

Лейбъ-Гвард. 3-го Стрѣлк. Финскаго Батталіона

Нижнихъ чиновъ 24

Лейбъ-Гв. 4-го Стрѣл. Имп. Фамилій Баталіона

Поручикъ **Вильсонъ**

Нижнихъ чиновъ 6

Лейбъ-Гвард. Сапернаго Баталіона

Нижнихъ чиновъ 1

Лейбъ-Гвард. Гусарскаго Его Велич. полка

Нижнихъ чиновъ 2

Лейбъ-Гвард. Уланскаго Его Велич. полка

Нижнихъ чиновъ 4

Лейбъ-гвард. Драгунскаго полка

Прапорщикъ **Экскузовичъ**

Лейбъ-Гвард. 1-й Артилерійской бригады

Прапорщикъ **Веселаго**
Нижнихъ чиновъ 2

Лейбъ-гвард. 2-й Артилерійской Бригады

Шт. Капитанъ **Подгаецкій**
Нижнихъ чиновъ 7

5-го Пѣх. Калужскаго полка

Капитанъ **Колимантовичъ**
Шт. Капитанъ **Корповичъ**
Нижнихъ чиновъ 253.

6-го Пѣх. Либавскаго полка

Капитанъ **Кноррингъ.**
Капитанъ **Лорисъ-Меликовъ**
Шт. Капитанъ **Виноградовъ**

Подпоручикъ **Герберскій**

Нижнихъ чиновъ 93

7-го Пѣх. Ревельскаго полка

Майоръ **Торвигге**

Капитанъ **Материнъ**

Нижнихъ чиновъ 179

8-го Пѣх. Эстляндскаго полка

Капитанъ **Спувъ**

Капитанъ **Прокоповичъ**

Штабсъ Капитанъ **Кошкаревъ**

Прапорщикъ **Александровъ**

Прапорщикъ **Максимовъ**

Нижнихъ чиновъ 228

9-го Пѣх. Староингерманландскаго полка

Нижнихъ чиновъ 1

17-го Пѣх. Архангелогородскаго полка

Полковникъ **Розенбомъ**

Полковникъ **Шлитеръ**

Подполковникъ **Марковичъ**

Подполковникъ **Петрашевскій**

Майоръ **Наровъ**

Капитанъ **Мухинъ**

Штабсъ-Капитанъ **Смѣтанко-Кумчицкій**

Штабсъ-Капитанъ **Рембицкій**

Штабсъ-Капитанъ **Гессъ**

Штабсъ-Капитанъ **Марковскій**

Поручикъ **Никитинъ**

Поручикъ **Махницкій**

Подпоручикъ **Булатинъ**

Подпоручикъ **Марковскій**

Подпоручикъ **Воробей**

Подпоручикъ **Константиновичъ**

Прапорщикъ **Войцеловичъ**

Прапорщикъ **Ядрило**

Прапорщикъ **Гавриловъ**

Нижнихъ чиновъ 764

18-го Пѣх. Вологодскаго полка

Майоръ **Юрковскій**

Майоръ **Кольчевскій**

Капитанъ **Давидовъ**

Штабсъ-Капитанъ **Домонтовичъ**

Штабсъ-Капитанъ **Самсоновъ-Двойниковъ**

Поручикъ **Коведяевъ**

Поручикъ **Хорошенко**

Поручикъ **Оглоблевъ.**

Поручикъ **Кернъ.**

Подпоручикъ **Горскій**

Подпоручикъ **Федотовъ**

Подпоручикъ **Яндовскій**

Подпоручикъ **Шумскій-Ковернико**

Подпоручикъ **Куприевичъ**

Подпоручикъ **Власьевъ**

Прапорщикъ **Денисовъ**

Нижнихъ чиновъ 323

19-го Пѣх. Костромскаго полка

Полковникъ **Клеинграузъ**

Подполковникъ **Дѣяконовъ**

Майоръ **Цѣхановичъ**

Штабсъ-Капитанъ **Стогъ**

Поручикъ **Тарасевичъ**

Прапорщикъ **Котловскій**

Прапорщикъ **Бѣлографскій**

Прапорщикъ **Хоменко**

Нижнихъ чиновъ 358.

20-го Пѣх. Галицкаго полка

Прапорщикъ **Пороженко**

Нижнихъ чиновъ 70.

Командиръ 1-й бригад. 16 Пѣх. Девиз.

Генералъ-Майоръ **Тебякинъ**

61-го Пѣх. Владимірскаго полка

Шт. Капитанъ **Дробытевскій**

Шт. Капитанъ **Щербачевъ**

Шт. Капитанъ **Горновскій**

Поручикъ **Щербачевъ**

Подпоручикъ **Барашинскій**

Подпоручикъ **Лавровъ**

Подпручикъ **Шарепо Лапицкій**

Прапорщикъ **Сомовъ.**

Прапорщикъ **Осмоловскій**

Нижнихъ чиновъ 244.

62-го Пѣх. Суздальскаго полка

Майоръ **Оссовскій**

Майоръ **Горталовъ**

Капитанъ **Никольскій**

Шт. Капитанъ **Астафбевъ**

Шт. Капитанъ **Балышевъ**

Прапорщикъ **Александровъ**

Нижнихъ чиновъ 580.

63-го Пѣх. Углицкаго полка

Капитанъ **Филипповичъ**

Капитанъ **Кн. Девлетъ Кильдѣевъ**

Поручикъ **Лихаревъ**

Поручикъ **Сапдутъ Романовичъ**

Прапорщикъ **Томаровичъ**

Нижнихъ чиновъ 341.

64-го Пѣх. Казанскаго полка

Майоръ **Полубинскій**

Майоръ **Лоптинъ**

Штабсъ-Капитанъ **Соколовскій**

Штабсъ-Капитанъ **Вакаръ 2-й**

Подпоручикъ **Куприевичъ**

Подпоручикъ **Власьевъ**

Прапорщикъ **Денисовъ**

Нижнихъ чиновъ 323.

19-го Пѣх. Костромскаго пол[illegible]

Полковникъ **Клейнграузъ**

Подполковникъ **Дѣяконовъ**

Майоръ **Цѣхановичъ**

Штабсъ-Капитанъ **Стогъ**

Поручикъ **Тарасевичъ**

Прапорщикъ **Котловскій**

Прапорщикъ **Бѣлографскій**

Прапорщикъ **Хоменко**

Нижнихъ чиновъ 358.

20-го Пѣх. Галиц[illegible]

Прапорщикъ **Пороженко**

Нижнихъ чиновъ 70.

Командиръ 1-й бри[illegible]

Генералъ-Майоръ **Тебя[illegible]**

61-го Пѣх. В[illegible]

Шт. Капитанъ **Дроб[illegible]**

Шт. Капитанъ **Щер[illegible]**

Шт. Капитанъ **Гор[illegible]**

Поручикъ **Щерб[illegible]**

Подпоручикъ **Б[illegible]**

Прапорщикъ Самоиловичъ

Нижнихъ чиновъ 364

119-го Пѣх. Коломенскаго полка

Капитанъ Яцевичъ

Штабсъ-Капитанъ Коротковичъ

Подпоручикъ Василовскій

Прапорщикъ Смоличъ

Прапорщикъ Гаховичъ

Нижнихъ чиновъ 127

120-го Пѣх. Серпуховскаго полка

Майоръ Князевъ

Майоръ Чесноковъ

Штабсъ-Капитанъ Бажбеукъ-Мелниковъ

Штабсъ-Капитанъ Абраменко

Поручикъ Новоселскій

Поручикъ Матусевичъ

Нижнихъ чиновъ 289

121-го Пѣх. Пензенскаго полка

Майоръ Ковалевскій

Штабсъ-Капитанъ Маргрaфскій

Поручикъ Амосовъ

Поручикъ Костанецкій

Подпоручикъ Ивановъ

Подпоручикъ Добкевичъ

Прапорщикъ **Кирьяковъ**

Прапорщикъ **Куруловъ**

Прапорщикъ **Витняковъ**

Нижнихъ чиновъ 403

122-го Пѣх Тамбовскаго полка

Прапорщикъ **Ковнацкій**

Нижнихъ чиновъ 44

123-го Пѣх. Козловскаго полка

Полковникъ **Степановъ**

Поручикъ **Пилецкій**

Нижнихъ чиновъ 85.

124-го Пѣх. Воронежскаго полка

Штабсъ-Капитанъ **Гордѣенко**

Поручикъ **Сиидоровскій**

Подпоручикъ **Добряковъ**

Подпоручикъ **Доброжаевъ**

Нижнихъ чиновъ 374.

125-го Пѣх. Курскаго полка

Подпоручикъ **Новаковскій**

Подпоручикъ **Копаневичъ**

Подпоручикъ **Ивановъ**

Нижнихъ чиновъ 336

126-го Рыльскаго полка

Майоръ **Зерцаловъ**

Капитанъ **Андреевъ**

Штабсъ-Капитанъ **Депадель**

Поручикъ **Голышкинъ**

Поручикъ **Жадкевичъ**

Подпокучикъ **Колачевъ**

Прапорщикъ **Швецовъ**

Нижнихъ чиновъ 763

С.-Петербургскаго Гренадерскаго полка

Нижнихъ чиновъ 4

7-го Гренадерскаго Самогитскаго полка

Нижнихъ чиновъ 7

8-го Гренадерскаго Московскаго полка

Нижнихъ чиновъ 3

Третя надписана плоча, на южната страна се краси съ имената, такождѣ съ златни букви врѣзани въ полирована гранитна плоча. Тия сѫ имена на „Богатири“ руси и юначни ромъни — синове на съсѣдна Романия, паднали на „поле брани“ по плѣвенскитѣ хълмища — автори на славната Плѣвенска епопея. . . .

Ето дословния текстъ на тая плоча:

ИМЕНАТА НА СЛАВНОЗАГИНАЛИТѢ ГЕРОИ ВЪ БОЕВЕТѢ ОКОЛО ПЛѢВЕНЪ ВЪ ВРѢМЕ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА ОТЪ 8 ЮЛИЙ ДО 28 НОЕМВРИ 1877 Г.

Руси.

1-го Грендаер. Сибирскаго полка

Майоръ **Лихачевъ**

Поручикъ **Пашкевичъ**

Подпоручикъ **Горшковъ**

Прапорщикъ **Мѣшковичъ**

Прапорщикъ **Конторовъ**

Нижнихъ чиновъ 114

10-го Гренадер. Малоросiйскаго полка

Майоръ **Манасиенъ**

Майоръ **Щитъ-Немировичъ**

Капитанъ **Тараткевичъ**

Шт. Капитанъ **Кутузовичъ**

Поручикъ **Тиматевъ**

Прапорщикъ **Коневцевъ**

Нижнихъ чиновъ 165

11-го Гренадерскаго Фанагорінскаго полка

Майоръ **Стремингов**ъ

Капитанъ **Кобелевъ**

Капитанъ **Смоленскій**

Нижнихъ чиновъ 36

12-го Гренадерскаго Астраханскаго полка

Капитанъ **Молчановъ**

Штабсъ-Капитанъ **Кульманъ**

Подпоручикъ **Винтеръ**

Нижнихъ чиновъ 93

Кексгольмскаго Гренадерскаго полка

Нижнихъ чиновъ 1.

3-й Стрѣлковой бригады

Командиръ бригады Генералъ-майоръ **Добровольскій**

9-го Стрѣлковаго баталіона

Полковникъ **Салингре**

Штабсъ-Капитанъ **Домбровскій**

Нижнихъ чиновъ 79.

10-го Стрѣлковаго баталіона

Поручикъ **Поповъ**

Нижнихъ чиновъ 52.

11-го Стрѣлковаго баталіона

Капитанъ **Листовъ**

Нижнихъ чиновъ 42.

12-го Стрѣлковаго баталіона

Подпоручикъ **Благовѣщенскій**

Прапорщикъ **Уманецъ**

Нижнихъ чиновъ 21

3-го Сапернаго Баталіона

Нижнихъ чиновъ 3

4-го Гусарскаго Маріупольскаго полка

Нижнихъ чиновъ 14

9-го Гусарскаго Кіевскаго полка

Нижнихъ чиновъ 1

4-го Уланскаго Харьковскаго полка

Нижнихъ чиновъ 1

9-го Уланскаго Бугскаго полка

Нижнихъ чиновъ 5

11-го Уланскаго Чугуевскаго полка

Нижнихъ чиновъ 2

4-го Драгунскаго Екатеринославскаго полка

Нижнихъ чиновъ 7

8-го Драгунскаго Астраханскаго полка

Нижнихъ чиновъ 1

9-го Драгунскаго Казанскаго полка

Полковникъ **Добровольскій**

Владикавкаскаго Коннаго полка

Нижнихъ чиновъ 8.

Донскаго Казячьяго Н-ро 4-го полка

Нижнихъ чиновъ 1.

Донскаго Казячьяго Н-ра 9-го полка

Нижнихъ чиновъ 28

Донскаго Казачьяго Н-ра 21-го полка

Нижнихъ чиновъ 1.

Донскаго Казачьяго Н-ра 26-го полка

Нижнихъ чиновъ 5.

Донскаго Казачьяго Н-ра 30-го полка

Нижнихъ чиновъ 1

Донскаго Казачьяго Н-ра 34-го полка

Нижнихъ чиновъ 2

Донскаго Казачьяго Н-ра 39-го полка

Нижнихъ чиновъ 1

2-го Кубанскаго Конно-Казачьяго пол.

Нижнихъ чиновъ 3

2-й Артилерійской бригады

Подпоручикъ **Вороновъ**

Нижнихъ чиновъ 11

3-й Артилерійской бригады

Шт. Капитанъ **Юрьевъ**

Нижнихъ чиновъ 4

5-й Артилеріской бригады

Капитанъ **Винокуровъ**

Шт. Капитанъ **Гуковъ**

Поручикъ **Ивановъ**

Нижнихъ чиновъ 7

16-й Артилерійской бригады

Капитанъ **Гробчинскій**

Подпоручикъ **Кругликъ**

Прапорщикъ **Левежцкій**

Прапорщикъ **Повловъ**

Нижихъ чиновъ 16

30-й Артилерійской бригады

Полковникъ **Гудима**

Нижнихъ чиновъ 3

31-й Артилерійской бригады

Нижнихъ чиновъ 9

32-й Артилерійской бригады

Нижнихъ чиновъ 7

2-го Бат. Кіевской Крѣпостной Арт.

Нижнихъ чиновъ 1

3-го Бат. Кіевской Крѣпостной Артилер.

Нижнихъ чиновъ 2

Свеаборгской Крѣпостной Артил.

Прапорщикъ **Щербанъ**

2-й Гренадер. Артилер. Бригады

Нижнихъ чиновъ 1

3-й Гренадер. Артилер. Бригады

Капитанъ **Маркозовъ**

Нижнихъ чиновъ 9

Румъни

1-й Полкъ Доробанци

Поручикъ **Н. Радовичъ**

Войници 52

4-й Полкъ Доробанци

Майоръ **Д. Джуреску**

Поручикъ **А. Бордяну**

Войници 41

5-й Полкъ Доробанци

Войници 64

6-й Полкъ Доробанци

Майоръ **К. Ене**

Войници 14

7-й Полкъ Доробанци

Поручикъ **А. Флореску**

Войници 11

8-й Полкъ Доробанци

Войници 12

9-й Полкъ Доробанци

Капитанъ **И. Бъйгойу**

Подпоручикъ **В. Вербичану**

Войници 42

10-й Полкъ Доробанци

Майоръ **Г. Занцу**

Капитанъ **Л. Кракаля**

Поручикъ **К. Стънеску**

Поручикъ **Г. Георгевичъ**

Войници 159

12-й Полкъ Доробанци

Войници 8

13-й Полкъ Доробанци

Войници 116

14-й Полкъ Доробанци

Капитанъ **Бушина**

Войници 37

15-й Полкъ Доробанци

Майоръ **И. Николае**

Капитанъ **М. Настасе**

Подпоручикъ **Г. Николеску**

Подпоручикъ **Ж. Валентиняну**

Войници 172

16-ий Полкъ Доробанци

Войници 44

11-ий Сиретски полкъ

Войници 36

1-ий Полкъ Рошиори

Войници 7

3-ий Полкъ Рошиори

Войници 2

2-ий Полкъ Калараши

Войници 4

3-ий Полкъ Калараши

Войници 1

4-ий Полкъ Калараши

Войници 28

6-ий Полкъ Калараши

Войници 13

8-ий полкъ Калараши

Поручикъ **И. [illegible]**

Войници 7

9-ий полкъ Калараши

Войници 5

Сапйоренъ баталионъ

Войници 22

1-ий Артилерийский полкъ

Войници 34.

2-ий Артилерийский полкъ

Подпоручикъ **И. Елеотереску**

Войници 13

3-ий Артилерийский полкъ

Войници 13

4-ий Артилерийский полкъ

Войници 19

1-й Стрѣлковъ Баталионъ

Поручикъ **Д. Калинеску**

Войници 70

2-й Стрѣлковъ Баталионъ

Поручикъ **Д. Николеску**

Подпоручикъ **В. Михаеску**

Войници 88

3-й Стрѣлковъ Баталионъ

Капитанъ **Н. Богданъ**

Подпоручикъ **Н. Росети**

Войници 6

1-й Линеенъ полкъ

Поручикъ **И. Бъдулеску**

Войници 152

2-й Линеенъ полкъ

Войници 75

4-й Линеенъ полкъ

Поручикъ **И. Фронзети**

Войници 74

5-й Линеенъ полкъ

Капитанъ **М. Романо**

Подпоручикъ **Г. Ботеску**

Подпоручикъ **Ю. Хандока**

Войници 127

6-й Линеенъ полкъ

Подпоручикъ **Л. Елефтереску**

Войници 146

7-й Линеенъ полкъ

Капитанъ **Д. Гънеску**

Подпоручикъ **Лемнеа**

Войници 146

8-й Линеенъ полкъ

Капитанъ **В. М. Мърчиняну**

Капитанъ **Н. Пану**

Поручикъ **М. Сурκѫ**

Подпоручикъ **Н. Нанковичъ**

Подпоручикъ **К. Улеску**

Подпоручикъ **В. Хорча**

Подпоручикъ **А. Шенойу**

Подпоручикъ **Д. Шербанеску**

Войници 211

Заградата на Мавзолея е построена върху една площадь отъ 240 кв. метра: височината ѝ достига 25 метра. Цѣлата постройка на Мавзолея състои отъ двѣ части: отъ църква и гробница.

Покривътъ на Мавзолея състои отъ централно кубе, което лежи върху желѣзенъ скелетъ, изпълненъ съ армиранъ бетонъ, то е покрито съ дебели мѣдни листье и отъ четири полусферически кубета, които сѫ направени отъ тухлени издѣлия, покрити също така съ дебели мѣдни листье. Надъ централното кубе господствува единъ желѣзенъ кръстъ, високъ петь метра, изпълненъ съ разноцвѣтни стъклени лещи. Лещитѣ прѣчупватъ лѫчитѣ, който озаряватъ земята, пропита съ кръвьта на двѣстѣ хиляди „богатири" синове на родна Русия.

Величествения кръстъ, който е издигнатъ надъ централното кубе, е знамение за спасението ни отъ вѣковното робство, — знамение на свободна България; нека да почитаме сяйния кръстъ като залогъ на

народното ни доброчестие и избавление отъ господството на полумъсецътъ.

Нека се покланяме нему съ вѣра, любовь и надежда, за да бѫде българската земя единна и благословена отъ прѣдвѣчна Божия прѣмудрость, заритѣ на която българинътъ отвъдъ Рила очаква като знамение за тържеството на великата побѣда върху неправдата, господствующа въ тоя край на Българската земя.

Нека не забравяме да възнасяме молитвата: „непобѣдимая, непостижимая *божествената сила честнаго и животворящаго креста неостави насъ грѣшнихъ*".

Централното кубе красятъ 16 прозорци, а четиритѣ полукубета 20 прозорци: тѣ сѫ желѣзни съ стъклена декоративна художествена изработка. Входната врата е направена отъ дѫбово дърво, украсена съ рѣзбарска работа и бронзови розети; надъ тия врата стои бронзовия баралефъ на Св. Георги Побѣдоносецъ, изработенъ отъ скулптора Жеко Спиридонова.

Въ тоя великолѣпенъ баралефъ на Св. Георги Побѣдоносецъ, въ изящната негова направа посѣтителя като да вижда помисъла на Българския народъ, който възглася: „Возбранному воеводѣ и побѣдоносцу Георгію похвалу, яко ходатаю нашему и скорому помощнику: ти же, свети великомучениче, яко имѣяй дерзновеніе ко Господу, отъ всякихъ насъ бѣдъ свободи да зовемъ ти: Радуйся, Георгіе великій побѣдоносче".

Въ тая църква-гробница се съхраняватъ свещенитѣ останки на ония двѣстѣ хиляди боговдъхновени отъ любовь къмъ ближния, достойни послѣдователи на великитѣ подвизи на Св. Георги, дѣлата на които сяйно възвеличаватъ тържеството на побѣдата на кръста върху полумѣсеца; ето защо, тая църква-

гробница е посветена на Св. Георги Побѣдоносецъ и че молитвата отправена къмъ Него, осветена и отъ св. Църква, е отистина задушевната молитва на цѣлиятъ български народъ, който тържествено подчертава великата прослава на паметьта на героитѣ, що се пожертвуваха за възкресния животъ на България; чрѣзъ тия молитви нека изпросимъ отъ всевишниятъ неговия божественъ даръ — свободата на цѣлокупния български народъ; затова славимъ и пѣемъ, когато влизаме въ тая църква-гробница съ страхопочитание:

„Свети славни и всехвальний великомучениче Георгіе, собраній въ храмѣ твоемъ и прѣдъ иконою твоею светою покланяющіися людіе молимъ тя извѣстнніи желанія нашего ходатаю моли съ нами и отъ насъ умоляемаго о своего благоутробія Бога да милостивиоу слишитъ насъ просящихъ Его благостиню и не оставитъ вся нашя ко спасенію и житію нуждная прошенія и даруетъ Благочестивѣйшему *Князю* нашему *Фердинанду* побѣду на сопротивния, и паки припадающе молимъ тя светий побѣдоносче, укрѣпи данною тебѣ *Благостію* во бранѣхъ православное воинство, разруши силы востающихъ враговъ да постидятся и посрамятся и дерзость ихъ да сокрушится и да увѣдатъ яко ми имѣемъ Божественую помощь и всѣмъ въ скорби и обстояній сущимъ многомощное яви свое заступленіе, умоли Господа Бога всея твари Создателя избавити насъ отъ вѣчнаго мученія, да всегда прославляемъ Отца, и сина и Светаго Духа, и твое исповѣдуемъ предстательство. Нинѣ и присно и во вѣки вѣковъ. Аминъ".

По жглитѣ на голѣмитѣ каменни сводове надъ гранитнитѣ надписни плочи и малкитѣ кубета сж написани странично мѣстата на сраженията, както слѣдва:

I-во на източната страна:

Мечка — Шипка
Вратца — Врачешъ
Пелишатъ — Тучаница

. . . .

2-ро на западната страна:

Пловдивъ — Свищовъ
Никополъ — Ташкесенъ
Телишъ — Ловечъ

3-то на сѣверната страна:

Плѣвенъ — Шейново
Радишево — Правецъ
Зелени-Гори — Горни-Джбникъ

4-то на южната страна:

Араба-Конакъ — Стара-Загора
Етрополе — Рахово
Опанецъ — Гривица.

Всички тия исторически мѣста, за които ние говорихме по-рано, сж по прѣдопрѣдѣление на сждбата, незиблеми скрижали на великата епопея — освободителната война.

Църквата и гробницата сж послани съ мраморна мозайка отъ разноцвѣтни камъни.

По една солидна каменна стълба отъ църквата се слиза въ гробницата, въ която сж наредени три саркофага, украсени художествено съ рѣзба. Въ тия саркофадзи се съхраняватъ коститѣ на героитѣ що жертвуваха своя животъ, за да изкупятъ свободата на

Българския народъ. Тия свещенни кости сж безцѣнния залогъ за даруваната ни свобода; нека съумѣемъ да я запазимъ дълговѣчно . . .

Тоя величественъ паметникъ-мавзолей е издигнатъ посрѣдъ една площадь отъ 4000 кв. Метра, обградена съ каменна ограда, уякчена съ масивно ковано желѣзо. Върху четиритѣ жгла и надъ четиритѣ срѣдини на оградата сж издигнати по двѣ колони, върху които гордо надвисватъ поставенитѣ грамадни, страшни на изгледъ, обсадни орждия — Руски мортири, които живо напомнюватъ на посѣтителя величавитѣ подвизи на безсмъртни герои и кръвопролитни битви, въ които тия царствени пушкала отслужиха своята служба — съкрушиха тиранията и се изправи свободна България върху нейнитѣ развалини.

Дворътъ, въ който се издига Мавзолеятъ, краси една разкошна кичеста градина: тя благовдъхновява посѣтителитѣ; — посрѣдъ цвѣтя благоухани, — цвѣтя що никога не вѣхнатъ, е свещената почивалня, прѣдназначена отъ сждбата за обиталище въ *вѣченъ сънъ* на хиляди славни ратоборци, дошли отъ най-далечни покрайнини на великата Руска Империя, за да се изправи България свободна върху тѣхнитѣ свещени кости!

При погледа на тоя величественъ монументъ — мавзолея, зрителя подъ омаята на печални минали спомени, що буди тоя народенъ паметникъ, на мощни дѣла — неизблеми скрижали на великата епопея,—съ трепетна душа, се прѣнася надалечъ съ погледъ, устременъ по цѣлия ширъ на благословената родна българска земя, по нейнитѣ красни поля, озарени привѣтливо отъ свѣтлитѣ слънчеви лжчи, и полята, наторени съ кръвьта на мили, снажни, мощни, велики синове на Руската земя . . .

Посѣтительтъ, като унесенъ отъ нѣкоя тайнствена сила, неволно обръща погледъ къмъ небето, отъ кѫдѣто слуша гласъ: — „Българи! Ние имахме вашата плъть и кръвь, отдадохме я за всички ви — за вашата народна свобода — ние сме всѣкога ваши!" А тоя гласъ е гласътъ на духоветѣ на ония, чиито черепи и кости събрани, ще се съхраняватъ въ тая Църква-Гробница!

Нека пристѫпя българинътъ къмъ тая църква-гробница дързновено, нека мислено да цѣлуне юнашкитѣ смъртни рани на „богатиритѣ," да се надъха отъ тѣхъ съ нови духъ на мѫжество и любовь за велики подвизи, потрѣбни за оживотворение на отредени отъ историята задачи. Когато изпълнимъ само повелителнитѣ наши длъжности къмъ народа, тогава ние ще придобиемъ правото да влѣземъ въ нерѫкотворната скиния, горѣ въ небесасата, гдѣто като прѣдтеча за насъ възлѣзоха великитѣ „богатири". На тия Божествени страдалци е потрѣбна плащеница; нека това бѫдатъ нашитѣ молитви: да дарува Богъ миръ на праха на падналитѣ за нашата свобода; — нека вѣчно да бѫде прославено тѣхното име. — Тъкмо такава една молитва на Българския народъ е отправената къмъ небето за душитѣ на героитѣ, — молитва, изваяна отъ гранитъ, чийто реаленъ образъ прѣдставлява въздигнатия мавзолей отъ комитета „Царь-Освободитель".

Тая величава сграда, съ умилителния си открой, плѣнява сърдцето на посѣтителя съ своята красота и хармоничнитѣ хоризонтални линии, тя напомня, че за да бѫде достойно приета молитвата на Българина, отправена къмъ небесата, нужно е той да утождестви въ живота си великитѣ дѣла на починалитѣ борци съ своитѣ . . . . . Стройниятъ корпусъ на тая гиздава

сграда, украсенъ съ животворния кръстъ, се издига, по едно прѣдопрѣдѣление на сѫдбата, тъкмо върху развалинитѣ на единъ молитвенъ, богоугоденъ домъ, нѣкога въздигнатъ отъ наслѣдницитѣ на единъ велможа — Българския князъ Михаилъ, — който противо волята си е станалъ отстѫпникъ на праотеческата си вѣра и приелъ да бѫде подъ закрилата на полумѣсеца, тоя полумѣсецъ, който е вѣче отдавна — прѣди тридесеть години, побѣденъ отъ сяйния кръстъ — символъ на страдание за вѣчната правда — християнската висша добродѣтель — любовьта къмъ ближния. . . . Свещения завѣтъ — любовьта, оживотворенъ въ великитѣ дѣла на борцитѣ, паднали на бойното поле за насъ, за нашата народна свобода, величаемъ и

„Славимъ любовьта и мечътъ,
Що дигнаха ни изъ гроба
За новъ животъ
Честитъ животъ.
. . . .

Съ молитва на сърдце, поклонъ правимъ прѣдъ нетлѣннитѣ останки на „Героитѣ" !